MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ'IN ESERLERİ-8

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-1

8. Basım

KAYNAK YAYINLARI

Kaynak Yayınları No: 353
Yayıncı Sertifika No: 14071

ISBN: 978-975-343-352-5

1. Basım: Haziran 2002
8. Basım: Şubat 2014

Kapak
Değişik ölçülerdeki un, ekmek, arpa ve biradan bahsedilen altı sütunlu bir ekonomik belge (Eski Sumer, MÖ 2500) (üstte);
Asur Hükümdarı II. Sargon'a ait altın tablet (ortada);
saray memuru bir içki sunucusuna ait mühür baskısı (altta);
Lagaş Şehir Beyi Urbaba'ya ait çivi şeklinde yapı kitabesi (Gutiler Devri, MÖ 22. yüzyıl).

Teknik Hazırlık
Analiz Basım Yayın

Baskı ve Cilt
Analiz Basım Yayın
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3ND22 Kat:5 Topkapı
Tel: 0212 501 82 87
Matbaa Sertifika No: 14071

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3 Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-1

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması	11
Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji	20
Anadolu'nun Ortasında Tarihin En Eski Ticaret Merkezi	28
En Eski Yazılar	40
İlk Yazıyı Allah, Adem'e mi Öğretti?	45
Sumerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri	47
Sumer Dini ve Efsanelerinden Tektanrılı Dinler ve Din Kitaplarına Gelen Etkiler	60
Sumer Atasözleri	68
Sumer'den Günümüze Saygı ve Saygınlık	75
Tarihte İlk Cinayet ve Sumer Mahkemeleri	77
Dünyada İlk Rüşvet Olayı ve Sumer Okulları	83

Sumer'de Arşiv ve Kitaplıklar 91

Sumer'de Cinsel Yaşam 100

Ziraat Tarihinde Çiftçilik Hakkında Yazılmış En Eski El Kitabı 111

Önemli Bir Anadolu Uygarlığı: Hititler 116

Hitit Güneşi Nereden Geliyor? 135

Hitit Kütüphaneleri 142

Tarihte İlk Vergi Reformu 148

Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı 153

MÖ Sekizinci Asırda İlk Cilt Örneği... 158

Ay'ın Öyküleri 160

Dünya Halkları Mitolojilerinde Yaratılış Efsaneleri 168

Hz. Muhammed'in Teyemmüm Taşı Dedikleri Bir Asur Tableti! 181

Sünnet Geleneğinin Kökeni 191

Irak Tarihine Ait İlk Araştırmalar 195

Tarih Boyunca Kadın 199

Tarihte İlk Kadın Şair 203

4000 Yıl Önce Anneye Övgü 210

Tarihin En Eski Ninnisi!.. 212

Örtünmenin Tarihçesi 215

Kültepe Tabletlerinin Başına Gelenler 220

İstanbul'da Dünyanın En Eski Yazıtlarını Saklayan Bir Arşiv ve Kütüphane 224

Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Kuruluş Anıları 234

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları 250

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukuki Belgelerine Genel Bir Bakış 269

Eski Deniz Krallarının Haritaları 274

Özyaşamöyküsü 312

SUNUŞ

Muazzez İlmiye Çığ... İnsanlığın ortak mirası olan tabletleri bir keşif faaliyeti titizliği ile on yıllar boyunca el emeğine göz nurunu katarak okuyan, düzenleyen, 5 bin yıl öncesinden kalan tarih parçalarını birleştiren, aramızdaki Sumerli...

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sumer, Akat, Hitit dillerinde yazılmış 74 bin çiviyazılı belge üzerinde 33 yıl çalıştıktan sonra 1972 yılında emekli olan Çığ, kendisini çok etkileyen Sumerlilerin "Biliyorsun, neden öğretmiyorsun?" atasözünü tutku ile benimsemiş. "Bütün bunları gençler öğrenmeli" diyen Çığ, ulaştığı bilgiyi mümkün olan en kısa zamanda en geniş çevreye ulaştırmayı hedeflemiş.

Bugüne kadar 15 kitap ve 100'ü aşkın makalesi yayımlanan M. İlmiye Çığ'ın bu kitabı çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri ve bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri kapsamaktadır.

Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.

Kitapta bazı ilkleri de bulacaksınız: Tarihte ilk cinayet ve Sumer mahkemeleri; ilk rüşvet olayı; en eski ninni; ilk kadın şair; ilk vergi reformu; en eski gümrük kaçakçılığı; ilk cilt örneği...

M. İlmiye Çığ son olarak Sumer edebiyatı ve Süleyman Peygamber üzerine çalışmalarını sürdürüyor.

İlgiyle okunacak *Ortadoğu Uygarlık Mirası*'nı okurlara sunuyoruz.

KAYNAK YAYINLARI

ATATÜRK VE TÜRKİYE'DE ÇİVİYAZILARI BİLİMİNİN BAŞLAMASI*

Pek sayın dinleyiciler,

Beni fahri doktora unvanıyla şereflendiren İstanbul Üniversitesi'ne, bu unvana uygun gören Anadolu Dilleri ve Kültürleri Bölüm Başkanı sayın Prof. Ali Dinçol'a, Edebiyat Fakültesi Dekanı sayın Prof. Taner Tarhan'a, İstanbul Üniversitesi Rektörü sayın Prof. Kemal Alemdaroğlu'na ve sayın senato üyelerine en candan teşekkürlerimi sunarım. Böyle bir ünvanı alacağımı hiç düşünememiştim. Çok mutlu oldum.

Bazıları bana "geç kalındı" dediler. Bunu asla kabul etmiyorum. Çünkü benim Sumer'i halkımıza tanıtma çabalarım ancak şu on yıl içinde oldu. Müzedeki çalışmalarım görevimdi. Emekli olduktan sonra yaptıklarım zorunlu görevim değildi. Atatürk'ün ve halkımızın bana sağladığı imkânlarla bu konuları öğrenmiştim. Bu yolla onlara olan borcumu ödemeye çalışıyordum.

Böyle bir girişten sonra her zaman karşılaştığım "niçin sumerolojiye girdiniz?" sorusunu yanıtlamak istiyorum. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmış ve ilk kez ilkokul öğretmenleri oraya kabul ediliyordu. Öğretmen okulundan ve öğretmenlikten arkadaşım olan merhum Hatice Kızılyay ile, öğretmenlere verilen bu haktan yararlanmak üzere 15 Şubat 1936'da Ankara'ya gittik. Fakülteye başvuruşumuzda bize, derslerin 1.5 ay önce başladığı, hocası yeni gelen Hititoloji şubesine girmemizin yerinde olacağı söylendi. Yanında sumeroloji, arkeoloji ve Almanca dersleri alacaktık. Bizler fakülteye kabul edildiğimiz için büyük bir sevinç, fakat alacağımız derslerin ilk duyduğumuz isimlerin-

* M.İ. Çığ'ın 9 Ekim 2000'de, kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktora unvanının veriliş töreninde yaptığı konuşma.

den dolayı büyük bir şaşkınlık içindeydik. Kaydolduğumuz odadan çıkınca birbirimize bunların nasıl dersler olduğunu sormaktan kendimizi alamadık. İşte böylece bilinçsiz olarak girmiştik bu bölüme.

İkinci soru, "Niçin Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmıştı o zaman?" Bunu yanıtlamak için önce içinde yaşadığım Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür devriminden biraz söz etmek istiyorum.

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra eğitim reformu başladı.[1] Çünkü Atatürk bir milletin ancak eğitim yoluyla uyanacağına ve aydınlanacağına inanıyordu. Bunun için ilk olarak din eğitimi yapan okullar yerine tek eğitim yapan çağdaş eğitim verecek ilkokullar ve liseler açıldı ve din okulları kaldırıldı. Eğitimin kolaylaşması için öğrenilmesi zor ve Türkçeye hiç uymayan Arap yazısından yeni yazı sistemine geçildi. Yüksek okul olarak yalnız İstanbul Üniversitesi vardı, o da günün koşullarına göre eğitim vermiyordu. Gerek İstanbul Üniversitesi'nde yapılacak reform, gerek açılması düşünülen yüksek okullar için çeşitli alanlarda eğiticiler yetiştirilmek üzere 1920'lerden itibaren Avrupa'ya, hatta Amerika'ya başarılı öğrenciler gönderilmeye başlandı. O günkü koşullarda bu hiç de kolay değildi. Devlet bir taraftan Osmanlı devletinin ve Birinci Dünya Savaşı'nın borçlarını öderken, diğer taraftan şeker, çimento, dokuma fabrikaları, demir yolları yapılıyor, bir köy olan Ankara'da yepyeni bir şehir doğuyor, başta İzmir olmak üzre işgal altında yakılıp yıkılan şehirler onarılıyordu.

1932 yılında açılması düşünülen yüksek okullar için bir rapor hazırlamak üzere İsviçre'den Parlemento üyesi olan Prof. Albert Malche getirtildi.[2] O çalışmalarını sürdürürken 1933 yılında Almanya'da Nazi hükümeti tarafından, ailelerinde Yahudi olan profesörler işlerinden uzaklaştırılmaya başlanıyor. Bunlardan bir kısmı Zürih'te kurdukları bir dernek aracılığıyla çeşitli ülkelere, işe alınmaları için başvuruyorlar. Hiçbiri, bir göçmen ülkesi olan Amerika bile Hitler korkusuyla onları kabul etmiyordu. Bunun üzerine Türkiye'de bulunan Prof. Malche aracı-

1 Doç. Dr. Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi* dergisi, Ankara 1985, s.193-213.

2 Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe*, Die deutschsprachige akademiche Emirgratioın in die Turkei nach 1933, Bern 1973, s.42-61.

lığıyla Türkiye'ye başvuruyorlardı.[3] Atatürk bunu duyunca, gelmeleri için ne gerekirse yapılmasını emretti. Çünkü dışarıya gönderdiği gençlerin yetişip dönmeleri için zaman gerekti. Halbuki şimdi Batı'nın çağdaş eğitimini yaptıracak büyük bir kadro ayağına gelmişti. Hemen onlarla bir anlaşma yapılmıştı. Hitler'den korkan diğer devletlere karşılık, henüz 10 yıllık Türkiye Cumhuriyeti'nin cesurca yaptığı anlaşmayı, o zamanın Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip bey şöyle yazdırmıştı:

> "Bundan sonra bu şahıslar ister serbest, ister hapiste olsunlar Türk hükümetinin memuru sayılarak, hükümetin korunması altına alınmışlardır. Alman hükümeti onlara zorluk çıkarmayacaktır. Eğer çıkaracak olurlarsa onlarla nasıl başa çıkacağımızı biliyoruz."[4]

Bu anlaşma sonunda Türkiye'ye Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya üniversitelerinden profesör göçü başladı. Fakat 1934 yılından itibaren gerçekten onların Almanya'dan ayrılmamaları için sefaretlerde, konsolosluklarda pek çok zorluk çıkarılıyordu.[5] Buna rağmen Türk hükümetinin kararlı davranışıyla 1933-1945 yılları arasında en az 1200 bilim adamı ve göçmen Türkiye'ye geldi. Bunlar İstanbul Üniversitesi'ne, Ankara'da yeni açılan Hukuk, Siyasal Bilgiler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne, tiyatro, bale, opera, konservatuvar gibi sanat okullarına yüksek aylıklarla yerleştirildiler.[6] İsteyenlere dışarıdan kütüphaneler satın alınıyor, laboratuvarlar yapılıyordu. Prof. Fritz Neumark bir kitabında şöyle yazmıştır:

> "Doğduğumuz ülkede çoğumuz için yaşam tehlikesi varken, bütün meslektaşlarıma ve göçmenlere yalnız geçim sağlamakla kalmamış, aynı zamanda en iyi çalışma olanakları vermiş

3 Klaus Detlev Grothusen, *Zugflucht bei Kemal Atatürk, die deutcshe Emirgration in die Turkei 1933-1945,* Ataturk in deutcher Sicht, Dw-Dokumente, Köln 1982, s.49-53.

4 Horst Widmann, *Exil und Bildungs-Hilfe,* s.57, not 49.

5 Grothusen, *Zuflucht...,* s.57.

6 Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphorus,* Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emirgration 1933-1945, Frankfurt am Main 1980, s.19.

olan, başlangıçta bize tamamıyla yabancı, fakat gittikçe ikinci vatanımız olarak kabul ettiğimiz bu ülkenin devletine, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bende olan duygu, derin ve içten bir minnet ve şükran duygusudur."[7]

Bu kurtarılan bilim adamları ülkemizde çağdaş bilimin temellerini attılar, kütüphaneler, laboratuvarlar kurarak, kitaplar yazarak yüksek öğrenim alanında pek çok uzman ve eğitici yetiştirdiler. Eğer onlar olmasaydı, dışarıda okuttuğumuz gençler işe başlayıncaya kadar çok zaman geçecekti. Onlar ülkemizin gerek bilim, gerek sanat alanında büyük bir hızla kalkınmasını sağladılar.[8] Eğer Atatürk zamanında tiyatro, opera, bale okulları, hatta Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmasıydı, daha sonra kolay kolay açılamayacaktı. "Neden Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmıştı?" sorusunun yanıtına gelince:

Atatürk yapılacak eğitim reformunda, Türk tarihi, dili ve kültürü araştırmalarını ön plana koymuştu. Onun, bütün savaş yılları boyunca hiç durmadan okunduğu, özellikle Türk tarihi ve dili ile ilgilendiğini kitaplığındaki kitaplarından ve onların üzerlerindeki notlarından öğreniyoruz.[9]

Osmanlı devleti zamanında eski Türk tarihi ve dilleriyle ilgili ülkemizde hiç araştırma yoktu. Batı'da yazılmış bazı kitaplarda da Türkleri küçük düşürücü sözler vardı.[10] Bir taraftan bunları çürütmek, diğer taraftan yeni Türk gençliğine atalarının ve bugün üstünde yaşadıkları toprağın tarihini ve kültürünü öğreterek, araştırarak Türk ruhunu canlandırmak istedi. Fakat bu çalışmalar için kaynak gerekti. Bunların en eskisi olan Sumer, Hitit dillerine ait belgeler müzelerimizde ve arşivlerimizde vardı. Fakat asıl kaynaklar Türklerle ilişkileri olan Çin, Hint, İran, Arap, Rus, Macar, Latin, Yunan dillerinde

7 Fritz Neumark, *Zuflucht...*, s.279; F. Neumark, Alman Biliminin Atatürk ve Ülkesine Teşekkür: Atatürk Zamanında Türk ve Alman İlişkileri 1924-1938.

8 Fritz Neumark, *Zuflucht...*, s.226-228, 449.

9 *Atatürk'ten Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu,* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları 16, Ankara 1973, s.527-536; Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Notlar ile Eski ve Yeni Yazılı Türkçe Kitaplar,* Ankara 1983.

10 A.J. Gobineau, *Essai sur I'inegalite des Races Humaines.*

yazılmış kitaplar ve belgelerdi. Onlardan yararlanmak için o dilleri ve kültürleri bilen uzmanlar yetiştirilmeliydi. Ayrıca bu araştırmalara arkeoloji, antropoloji, tarih ve coğrafya da yardımcı olacaktı.

Türklerin çok eski çağlarda Orta Asya'daki iklim değişiklikleri yüzünden vatanlarını bırakarak çeşitli yönlere göç ettikleri biliniyordu. Bu göçler ne zaman başlamış, göç yolları nerelere kadar uzanmıştı? Bunlardan bir kısmı Anadolu'ya göçen Hititler veya onlardan önceki halk, bir kısmı da Mezopotamya'ya gitmiş Sumerliler olabilir miydi? Atatürk'ün okuduğu kitaplardan bazılarında Sumerlilerin kuzeydoğudan göç etmiş olabilecekleri,[11] dillerinin Türkçeye benzediği ve Sumercenin dillerin başlangıcı olabileceği yazıyordu.[12] İşte bütün bu problemleri yukarıda sözü edilen kaynaklardan araştıracak, Türkler hakkında tarihsel gerçekleri ortaya koyabilecek uzmanlar yetiştirilmesi için Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açıldı ve bu uzmanların bütün baskılardan uzak özgürce çalışmaları için de gereken her türlü yardım sağlansın diye Dil ve Tarih Kurumları kuruldu.

Bu fakültede okutulacak en eski dil Sumerceydi. Atatürk'ün Sumerlilere özel ilgisi vardı ve okuduğu kitaplara göre onların Türklerin atası olabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle dış ülkelerde Asuroloji olan bu bölümün adını "Bırakın şu Samileri, bölümün adı Sumeroloji olacaktır" diye kendisi vermiştir bu adı. Hititolojiye gösterdiği ilgiyi de 1931 yılında Fransa'da yayımlanmaya başlayan *Hitit* dergisini korumasına almakla göstermiştir.

İşte 1936 yılında bu bölümlere hiçbir bilgimiz olmadan girdik. Hititoloji hocamız, Hitler rejiminden kurtarılan ve bu yıl ölen Prof. H.G. Güterbock, Sumeroloji hocamız aynı koşullarda getirilen Prof. B. Landsberger, Arkeoloji hocamız da Yahudi olmadığı halde davet edilen Prof. Von der Osten'di. Dersler bir çevirmen aracılığıyla veriliyordu, bizler de not tutuyorduk. Henüz dil bilmiyorduk. Kitaplarımız yoktu. Bütün bunlara rağmen, hocalarımızın ve bizim sabır ve gayretimizle 1940 yılında eğitimimizi tamamladık. Hoca-

11 François Lenormant, *Histoire Ancienne de L'orient Jusqu'aux fuerres medigue,* c.I, Paris 1881, s.100.

12 Hilaire de Barenton, *L'origine des Langues,* Paris 1932.

larımız Hatice Kızılyay ile beni fakültede bırakmak istedilerse de bazı aile sorunlarını ileri sürerek kabul etmedik ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne çiviyazılı tabletler üzerinde çalışmak üzere atandık. Orada 1937 yılında yine Yahudi asıllı olması nedeniyle ülkemize gelen Dr. F.R. Kraus çalışıyordu. Biz de onun çalışmalarına katıldık. 1949 yılına kadar onunla, o ayrıldıktan sonra Hatice Kızılyay ile ikimiz, 1962 yılından 1972 yılına kadar da atanmalarını sağladığımız Fatma Yıldız ve Veysel Donbaz ile çalışarak kazılardan çıktıkları gibi duran tabletlerin konservasyonları, konularına, devirlerine ve tarihlerine göre tasnifleri yapıldı, numaralandı ve kendilerine özgü kutular, dolap ve odalar içinde korunmaya alındı. Böylece emekli oluncaya kadar planladığımız en önemli iş bitmiş, 74 bin numarayı kapsayan ve çalışmak isteyenlerin kolaylıkla yararlanabileceği "Çiviyazılı Belgeler Arşivi" meydana getirilmişti.

Bu işler arasında tabletlerin yayınları da ele alındı. Bize tablet kopyasının nasıl yapılacağını öğreten hocamız Prof. Güterbock ile iki cilt, yalnız Hatice Kızılyay ile bir cilt halinde müzede bulunan Hitit tabletleri kopya ve katalog halinde yayımlandı.[13] Bunlardan sonra Dr. Kraus ile Eski Babil hukuki metinleri,[14] yalnız Hatice Kızılyay ile Yenisumer hukuki ve idari tabletleri,[15] Finlandiya'dan gelen Prof. Salonen ile Puzrişdagan tabletlerinden bir bölümü, Amerika'dan gelen Prof. S.N. Kramer ile Sumer edebi tabletleri kopya ve katalog halinde yayımlandı.[16] Ayrıca Hatice Kızılyay ile okul tabletlerinden iki Sumer okul ki-

13 H. Kızılyay (Bozkurt), M. Çığ, H.G. Güterbock, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri(nden) Seçme Metinler (Boğazköy-Tafeln im Archöologischen Museumzu İstanbul)*, c.I, 1994, c.II, 1947, c.III, 1954.

14 M. Çığ, H. Kızılyay (Bozkurt), F.R. Kraus, *Eski Babil Zamanına Ait Nippur Hukuki Vesikaları (Altbabylonische Rechtsurkunden aus Nippur)*, İstanbul 1952.

15 M. Çığ, H. Kızılyay, *İstanbul Arkeololji Müzelerinde Bulunan Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri I (Neusumerische Rechtsz-und Verwaltungrurkunden aus Nippur I)*, Ankara 1965.

16 S. Kramer, *İstanbul Eski-Şark Müzesi'ndeki Nippur'da Bulunmuş Sumer Edebi Metinleri (Sumerian Literary Texis from Nippur in the Museum of Ancient Orient at İstanbul)*, AASOR XXIII (1944); Samuel Noah Kramer, *Sumer Edebi Tablet ve Parçaları (Sumerian Literary Tablest and Fragment in the Archaeological Museum of Istanbul-II)*, Ankara 1976; Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, *Sumer Edebi Tablet ve*

tabı meydana çıkarıldı ve kitap olarak yayımlandı.[17] Böylece en az 3000 tablet sekiz kitap halinde araştırıcılara sunulmuş oldu.

Arşive gelen bilim adamlarıyla birlikte çalışmayı prensip haline getirdik. Böylece hem onların bilgisinden yararlanıyor ve onlar yoluyla kitaplar temin ediyor, hem de bu alanda Türklerin de var olduğunu gösteriyorduk. Bu uygulama bizden sonra da sürdü. Ayrıca bu çalışmaların devamlı olarak Türkiye'de yayımlanmasını sağlamak amacıyla Türk Tarih Kurumu'na "Çiviyazılı Yayınlar Serisi" açtırdık. Türkiye'de yapılan çiviyazılı bütün çalışmaların da bu seride yayımlanması amaçlanmıştı.

Yayımlanan tabletler arasında Sumer edebiyatına ait tabletler büyük önem taşıyor. Bu konuda dünya müzelerine dağılmış tabletlerin üçte biri İstanbul arşivinde bulunmaktadır. Bu tabletler üzerinde önce S.N. Kramer, daha sonra birlikte yaptığımız çalışmalar sonucu birçok yeni konu bulundu, daha önce bulunan konuların tamamlanmaları sağlandı. Kramer ayrıca Batı müzelerini dolaşıyor, oralarda bulunan Sumer edebi tabletlerini kopya ediyor, çevirilerini yapıyordu. Kendisiyle oldukça uzun süre çalıştım. Ondan birçok bilgi edindim. Ayrıca kendi çalışmalarım da vardı. Emekli olunca bu bilgileri Atatürk'ün istediği doğrultuda halkımıza ulaştırmayı amaçladım. Çünkü Atatürk Türklerle ilişkisi olduğunu düşündüğü Sumerlilerin ve Hititlerin halkımız tarafından tanınmasını istiyordu. Bu doğrultuda bankalara Sumer, Eti adlarını koydurtmuş, ayrıca özel kurumların, gazete ve dergilerin bu konuda ilgi göstermelerini önermişti.

Parçaları I (Sumerian Literary Tablets and Frahments in the Archaeological Museum of Istanbul I), Introduction and Catalogue by S.N. Kramer, Ankara 1969; S.N. Kramer, Hatice Kızılyay, Muazzez Çığ, "Five New Sumerian Liteary Texis", *Belleten,* c.16, sayı 63; Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, S.N. Kramer, "The Ideal Mother: A Summerian Portrait", *Belleten,* c.40, 150, 1976, s.403-420.

17 M. Çığ, Hatice Kızılyay, *Zwei altbobylonische Schulbücher aus Nippur, mit Einem Beitrage Von B. Landsberger,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.VI. seri-No: 95, Ankara 1959; Muazzez Çığ, Hatice Kızılyay, "additions to Series B and C of Personal Names From Old Bablloinan Nippur", *Studies in Honor of Benno Lansberger on his Seventy-Fifth Birthday,* 21 Nisan 1965, s.41-62.

Bu bilimlere ait bilgilerin halkımıza katı bir tarih yazıcılığıyla değil, daha sevimli bir şekilde sunulması gerekti. Bunu Kramer 15 dile çevrilen *Hitory Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)* kitabıyla uyguladı. Bu kitabı Türkçeye çevirmem benim ilk denemem oldu. Tarih Kurumu tarafından yayımlanan kitap hemen tutuldu. Arkasından *Zaman Tüneliyle Sumer'e Yolculuk* adı altında çocuklara yönelik, bir Sumer çocuğunun ağzından kendi yaşamlarını anlattım. Önce Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan bu kitap da büyük ilgi topladı. Bu arada *Bilim ve Ütopya* dergisi bu konulara ait yazılar isteyince, Sumer kültürüyle ilgili yazılarımı oraya vermeye başladım. Yazılarım okuyuculardan büyük ilgi gördü. Bunun üzerine, yazdığı şiirlerinden tanıdığımız Sumer şairi Ludingirra'nın tabletler üzerine yazdığı anıları gibi kurguladığım *Sumerli Ludingirra* kitabını kaleme aldım ve onda hemen hemen bütün Sumer kültürüne ait bilgileri vermeye çalıştım. Bu da çok tutuldu. Yalnız şunu söylemeden geçemeyeceğim. Bu kitabın yayımlanması için başvurduğum oldukça ciddi kurumlardan red cevabı alınca çok üzülmüştüm. Kaynak Yayınları imdadıma yetişti.

Kramer kitaplarında Sumerlilerden *Tevrat*'a gelen etkilerden söz ediyordu. Bu kez ben de acaba *Kur'an*'da bu etkileri bulabilir miyim, diye düşündün. Bu yönde sıkı bir araştırma yapmaya başladım. Sonunda *Kur'an, Tevrat* ve *İncil*'deki birçok konunun Sumerlilerden geldiğini gördüm. Hatta ülkemizde büyük siyasal sorunlara neden olan kadınların başörtüsünün bile Sumer mabet fahişelerinin bir simgesi olduğunu tespit ettim. Bulduğum bütün konuları karşılaştırarak *Kur'an, Tevrat ve İncil'in Sumer'deki Kökeni* adlı kitapta yayımlattım. Bu çalışmalar arasında tektanrılı dinlerin atası olarak kabul edilen İbrahim Peygamber hakkında rastladığım bazı bilgiler beni onunla ilgili bir araştırmaya yöneltti. *Kur'an*'da o Müslüman olarak kabul ediliyordu. Gerçekten Müslüman mıydı, onun hikâyesinde de Sumer'den izler var mıydı gibi birçok sorunun yanıtını bulmaya çalıştım ve çok ilginç bağlantılar da buldum. Bu araştırmalarımı da *İbrahim Peygamber* adlı kitapta topladım. Bu son iki kitapta Sumer'e bağladığım konuları, *Tevrat* ile ilgili dışkaynaklı kitaplarda bulamadım.

Yine din kitaplarında izini bulduğum Sumer Aşk Tanrıçası'nın bereket kültü ile ilgili olan hikâyesindeki şiirleri toplayarak üç perdelik bir opera veya müzikal bir oyuna konu olur diye *İnanna'nın Aşkı* kitabını yazdım.

Bundan sonra Hititlere yöneldim. Çok şükür dünya çapında Hititologlarımız var. Fakat onlar hep belgeler üzerinde çalışıyor ve bu çalışmaları bilimsel olarak meslektaşlarına sunuyorlar. Henüz halka inmeye vakitleri yok. Fakat ben onlardan aldığım bilgileri halka indirebilirim diye düşündüm ve *Hititler ve Hattuşa, İştar'ın Kaleminden* adlı kitabı yazdım. İştar Hatice Kızılyay'ın kızı. Annesi denetleyici olarak gittiği Boğazköy kazısına kızını da götürmüştü. Kitapta İştar, kazıdan çıkan tabletlerin konuları hakkındaki bilgileri, kazıda görüp öğrendiklerini anı defterine yazmış. Bu yolla Hitit kültürünü, onlardan zamanımıza ulaşan gelenekleri, Hitit tarihini halkımıza daha iyi aktaracağımı düşündüm. Kitap Temmuz ayında yayımlanmasına rağmen çok tutulduğu anlaşılıyor. Son olarak yayıma hazır *Gilgameş* kitabı var.[18] Gilgameş destanını çevri olarak yayımlamayı düşünmüş ve başlamıştım. Fakat destanın yüzde 60 kadarı kırık olduğundan anlaşılması güç. Bu yüzden dış ülkelerde yapılan çeviriler de halk arasında pek ilgi görmüyor. Buna dayanarak destanı, Babilcesinde bulunmayan Sumerce konuları da katarak, fazla ayrıntılara kaçmadan ve aslından uzaklaşmadan bir öykü halinde yazdım. Böylece tarihin ilk kahramanını da halkımıza tam olarak tanıtmaya çalıştım.

Bu çalışmalarımla bir taraftan eski kültürleri tanıtırken, diğer taraftan Tanrı tarafından yazdırıldığına inanılan din kitaplarının hangi etkilerle ne şekilde yazıldığı gerçeğini ortaya koymaya çalışıyorum.

Böylece aziz Atamızın istediği doğrultuda, herhangi bir siyasal veya dinsel etkiye kapılmadan bilimsel gerçekleri ortaya koyduğuma inanıyorum. Bu çalışmalarımı değerlendirip bana fakhri doktora unvanını veren İstanbul Üniversitesi'ne tekrar tekrar candan teşekkürlerimi sunarım.

18 *Gilgameş,* Kasım 2000'de Kaynak Yayınları tarafından yayımlanmıştır. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

ATATÜRK VE TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ*

Bugün Türkiye'nin bir arkeoloji laboratuvarı haline gelmesi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe ve arkeolojiye olan derin ilgisi, verdiği değerin ve kurduğu temelin bir sonucudur.

Atatürk, 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup cumhurbaşkanı olur olmaz, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamında çağa uygun birçok reform yapmaya başladı. Bunların arasında en önemlisi eğitim reformuydu. Atatürk "Bir milletin özgürlük kazanması, yükselmesi kültür ve eğitimle olur" diyordu. Bunun için din eğitimi yapan okullar yerine ilkokullar ve liseler açıldı. Yüksekokul olarak yalnız İstanbul Üniversitesi vardı, o da günün koşullarına göre eğitim vermiyordu.

Gerek İstanbul Üniversitesi'nde başlatılacak çağdaş eğitim, gerek açılması düşünülen yüksekokullar için eleman yetiştirilmek üzere Avrupa'ya birçok genç gönderildi.

1933 yıllarından itibaren Almanya'da Nazi rejimi tarafından Yahudi olan veya ailelerinde Yahudi bulunan profesörler, uzmanlar, sanatçılar mevkilerini bırakmaya zorlanıyor ve hatta hayatları tehlikeye girmeye başlıyordu. Hiçbir ülkenin, bir göçmen ülkesi olan Amerika'nın bile Hitler korkusuyla kabul etmediği bu kimseleri Atatürk, Türkiye'ye davet ederek İstanbul Üniversitesi'ne ve Ankara'da açılan fakülte ve yüksekokullara öğretim görevlisi yaptı. Tür-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Kasım 1995; *İstanbuler Mitteilungen,* band 43, 1993.

kiye'nin o günkü şartlarına göre son derece güç olduğu halde, onlara geçimleri ve çalışmaları için en iyi imkânlar sağlandı. Böylece bir taraftan Türkiye'de büyük bir eğitim seferberliği başlatılmış, diğer taraftan dünyaya bu ünlü bilim adamları kazandırılmış oldu.[1]

Atatürk eğitim reformu içinde Türk tarihi ve kültürü araştırmalarını ön plana koymuştu. O'nun, çocukluğundan itibaren savaş yılları boyunca hiç durmadan okuduğunu, özellikle Türk tarihi ve dilleriyle ilgilendiğini, kütüphanesindeki kitaplardan ve onların içindeki notlarından öğreniyoruz. Bunlardan daha önemlisi, Cumhuriyet'in ilanından önce 19 Eylül 1923'te İstanbul Üniversitesi tarafından Atatürk'e "Tarih Profesörü" unvanının verilmesidir.[2]

Osmanlı devleti zamanında eski Türk tarihiyle ilgili bir araştırma yoktu. Atatürk'ün okuduğu Batı'da yazılmış bazı kitaplarda Türkleri küçük düşürücü sözler vardı.[3] Bir taraftan bunları çürütmek, diğer taraftan Türk gençliğine atalarının ve bugün üzerinde yaşadıkları toprağın tarihini ve kültürünü araştırarak, öğreterek Türk ruhunu yeniden canlandırmak gerekiyordu.

Türklerin, çok eski çağlarda yaşadıkları Orta Asya'daki iklim değişiklikleri yüzünden vatanlarını bırakarak çeşitli yönlere göç ettikleri biliniyordu. Bu göçler ne zaman başlamıştı? Göç yolları nerelere kadar uzamıştı? Türkiye topraklarında yaşayan en eski halklar kimlerdi? Bu yerlerde ilk uygarlık nasıl gelişmiş veya kimler tarafından getirilmişti? Bunların eski Türklerle bir bağlantısı olabilir miydi? Türklerin dünya tarihinde ve medeniyetinde yeri, İslam tarihinde rolleri nelerdi? Atatürk, ırk konusu üzerinde durmadan, bu soruların araştırılmasını istiyordu ve şöyle diyordu:

1 M.İ. Çığ, *Atatürk and Beginnings of Cuneiform Studies in Turkey, Journal of Cuneiform Studies 40/2,* 1988, s.211-213.

2 Prof. Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği, Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür* dergisi, c.3, sayı 29, Ankara 1963, s.144-145.

3 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar,* Ankara 1982, s.44-47.

"Ecdadımız büyük imparatorluklar kurmuş, uygarlıklar yaratmış. Bizim görevimiz bunları aramak, incelemek, kendi milletimize ve dünyaya tanıtmaktır."[4]

Bu soruların karşılıklarını verebilmek için kaynak bulunması, bu kaynaklar üzerinde çalışacak Türk uzmanlarının yetişmesi, bu uzmanların çalışmalarında her türlü desteğin sağlanması gerekiyordu.

Atatürk, tarihe kaynak olacak belgelerin müzeler, kütüphaneler ve arşivlerde toplanması lüzumunu çok önce düşünmüş ve 1920 yılında ilk açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi programında yer aldırdığı bir kültür müdürlüğünü Ankara'da kurdurtmuştur. Bu müdürlüğün görevi, her türlü kültür eserlerinin, belgelerinin toplattırılması, müze, kütüphane ve arşivlerde korunmaya alınması, onların bilimsel yönden değerlendirilmesi, depolanmış arkeolojik eserler için yeni müzelerin açtırılması, eski müzelerin çağdaşlaştırılmasıydı.[5] O gün için bu çok ileri bir görüştü.

O tarihlerde, Türkiye'de yalnız Asar-ı Atika (Eski Eserler) adı altında bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Türk İslam Eserleri Müzesi ve İzmir'de arkeolojik eserler için küçük bir müze ve bazı şehirlerde depolar vardı.

Asar-ı Atika Müzesi Müdürü Osman Hamdi Bey, 1886-1887 yılları içinde Arslantaş (Hadatu) ile Finike sahillerindeki Sayda'da (Sidon) ilk Türk arkeoloji araştırma ve kazılarını yapmıştı. Buralarda bulduğu kabartmalar ve özellikle zengin lahitler bu müzeye uluslararası ün kazandırdı. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki kazılardan çıkan eserlerin, bir kanunla müzeye getirilmesi sağlandı. Bu sınırlar içinde olan Mezopotamya, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Ege adaları ve Balkanlar'dan gelen eserlerle müze zengin kolleksiyonlara sahip olmuştu.

20. yüzyılın başında bu müze tarafından Boğazköy'de (Hattuşaş) kazı başlatılmış ve orada bulunan eserler ve tabletler de müze-

4 Nahit Dinçer, *Atatürk'ün Milli Eğitimle İlgili Görüşleri,* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul 1981, s.10.

5 Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları,* Ankara 1968, s.15.

ye getirilmişti. Böylece bir taraftan arkeolojik eserler, diğer taraftan 74 bin çiviyazılı tableti ve zengin kitaplığıyla bu müze tarihçiler için önemli bir kaynaktı.

Fakat binlerce yıldan beri pek çok uygarlığın gelip geçtiği, bitmez tükenmez bir kültür hazinesi olan Türkiye için bu müzeler yeterli değildi.

Müze açmadaki öncülüğü de Atatürk yapmıştır. O, Cumhuriyet'in ilanından altı ay gibi kısa bir süre sonra, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür ve tarih hazinelerini içinde saklayan Topkapı Sarayı'nın müze olmasını emretmiş ve her İstanbul'a gelişinde çalışmaları izlemek için saraya gitmiştir.[6]

Türkiye'de yapılacak pek çok iş ve parasal zorluk varken, 500 yıldan beri cami olarak kullanılan Ayasofya'yı (Haia Sofia), siyasal bir düşünceye kapılmaksızın Atatürk'ün tamir ve restore ettirip Bizans eserleri müzesi olarak açtırması, dünyada büyük akisler yapmıştır. *The Financial Times*'ta (Republic of Turkey, Supplement Nr. 149, February 1937) bu olay hakkında,

> "Atatürk'ün yüksek karakterini, geniş hoşgörürlüğünü, hakikat aşkını ve memleketinin sosyal ve bilimsel bünyesinde meydana getirdiği çok yararlı gelişmenin derin izlerini hiçbir örnek, Ayasofya Camii'nin Bizans eserleri müzesi yapılması kadar kanıtlayamaz"

şeklinde yazılmıştır.[7] Müze açılışından üç gün sonra da Atatürk onu görmeye gitmiştir.

Türkiye'de din kurumları olan tekkeler, türbeler, zaviyeler kapatılıp içlerindeki değerli eşyalar müzeler için toplattırılırken büyük düşünür ve din adamı Mevlana'nın Konya'daki dergâhı ve türbesini müze olarak açtırtması, Atatürk'ün yüksek karakterine başka bir örnektir.[8]

6 Kemal Çığ, *Aylık Sanat* dergisi, Topkapı Sarayı Müzesi, Türkiyemiz 50. Yıl Özel Sayısı, İstanbul 1972, s.21-29.
7 Mehmet Önder, *Atatürk ve Müzeler, Türkiyemiz*, s.3.
8 Mehmet Önder, *age.*, s.3.

Çeşitli yerlere dağılmış sanat eserlerinin bir araya toplanması için İstanbul'da açılan Resim ve Heykel Müzesi, Ankara'da Etnoğrafya Müzesi, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi adını alan Hitit Müzesi[9] hep Atatürk'ün direktifleri ile meydana gelen müzelerdir.

> "Tarih araştırmalarında arkeoloji ve antropoloji başta gelir, tarih bu bilimlerin çıkardığı belgelere dayandıkça sağlam temelli olur. Çağdaş uygarlığı anlayabilmek, kavrayabilmek, dünyadaki eski uygarlıkları, insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmekle mümkündür"[10]

diyen Atatürk, arkeolojinin tarih, yurdunun da arkeoloji için bitmez, tükenmez bir kaynak olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle o, Türk toprakları altında yatan kültür hazinelerinin Türk arkeologları tarafından çıkarılması ve halk tarafından değerlerinin bilinerek korunmaları için çeşitli imkânlar hazırlamıştır.

22 Mart 1931 yılında müze ve eski eserlerini gidip gördüğü Konya şehrinden zamanın başvekili İsmet İnönü'ye çok acele kaydıyla gönderdiği telgraf bunlardan biridir. Bu telgrafta,

> "Memleketimizin her tarafında eşsiz vesikalar halinde yatmakta olan eski medeniyet eserlerinin ilerde kendi arkeologlarımız tarafından meydana çıkarılıp bilimsel olarak tasnifleri ve korunmaları, ihmale uğramış abidelerin bakımları için daha çok çalışılması ve arkeoloji tahsili için yurtdışına daha fazla talebe gönderilmesi"[11]

yazılmaktadır. Görüldüğü gibi Atatürk bununla, arkeoloji konusunda devletin bir an önce görev almasını istemiştir.

9 Atatürk, Hitit kültürüne verdiği önemi 1931 yılında yayımlanmaya başlanan *Revue Hitite et Asianique* dergisine mali katkıda bulunmak ve Hitit Müzesi'ni kurdurmakla göstermiştir.

10 Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,* Ankara 1969, s.51-52; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* Ankara 1958.

11 Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler,* Ankara 1973, s.84.

İkinci adım, Atatürk'ün kurucusu ve şeref üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu'nun açılmasıydı. Atatürk, Tarih Kurumu'nun çalışmalarını hızlandırmak için tarihçiler yanında devletin, aydınların, halkın yardımcı olabileceğini düşünmüş, buna göre bir program hazırlamıştır.

Bu program özet olarak şöyleydi:

1- Bütün tarihi belgelerin ve eserlerin bulunarak korunması,

2- Açıkta bulunan kültür eserlerinin devlet tarafından korunmaya alınması,

3- Halkın bunlara sahip çıkması için çeşitli kurumlar tarafından popüler yayınlar ve propagandalar yapılması,

4- Memleket içinde ve dışındaki müze ve kütüphanelerde bulunan eserlerin kopyalarının yaptırılması,

5- Belirli şehirlerde, belirli çağ ve kültürlere ait müzelerin açılması,

6- Yabancı bilim adamları ve kurumlarla işbirliği yapılması,

7- Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve kazılar yapmak için memleket içinde ve dışındaki mühim buluntu yerlerine uzmanlar gönderilmesi,

8- İmkânlara göre küçük çapta kazılara başlanması,

9- Bütün bunların yapılabilmesi için hükümet otoritelerinin yardımcı olması.[12]

Görüldüğü gibi Atatürk, tarih araştırmalarında arkeolojiyi önemli bir kaynak olarak kabul etmiş, eski eserleri korumada, ortaya çıkarmada Tarih Kurumu'nun yanında devletin, basının ve halkın el ele vermesini amaçlamıştır. O, bununla da yetinmemiş, ölümünden sonra, araştırmaların ve kazıların devam etmesi için bankadaki varlığının önemli bir kısmını Türk Tarih Kurumu'na bırakmıştır.

Üçüncü olarak Atatürk, eğitimsiz arkeoloji olmayacağını bilip Türk gençlerine bu yolu açmıştır. Başvekil İnönü'ye çekilen telgraftan anlaşılacağına göre, başlangıçta arkeoloji tahsili için Türk gençleri yurtdışına gönderilmişti. Ülkenin o günkü şartları içinde bu büyük bir fedakârlıktı. Daha sonra arkeoloji eğitimi İstanbul Üniver-

12 Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s.211-212.

sitesi'nde, onu takiben, tarih araştırmalarında her dilde yazılmış belgelerden, her devre ait eserlerden yararlanabilecek uzmanlar yetiştirilmek üzere açılan Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yabancı elemanlar tarafından bir bilim dalı olarak başlatıldı. Böylece Atatürk, bir taraftan arkeolojik çalışmaların yapılabilmesi için olanaklar hazırlarken, diğer taraftan bu alanda Türk uzmanların yetişmesi için gerekli eğitimin temelini de atmıştır.

Atatürk, her gittiği yerde, eski eserleri, varsa müzeyi görmüştür. Antalya'da Aspendos Tiyatrosu'na gittiğinde, tiyatronun restore edilerek aynı amaçla kullanılmasını istemişti ki, o günün Türkiye'sinde bu olağanüstü bir düşünceydi.

Dünyaca ünlü iki Konsül'ün toplandığı İznik (Nikala) şehri surlarında, daha sonra çıkarılan, dördüncü bir kapının olması gerektiğini; Türklere ait eserlerin restorasyonu konuşulduğunda, asıl şehrin toprak altında olduğunu söyleyerek kazı önermesi, Bergama'da (Pergamon) Almanlar tarafından yapılan kazıya büyük bir heyetle giderek, vaktinin çok kısıtlı olmasına rağmen, bulunan eserleri ve meydana çıkarılan Asklepion'u büyük bir ilgiyle incelemesi Atatürk'ün eski eserlere ve arkeolojiye verdiği önemin diğer kanıtlarıdır.[13]

Atatürk, bu uğraşılarının ürünlerini, Türk Tarih Kurumu'nun parasal yardımıyla Türk arkeologları Remzi Oğuz Arık ve Hamit Zübeyir Koşay tarafından 1935-1936 yıllarında Alacahöyük ve Ahlatlıbel kazıları ile görmüştür. Türkiye'deki o günkü şartlara göre, büyük Atatürk'ün deyimiyle küçük çapta olan bu kazılar, zengin buluntularıyla Anadolu, hatta yakın doğu kültür tarihine son derece önemli belgeler vermiş, yeni ufuklar açmıştır.

Atatürk, 1936 yılında Trakya'da da araştırma ve kazı yapılmasını emretmiş, böylece Prof. Arif Müfit Mansel'in başkanlığında yapılan araştırma ve kazılarda da çok değerli eserler meydana çıkmıştır. Atatürk bu kazı yerlerini görmek istemişse de işlerinin çokluğu

13 Wolfgang Radt, "Atatürk Devrinde Türk-Alman İşbirliğine Bir Örnek, Bergama Müzesi'nin Yapılışı", *IX. Türk Tarih Kurumu Kongresi,* c.I, s.397-403; Bedri Yalman, "Atatürk'ün Asklepion Ziyareti", *aynı yerde,* s.519-534.

yüzünden ancak Ahlatlıbel'e ve Prof. Von der Osten tarafından kazı yapılan Gavurkâle'ye gidebilmiştir. Fakat diğer yerlere gönderdiği kimselerden geniş bilgiler istemiştir.

1938 yılı sonbaharında, bir zamanlar Doğu Trakya İmparatorluğu'nun başkenti olan Vize'deki (Bizye) kazıdan çıkan eserlerden bir kısmı, Atatürk'ün isteği üzerine, hasta yatmakta olduğu Dolmabahçe Sarayı'na götürülerek kendisine gösterilmiştir. Onları büyük bir zevkle inceledikten sonra Atatürk, Arif Müfit Mansel'e "Kazılara devam ediniz, memleketimizin kültür zenginliklerini daha çok bulacaksınız" demiştir.[14] Ömrünün son günlerindeki bu olay, onun arkeoloji ve kazılara olan ilgisinin ne kadar büyük olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Atatürk'ün 15 yıllık kısa cumhurbaşkanlığı süresinde, ülkesini çağdaşlaştırmak için gerçekleştirdiği ve ancak yüzyıllara sığabilecek reformları arasında arkeolojiye de yer vermesi, eskiçağ tarihine yeni ufuklar açmıştır. Binlerce yıldan beri bütün kültürlerin gelip geçtiği ve bir açık hava müzesi niteliğinde olan Türkiye topraklarında, hatta denizlerinde bugün, yalnız Türk arkeologlarının yürüttüğü veya yabancı bilim adamlarıyla yaptıkları yığınlarla kazılar, sayılamayacak çokluktaki kültür buluntuları, bunları koruyacak hemen her şehirde açılan çağdaş müzeler, bu müzelerdeki eserleri değerlendiren, belgeleri okuyan Türk uzmanları, dünya çapında yayınlar yapan, öğrenciler yetiştiren Türk arkeologları, bu çalışmaların arkasındaki Türk Tarih Kurumu, büyük restorasyonlar, hatta arkeolojiyi bir hobi olarak benimseyen aydınlar bile Atatürk'ün birer eseridir.

Bir devlet başkanı olarak arkeolojiyi bu kadar önemseyip desteklediği için Mustafa Kemal Atatürk'e yalnız biz Türkler değil, bütün dünya arkeologları müteşekkir olmalı, saygı duymalıdır.

Ruhu şad olsun!

14 Ord. Prof. Arif Müfit Mansel, *Trakya Kazıları, Türkiyemiz,* s.9-13.

ANADOLU'NUN ORTASINDA TARİHİN EN ESKİ TİCARET MERKEZİ*

Asya ile Avrupa arasında köprü görevi yapan Anadolu, doğudan batıya, batıdan doğuya doğru akın eden kavimlerin saldırılarına uğramıştır. Bu saldırılar sonucunda, koca uygarlıklar sanki üzerlerinden silindir geçmiş gibi yerle bir olmuş, evler yıkılmış, saraylar, tapınaklar yakılmış, insanlar ya başka yerlere göç etmiş veya oldukları yerde eriyip yok olmuşlardır. Çok geçmeden bu yıkıntılar üzerine yeni gelenler yerleşmeye başlamışlar, eski yapıların temellerini veya kalıntılarını kullanarak aynı şehirleri canlandırmaya çalışmışlardır. Artık bu şehirlerde ne eski yapıları, ne de sanatı bulmak mümkündür. Oralara yeni gelenler egemendir. Uzaklardan getirmiş oldukları yapı teknikleri, sanatları, gelenek ve görenekleri kendilerini göstermeye başlamıştır; yeni bir saldırı ve yıkıma kadar. İşte bu suretle Anadolu, yüzyıllar boyunca canlanan ve yok olan büyük devletlerin, uygarlıkların beşiği olmuş ve hepsi de bu topraklara kültürlerinden şu veya bu şekilde izler bırakmışlardır.

Anadolu, Asurlular İçin Önemli Bir Pazar

Anadolu yalnız siyasal baskınlara değil, sinsi sinsi gelip savaş yapmadan şehrin bir köşesine veya ülkenin bazı noktalarına sığınıp yavaş yavaş yerli halkın ticaret hayatını etki altına alan açıkgöz kavimlerin de baskınına uğramıştır.

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Mart 1996.

Bunların en eskisi olduğu halde en çok yazılı belge bırakanı Asur istilasıdır. Bilindiği gibi Asurlar Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde yaşamış ve uzun zaman varlıklarını korumuşlardır. Eski Asur çağı denilen MÖ 2000 yıllarında Asur ülkesinde büyük bir iktisadi ve ticari faaliyet başlamış, Asur şehri önemli bir ticaret yeri olmuştur. Artık büyük şirketler kuruluyor, tüccarlar bu şirketlere banka gibi paralarını yatırıyorlar, paraları yetmediği takdirde kredi temin ediyorlar veya borç ve alacaklarını oraya devredebiliyorlardı. Halk sürekli çalışıyor, satılık mallar hazırlayıp bu malların satılacağı pazarları bulmaya uğraşıyordu.

Nihayet Puşuken isimli genç, girişimci, açıkgöz bir Asurlu önemli bir pazarı keşfetmeyi başardı. Bu pazar Anadolu'dur. Anadolu'nun merkezi olan Kayseri toprakları da ilk ve önemli duraktır. Burası Kayseri civarında bulunan ve şimdiki ismi Kültepe veya Karhöyük olan alandır. O zamanlar yerli halkın oturduğu bu yerin ismi Kaniş'ti. Belki yabancı olduğundan şehre giremediği için, belki daha geniş bir alana yayılabilmek imkânını sağlamak için, bu Asurlu, şehrin dış kısmına yerleşir. Amacı Asur'da bulunan amcalarına ait çok büyük bir ticaret firmasının bir şubesini açmaktır. Bunu yapar da. Bu suretle Asur'da yapılan kumaşlar, dikilmiş elbiseler,[1] kalay gibi maddeler buraya getirilir; buradan da altın, gümüş, bakır, güzel koku, boyacılık ve dericilikte kullanılan meşe palamudu gibi maddeler de Asur'a gönderilir. Böylece kurulan işletme bu kişinin dört oğlu ve torunları tarafından üç nesil boyunca yaşar.

Bu işin kazançlı olduğunu gören birçok Asurlu tüccar da yavaş yavaş Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlar. Bulundukları yere büyük pazar anlamına gelen "Karum" ismini verirler. Giderek şehrin etrafı Asurlu tüccarlar ve onların yaptıkları binalarla dolar. Gün geçtikçe örgütlenirler. Bitkarim, yani Karum Evi denilen resmi bir yerde birçok ticari muamele görülür. Yerli halk da bu yabancılarla yavaş yavaş kaynaşmaya başlar. Birçok tüccar yerli halktan kadınlarla ilişki kurar ve evlenir, hatta Asur'da karısını bırakıp gelen bile

1 Dikkat edilirse, ilk konfeksiyonculuk ticareti Anadolu'da başlamıştır.

vardır. Bu kadınların büyük bir acı ve kıskançlık içinde kocalarına yazmış oldukları sitem dolu mektuplar, kocalarının verdikleri sudan cevaplar, firmalara ait iş mektupları her iki memleket arasında gidip gelir. Kervanlar, malları oradan oraya büyük bir sabırla taşırlar. Anlaşmalar yapılır, senetler düzenlenir.

Bu arada başka açıkgözler de Anadolu'nun diğer önemli şehirlerine gidip orada işletmeler kurar ve dükkân açarlar. Bu şehirlerden en önemlileri Boğazköy ve Alişar'da bulunanlardır. Örneğin Kaniş'te dükkân sahibi olan Dada isimli bir adamın Boğazköy'de de (eski ismi Hattuşa) dükkânı olduğu, içindeki çanak çömlekler ve yazılı belgelerden anlaşılmıştır. İşte Anadolu'nun orta yerinde büyük bir ticari faaliyete sahne olan bu yerler, asırlar boyunca toprak altında kalmış, bu ünlü tüccarlar insanların hafızasından silinip gitmiştir.

Kültepe'nin Ortaya Çıkarılışı

Acaba hiçbir iz bırakmadan toprağa gömülen bu eski ticaret şehri nasıl ve ne zaman bulundu? 1881 yıllarında ilk defa antika tüccarları aracılığıyla Anadolu'dan geldiği söylenen çiviyazılı iki tabletten birisi Londra'da British Müzesi'ne, diğeri Paris'te Milli Kütüphane'ye alınmıştı. Sonraları Anadolu'ya gelen gezginler bu tür tabletlerden Kayseri civarında bulmuşlar veya yerli halktan satın almışlardı. Diğer taraftan antika tüccarları bunları İstanbul'a, oradan da Avrupa'ya sevk etmişlerdir. Anadolu'da, özellikle Elen kralların başkenti olan Caeserea (Kayseri) civarında Asur dili ve çiviyazısı ile yazılmış belgelerin çıkması çok dikkat çeken bir olaydı. Önceleri bunların Mezopotamya'ya ait olmasının gerektiği düşünüldü. Ancak gerek yazının, gerek tabletlerin şeklinin Mezopotamya'dan gelenlere hiç benzemediği görüldü. Bu yüzden bunları diğerlerinden ayırmak için "Kapadokya tableti" denildi. Aslında bu tabletlerin, vaktiyle burada oturan Kapadokyalılarla hiçbir ilgisi yoktu.

Zaman geçtikçe tabletlerin aranan şeyler olduğunu hisseden yerli halk da bunları arayıp bulmakta, buldukça alıcılara sunmakta gecikmedi. Kültepe civarında bulunan, Hacı Mehmet Ağa'ya ait bir tarlada bunlardan pek çok bulunmuş ve bu tarlanın bir gelir kaynağı olduğunu görenler, tarlaya sahip olabilmek için uğraşmışlar, bu yüzden de tarla birçok defa sahip değiştirerek elden ele geçmiştir. 1925 yılına kadar bu civardan 2000'den fazla tablet, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli kolleksiyonlarına dağılmıştır. Bu dönemde artık çiviyazıları okunmuş, Asurca da çözülmüş olduğundan belgelerin okunma ve tercümesinde güçlük çekilmemişti. Bunlar tercüme edildikçe hemen hepsinin ticari mektuplar, alım satım anlaşmaları, kira ve borç senetleri, mahkeme zabıtları olduğu görüldü. Bunun üzerine 1925 yılında Hitit çiviyazılarını çözen Çek bilgini Hrozny, Kültepe civarında bir kazı yapmaya karar verdi. Höyüğün eteğinde gelişigüzel yapmış olduğu kazıdan 1000 kadar tablet buldu, bunların hepsi halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunmaktadır. Bundan sonra uzun bir dönem kazı yapılmadıysa da halk tarafından bulunan tabletler antika tüccarlarının elinden eksik olmadı. Nihayet 1948 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi profesörlerinden Tahsin Özgüç ve eşi Prof. Dr. Nimet Özgüç'ün yönetiminde kazıya başlandı. O zamandan beri her yıl yaz aylarında özenli bir şekilde yapılan kazılar çok verimli olmuş ve olmaktadır. Bu kazılar sayesinde bundan 4000 yıl önce yaşamış olan bir şehrin binaları, dükkânları, atölyeleri, su yolları, caddeleri, okulları, sarayları gözler önüne serilmekte, halkın kullandığı eşyalar bulunmaktadır. Tıpkı İtalya'nın Pompei'si gibi, fakat ondan 2000 yıl daha eski bir şehir. Daha önemlisi binlerce yazılı belge bulunmuş olmasıdır.

Kazılarda Bulunanlar

Kazılarda öyle evler bulunmuştur ki, odaları, mutfağı, tuvaleti, kileri açık olarak görülmekte, hatta evin sahibinin adı, kaç nesil boyun-

ca kullanıldığı, ev halkının yaptığı işler bile öğrenilmektedir. Bu ilk bakışta imkânsız görünebilir; fakat işte arkeolojinin sihri ve arkeoloğun becerisi, dilcinin sabır ve gayreti imkânsız gibi görünenleri mümkün kılmaktadır. Kültepe kazısında çıkanlara bir bakalım:

İşte Laqipum isimli şahsın dört odalı evi. Bu odaların birinde tunçtan bir küp, yerde yatan bir Tanrı heykeli kalıbı, dokumada kullanılan ağırşaklar (iği ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarımküre biçiminde, ortası delik tahta ya da kemik parça) duruyor. Duvar kenarında küçük gruplar halinde çiviyazılı tabletler var. Görünüşe göre burası tabletlerin konuldukları yer değil, sanki yukarıdan düşmüş hissini veriyorlar. Herhalde duvarda bir raf vardı, ev yıkılınca tabletler aşağı düştü. Belgelerden evin Laqipum isimli sahsa ait olduğu anlaşılıyor. Zira ona hitaben yazılmış mektuplar, yapmış olduğu anlaşmalar var. Atalarına ait belgeleri bile saklamış.

Bu da Adadzululi'nin iki katlı evi. Evin bir tarafı on, diğer tarafı yedi metre genişliğinde. Evin üst katı yıkılmış ama bu kata çıkan merdivenin kalıntıları ile mutfak, kiler, hatta ölülerin gömüldüğü oda olduğu gibi duruyor. Yine bir yığın yazılı belge. Çok az yerde Kültepe'de olduğu gibi özel ev arşivleri, hele birkaç nesli kapsayanları bulunmuştur. Galiba Kayserililerin ticari hayattaki şöhretleri bu devirlerden bir miras.

Başka bir evin odasında yatık koca bir kübün içi kömürleşmiş buğday dolu. Ya buğdayların arasında yanmış bir fare iskeletine ne denir? Zavallı yiyeceğini elde etmek için girdiği buğday küpünden çıkamadan yangın bastırmış. Diğer bir odada da çok sayıda zarflı tablet.

5x3.5 m. büyüklüğündeki bir odanın içinde 1.60 m. çapında ve tam daire şeklinde bir fırın olduğu gibi kalmış, yanında ateş söndürmeye mahsus içi külle dolu bir tandır. Ayrıca fırın süpürgesi ıslatmaya mahsus ağızları özel bir şekilde kırılmış küpler de görülmekte. Bu tip tandırlar hâlâ Karahöyük'teki evlerde kullanılmaktadır. Diğer bir binanın mutfaktaki ocağında söğüt ağacı külü, üzerinde de bir toprak çaydanlık olduğu gibi duruyor. Duvar diplerinde de

çeşitli çömlek ve kaplar. Kulplu kaplar, vazolar, nakışlı, nakışsız testiler dolu bir oda, kilerden başka ne olabilir? Bir sokak üzerinde karşılıklı olarak ve birbirine bağlantısı olmayan dört köşe odalar bulunuyor. İçlerinde bir veya iki fırın, potalar, taş kalıplar, eritilmiş maden artıklarının bulunması bunların evden çok iş yeri, atölye ve dükkân olduklarını apaçık kanıtlamıyor mu?

Değişik mimaride yapılmış olan bir binanın içindeki buluntular da ilginç. Burada edebi belgeler, tarihi metinler, birçok alıştırma içeriğinde yazılı tablet var. Böyle şeyler bir tüccar evinde olamaz tabii. Zaten bina da ev gibi yapılmamış. Peki ne olabilir? Ya kütüphane ya da okul. Alıştırma özelliğinde olan yazılar kütüphanede bulunamayacağına göre okul olmalı.

Höyük üzerinde yapılan kazıda çok büyük bir bina kalıntısı meydana çıkarılınca bunun bir saray olduğu düşünüldü; üzerinde "Prens Anita'nın sarayıdır" yazılı bronz bir mızrak ucunun çıkmasıyla da hiç şüphe kalmadı.

Bütün bu binaların hemen hepsinde büyük bir yangın felaketinin izleri görülüyor. Öyle bir yangın ki, herkes herşeyini olduğu gibi bırakıp canını kurtarmaya bakmış. Hatta evin birinde, kaçırmak amacıyla büyük bir kap içine birçok küçük eşya yerleştirilmiş olduğu, fakat götürülemeden bırakıldığı görülüyor. Fırında pişirilmeye konup çıkarılmamış, zarflandığı halde yerine gönderilememiş tabletler olduğu gibi duruyor. Bu alelade bir yangın da değil, muhakkak bir saldırı yangını idi. Öyle olmasaydı halk tekrar eski yerlerine dönecek ve yanan yerleri yenilemek için çalışacaktı. Şehrin dışındaki Karum öyle bir terk edilmiş ki, bir daha o harabelerin üstüne kimseler gelmeye cesaret edememiş. Bıraktıkları, günümüze kadar olduğu gibi kalmış.[2] Onları bırakanlar, 4000 yıl sonra bunların aranıp bulunacağını, belki de değersiz olarak niteledikleri nesnelerin büyük bir dikkatle inceleneceğini, kullanımları ve kullananlar hakkında çeşitli varsa-

2 Buna karşın Kaniş şehrinin bulunduğu höyüğe sırayla Hititler, Frikler yerleşmiş ve MÖ 8. yüzyıla kadar şehir canlılığını korumuş. Bu tarihten sonra Kimmerlerin saldırısıyla önemini yitirmiştir.

yımlar ileri sürüleceğini bilselerdi ne derlerdi acaba? Hele binlerce yıl toprak altında kalan belgelerin (tabletlerin) çıkarılıp okunacağını, kurdukları "ticaret kolonisi" dediğimiz önemli örgütün hemen her yönüyle açığa çıkarılacağını, hatta özel yaşamlarına kadar öğrenileceğini nasıl düşünebilirlerdi? Bugün bunlar, arkeologların ve dilcilerin çalışmalarıyla ortaya çıkmış ve çıkmaktadır.

Belgelerden Öğrenilenler

Gelelim yazılı belgelerden öğrendiklerimize:

Ticaret kolonisi büyük bir örgüttü. Bu örgütün çeşitli yerlerde bağlantıları vardı. Bunlardan merkez durumunda olanlara "büyük pazar" anlamına gelen "Karum" denirdi. Belgelere göre Anadolu topraklarında en az on tane Karum vardı. Bunların merkezi olan Kültepe'nin (eski adıyla Kaniş) ortaya çıkarılmış olması çok iyi bir rastlantı. Herhalde birgün diğerleri de bulunacaktır. Karum'dan daha küçük pazarlara "Vabartum" deniliyordu. Bunlar Karumlara bağlıydı. Karum'da belediye görevi yapan "Bitkarim" adlı bir kurum bulunurdu. Burası Asurlu memurlar tarafından yönetilir ve yalnız Asurların işlerine bakardı. Aynı zamanda getirilen malların bir kısmı burada satılırdı. Karum'da Asurlaın anlaşmazlıklarına bakan mahkemeler de bulunuyordu. İcra organı olarak "şehir habercileri" denilen bir sınıf vardı.

Karumlar Asur şehrine bağlıydı ve bütün ticaret hayatının başı Asur'du. Orada patronlar oturur, kendi akrabalarını veya güvendikleri kimseleri alışveriş için Anadolu'ya gönderirlerdi. Bu patronlar da istedikleri gibi hareket edemez, yerli devletin resmi memurları tarafından sürekli kontrol edilirlerdi. Bu memurlar yapılan işleri bir raporla krala bildirmek zorundaydılar. Böylece kral bütün işlerden bilgi sahibi olurdu. 4000 yıl önce bile ticaretin kamu kurumları tarafından örgütlenmiş, düzene konmuş ve kontrol altına alınmış olduğunu öğreniyoruz. Fiyatlar, ölçüler belirlenmiş, her iş bir prensibe bağlanmıştı. Bütün ticaret merkezleriyle Asur şehri arasında kü-

çük, büyük kervanlar malları oradan oraya taşıyorlardı. Karşılıklı mektuplaşmalarla ya patronlara yapılan işler hakkında bilgi veriliyor veya yapılması gerekli işler hakkında yönerge alınıyordu. Yük taşımacılığı kervanlarda eşeklerle yapılıyordu. At da vardı ama pek kullanılmıyordu. Taşıyıcılar, yerlerine teslim edinceye kadar malladan sorumluydular. Kervanlardan, yola çıkılmadan önce, mallara karşılık zorunlu bir güvence alınıyordu. Bu yolculuklar sırasında hayvanların ve beraberinde gidecek şahısların yiyeceği, içeceği hesaplanıyor ve mallar yerine teslim edilince getirilen malın bir kısmı yol ücreti olarak veriliyordu. Bir yere acele haber gönderilmek istenirse, hızlı giden haberciler de vardı. Yolların güvenliğinden yerli yönetim sorumluydu. Anadolu kralları kendi çıkarları için, tüccarların rahat ve güvenli olarak seyahat etmelerine önem vermişler, hatta bazı yollarda güvenlik bölgeleri kurmuşlardır. Buna rağmen isyanlar, soygun ve şiddetli kış yüzünden zaman zaman ticaret ilişkilerinin kesildiği mektuplarda açıklanmaktadır.[3]

Ülkenin yönetimi yerli halka ait prensler tarafından yürütülüyordu. Çeşitli şehirlerin ayrı prensleri vardı. Kaniş'te oturan "büyük prens"ti. Bu prenslerin sarayları vardı. Asur'dan gelen mallar önce saraya gelir, oradan malın kalitesi, cinsi görülür, ona göre bir gümrük vergisi konurdu. Vergiye karşılık malın bir kısmı sarayda kalırdı. Bu arada sarayın beğendiği bir mal olursa satın alma hakkı saraya aitti. Ancak bundan sonra mallar toptancı veya perakendeci tüccarlara dağıtılır, onlardan da halk satın alırdı.

Mektup Örnekleri

Bütün bu bilgilerin kazanıldığı yüzlerce mektup arasından birkaç örnek verelim.

3 Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup,* Ankara 1957, s.17.

1) İki kadın tarafından Asur'a gitmiş bir tüccara yazılan mektup:

"Biz rüya yorumlayıcısı, falcı kadınlara sorduk. Tanrı Asur, senden Tanrı korkusu istiyor. Fakat sen parayı seviyorsun, yaşamına değer vermiyorsun. Asur şehrinde olup Tanrı Asur'un isteğini yerine getiremez misin? Bu tableti okur okumaz hemen buraya gel! Muhakkak gel! En-Asur'u ziyaret et ve hayatını kurtar! Niçin kumaşların parasını göndermiyorsun?"

2) Bir kadın tarafından erkek kardeşe veya kocaya yazılan bir mektup:

"Tarişţum'dan Enlilsani'ye söyle: Oturduğumuz evin yıkılacağından korkuyorum. Onun için köyde tuğla yaptırdım, zift döktürdüm. Yazdığın kalaslara gelince: Bunlar için muhakkak para gönder. Yalnız kalaslar burada kesilmeli. Sen benim kardeşimsin.[4] Ben yalnız seninim, sen de benim. Seyahata çıktığın zaman harcayacağımız parayı senin ve benim kalbimiz rahat etsin diye babamıza vermeyi kararlaştırmıştık. Sakın içkili ziyafetlere, eğlencelere gitme. Gitmeden önce, gelinimiz hakkında bana şunları söylemiştin: 'Onu babasının evine gönderme, seninle kendi ocağımızda kalsın. Senin kayınman altında evimizi korusun!' Sen gittikten sonra onun hakkında ne kötü bir söz, ne de dedikodu oldu. Fakat sekiz haftadan beri benimle evimizde kalmak istemiyor, gidiyor ve babasının evinde geceliyor. Onun hakkında kötü sözler işiteceğiz kuşkusuz, fakat benim sözüme aldırış etmiyor."[5]

Asur tüccarlarının karıları, kızları ve kız kardeşleri de ticaret işlerine karışıp bir aile şirketi oluşturmuşlar. Bunların başında, Karum'u kuran ilk Asurlu Puşuken ailesi geliyor. Puşuken'in Lamassi adlı karısı kutsal fahişe olarak Asur'da oturuyor. Kumaş dokutuyor ve kocasının ortağı olarak Anadolu'ya gönderilecek ve ordan getirilecek malların işlemlerini yapıyor. İhraç edilen malların dışsatım vergisini ödüyor. Üçüncü mektubumuz bu kadına ait:

4 Mezopotamya'da kocaya "kardeş" de denebiliyor, belki çok yakınlığı simgeliyor.
5 *Alte Orient*, 24/4.

3) "Lamassi Puşuken'e şöyle der: Biliyor musun insanlık çok kötüleşti. Kardeş kardeşi yiyecek. Herkes komşusunu yutmaya çalışıyor. Buraya (Asur şehrine) gelme şerefini bize ver. İş zorunluluklarını bir tarafa bırak. Küçük kızı Tanrı Asur'un kucağına yerleştir! Ah! Asur'da yün çok pahalı. Gümüşü bana göndereceğin zaman bir mana gümüşü yünün içine sakla! Vergi için bana gönderdiğin bir mana gümüşü denetleyiciler istedi. Ben senin için korkuyorum, henüz onu vermedim, onlara şöyle söyledim: Limu evime gelsin, gerekirse evimi götürsün. (Kadın gelenlere güvenmiyor, Yıla adındaki en yüksek düzeyde bir sorumlunun gelmesini istiyor.) Kızkardeşin hizmetçi kızlardan birini satışa çıkardı. Onu ben 14 şegele aldım. Kızkardeşin Şallim-Ahum, sen gittiğinden beri iki ev yaptırttı. Acaba biz ne zaman yapacağız? Hiç mi? Aşşur-Malik'in sana daha önce getirdiği kumaşlara gelince, parasını niçin bana göndermiyorsun?"[6]

4) Bir kişi tarafından beş sahsa yazılmış bir iş mektubu:

"Buzazu, Puzuraşur'a, Tabsili'ye, Asurbani'ye, Adadbani'ye, İkibaşa'ya şöyle söylüyor: Burada bakıra karıştırmak için kalay yoktur. Tabletimi aldığınız gün eğer Asurbani orada ise söyleyiniz malımı Timelkiya şehrine getirsinler. Eğer yol güvenli ise o yoldan kalayı ve iyi elbiseleri getirsinler. Eğer yol güvenli değilse kalayı Huruma'ya götürsünler. Yerli adamlar kalayı birer yük olmak üzere getirsinler. Yükler ya 10 veya 15 manalık paketler halinde olsun. Birisi bir yükü sağlam olarak getirsin, sonra dönüp ikinciyi getirsin. Buraya güvenli gelecek ilk posta ile kalayı gönderiniz. Siz benim babalarım ve beylerimsiniz, sözlerime uyunuz! Kalayı ya doğru yoldan veya gizli yoldan gönderiniz. Bana iyilik yapınız, sizin adamlarınız bu kalayı buraya gönderinceye kadar ben iş yapamayacağım. Burada kalayın fiyatı çok pahalıdır, bana iyilik yapınız!"

6 Dr. A. Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın,* İstanbul 1976, s.10.

5) Bu mektup Karum'da yapılan hemen hemen bütün işlemlerle birlikte tarihin ilk gümrük kaçakcılığını da bildiriyor:

"İndiilum, Ennabelum, Aşşurzulul'dan Puzuraşşur'a şöyle söyle: Gönderilen kumaşlardan kervan sahibi Amuriştar, kendisine ait olanları çıkardıktan sonra kalan 245 kumaştan üç Akat kumaşını Hahhum şehrindeki kayınbiraderinin evine bıraktı. Üç ayrı tür kumaşı şimdi oraya götürdüm. Kumaşlardan geri kalan 239 tanesinden 12'sini gümrük vergisi olarak, 23 kumaşı da saray satın olarak aldı. 38 kumaş için Bitkarim'de iyi fiyat verildi. Kervan sahibi Amuriştar kendisine ait olanları aldıktan sonra kalan 166 kumaş serbest bırakıldı. Şimdi onlar satılmaya hazırdır. İmdiadad'ın kervanındakilerden 11(?)[7] kumaş saraya gitti. Vergi olarak 5/6 şegel gümüşü ödemeye zorunlu idi. 11.5 kumaş hediyedir. Birini saray aldı. Ziyanı kapatmak için 1.5 şegel gümüş vereceksin. İki kumaşa Bitkarim'de iyi fiyat verildi. İmdiadad'ın kervanında kalan kumaşlar --kervan sahibine ait olanlar çıktıktan sonra-- serbest bırakıldı ve satılmaya hazırdır. İrra'nın oğlu kaçak eşyaları Puşuken'e gönderdi. Onun kaçak eşyaları yakalandı ve alındı. Puşuken ise saray tarafından tutuklandı ve hapse atıldı. Gözcüler çok sıkı. Kaçak eşyalar hakkında Luhuzattiya, Hurama, Saluhşua'ya ve onların prenslerine yazıldı. Aman çok dikkatli olmalısın! Herhangi birşey kaçırmamalısın! Sen Timelkiya'ya gelirsen kaçırmak istediğin demirlerini orada iyi bir eve bırak, fakat sen buraya gel. Burada bazı problemler hakkında seninle konuşmak istiyoruz. Fakat sana herhangi birisi gümüş için, elinde bulunan bir şegel için 'kalayını ve kumaşlarını bana ver, onları kaçırmak istiyorum' derse, sen buna asla kulak asma! Çünkü oradakilerin hepsi el ele vermiştir."

7 Rakam tablet kırık olduğu için anlaşılmıyor.

Bunlar 4000 bin yıl önce yazılmış gibi görünüyor mu? Batı taş devrindeyken Anadolu yazılı çağına başlamıştı bile.[8] Ülkemiz topraklarının altında ve üstündeki gelmiş geçmiş bütün kültürleri aramamıza ve öğrenmemize yol açan Büyük Atamızı her zaman olduğu gibi yine teşekkürlerimle anıyorum.

8 Kültepe kazılarıyla ilgili Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün tam yayınları için bkz. *Anatolia and Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç (Tahsin Özgüç'e Armağan)*, Ankara 1989, s.XI-XV; Kültepe-Kaniş ile ilgili bilgi için bkz. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi;* Doç. Dr. Ali Dinçol, *Hititler Öncesinde Anadolu*, s.20.

EN ESKİ YAZILAR*

Müzelerdeki eski eserleri seyrederken bir taraftan onların sanat değerlerini, bize ifade ettiği şeyleri anlamaya çalışır, diğer taraftan onları yapan elleri, yapıldığı zamanı, ne amaçla yapıldığını tahayyül etmeye çalışırız. Eserler hakkındaki kararlarımız ancak dış görünüşlerine göredir. Görünüşleri fazla bir şey ifade etmediği halde ait oldukları devirlerin günlük yaşantısını, kültürünü, tarihini, o zamanki insanların düşünce ve hislerini dile getiren yazılı belgeler de müzelerin konuşan, anlatan belgeleridir. Bu belgelerin en eskileri insanlık tarihinin ilk yazılı kaynakları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunmakta ve çok büyük değer taşımaktadır.

MÖ 4000 yıllarında Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Mezopotamya bölgesinde yaşayan Sumerliler çiviyazısını icat etmişler ve bu bölgede bulunan özlü çamuru yazı malzemesi olarak kullanmışlardır. Bu yazılı kil parçaları asırlar boyu toprak altında kaldıktan sonra geçen yüzyılın arkeologları tarafından bulunmuştur. Dilcilerin büyük çalışmaları sayesinde asırların gerisinde kalan bu yazılar sırlarını modern insanlara vermiştir. Böylece eski kavimlerin her yönüyle tarihini doğrudan doğruya kendi ağızlarından öğrenme imkânını bulmuş oluyoruz.

MÖ 3000 yıllarında icat edilen çiviyazısını Mezopotamya'daki kavimler, Anadolu'da Hititler de kendi dillerine uydurup çeşitli konuları yazmışlardır.

Sumerlilerin icat ettiği yazı önce resim yazısı gibiydi. Bununla ancak küçük notlar alabiliyorlardı. Çiviyazısını bulunca bütün istedikle-

* *Singer'den Sesler* dergisi, Mart-Nisan 1969.

rini yazmayı başarmışlardı. Bu yazılar bir pul büyüklüğünden 30x40 cm.'ye kadar değişik ölçülerde tabletlere yazılıyordu. Bir konu bir tablete sığmayınca bir, iki, üç hatta 60 tablete kadar yazıyorlardı. Kilden başka kurşun, gümüş, altın üzerine de çiviyazısı yazılıyordu.

O devirde yazılanlar toprak kaplarda, sepetlerde ve raflarda muhafaza ediliyordu. Mabet ve devlet arşivlerinde yazışmalar saklanmış ve kil kataloglar hazırlanmıştı. Böylece tasnif edilen büyük kütüphaneler vardı.

Bu Belgelerde Neler Yazılıydı?

Sumer devlet teşkilatında yapı ve kanalların savaş masraflarının karşılanması için halk tahıl, hayvan vs. şeklinde vergi verirdi. Bu vergilerin yazılması için saray ve mabette kâtipler oturur, yanlarında da bir çamur yığını bulunurdu. Birisi vergi getirdiği zaman kâtip hemen bir parça çamur alır, şekil verir ve üzerine, "falan şahıstan şu kadar arpa teslim alındı" diye yazar ve üzerine isim, tarih ve mühür basarak o kimseye verirdi. Kendisine de ayrıca not alırdı. Tabii gene çamur tablet üzerine. Gelir ve giderler bir araya toplanınca bizim idari defterlerimiz gibi bir döküman olurdu. Bu kil belgeler, tarihte yazılı en eski istatistiklerdir.

Bazen savaş dolayısıyla halktan ağır vergiler alınırdı. Bir Sumer atasözü halkın bu vergilerden yakınmasını tablette şöye ifade eder:

> "Bir beyiniz, bir kralınız olabilir, fakat en çok vergi tahsildarından korkulur."

O devirdeki alım satım işlemleri de kil üzerinde mukavele veya senetle tespit edilmişti. Bunlardan iki kopya yapılırdı. En eski mukaveleler de bizde bulunmaktadır. MÖ 2000 yıllarındaki bir borç senedinde şöyle yazılıdır:

"Beş gine karşılık bir gin faizle on gin gümüşü Ursulpae'den Lugirizal aldı. Tuğla yapma ayında geri vereceğine yemin etti. Ay ve günü."

Evlenme ve boşanmalar da çiviyazısıyla kil tabletler üzerinde tespit edilirdi. Mukavelesi olmayan evliliklerde taraflar hak iddia edemiyordu. MÖ 2000 yılına ait en eski evlenme belgesi de iki nüsha halinde bizim arşivimizde bulunmaktadır.

O devirde problemleri halletmek için kurulan mahkemelerin kararları, vasiyetnameler yine tabletler üzerinde yazılırdı. İktisadi ve sosyal hayatı düzenleyen talimatnameler, kanunlar çamur levhalar üzerinde ebedileştirilmiştir. Dünyada bir tek olan en eski yazılı kanun arşivimizdedir. Bu da MÖ 2000 yıllarında yaşayan Sumer Kralı Ur-Nammu tarafından yazdırılmıştır. Bu kanunda kısasa kısas yoktur, yapılan zarar parayla tanzim edilmektedir.

Bu arada Sumerliler uzakta bulunanlara yazıyla haber yollamak için bir posta teşkilatı kurmuşlardı. Birisi bir haber göndermek istediği zaman bir kâtibe koşardı. O zaman kıymetli bir sınıf olan kâtiplerden başka yazı bilen yoktu. Kâtibe istediklerini yazdırır, sonra yine kilden bir zarfa koyarak postaya verirdi. Postacıların gittikleri yerleri, yolluklarını gösteren birçok tablet vardır.

Mektubu alan kimse yazıyı okuduktan sonra özel arşivinde veya yazı resmi ise resmi arşivde tableti saklardı. Bunlar arasında krallardan krallara, memurlara gönderilen resmi mektuplar olduğu gibi arkadaş mektupları, aşk mektupları hatta kavga mektupları bile vardır.

İşte bir aşk mektubu:

"Benim sevgilime söyle, Gilimarduk diyor ki, Şamaş ve Marduk ilahları benim hatırım için seni uzun ömürlü etsin. Bunu senin gidişin dolayısıyla yazıyorum. Babil'e geldiğim zaman seni bulamadım. Çok şaşırdım. Tekrar memnun olabilmem için gidişinin sebebini bana bildir. Benim isteğim uzun ömürlü olmandır."

Ayrılırken münakaşa etmiş ve hâlâ sukûnet bulmayan bir kocanın karısına yazmış olduğu mektup da aile kavgalarının asırlar boyu aynı olduğunu göstermektedir:

> "Karıma söyle Mariştan şöyle söylüyor: 'Benimle kavga ettiğin, beni dışarı attığın günden beri ne kadar yaygara yaptın? Niçin Mununi'ye düşmansın? Niçin gürültüye sebep oldun? Şimdi başka bir kadın arıyorum. Beni bu hadde kadar söylettin. Memnun ol. Şimdi artık senin şikâyetlerinin karşısına çıkmayacağım.'"

Yazıyı yalnız icat etmek değil, onu yazacak şahısları da yetiştirmek lazımdı. Bunun için Sumerliler okullar da açmışlardı. Burada öğrenciler öğretmenlerin yazdığı yazıları tabletlerin sağ tarafına kopya ederlerdi. Bunlar arasında da mektup örnekleri, geometri, aritmetik problemleri, çarpım cetvelleri vardır. Okul yüzünden aile ile çocuk arasında çıkan problemler de MÖ 2000 yılında bugünkünden pek farklı değildi. Bulunan tabletlerdeki bir kompozisyonda bu konuda baba ile çocuk arasındaki konuşma şöyle anlatılır:

> "Niçin tembel oturuyorsun? Öğretmenin önünde otur, mektep vazifelerini oku, torbanı aç, tabletini yaz. Yazını çavuşuna göster, sonra bana getir. Sokaklarla, etrafınla alakadar olma. Şimdi söylediklerimi anladın mı?"

Eski zaman yazarları ve âlimleri insan hayatı ve sağlığıyla ilgilenerek tıbbın başlangıcını kurmuşlardır. Tabletlerde çeşitli hastalıklarda kullanılacak ilaçlar, bunların birleşimleri, kullanılış şeklini gösteren reçeteler mevcuttur. Bunların en eskisi MÖ 2000 yılına aittir ve o kadar eski bir devirde olmasına rağmen sihirden bahis yoktur. Sihri yalnız psikoterapi olarak kullanmışlardır. Bugün tıp amblemi olarak kullanılan birbirine sarılmış iki yılanın kökeni bile Sumerlilerden gelmiştir. Bunlar şifa ilahı Ningazzida'yı sembolize eder.

Mezopotamya'nın berrak havası halka göğü inceleme imkânını da vermiştir. Ayın, yıldızların hareketlerini, burçları, güneş ve ay tu-

tulmalarını, gece gündüz farklarını doğru olarak tespit etmişlerdir. Böylece astronominin temelinin binlerce yıl önce kurulduğunu bu kil tabletlerden öğreniyoruz. Gökyüzünü incelemeleri sonucunda takvimin esasını da meydana getirmişlerdir.

Bu toprak levhacıklar aynı zamanda bir eski kavmin düşüncelerini, hislerini, hikâyelerini bize yansıtır. Bu edebiyatın ilk yaratıcıları Sumerlilerdir. Destanlar, mitoloji, kaside, ağıt ve öğütler olgun bir ifadeyle bu kil tabletlere yazılmış ve birçokları edebiyat motifi olarak zamanımıza kadar gelmiştir.

Bu arada Sumer atasözleri de ilgi çekicidir. Tabletlerde okunan atasözleri, zamanımızdan 4000 yıl öncesine gitmesine rağmen bugünkü atasözlerini andırmaktadır. İşte bunlardan birkaç örnek:

- Meyvesinden hoşlanıyorsan çiçeğini koparma.
- Evde huzursuz bir kadın cinlerden fenadır.
- Tilkiyi görmeden tasmasını yapıyor.
- Kadın adamın istikbalidir, oğul adamın sığınağıdır, kız adamın kurtarıcısıdır, gelin adamın şeytanıdır.
- Seçtiğin kadını al, istediğin çocuğu yetiştir.

Burada, ancak bir kısmını belirtebildiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre bundan binlerce yıl önce yaşayan insanlar da bugünkü gibi kanunlar yapmışlar, edebi, ilmi kitaplar yazmışlar ve bunları korumak için bölümlü kütüphaneler kurmuşlardır.

Bütün bu bilgileri, biz ancak yazı malzemesi olarak onların ölmez kili kullanmalarına borçluyuz. Eğer onlar kâğıt gibi çabuk bozulan bir madde üzerine yazmış olsalardı, kendileriyle birlikte bütün medeniyetleri de bir daha çıkmamak üzere toprağa gömülecekti.

İLK YAZIYI ALLAH, ADEM'E Mİ ÖĞRETTİ?*

Üniversitelerimizin birindeki bir bilim tarihi profesörü tarafından, ilk yazının Sumerliler tarafından icat edilmediği, Allah'ın ilk yazıyı Adem'e öğrettiği anlatılıyormuş. Burada akla bir yığın soru geliyor. Adem'in öğrendiği nasıl bir yazıymış? Allah hangi dilde yazdırmış, ne üzerine ve neler yazdırmış? Bunu kanıtlayan bir belge var mıymış? Böyle bir iddianın bir bilim tarihi profesörünün ağzından çıktığına inanamıyorum ve aydın bir kimsenin de buna inanacağını zannetmiyorum. Ama ne var ki, böyle bir sözün üniversite muhitinde dolaştığı belli.

Buna bilim yolundan kısa bir açıklama yapmayı kendime ödev bildim. Voltaire *Felsefe Sözlüğü*'nde:

> "Tanrımız yüz binlerce yıl önce yarattığı ve onlar arasında Mezopotamya ve Mısır gibi, en eski uygarlıkları kuran halkları bırakıp da neden yalnız dünyanın en küçük, en bahtsız topluluğuna anamızın, babamızın Adem ile Havva olduğunu bildirmiş?"

diye sormuş. Voltaire'in, bunu sorduğu zaman Sumerlilerden haberi yoktu. Bilseydi, Sumerlilerin bir efsanesinden alındığı cevabını verecekti kendisi. Bu Adem ve Havva hikâyesi *Tevrat*'ta yazılı. Onun da İÖ 4. yüzyıllarda kaleme alındığı bütün bilim insanları tarafından kabul ediliyor. *Kur'an* ise ondan bin yıl sonra yazılmış. Ayrıca *Kur'an*'da yalnız Adem'in adı var. Havva'nın adı ve Adem'in kaburgasından yaratıldığı yok ve Allah'ın Adem'e yazı öğrettiğini de okumadım.

* *Aydınlık* dergisi, 20 Kasım 1998.

Adem ile Havva hikâyesinin Sumer'den nasıl geldiğini kitaplarımda yazmıştım.[1] Burada kısa olarak anlatmadan geçemeyeceğim. Sumer efsanesine göre Tanrıların Dilmun denilen yerde bahçeleri var, fakat orada su yok; Denizlerin Tanrısı, Güneş Tanrısına yerden tatlı su çıkarmasını söylüyor. Çıkan suyla orası yeşillenmeye başlıyor. Yer Tanrıçası da bahçede sekiz türlü bitki yetiştiriyor. Bunların yenmesi yasak. Fakat Bilgelik Tanrısı dayanamayıp hepsinden tadıyor ve Tanrıçanın yasak bitkilerini yediği için onu lanetlemesi üzerine her bitkiye karşı bir organı hastalanıyor. Tanrıların, Bilgelik Tanrısını iyi etmesi için Yer Tanrıçasına yalvarmaları üzerine, Yer Tanrıçası hasta olan her organı iyi etmesi için bir Tanrı ve Tanrıça yaratıyor. Bu organlardan biri kaburga. Kaburgayı iyi eden Tanrıçanın adı "Kaburganın Hanımı". Sumercede kaburga kelimesinin ikinci anlamı "yaşam veren". Museviler bu hikâyeyi *Tevrat*'a alırken, kadını kaburgadan yaratmış, adını kelimenin ikinci anlamının karşılığı olan "Havva" koymuşlardır. Adem'in anlamı İbranicede "kırmızı toprak"tır. Görüldüğü gibi çamurdan yaratılan Adem, yasak meyvenin yenmesi, lanetlenme, kadının kaburgadan yaratılması, hepsi Sumer efsanesinden.

Yazının Tanrı tarafından öğretildiği de Sumer düşüncesi. Onlara göre Nibada adlı bir Tanrıça Sumerlilere yazıyı öğretmiş ve onu korumakla görevlenmiş. Bu nedenden olsa gerek onların yazısı, zamanımıza, 5 bin yıl sonraya kadar ulaştı! Pekiyi bizim Allah'ımız niçin koruyamamış öğrettiği yazıyı, niçin en ufak bir iz bırakmamış ondan!

1 Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, s.41; *İbrahim Peygamber*, s.67-68.

SUMERLİLERDEN ZAMANIMIZA ULAŞAN KÜLTÜR İZLERİ*

Bize çiviyazılı bilim alanını açan Ulu Atamız, bu yazıyı kulanmış olan milletlerin, özellikle dilleri dilimize benzeyen Sumerlilerin Türklerle kültür ve dil bakımından olan ilişkilerinin araştırılmasını öngörüyordu. O, Sumerlilere ait bilimin henüz çocukluk çağında olduğu bir devrede, dillerinin Türkçeye benzediğine ve Asya topraklarından gelmiş olacaklarına inanmıştı.[1] Bugün ise bu varsayım gittikçe kesinleşmeye başlamıştır.[2] Şimdiye kadar bizde, Sumerliler ve Türkler arasındaki bağlantıyla ilgili dil bakımından iki değerli araştırma yapılmıştır.[3] Atatürk'ün istediği şekilde bir araştırmanın ancak ekip çalışmasıyla olabileceği kanısındayım.

Ben bu kongre dolayısıyla Sumerlilerden zamanımıza ulaşan izleri toplamaya çalıştım. Bu çalışmalarda konunun çok genişleyeceğini anlayarak, mümkün olduğu kadar özetlemeye gayret ettim. İleride yapılacak çalışmalarla bunlara yenilerinin katılacağı ve daha ayrıntılı olarak yazılacağı kuşkusuzdur.

* M.İ. Çığ, *Sumerlilerden Zamanımıza Ulaşan Kültür İzleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

1 M.İ. Çığ, *Atatürk and the Beginning of Cuneiform Studies in Turkey*, JCS 40/2, s.213-214.

2 Samuel Noah Kramer, *Sumerians, Their History, Culture and Caracter*, Chicago 1965, s.306; Diane Wolkstein ve Samuel Noah Kramer, *Inanna Queen of Heaven and Earth, Her Stories and Hymns from Sumer*, Philadelphia 1983, s.115; Cyrus Gordon, *The Common Backgraund of Greek and Hebrew Civilization*, New York 1965, s.48.

3 Mebrure Tosun, *Sumer Dili ile Türk Dili Arasında Karşılaştırma, Atatürk Konferanslar IV*, Ankara 1973, s.147-168; Osman Nedim Tuna, *Sümer-Türk Dillerinin Tarih İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara 1989.

Sumerlilerden zamanımıza ulaşan izleri iki kaynaktan çıkarabiliyoruz:

1- Arkeolojik buluntular,

2- Yazılı belgeler.

Bu izler sanatta, mimaride, teknikte, sosyopolitik kurumlarda, bilim, din, edebiyat ve geleneklerde gürülüyor.

Bilindiği gibi yüzyıllar boyunca Batı kültürünün temeli Yunanlılara dayandırılıyordu (ve hâlâ Batı'daki kitaplarda bu inanış devam ediyor). Fakat Sumerlilerin kültürü meydana çıkmaya başlayınca (daha toprak altında kalanlar olduğu halde) Batı dünyasının gelişmesindeki ana kaynağın onlarda olduğu anlaşıldı.

Kazılarda çıkarılan tapınak, saray ve hatta özel evlerin yapı tekniği ve sitili daha sonraki milletlerin mimarisinde şu veya bu tarzda görülmektedir. Yapılarda bundan en az 5 bin yıl önce Sumerlilerin uyguladıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencereler, mozaikler, duvar süsleri, kabartmalar, sunaklar, nişler, avlular Ortadoğu'da olduğu gibi, Yunan ve Roma yoluyla Avrupa mimarisine girmiştir. Silindir mühürlerinde görülen, tapınakların duvarlarını süsleyen Hayat ağacının iki tarafında duran veya birbiriyle kavga eden mitolojik hayvan figürleri, arslan başlı kartal, uzun boyunları birbirlerine geçmiş masal hayvan sahneleri İtalya, İspanya, Fransa, İsviçre ve Orta Almanya'da bulunan ortaçağ kiliselerinde çeşitli süslemeler halinde görülmektedir.[4] Yapılarda kullanılan tuğla, kerpiç evlere kadar künklerle getirilen su yolları, tuvalet, lağım teşkilatı Sumerlilerde başlamıştır.

Sumer'in, özellikle Gudea zamanına kadar olan plastik sanatını, ünlü heykeltraş Henry Moore, *Henry Moore on Sculpture*'de (Edited by Philip James, London 1968, s.165-167) dünyanın büyük plastik sanatları olarak tanımlanan Erken Yunan, Etrüsk, Eski Meksika, Mısır'ın 4-12. sülaleleri, Roma ve Gotik sanatıyla aynı düzeyde tutmakta ve onlardaki canlılık, ifade tarzı ile sanat özelliklerini uzun uzun açıklamaktadır.

4 Hartmut Schmökel, *Das Land Sumer,* Stuttgart 1962, s.169.

Kanallar açarak bataklıkların kurutulması, tarımın sulanması, ulaşımın sağlanması, suların önüne set koyarak bir tür baraj yapılması,[5] yolcuların her türlü rahatı bulacağı han veya motellerin yapılması[6] yine Sumerlilerde başlamıştır.

Bugün uygarlığımızın temeli olan tekerlek, bundan en az 5 bin yıl önceye ait Ur kral mezarlarında gömülü arabalarda ve birçok kabartmada görülmektedir. Sularda taşımacılık yapan tekneler, yelkenliler yine onların buluşudur. İnanışlarına göre kazma ve saban da Tanrıları tarafından yaratılmıştır.[7]

En eski olarak Ur kral mezarlarında bulunan altın, gümüş, fildişi ve lapis lazuliden yapılmış eserlerin türü ve işçiliği zamanımıza kadar uzanmıştır.

Yazılı kaynaklara gelince:

Bilindiği gibi Sumerlilerin uygarlığa en önemli katkıları dillerine göre bir yazı icat etmeleri, ardından okullar açarak onu istedikleri her konuyu yazacak şekilde geliştirmeleridir. Resim yazısı olarak başlatılan bu yazı daha sonraları kullanılan malzemeye göre çiviyazısı şekline ve istenileni yazabilmek için de kısmen hece yazısına dönüştürülmüştür. Bu hecelerle başka dilleri yazma olanağı sağlandığından, o zamanın Ortadoğu milletleri olan Asurlular, Babilliler, Hurriler, Hititler, Urartular yazıyı alarak kendi dillerini yazmışlar, Ugarit ve Persler de ondan harf yazısı yaparak yararlanmışlardır. Sumer yazısı Mısır yazısının icat edilmesine de önderlik etmiştir.[8]

Kazılarda bulunan çiviyazılı belgelerle, bu yüzyılın başlarına kadar tamamıyla unutulmuş milletlerin 3000 yıllık tarihi ortaya çıkmıştır.

Sumerliler daha üç bininci yılların başlarından itibaren geniş bir alana yayılmışlardı. Bu alanlardaki milletlerin adları, onların ekonomik ve edebi metinleriyle kanıtlanmaktadır. Bu belgelere göre doğuda

5 S.N. Kramer, *The Sumerians,* s.152; S.N. Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar),* çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990, s.148.
6 *Age.,* s.225.
7 *Age.,* s.279.
8 Hartmut Schmökel, *Das Land Sumer,* s.163.

Hindistan'a (Dilmun), batıda Akdeniz'e (Ebla, Martu) kadar (Kıbrıs ve Girit de buna dahil olabilir), kuzeyde Orta Asya'nın batısı (Hurri, Aratta) ve güneyde Mısır ve Habeşistan'a (Mağan, Meluhha) kadar gitmişlerdir. Mısır ile ilişkileri ayrıca oradaki arkeolojik buluntularla da kanıtlanmaktadır.[9] Sumerlilerin çevrelerinde bulunan ve kendilerinden sonra gelen uluslara, sosyal yaşamda, hukukta, bilimde, din ve inanışlarda, mitoloji ve geleneklerde yapmış oldukları etkileri ve onlardan zamanımıza ulaşanları adım adım izleyebiliyoruz.[10]

Sumerliler kendilerini Tanrılar tarafından seçilmiş üstün bir halk olarak anlatmışlardır.[11] *Tevrat*'ta Yahve İsrillileri üstün bir kavim yapmış. *Kur'an*'da İsrail Oğullarının Allah tarafından bazı kavimlerden, hatta insanlardan üstün kılındığı yazılmaktadır.[12]

Sumerlilerin İÖ 3000'lerde kurdukları şehir beylikleri veya krallıkları, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar olan alandaki ve Ortaçağ Avrupası'ndaki şehir krallıklarının öncüleri olmuştur. Bu şehirler, özgür ve kölelerden oluşan şehirlileri, meclisleri, saygınları, rahipleri, alıcı ve satıcıları, çiftçi, sanatçı ve tüccarları, idare eden Tanrısı, yeryüzünde onun temsilcisi olan kralı, tapınakları, şehir surları ve onların kapıları ile birbirlerine benzemektedir. Her nedense Mısır'da şehir beylikleri olmamıştır. Sumer krallarının, Tanrının yeryüzündeki vekili sayılması Hıristiyanlıkta papaya, İslamlıkta halifeye geçerek devam etmiştir.[13]

Sumer sosyal yaşamındaki kuralların büyük bir kısmı zamanımıza kadar ulaşmıştır. Onlarda en önemli sosyal problem adalettir. Zenginin yoksulu, güçlünün güçsüzü ezmemesi; yaşlıların saygı görmesi, onların önerilerinin alınması; çocukların ailelerine karşı saygılı olması, ailelerin de onlara iyi muamele etmesi her kralın

9 C. Leonard Woolley, *The Sumerians*, New York 1965, s.186.

10 Bu izler yazılı olarak, dinsel kitaplar, Yunan kaynakları ve folklor yoluyla gelmiştir.

11 S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.286.

12 *Kur'an*, "Ey İsrailoğulları sizi diğer insanlardan üstün kıldık" (Bakara Suresi, ayet 47); "İsrailoğullarını bazı kavimlerden üstün kıldık" (Câsiye Suresi, ayet 16).

13 *Kur'an*, "Adem'in Allah tarafından verilen halifeliği" (Bakara Suresi, ayet 30).

başlıca amacıdır. Hırsızlık, hile, başkalarına zarar verme, baş kaldırma, sözde durmama, anlaşmaları bozma gibi hareketler suç sayılıyordu. Bunların cezalandırılması bir taraftan kanunlar ve mahkemeler yoluyla olduğu gibi, diğer taraftan Tanrısal cezalara da dayanıyordu. Bu gibi kimseler sosyal düzenin koruyucusu Tanrıça Nanşe tarafından senede bir kere yargılanıp cezalandırılıyor. Tanrıçanın bu yargılaması, Şaban ayının on beşinci gecesi olan Berat Kandili'nde Allah'ın Müslüman kullarını, o yıl içindeki iyi veya fena hareketleri dolayısıyla bir tür yargılamasına benzemekte ve bu âdetin ve inanışın bir devamı gibi görünmektedir.[14] İlk kanunlar Sumerliler tarafından yazılmış ve bu kanunlardaki ana yapı zamanımıza kadar gelmiştir. Sumer kanunundan Babil ve Asur kanunları, onlardan Musa'nın kanunu, ondan da İslam kanunu etkilenmiştir.

Alım satım, borç alıp verme, kira, miras bölüştürme gibi her türlü hukuksal işlemin birer yazılı anlaşmayla yapılması, ilk Sumerlilerde başlamıştır. Evlenme ve boşanmaların da yasal sayılması için bir yazılı anlaşmayla kanıtlanmalıydı. Medeni kanun çıktıktan sonra ancak bizde evliliğin kaydedilmesi zorunluğu olmuştur. Taşınmaz mallar ilk olarak bir kadastro yoluyla Sumer'de güvenceye alınmıştır. Urukagina reform metninde düzeltilmek üzere ele alınan vergi dengesizliği, rüşvet, kırtasiyecilik, zorbalık gibi problemlerle hâlâ uğraşılıyor.[15]

Aynı metinde "Kadınların eskiden yaptıkları gibi iki koca almaya kalkarlarsa taşlarla taşlanacağı" konusu, İslam ülkelerinin bazılarında zina yapan kadınların taşlanması şeklinde devam etmektedir. *Kur'an*'da böyle bir ceza yok.

İslam toplumunda önemli bir konu olan bekâret meselesi, Sumerlilerden kaynaklanmaktadır. Onlarda zorla tecavüz kadar kızlığın bozulması da cezayı gerektiriyor. Evlenirken kız olmadığını

14 Muazzez İlmiye Çığ, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları*, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1990, s.488-489.

15 S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.316-322; Prof. Dr. Mebrure Tosun, Doç. Dr. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara 1975, s.19-20. Bu son eserde metin Türkçe olarak verilmişse de tamamı *The Sumerians*'ta bulunmaktadır.

söylemeyen bir kadın, boşanmada ancak yarı tazminat alabiliyor.[16] Kadınların başlarını örtmeleri de Sumerlilerde başlamıştır. Tanrısal bir görev yaptıkları kabul edilen tapınak genel kadınlarının, sokak fahişelerinden ve diğer kadınlardan ayrılması için başlarının örtülmesi zorunluydu. Daha çok sonra, İÖ 1500'lerde yazılmış Asur kanunun 40. maddesiyle bu durum evli ve dul kadınlara da uygulanmış, kızlar, köleler ve sokak fahişelerinin başlarını örtmesi yasaklanmıştır.[17] Bu âdet önce Yahudiliğe, onlardan Hıristiyanlara, daha sonra da İslamiyete geçmiştir. Hıristiyanlarda rahibelerin başlarını örtmeleri bu adetin bir devamıdır.

Sumer'de rahibeler çeyizleri yanında, mabede Tanrının gelini olarak bir tür törenle girerlerdi. Aynı âdet bugün Hıristiyanlıkta da görülmektedir. Törenlerde Tanrı heykellerinin arabalarla veya teknelerle gezdirilmesi, Hıristiyanlıkta Meryem'in heykelini gezdirme şeklinde devam etmektedir.

Ekonomide ölçülerin standartlaşması, faizlerin dondurulması, tarımcılık, dokumacılık, dericilik, kuyumculuk, biracılık, şarapçılık, balıkçılık, gemicilik gibi sanayi ve ticaret dallarının Sumerlilerde başladığı görülüyor.

Sumerliler tarafından ayrıntılı bir şekilde tarımın nasıl yapılacağını anlatan *Çiftçinin El Kitabı,* İÖ 8. yüzyılda yazılan Hesiod'un *İş ve Günler* adlı kitabına kaynaklık etmiştir.[18]

Sumerliler kadını bir tarlaya benzetmişlerdir. Aynı deyim *Tevrat* ve *Kur'an*'da da vardır.[19]

Sumerlilerin bilimde attıkları en önemli adım matematik ve geometride olmuştur. Matematikte onlu ve altılı olmak üzere iki sistem kurmuşlardır. Onlu sistemin yanında, saatte, daire ölçümlerinde ve modüler adı altında hâlâ altılı sistem de kullanılmaktadır. Çarpım tablosunu, çeşitli problemlerle bütün matematik işlemlerini en

16 "Urnammu Kanunu § 5-6", *Age.,* s.40. *Kur'an*'da bu konunun bulunmaması ilginç.
17 "Orta Usar Kanunları, § 40", *Age.,* s.252.
18 M. İlmiye Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.54-58.
19 *Kur'an,* "Kadınlarınız sizin için bir tarladır" (Bakara Suresi, ayet 223). İlginç yorumları için bkz. Turan Dursun, *Tabu Can Çekişiyor, Din Bu 3,* İstanbul 1991, s.27-29.

büyük sayıdan kesirli sayılara kadar yaparak bugünkü matematiğin ve hatta cebirin temelini atmışlardır. Geometri konusu da aynı. Yakın zamana kadar bunların hepsinin Yunanlılardan kaynaklandığı söyleniyordu. Halbuki şimdi binlerce Sumer okul tabletleri arasında matematik ve geometri işlemlerini, çarpım tablolarını içeren yığınlarla tablet vardır. Hatta Pythagoras teoremi diye bilinen üçgenli teorem bile çizilmiş olarak tabletlerde bulunmaktadır.

Astronominin temeli de onlara dayanmaktadır. Göğü, güneşi, ayı, yıldızları incelemişler, ayın görünüşüne göre otuz günlük aylardan oluşan bir takvim yapmışlardır. Ayları dört haftaya ayırmışlar, yılı güneş sistemine göre de hesap ederek her yıl artan on gün için üç yılda bir, seneyi on üç ay yaparak arayı kapatmışlardır. Takvimimizde hâlâ Dumuzi'den Temmuz olarak Sumer ay adını kulanıyoruz. Beş gezegeni, burçları saptayarak adlandırmışlardır ki, bugünkü burç adları, Sumerceden aynı anlamdaki kelimelerin çevirileridir. Sumerlilerden Kepler zamanına kadar ancak bir gezegen daha bulunabilmiştir. Bu da gösteriyor ki, matematiğe dayalı astronomi bilimi de Yunanlılarda değil, Sumerlilerde başlamıştır.[20]

Öğrencilere öğretmek amacıyla hazırlanan taş, maden, ağaç, bitki, hayvan, yer adlarına ait listeler, sözlükler bu dallardaki bilimlerimize bir temel oluşturmuştur.

Bitki, maden ve hayvanlardan yararlanılarak yapılan, sürülerek, içilerek kullanılan ilaçlara ait reçeteler tıbbın ve eczacılığın başlangıcını göstermektedir.[21] Bugün doktorluğun sembolü olan birbirine sarılmış iki yılan da Sumerlilerden gelmektedir.

Yaşanan olayları (dinsel inançlarıyla karıştırsalar bile) yazıyla daha sonraki kuşaklara aktarmaya, dolayısıyla bir tarih yazıcılığına önder olmuşlardır. Yazdıkları destanlar, daha sonraki yaşanan kahramanlık çağlarının yazılmasına rehberlik etmiştir.

20 Matematik ve astronomi hakkında genel bilgi için bkz. S.N. Kramer, *The Sumerians,* s.91-93; Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia,* Chicago 1964, s.289, 305 vd.; Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp,* Ankara 1991.

21 En eski ilaç reçetesi için bkz. M.İ. Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.50-53; S.N. Kramer, *The Sumerians,* s.95-97.

Sumer dili, halk dili olmaktan çıkıp yerini Akatçaya bıraktıktan sonra da yüzyıllar boyu kutsal dil olarak Babil, Pers, Seloykit tapınaklarında devam etmiştir. Kurban törenleri, tütsü, dinsel müzik, dualar, ilahiler, ağıtlar, fal ve sihirler, bayramları bildiren takvim hemen hiç değişmeden Babil, Asur'da devam ederken İskender zamanında Anadolu ve Suriye yoluyla Yunanlıların dinsel kültlerini de büyük çapta etkilemiştir.[22]

Diğer taraftan Sumerlilerin kurdukları çoktanrılı din yavaş yavaş tektanrıya dönüşerek Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın temelini oluşturmuştur. Bunlarda ortak noktalar şunlardır: Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü, yargılanması, Tanrı korkusu, Tanrıyı memnun etmek için kurbanlar verilmesi, dualar, ilahiler söylenmesi, Tanrı evi olarak yapılan tapınaklar yerine sinagog, kilise ve camilerin geçmesi, ahlak ve her bakımdan temizlik. Sumer'de dinsel törene katılan, tapınağa giden, kurban kestiren kimselerin vücut bakımından temiz olmaları gerekirdi. Yeni yapılan binaların içine girilmeden önce dinsel bir temizlik uygulanıyordu. Sumer tapınaklarındaki okullar, İslamiyette camilerin yanındaki medreselere dönüşmüştür. Cami ve minarelerimizin üzerindeki yarım ay, Sumerlilerin Ay Tanrısı Nanna'nın sembolüdür.

Sumer edebi metinleri yayımlanıp işlendikçe onların Yakındoğu milletlerine, Yunanlılara, İsraillilere etkileri gün ışığına çıkmaktadır. Bu etkiler İslamiyette de görülmektedir. Şimdiye kadar *Tevrat*'la paralel bir hayli metin bulunmuştur.[23] Ben bu konuların *Kur'an*'a ve İslamiyete geçmiş olanlarından söz edeceğim.

Evrenin yaradılışı: Sumerlilere göre adı Tanrıça Nammu olan uçsuz bucaksız bir sudan gök ve yer birleşik olarak çıkıyor. Tanrı Enlil onları ayırıyor. Yer Tanrıçası insanı balçıktan Tanrılara iş görsün diye yaratıyor. *Tevrat*'ta, büyük bir deniz üzerinde Yahve'nin ruhu gezerken onu ayırıyor, üstü gök, altı yer oluyor. İnsanı balçıktan

22 Cyrus H. Gondon, *The Commen Backgraund of Greek and Hebrew Civilizatin*, New York 1964.

23 S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.292-299.

kendisine iş görsün diye yaratıyor. *Kur'an*'da: "Gök ve yer bir bütündü, onu Tanrı ayırdı" deniyor. İnsan bazı ayretlerde çamurdan, bir ayette de sudan yaratılmış.[24]

Tekniğin bulunuşu: Sumer'de teknik varlıklarını hem Tanrı planlayıp yapıyor, hem insan. *Kur'an*'da, Allah yolları ve gemileri sizin için yaptım diyor.[25]

Adem'in cennet bahçesine düşmesi ve eşiyle yasak meyveyi yiyip kovulmaları motifi Sumer efsanesine dayanmaktadır. Bu hikâye önce *Tevrat*'a sonra da *Kur'an*'a geçmiştir.[26]

Havva'nın ikiz çocukları Habil çoban, Kabil çiftçinin kavgaları Sumerlilerin Çoban Dumuzi ile Çiftçi Enkimdu'nun kavgalarını yansıtıyor. Sumer'de bu ikisi anlaşıyor, *Tevrat* ve *Kur'an*'da biri diğerini öldürüyor.[27]

Tufan: Sumer'de Tanrılar, *Tevrat*'ta Yahve, *Kur'an*'da Allah insanlara kızıp bir Tufan yapmaya karar veriyor. Her üçünde de Tanrı korkusu bilen, dinsel görevlerini yerine getiren bir kimseye bu karar Tanrı tarafından bildiriliyor ve gemi ile kurtulmaları sağlanıyor. Sumer'de karar bildirilen Ziusudra ölümsüzlüğü kazanıyor. Diğerlerinde Nuh çok uzun ömür ile ödüllendiriliyor. *Tevrat* ile Sumer Tufan hikâyesi arasında büyük benzerlik olmasına karşın, *Kur'an*'da az ve yüzeysel olarak söz edilmiş.[28]

24 *Kur'an,* "Gökler ve yer yapışık iken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?" (Enbiyâ Suresi, ayet 30); "İnsanı süzme çamurdan yarattık" (Mü'minûn Suresi, ayet 12); "Allah insanı pişmiş çamura benzeyen balçıktan yarattı" (Rahmân Suresi, ayet 14); "Allah nezdinde İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Allah Onu tapraktan yarattı" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 59); "O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır" (En'âm Suresi, ayet 7).

25 *Kur'an,* "Size bineceğiniz hayvanları ve gemileri var etmiştir" (Zuhruf Suresi, ayet 1-13).

26 Sumer'deki bu hikâyenin tümü için bkz. M.İ. Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.123-127. *Tevrat*'ta Havva'nın adı yazıldığı halde *Kur'an*'da yok. Aynı zamanda kulaktan duymuş olduğumuz ve *Tevrat*'ta bulunan, karısının Adem'in kaburgasından yaratıldığı da yazılmıyor. Yalnız yasak meyveyi şeytanın zoruyla yiyip cennetten kovulmaları anlatılmış (Tâ-Hâ Suresi, ayet 115-121).

27 Sumer'de Habil, Kabil paralelleri için bkz. S.N. Kramer, *The Sumerians,* s.217-223, 293; *Kur'an,* Mâide Suresi, ayet 27-31.

28 Sumer Tufan hikâyesi için bkz. M.İ. Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.128-132;

Sabır ve Ödül: Sumer'de iyi huylu, Tanrı korkusu bilen, dinsel görevlerini yerine getiren bir kimse uğradığı felaketleri, Tanrılara yalvarıp yakarmak ve dualar yapmakla atlatıyor. Aynı hikâye *Tevrat* ve *Kur'an*'da Eyüp Peygamber ve onun sabrı olarak anlatılıyor. *Tevrat*'ta bu, büyük bir kısmı şiirsel bir dille (Sumer'de olduğu gibi) ayrı bir bölüm olarak bulunuyor.[29]

Sumer'in Aşk Tanrıçası İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi'nin evlenmelerini simgeleyen kutsal evlenme törenlerindeki açık saçık aşk şarkıları *Tevrat*'taki "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümünü oluşturan şiirlerin ana kaynağı olduğu kanıtlanmaktadır. Dumuzi ile İnanna'nın bir araya gelmesinden dolayı yapılan ve ilkbaharla başlayan yeni yıl şenlikleri, halkımız arasında Hızır ile İlyas Peygamber'in birleşmesi olarak düşünülüp kırlarda, bahçelerde, hatta mezarlıkta maniler söylenerek yapılan Hıdırellez şenliğine çok benzemektedir.

Tevrat'taki ilahiler, atasözleri ve deyimlerin kökünün Sumer'e dayandığı kanıtlanmaktadır.

Sumer atasözlerini Şuruppak, oğlu Tufan kahramanı Ziusudra'ya öğüt olarak vermektedir. *Tevrat*'ta Davut oğlu Süleyman'a, *Kur'an*'da Lokman, adı verilmeyen oğluna aynı şekilde öğüt veriyor. Lokman'ın kimliği hakkında çok çalışılmış. Bazıları onun bir peygamber olduğunu, bazıları da çok dindar olduğundan Tanrı tarafından uzun ömür ve bilgelik verildiğini, yaşamı boyunca bilgeliğinin gittekçe çoğaldığını söylüyor. O, 560 yıl yaşamış ve bir adı da Ziusudra gibi ölümsüz anlamına gelen Lubad imiş. Aynı kimse Arami edebiyatında Ahiqar, Bizansta Planudes olarak ortaya çıkıyor. Bunların hepsi Sumerlilerdeki Ziusudra'ya dayanmaktadır.[30]

Kur'an, "Nuh 'Ben yenildim bana yardım et' diye yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine gök kapılarını boşanan sularla açtık, yeryüzünde kaynaklar fışkırttık. Her iki su belirtilen bir ölçüye göre birleşti. Onu tahtadan yapılmış, mıhla çakılmış bir gemiye bindirdik. İnkâr edilmiş olan Nuh'a ödül olarak gemi nezaretimiz altında yüzüyordu. Biz o gemiyi ibret olarak bıraktık" (Kamer Suresi, ayet 11-16).

29 Bu hikâyenin Sumer'deki şekli için bkz. M.İ. Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.95-98. *Kur'an,* Sâd Suresi, ayet 41-44.

30 Lokman hakkında bkz. Paul Lunde, *Aesop of the Arabs,* Aramco Mart, Nisan 1974, s.2 vd.; *Kur'an,* Lokman Suresi, ayet 12-20.

Sumer atasözlerinden, şiirlerindeki benzetmelerden, hayvan hikâyelerinden zamanımıza kadar ulaşanlar var. Bunlardan birkaçı:

- Açık ağıza sinek girer.
- Ayağını yere sıkı bas.
- Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır.
- Kanlar su gibi aktı.
- Arslan gibi saldırdı.
- Bal gibi adam.
- Ay gibi güzel.
- Sel gibi silip süpürdü.
- Yağ gibi eridi.
- Çömlek gibi parçalandı.

İlk olarak Yunanlı Aesop tarafından yazıldığı sanılan hayvan hikâyeleri Sumer'de başlamıştır. Hatta aynı konuda olanlar var.[31]

Etana'yı göğe uçuran, Lugalbanda'ya yavrularına baktığından dolayı yardım eden, Tanrıça İnanna'nın ağacında yuva yapan *Anzu* kuşuyla ilgili motifler bazen birbirine karışmış, bazen ayrı, birbirinden değişik bir tarzda, Suriye, İran, Kürt, Arap, Türk hikâyelerinde Simurgh, Anka, Zümrütüanka ve Hümâ adları ile bulunuyor.[32] Aynı kuş Avrupa ve Kızıldereli hikâyelerinde de ortaya çıkıyor.

Rüyaların Tanrısal bir bildiri olduğu inancı, bir konu hakkında rüyaya yatmak (istihare) Sumer'de başlamıştır. İlk olarak Sumer'de bulunan yıldız, su falı gibi fallar, sihirler, büyüler bugün de devam etmektedir. Sumerlilere göre bütün olaylar gökte yazılıdır. *Kur'an*'da da aynıdır (Levh-i mahfuz). Bizde bir kişinin geleceği alnına, Sumer'de tuğlasına yazılmıştır.

Harp, lir gibi kazılarda çıkarılan, flüt, kaval, dümbelek, davul gibi kabartmalarda görülen ve yazılarda geçen müzik aletleri hâlâ kullanılmaktadır. Tabletlerde ses tonunu ifade eden nota şeklinde

31 Bunlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. M.İ. Çığ, *Tarih Sumer'de Başlar,* s.99-105 atasözleri, s.106-112 hayvan masalları, s.229-239 benzetmeler.

32 Bu konu hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Jussi Aro, *Anzu and Simurgh,* Kramer Anniversary Volume, Alte Orient und Altes Testaments Band 25 (1976), s.25-28.

işaretler bulundu. Bunlara dayanarak çıkarılan bir melodi, bizim klasik müziğimizi andırmaktadır. Bu bir Ugarit melodisi olarak elde edilmişse de, kökünün Sumerlilerde olduğu kuşku götürmez.[33] Yedi dağ aşmak, yedi kapı geçmek, yedi kat gök gibi kullanılan yedi sayısı Sumerlilerden daha sonraki milletlere geçerek zamanımıza kadar ulaşmıştır. Bunu *Kur'an*'da da buluyoruz.

Sumer'de yapılan hayvan kurbanının sağ kalçası ve sakatatı pişmiş veya çiğ olarak Tanrıya sunuluyor, diğer kısmı etrafta olanlara veriliyor. Bizde de kurbanın sağ butu ile sakatatı (iç organları) kurban sahibine kalır, gerisi dağıtılır.

Sumerlilerde saçları tamamıyla traş ettirmek Tanrıya yakınlığı belirtiyor. Budist rahiplerinin saçlarını traş ettirmeleri aynı nedenden mi acaba?

Sumerlilerde temizlik çok önemli. Özellikle dinde. Tapınağa giderken, dinsel törenlere katılırken, kurban kestirirken insanların temiz olması zorunlu. İlk sabun yapmayı başaranlar da Sumerliler. Temizliğe verdikleri önem yakılan Ur şehri için yazılan ağıtta:

> "Artık karabaşlı halk törenler için yıkanamıyor.
> Kirliyi beğenmek onların kaderi oldu,
> Görünüşleri değişti"

şeklinde dile getirilmiştir.[34]

Bir atasözünde de, "Yıkanmamış elle yemeğe dokunma" denmektedir. Kazılarda da yıkanma kapları, hatta duş gereci bulunmuştur.

Buraya kadar, çok geniş olan bu konuyu bir kısmını atlayarak kısaca özetlemeye çalıştım. Bu hususta yapılacak ekip işbirliğiyle daha geniş bulgular elde edileceği kanısındayım. Çünkü başka milletlerin efsanelerinde, hikâye ve geleneklerinde Sumerlilerden birçok iz oldu-

33 Anne Draffkorn Kilmer, *The Discovry of an Ancient Mesopotamian of Music*, 1971; Marcelle Duchesne-Guillemin, *A Hurrian Musical Score from Ugarit: the Discovery of Mesopotamian Music*, Sources from the Ancient Near East volume 2, Fas 2, Malibu 1984, s.67-87. Bunun seslendirilmiş şeklini kapsayan bandını bana Saint Louis, Missoury Üniversitesi Arkeoloji Profesörü Michael Fuller hediye etti, kendisine teşekkür ederim.

34 S.N. Kramer, *The Sumerians*, s.143.

ğunu fark ettim. Bu izler Asya, Avrupa, Amerika, Alaska, Havai Adaları'na ve Japonya'ya kadar uzanıyor. En eski yazılı belgeler Sumerlilere ait olup bitişi 4000 yıl önceye uzanmaktadır. Onlar mı bu kültürü yaratıp etrafa yaydılar? Veya Piri Reis haritası ve dolayısıyla eski haritalar üzerinde büyük bir ekiple çalışan Prof. Charles Hapgood'un buzul çağından önce bütün dünyayı gezen bir veya iki, çok ilerlemiş kültürün varlığına ait bulduğu ipuçlarına dayanak,[35] Sumerlilerle beraber diğer milletler de bu ortak kültürden etkilenmiştir, diyebilir miyiz? Şimdilik buna cevap verecek durumda değiliz. Yalnız insanı düşündüren bazı ilginç noktalar da yok değil. Sumerliler başlangıç tarihlerini Tufan'dan 241 200 yıl öncesine götürüyor. Onlardan sonra hiçbir millet yaradılışı, bulundukları çağdan 6000 yıldan daha önceye götürmemiş. Kızılderililerin efsanesine göre ise yaşadığımız çağdan önce herkes büyük bir felaketle son bulan dört çağı geçmiş.[36]

Sumer efsanesine göre Tufan'dan önce denizden gelen yedi bilgin, şehirlere dağılarak bildiklerini öğretmişler.[37] Tufan'da Ziusudra onları gemisine alarak kurtardığından bu bilgiler yeniden tazelenmiş. Bu yedi bilgin, acaba Allen Eckert'in öne sürdüğü gibi,[38] bir zamanlar insanları yok eden dünya üzerindeki büyük felaketten kurtulmuş bir avuç insanı mı simgeliyordu? Bu insanlardan birkaç nesil sonra eski kültürler unutulmuş, tarihleri efsaneye, önderleri Tanrılara mı dönüşmüştü?

Diğer bir Sumer anlatışına göre de Tufan'dan önce bütün bilgileri kapsayan yazılı belgeler çok derin yerlere gömülmüş, Tufan'dan daha sonra bunlar çıkartılarak eski kültürün devamı sağlanmış.

Bundan sonra yapılacak geniş ve derin araştırmalar ve kazılardan çıkacak yeni belgelerle belki hiç ümit edemeyeceğimiz birçok iz ve tarihsel gerçek ortaya çıkabilecektir.

35 Charles Hapgood, *The Maps of the Ancient Sea Kings*, Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age., New York 1979.

36 S.N. Kramer, *Mythologies of the Ancient World*, New York 1962, s.450.

37 B. Landsberger, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Mecmuası II*, s.419; Erica Rainer, *Seven Sage, Orientalia*, s.30.

38 Allen Eckert, *The Hap Theory*, America 1977, s.566.

SUMER DİNİ VE EFSANELERİNDEN TEKTANRILI DİNLER VE DİN KİTAPLARINA GELEN ETKİLER*

Bu geniş konuyu kısa süreye sığdırmak olanaksız. Elden geldiğince özetleyerek genel bir bilgi vermeye çalışacağım.

Kimdi bu Sumerliler? Ne yapmışlar? Kendilerinden yüzlerce sene sonra gelenleri nasıl etkilemişlerdir?

Sumerliler bundan hemen hemen 6000 yıl önce Mezopotamya'ya gelip yerleşmişler ve orada izleri zamanımıza kadar ulaşan büyük bir uygarlık geliştirmişlerdir. Bu uygarlığın en önemli buluşu tekerlek ve dillerine göre bir yazıdır. Yazı ilk olarak resim şeklinde taşlar üzerine yazılmış, daha sonra Dicle ve Fırat nehirlerinin getirdiği bol kil üzerine yazılmaya başlanmış. Bu yüzden yazı şekil değiştirerek işaretleri oluşturan çizgiler çiviye benzemiş (bunun için şimdi "çiviyazısı" deniyor), kelimeler de kısmen hece olmuş, böylece hem kendileri istediklerini yazabilmişler, hem de Ortadoğu milletleri olan Babiller Asurlar, Hurriler, Hititler, Urartuların da kendi dillerini yazmalarını sağlamışlardır. Ugarit ve Persler de bu yazıdan harf yazısı yaparak yararlanmışlardır.

Geçen yüzyıldan beri gerek Mezopotamya'da gerek Anadolu ve Suriye'de yapılan kazılardan on binlerce çiviyazılı tablet bulunmuş,

* 2-7 Kasım 1997 tarihlerinde yapılan Türk Kültür Kongresi için Muazzez İlmiye Çığ tarafından yapılan konuşmanın metnidir.

yazılar okunmuş, diller çözülmüş ve tamamıyla unutulmuş, en az 3000 yıllık Ortadoğu milletlerinin tarihleri, dinleri, efsaneleri, günlük yaşantıları ortaya çıkmıştır.[1]

Bu yazılı belgelerin en önemlileri Sumer edebiyatı ve dinine ait olanlarıdır. Sumer dini çoktanrılı bir dindir. Fakat inanç ve dinsel işlemlerde tektanrılı dinlere büyük etkileri olduğu anlaşılıyor.

Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü, Tanrı korkusu, insanların Tanrı tarafından yargılanması, Tanrılara yaranmak için kurbanlar verilmesi, törenler, dualar, tütsüler, ilahiler, çalgılarla Tanrıyı sevindirmek, iyi ahlaklı, saygılı olmak ve temizlik Sumer inanışlarının temeliydi. Bunlar tektanrılı dinlere hemen hemen aynıyla geçmiş.

Sumerlilere göre Tanrılar şehirleri ve bütün kültür varlıklarını meydana getirip insanlara vermişlerdir. Aynı düşünceyi *Kur'an*'da da buluyoruz. Allah'ın insanlara elbiseler yaptığı (A'râf Suresi, ayet 26), dağlara barınaklar, sıcaktan koruyacak elbiseler, savaştan koruyacak zırhlar (Nahl Suresi, ayet 81) ve gemileri (Yâsîn Suresi, ayet 82) yaptığı yazılıyor. Sumer'de Tanrılar "ol" deyince o şey olur. Yâsîn Suresi, ayet 82'de "Allahın yaratmak istediğine 'ol' demesi yeterlidir" denmektedir.

Sumer'de Tanrılar istediklerini yok ederler. Ordular Tanrılarındır. Aynı düşünceyi *Kur'an*'da da (Enfâl Suresi, ayet 17) savaşta insanların değil, Allah'ın öldürdüğü, atılan öldürücü silahların Allah tarafından atıldığı yazılı.

Sumer Tanrıları kızarsa kendi ülkelerini bile yakıp yıkarlar. *Tevrat*'ta Yahve'nin (Yehova) insanlara kızarak onlara yok edici felaketler verdiği komşu devletleri İsrail'in üzerine saldırttığı bildirilmektedir. *Kur'an*'da da birçok sure içinde Allah'ın çeşitli milletleri nasıl yok ettiği sayılmaktadır. Bunların bazıları kasırga, bazıları donduru-

1 Sumerliler ve kültürleri hakkıda daha geniş bilgi için bkz. S.N. Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990, 1995, 1997; S.N. Kramer, *The Sumerian Their History, Culture and Character*, Chicago 1963; Harmut Schmökel, *Das Land Sumer*, Almanya 1955; C. Leonard Woolley, *The Sumerian*, New York 1965.

cu soğukla ortadan kalkmış. (Ankebût Suresi, ayet 38; Furkan Suresi, ayet 38; Hac Suresi, ayet 44; Ahkaf Suresi, ayet 27; Muhammed Suresi, ayet 13; Fussilet Suresi, ayet 13 bunlardan birkaçı.)

Sumer Tanrılarının gökyüzünde duku denilen toplandıkları yerleri, kürsüleri vardı. İsraillilere göre de Tanrının gökte sarayı ve etrafında birçok yaratığı var. *Kur'an*'da 26 ayette, Allah'ın Arş'ta,[2] etrafında melek ve cinlerden oluşan bir toplulukla oturduğu yazılı.

Sumer'de krallar yeryüzünde Tanrıların vekili sayılıyor. İslamda da halife Allah'ın gölgesi, vekiliydi. Papa da öyle. İslama giren kadınların başlarını örtmeleri geleneği Sumer mabed fahişelerinin simgesiydi.

Sumerliler dünyadaki olayların ve Tanrı isteklerinin yıldızlarda yazılı olduğuna inanırlardı. (Bürûc Suresi, ayet 17-18; Neml Suresi, ayet 75'te *Kur'an*'ın ve diğer olayların gökte Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğu bildiriliyor.)

Sumer'de sosyal adaleti koruyan Tanrıça senede bir kez insanları, o yıl içindeki davranışlarına göre yargılar. Bu inanış İslama Şaban ayının 15'indeki Beraat Kandili olarak girmiş. Sumerliler dinsel törenlerini Ay'ın görünüşüne göre yaparlardı. Tektanrılı dinlerde de öyle. Sumer'de her şahsın ve ailesinin kendilerine özgü bir Tanrısı vardı. Onun görevi onları korumak isteklerini büyük Tanrılara iletmekti. *Kur'an*'da şöyle denmektedir:

> "Hiç kimse yoktur ki, onun üzerinde bir koruyucusu ve denetleyicisi bulunmasın." (Kaf Suresi, ayet 17-18.)

Tevrat ve *Kur'an*'da bulunan evrenin, insanın yaradılışı, Havva'nın Adem'in kaburgasından var edilişi, Habil, Kain cinayeti, cennetten kovulma, Tufan, Babil Kulesi, tek dil, Eyüp Peygamber konuları hep Sumerlilerden gelmektedir. Bunlardan başka *Kur'an*'daki Harut Marut melekleriyle ilgili konu, *Tevrat*'taki "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümü,[3] İbrahim Peygamber'in karısı Sara'yı Fira-

2 Arş: Saray.

3 Yazılan bu konuların geniş olarak karşılaştırmalı açıklamaları için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, İstanbul 1995, 1996, 1997, 1999.

vun'a sunma hikâyesi de Sumerlilerin bereket kültünü oluşturan kutsal evlenme törenlerinden kaynaklandığı son yıllarda anlaşıldı.[4] *Kur'an*'da her konu ayrı ayrı, çok yüzeysel olarak, çeşitli surelerdeki ayetlere dağılmış ve birbirlerine bağlantısız olarak yazılmış. Yaratılış: Her üç dinde de evren büyük bir su. Ondan bir dağ çıkıyor, ikiye ayrılıyor. Üstü gök, altı yer oluyor. İnsan çamurdan Tanrı görüntüsünde yaratılıyor. İlk yaratıldığına inanılan Adem'in anlamı da kırmızı toprak. Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılması ve cennetten kovulmaları bir Sumer efsanesinden geliyor.

Kur'an'da Aden bahçeleri olarak tanımlanan Sumer'in Tanrılar bahçesi Dilmun'da Yer Tanrıçası sekiz bitki yetiştiriyor. Bunların koparılması yasak. Fakat Bilgelik Tanrısı dayanamayıp tatlarına bakıyor. Buna çok kızan Tanrıça Tanrıyı lanetleyerek yok oluyor. Bunun üzerine Bilgelik Tanrısı ölüm derecesinde hastalanıyor. Büyük zorluklardan sonra Tanrça bulunarak Bilgelik Tanrısını iyi etmesi için ikna ediliyor.

Tanrıça, hasta olan sekiz bitkiye karşı sekiz organı için sekiz Tanrı ve Tanrıça yaratıyor. Son olarak yarattığı, Tanrının kaburgasını iyi edecek bir Tanrıçadır. Adı da kaburganın hanımı anlamına gelen *ninti*'dir. Burada *nin* hamın, *ti* kaburga demektir, *ti*'nin bir anlamı da *yaşam*'dır. Eğer isme buna göre anlam verirsek *yaşamın hanımı* olur.

Bu efsane *Tevrat*'a geçerken Tanrıyı iyi eden Tanrıça kaburgadan yaratılan kadın olmuş, kaburganın hanımı anlamına gelen ad yerine de yaşamın hanımı anlamına gelen *Havva* adı konmuştur. Burada Tanrıların bahçesi, yani cennet, yasak meyve, meyveyi yeme, lanetlenme *Tevrat* ve *Kur'an*'da var. *Kur'an*'da ne Havva'nın adı, ne de kaburgadan yaratıldığı yazılı. Onları cennetten *Tevrat*'taki gibi yılan değil şeytan çıkartıyor, yasak ağacın adı "sonsuzluk ağacı".

4 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M.İ. Çığ, *İbrahim Peygamber; Bilim ve Ütopya* dergisi, Mart 1997.

Adem'in Çocukları Habil, Kain (İslamda Kabil) Hikâyesi

Tevrat'a göre Habil koyun çobanı, Kain çiftçi. İkisi ürünlerinden Tanrıya sunuyor. Tanrı Habil'in getirdiğini beğendiği için kardeşi Kain onu öldürüyor. Konu *Kur'an*'da Mâide Suresi, ayet 27-31'de kısaca var, fakat ne çocuklarının adları, ne de getirdikleri yazılıyor. Buna karşın hadislerde de bol bol ve çeşitli şekilde bunlar anlatılmış.

Sumer'de hikâye şöyle: Çoban Tanrısı ile Çiftçi Tanrısı Aşk Tanrıçası ile evlenmek isterler. Tanrıça Çoban Tanrısını ve onun getirdiği ürünleri yeğler. Çiftçi de aradan çıkar. Buna paralel bir başkasında yaz kendi ürünü olan tahılı, kış da hayvanlarından Tanrı Enlil'e sunarlar. Tanrı kışın ürünü hayvanı kabul eder. Yaz da buna razı olur. *Tevrat*'ta neden onlara cinayet yaptırılmış, hele böyle bir din kitabında!

Tufan: Tevrat, Tekvin, bap 8:9'da Tufan olayı kısaca şöyle anlatılmış: İnsanlar bozulmuş olduğundan Rab hepsini yok etmeye karar veriyor. Yalnız Rab'a iman eden Nuh'a Tufan yapacağını, tarif ettiği gibi bir gemi yapmasını, içine neler alacağını bildiriyor. Nuh söyleneni yapıyor. Tufan başlıyor, kırk gün sürüyor. Sular 150 günde çekiliyor, gemi Ararat Dağı'na oturuyor, sular tamamıyla çekildikten sonra Nuh gemiden çıkarak Rab'a kurbanlar kesiyor, Nuh'a 950 yıl ömür veriliyor. Rab da yaptığına pişman oluyor. *Kur'an*'da bu olay yedi sure içinde yirmi kadar ayette değişik şekillerde çok yüzeysel olarak yazılmış. Tufan adı bir kez geçiyor, geminin nasıl yapılacağı, Tufan'ın ne kadar sürdüğü, gemiden nasıl çıktıkları, Nuh'un neden 950 yıl yaşadığı bildirilmemiş. Buna karşın Allah'ın insanlara kızması, olayın Nuh'a bildirilmesi, gökten, yerden suların taşması, geminin bir dağa yanaşması, bir kısım insanların kurtulması *Tevrat* ile paralel.

1872 yılına kadar Tufan hikâyesinin yalnız *Tevrat*'ta olduğu biliniyordu. Fakat Ninive'de çıkarılan Asurbanipal Kitaplığı içindeki bir çiviyazılı tablet okununca, büyük bir şaşkınlık olmuştur. Gilgameş Destanı'nın son kısmını oluşturan bu hikâye ölümsüzlüğü arayan Gilgameş'i Nuh'un Babilce karşılığı olan Utnapiştim anlatmış.

Buna göre çoğalan insanların gürültüsünden rahatsız olan Tanrılar bir tufan yapmaya karar veriyorlar. Fakat Bilgelik Tanrısı gizlice bir duvar arkasından Utnapiştim'e durumu bildiriyor.

Gemi yedi günde yapılıyor. Utnapiştim içine akrabalarını, sanatçıları çeşitli hayvanları dolduruyor. Tufan başlıyor, altı gün altı gece sürüyor. Yedinci gün gemi Nizir Dağı'na oturuyor. Suların çekildiği kuşlar gönderilerek anlaşılıyor. Gemiden dışarı çıkınca Utnapiştim kurbanlar kesiyor, onların kokusunu duyan Tanrılar üşüyor. Tanrılar Utnapiştim'e ölümsüzlük vererek Tanrıların bulunduğu yerde oturtuyorlar. Bu hikâye geç çağda Sami olan Akat dilinde yazılmıştır.

Bu yüz yılın içinde bu hikâyenin daha erken çağa ait olan Sumercesi bulundu. Tablet çok kırık olmasına rağmen Tanrıların bir Tufan yapmaya karar verdiği, bu kararı Bilgelik Tanrısı Enki'nin duvar arkasından Utnapiştim'in Sumerce karşılığı Zinusudra'ya bildirdiği Tufan'ın yedi gün yedi gece sürdüğü, bittiğinde Zinusudra'nın kurbanlar yaptığı yazılı. Görüldüğü gibi Tufan hikâyesinin Sumerlilerde yazıya geçtiği, onlardan Akatların aldığı, onlardan da *Tevrat*'a, arkadan *Kur'an*'a geçtiği anlaşılmaktadır.

Sumer'de vaktiyle insanların tek dilde konuştuğu, fakat Bilgelik Tanrısının kızarak onu bozduğu ve insanların dillerini karıştırdığı yazılı. Bu konu *Tevrat*'ta olduğu gibi *Kur'an*'da da bunun izini iki ayette buluyoruz:

> "Rab'ın dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı, onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Zaten Rab onları bunun için (dalaşsınlar diye) yarattı. Rab'ın 'Ant olsun ki cehennemi tüm insanlar ve cinlerle dolduracağım' sözü yerini buldu." (Hûd Suresi, ayet 118-119.)

> "(Ey Ümmetler!) Her birinize bir yol ve şeriat verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiğinde (yol ve şeriatta) sizi denemek için (böyle yaptı) öyle ise birbirinizle yarışın, hepinizin dönüşü Allah'tır. Üzerinde ayrılığa düştüklerinizi o haber verecektir." (Mâide Suresi, ayet 5-48.)

Eyüp Peygamber'in sabrı ve ödüllendirilmesi konusu *Tevrat*'ta 1040 satırlık şiir halinde yazılmış, Sumer'de de "İnsan ve Onun Tanrısı" adlı şiir aynı konuyu kapsıyor, çeşitli felaketlere uğrayan bir adam sabır ederek Tanrılara yaptığı dualar ve yakarışlarla bunlardan kurtuluyor, eski sağlık ve zenginliğine kavuşuyor.[5]

İlginç olanı 1846'da bir Amerikalı tarafından yazılan bir kitapta, *Tevrat*'taki bu şiirin Musevilere ait olamayacağı, başka bir dilden aktarmış olduklarını yazması. En az yüzyıl sonra bunun Sumerlilerden alındığı kanıtlandı.[6]

Kur'an'da bu konu iki sure içinde on beş ayette (Enbiyâ Suresi, ayet 81-94; Sâd Suresi, ayet 41-44) kısa olarak yazılmasına rağmen, dert ve üzüntülerin sabır ve Allah'a duayla giderileceği, eski varlığa kavuşulacağı bildiriliyor.

Suların kan olması: *Tevrat*, çıkış bap 7: 14-25'te Musa suları kana çeviriyor.

Kur'an'da şöyle deniyor:

> "Su baskınını, çekirgeyi, kurbağayı ve *kanı* her birini ayrı mucizeler olarak onlara musallat ettik." (A'râf Suresi, ayet 132-133.)

Bu da Sumer'in Aşk Tanrıçası İnanna'nın, kendisine tecavüz eden bahçıvana kızarak ülkesinin sularını kana çevirmesine paralel.[7]

Kur'an, Bakara Suresi, ayet 102: Adı geçen Harut Marut meleklerine ait hadislerde yazılan hikâyelere göre bunlar, Sumerlilerin Venüs yıldızını simgeleyen Aşk Tanrısının âşıkları Çoban Tanrısı Dumuzi ile Çiftçi Tanrısı Enkidu'nun bir devamıdır.[8]

Tevrat'taki Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı bölümündeki şiirlerin Sumer'de yeni yıl bayramlarını oluşturan kutsal evlenme törenindeki şarkılara paralel olduğu, hatta birçok satırın aynı olduğu saptandı.[9]

5 M.İ. Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, s.56, Sumer şiiri ile karşılaştırılması.

6 Robert Cooper, *The Inquirer's Text Book, Being Substance of Thirteen Lectures on the Bibel*, Boston 1846, s.10.

7 *Tevrat, İncil*, s.47, Sumer şiirinin bu bölümü.

8 Daha geniş karşılaştırma için bkz. *"Kur'an*'daki Harut Marut Meleklerinin Sumer'deki Kökeni", *Bilim ve Ütopya* dergisi, Ekim 1996, s.34.

9 *Tevrat, İncil*, s.62, karşılaştırmalı gösterilmiştir.

Tevrat, Tekvin, bap 12'de anlatıldığına göre İbrahim Peygamber karısıyla Mısır'a gidiyor. Karısı güzel olduğu için onu alıp kendisini öldürecekler korkusuyla, karısını kız kardeşi olarak tanıtıyor. Firavun onu karılığa alıyor, fakat saraya gelen felaketlerin kadının yüzünden olduğunu öğrenen Firavun kadını bir cariyeyle geri veriyor. Ayrıca sığırlar, altın ve gümüşlerle İbrahim'i zengin olarak ülkesine gönderiyor.

Bu hikâyede İbrahim neden karısının kız kardeşi olduğunu söylüyor, neden onu krala veriyor, neden bunun için İbrahim cezalandırılacağı yerde Firavun cezalanıyor, neden Firavun İbrahim'i zengin yapıyor sorularına yüzyıllar boyunca *Tevrat* araştırıcıları cevap bulmaya çalışmışlardır.

1946 yılında İsrail'de Kumran mağazalarında İsa zamanına yakın tarihlenebilen tomar halinde İbranice ve Aramice yazılı metinler bulundu. Deri üzerine yazılmış, fakat zamanla çok yıpranmış metinlerin çevirilerini zorlukla da olsa bilim adamları yapmaya çalışmaktadırlar. İşte bu belgelerden birinde bu hikâyenin daha ayrıntılı olarak yazılmış olduğunu gördüm.[10] Buna göre aslında böyle bir olay olmamış. İsraillilerin, Sumer'in kutsal evlenme efsanesinden çeşitli motifleri alarak bu hikâyeyi meydana getirmiş oldukları anlaşılıyor.[11]

Bize Sumer yolunu açarak, bunları meydana çıkarmamızı sağlayan Ata'mızı şükranla anıyorum.

10 Yıgael Yadım, *Message of the Scrolle,* New York 1962, s.145.

11 Bu konu açık ve karşılaştırmalı olarak *Bilim ve Ütopya,* Mart 1997'de yayımlandı. Ayrıca bkz. M.İ. Çığ, "Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre", *İbrahim Peygamber,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

SUMER ATASÖZLERİ*

Atasözleri bir toplumun nükte yapma yeteneğini, ruhunu anlamaya yarar. Modern yazarlar "Bir halkın iç yaşantısının en güvenilir indeksi atasözleridir" diyorlar.[1] Bunlar yüzyıllar boyu birçok deneyimin sonucu oluşan ve halkların psikolojisini yansıtan en doğru veriler olarak kabul edilir.

Geçen yüzyıla kadar ilk yazılı atasözlerinin *Tevrat*'taki "Süleyman'ın Atasözleri" kitabı olduğu biliniyordu.[2] Mısır Hiyeroglif yazıları okununca, onlardan yüzlerce yıl önce Mısır'da atasözleri kitabı olduğu anlaşıldı. Arkadan, daha da önce yazılmış Sumer atasözlerinin varlığı ortaya çıktı.

Sumerlilerin gelip yerleştikleri Mezopotamya topraklarında atasözlerine ait ilk belgeler Ninova'dan (yeni adı Koyuncuk) çıkarılan Asurbanipal Kitaplığı arasında bulunmuştur. Bu belgelerde atasözleri, Akatça veya üst satırda Akatça, altta Sumerce olarak yazılmıştı. O zamanlar henüz Sumerce çözülmemiş olduğundan, Sumerce olanlar anlaşılamamıştı. Sumerliler Asurbanipal'den en az bin yıl önce siyasal yaşamdan çekilmelerine ve Sumer dili yerine Akatçanm geçmiş olmasına rağmen, her konuda olduğu gibi Sumer atasözleri de kendilerinden sonra gelen halklar yoluyla varlığını sürdürmüş, hatta bazıları zamanımıza kadar gelmiştir.

Yalnız Sumerce yazılı atasözlerini kapsayan tabletlerin büyük bir kısmı 1889-1895, 1949-1950 yıllarında Sumer'in kültür merkezi olan

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Aralık 1997.

1 Abraham Cohen, *Ancient Jewish Proverbs,* s.13.

2 Sumer atasözleri bulununca, onlardan etkilenildiği saptandı.

Nippur'daki kazılarda bulunmuştur. İlk kazılardan ele geçen tabletler 1883 müzeler nizamnamesine göre İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Philadelphia Üniversite Müzesi arasında paylaşılmıştı. Bu nedenle Sumer atasözlerine ait tabletlerin bir kısmı İstanbul'da, diğer kısmı Philadelphia'da bulunuyor. Samuel N. Kramer'in Sumer edebi metinleri üzerinde çalışmak için İstanbul'a gelmesiyle, birlikte yaptığımız çalışmalarla bunlar yayımlandı. Diğer müzelerde bulunanların bir kısmı başka bilim insanları, bir kısmı Kramer tarafından yayımlandı.

Sumer Okullarında Ders Olmuşlar

Yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre, Sumer atasözleri yüzyıllar boyu ağızdan ağıza gelerek İÖ 1800-1900 yılları arasında Sumer öğretmen ve yazarları tarafından toplanarak çeşitli kitaplar haline getirilmiştir. Bu kitaplar Sumer okullarında okutulmuş, öğrenciler tarafından alıştırma olarak tek tek veya bölüm bölüm kopya edilmiştir. Yazıya yeni başlayan çocukları kile mercimek şekli vererek tek tarafına veya iki tarafına birer atasözü yazmışlar. Daha ilerlemişlerin alıştırma tabletleri dörtgen şeklinde. Bunlar da atasözü kitaplarından bölüm bölüm kopya edilmiş. Bunların bazıları sütunlara ayrılmış. Bazen bu sütunların sol tarafına güzel bir yazıyla öğretmen yazmış, sağda da öğrencinin fena bir yazısıyla onun kopyası bulunuyor. Bazen de tabletin bir sütununda matematik alıştırması, diğerinde de atasözleri yazılmış.

Bu öğrenci tabletlerinden, Sumer okullarının her aşamasında atasözlerinin okutulduğunu öğreniyoruz. Onların eğitim programına alınmalarının nedeni belki de yazılarının akılda kalacak şekilde sade, ahlaki yönden, güzel söz ve ifade bakımından eğitici bir karakterde olmalarından dolayıdır. Bu tabletlerde aynı atasözlerinin birbiri arkasından yazılmış olmaları, bunların kalıplaşmış kitaplardan kopya edildiğini gösteriyordu. Bunlara göre 15 atasözü kitabı

olduğu tahmin ediliyor. Ne yazık ki bu kitaplar tam olarak bulunamadı. Fakat ilk kez Dr. Edmond Gordon,[3] tabletlerdeki sıralanmalara dayanarak yayımlanmış veya yayımlanmamış 170 tabletten iki atasözü kitabını meydana çıkardı. Kitabın birinde 202, diğerinde 164 atasözü bulunuyor.[4] Bunların tamamlanmasında, İstanbul arşivinden yayınlanmış ve oldukça çok satır sıralarını veren iki büyük tablet ile otuza yakın parçanın bir hayli yararı olmuştur.

Tabletlerin yüzyıllar boyu toprak altında kalmaları nedeniyle yazıların bir kısmı bozulmuş, bir kısmı kırılmış. Bu yüzden okunamayan, anlaşılamayan bölümler bulunuyor. Ayrıca atasözlerinin kısa cümlelerden oluşması, konunun arkası önü bulunmamasından dolayı atasözlerinin anlaşılması, verilecek anlamın saptanması çok zor. Buna rağmen Dr. Gordon uzun bir araştırma ve sabır isteyen bu çalışmayı başarmıştır. Yine de çevirisi yapılamayan bir hayli metin vardır.[5]

Uzunlukları 1-7 satır arasında değişen atasözleri ve deyimler Sumer yaşamındaki her konuya değinmiştir. Çevre, doğa, ekonomik ve sosyal yaşam, eğitim, ticaret, tarım, din, adalet, aile, kadın-erkek, fakirlik-zenginlikle ilgili atasözleri bulunuyor.[6] Bazılarının zamanımızdaki atasözleri ile aynı anlama geldiği, hatta aynı kelimelerle anlatıldığını görüyoruz.

3 Edmond I. Gordon, *Sumerian Proverbs Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*. Philadelphia 1959.

4 Yukarıdaki kitapta (s.6) belirtildiğine göre yalnız Nippur'dan 500'den fazla Sumer atasözlerine ait tablet bulunmuş. Bunlardan 15 kadar atasözü kitabı olduğu anlaşılıyor. Ancak ikisinin tamamlanması yapılmış oluyor.

5 Bu konuda en büyük çalışma S.N. Kramer tarafından yapılmıştır. O, çeşitli müzelerde bulunan Sumer atasözlerini kopya ederek, yayımlattırarak Dr. Gordon'un ve diğer bilim adamlarının çalışmalarına sunmuştur. İlk çevirilerini de kendisi yapmıştır.
S.N. Kramer, *Sumerian Literary Texts from Nippur in the Museum of the Ancient Orient at Istanbul*, New Haven, 1944, s.40; *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, Baltimore, 122, s.29; *Belleten*, c.16, s.363; *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çeviren Muazzez İ. Çığ; *Orientalia MS 22*, P.190, s.90 ve daha başkaları.

6 Bu kitaplarda atasözleri cümlenin ilk kelimesine göre gruplandırılmıştır. Buna karşın *Tevrat*'ta bir gruplandırma yapılmamıştır.

Bu atasözleri 4000 yıl önce derlenip yazılmış. Çoğu yazılmadan önce ağızdan ağıza tekrarlanmış. Dilleri, çevreleri, gelenek ve görenekleri, siyasal, ekonomik, dinsel yapıları bizden çok farklı ama; bizim davranışlarımızı, kararsızlıklarımızı, kadere bağlılığımızı yansıtmaları ilginç.

Atasözlerinden Örnekler

Yanlış davranışını kadere bağlayan biri: "Kötü bir yıldızın altında doğmuşum" diyor.

Fakirlik için: "Fakir yaşamaktansa ölmeli / Ekmeği olursa tuzu olmaz / Tuzu olursa ekmeği olmaz / Eti olursa kuzusu olmaz / Kuzusu olursa ekmeği olmaz."

"Fakir adam gümüşünü kemirir durur."

"Fakir adam borçlanır ve sıkıntıya düşer."

Bizdeki "Malın var mı, derdin var"a karşılık: "Gümüşü olan mutlu olabilir / Arpası olan mutlu olabilir / Hiçbir şeyi olmayan rahat uyur."

Bizdeki "İnsan arkadaşından azar" karşılığı: "Ben iyi bir cins at idim. Bir katıra dokundum, araba çekmek ve arpa taşımak zorunda kaldım."

"Ye kürküm ye"ye karşılık: "İyi giyinen kimsenin önünde herkes eğilir."

"Dereyi görmeden paçayı sıvadı"ya karşılık: "O tilkiyi henüz yakalamadı, ama tasmasını yapıyor."

"Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu" karşılığı: "Yaban öküzünden kaçarken yaban ineği karşıma dikildi."

"Çok el işte, az el aşta" karşılığı: "El ele adamın evi yapılır / Mide mideye adamın evi yıkılır."

Bizdekilerle aynı olanlar:

• Açık ağıza sinek girer.

• Ayağını yere sıkı bas.

Lafı çok uzatmamak için, anlamları tam verilen atasözlerini, yorumlarını okuyucuya bırakarak veriyoruz:

• Benimki dursun, seninkini kullanayım diyen kimse arkadaşlarının yanında zor sevilir.

• Bulduğunu söyleme, kaybettiğini söyle.

• Mal, konacak yer bulamayan uçan kuşlara benzer.

• Şimdi toplama, sonra meyvesini yiyeceksin.

• Kim çok yerse uyuyamaz.

• Kalpteki düşmanlık getirmez, dildir düşmanlığı getiren.

• Bir yalan söyle, sonra doğruyu söylesen de yalan sayılır.

• Bey gibi yaparsan köle gibi yaşarsın, köle gibi yaparsan bey gibi yaşarsın.

• Uzak yerlerde gezen yalancıdır.

• Az yemek, güzel yaşamak.

• Arkadaşlık bir gün sürer, akrabalık süresizdir.

• Tatlı bir söz herkesin dostudur.

• Seven bir kalp evi yapar, nefret eden bir kalp evi yıkar.

• Evde huzursuz bir kadın cinlerden fenadır.

• Seçtiğin kadınla evlen, istediğin çocuğu yetiştir.

• Kimin karısı ve çocuğu yoksa burnunda halkası yoktur.

• Çöl matarası adamın hayatı, pabucu adamın gözü, oğlu sığınağı, karısı geleceği, kızı adamın üzüntüsü (evlenmesi yüzünden), gelini şeytanıdır.

• Çiftleşmeden gebe kalınmaz, yemeden şişmanlanmaz.

• Silahı az olan devlet, düşmanı kapısından atamaz.

• Düşman ülkesine gidip onu yağma ederseniz, düşman da gelir sizin ülkenizi yağma eder.

• Neşeli bir kalp gelin, üzüntülü bir kalp güvey.

• Neşelenmek için evlenmek, geçtiğini düşününce boşanmak.

• Borç para keder getirir.

• Kocam benim için toplar, oğlum benim yığar. Keşke sevgilim de balıktan kılçığı çıkarsa!

• Baharatın hiçbiri kadın kadar güzel kokmaz.

• Annenin sözüne Tanrının sözü gibi kulak ver.

• Öleceğiz sarf edelim, yaşayacağız biriktirelim.

• İlk arpa iyi olacak nasıl bilelim, son arpa iyi olacak nasıl bilelim?

• Adalet ile kim ölçüşür? Adalet can bağışlar.

• Boynu kesilmiş olanın, boynunu sen de kesme!

• Tanrı Ningişzida'ya (Ölüm Tanrıçası) beni yaşat deme!

• Fena bir günde doğmuşum. Sakin bir şehre girsem orası kanla dolar, sığ suda gemiye binsem gemi batar.

• Bir ev boş yere, tarla harmana yakın olmalıdır.

• Bela Tanrılardandır, önlenemez.

• Bir kadına 'harca' diyen dost, 'tututmlu ol' diyen düşman!

• Kahramanların anasının lokması yağa batmıştır.

• Kahramanın anasının çorbası yağlı ballı da olsa, ölen oğluna ağlamadan duramaz.

• İstenmeyen bir hüküm kabul edilir, fakat beddua asla!

• Saray bir gün doğuran bir anne, ertesi gün ağlayan bir annedir.

• Sana bir sır verildiyse yayılması kolaydır.

• Bedduaya beddua ile karşılık verme, çünkü ikinci bedduayı getirir.

• Adaletin gemisi rüzgârda yürür, Tanrı Utu (Adalet Tanrısı) ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgârda yürür, fakat Utu onu kumlara götürür.

• Sumerce bilmeyen kâtip nasıl bir kâtiptir!

• Eli ağzına göre işleyen kâtip, işte senin için iyi kâtip!

• Tatlı sesi olmayan bir şarkıcı, gerçekten zavallıdır o!

• Çırak hep kirli gezer.

• Bir beyiniz, bir kralınız olabilir ama asıl korkulacak vergi memuru.

• Köpeği olmayan şehirde, tilki müfettiş olur.

• Gemici savaş adamıdır.

• Bugün gideyim, yarın gideyim diyor, gideyim demekle boş vakit geçiriyor.

• Kısır bir inek gibi yavrusunu arıyor.

• Yıkanmamış elle yemek yeme.

• Huysuz bir oğlu annesi doğurmamalı, Tanrısı onu yaratmamalı.

• Tüccar fiyatları nasıl indirir! Nasıl yağı arpayı azaltır! Fiyatları indiriyorlar ama gramajda azalıyor! Bizde ise fiyat artıyor, gramaj iniyor.

• Kim dünyaya gelmişse bir gün ölür.

• Bir anda üzüntüye kapılan adam birdenbire perişan olacaktır.

Sabah akşam arası mizacı değişenler için:

• Eğer aç iseler ölmüş gibidirler / Eğer tok iseler Tanrılarla yarışırlar / Eğer işleri yolunda ise göğe uzanmış gibidirler / Eğer sıkıntıda iseler, yeraltında imiş gibi olurlar.

Beni çok etkileyen ve her fırsatta kullandığım iki atasözü de şöyle:

• Boş vakit geçirdin, neye yaradı?

• Biliyorsun, neden öğretmiyorsun?

Sözlerimi, ölümsüz Atatürk'ü kanımca tam olarak niteleyen çok anlamlı bir Sumer atasözü ile bitiriyorum:

• Bilge kişi karanlıkta ışık, çıkmaz sokakta yol bulandır.

SUMER'DEN GÜNÜMÜZE SAYGI VE SAYGINLIK*

Toplumlarda saygı ve saygınlığın önemini ilk olarak bundan 4500 yıl önce Sumerliler yazmışlardır. Sumer'de her kral, kendi yönetiminde: "Büyükler küçüklere, küçükler büyüklere, karı koca birbirine, zengin fakire, fakir zengine, güçlü güçsüze, güçsüz güçlüye saygılı oldu. Anne çocuğunu azarlamadı, çocuk annesine karşı gelmedi. Yaşlıların önerileri alındı, dul ve yetimler korundu" diye öğünmüşlerdir.

İÖ 1800 yıllarında kral olan İşmedagan, ülkelerinin hangi koşullarda rahat ve huzura erişeceğini şu dizelerle dile getirmiştir:

"İnsanın insana işkence etmediği, babanın sayıldığı gün,
Ülkeyi alçakgönüllülük kuşattığı, yukarıda olanların saygın olduğu gün,
Küçük kardeşin büyükten sonraya geldiği gün,
Gençlerin, bilginlerin sözünü dinlediği gün,
Güçlülerle güçsüzlerin arasında sürtüşme olmadığı, nezaketin egemen olduğu gün,
İstenilen yolda gidildiği, zararlı otların yok edildiği gün,
İnsanın istediği yere gidebildiği, kırlarda bile incinmediği gün,
Ülkede bütün sıkıntıların yok olduğu, onu ışık kapladığı gün,
Ülkeden kapkaranlığın kovulduğu gün,
Bütün canlılar neşe ve sevinç içinde yaşayacaklar."

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Haziran 1995.

Sumer'in kültür merkezi olan Nippur şehrinin özelliği şöyle anlatılıyor:

"Nippur şehri, övünenleri, yüzüne başka arkasından başka konuşanları, baskı, hainlik, küstahlık, kıskançlık yapanları, sözünden dönenleri, anlaşmayı bozanları, verilen kararlara karşı gelenleri, birbirine saygılı olmayanları, işkence edenleri barındırmaz."

Çin düşünürü Konfüçyüs bundan 2500 yıl önce şöyle demiş:

"Ülkeyi idare edenler saygılı ve erdemli olmalılar. Rüzgâr estiğinde otları nasıl kendi yönüne eğerse, onların bu nitelikleri de egemen oldukları halkı o yöne döndürür."

Saygı ile ilgili şu atasözlerimiz var: "Saygı sayana, terbiye alana göredir", "Beni sayanın kulu, saymayanın sultanıyım", "Say beni sayayım seni", Kişi saygısını kendisi artırır", "Saygısız ağız anahtarsız açılır", "Saygı olmayan yerde sevgi olmaz".

Bugünkü toplumda saygının varlığı nasıl anlaşılır?

1- En üst düzeyden itibaren devleti idare edenler, birbirlerine ne kadar karşı olurlarsa olsunlar saygılı konuşuyorlarsa;

2- Halkı eğitecek haberleşme araçları halka ve devlete saygılı olurlarsa;

3- Çıkarcı bireyler veya kurumlar halktan alınan vergileri istedikleri gibi kullanmaz, çıkarları için rüşvet olarak sunmazlarsa;

4- Suçlu bulunanlar cezasız kalmaz, başıboş dolaşmazlarsa;

5- Kanunlara, kurallara, halkın vicdanına, inançlarına saygılı olup onlar çıkarlar için kullanılmazsa;

6- Bürokratlar, kendilerine işi düşen halka saygılı iseler;

7- Hayatı pahasına, milletine vatanını, onurunu kazandıran, onu uygar bir toplum yapan öndere, insanlığa ve dinlere yakışmayacak iftiralar atılmaz, saygı ve sevgi ile anılırsa o ülkede saygı var demektir. Saygı olan yerde de kavga olmazmış.

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana da davul zurna azmış.

TARİHTE İLK CİNAYET VE SUMER MAHKEMELERİ*

Dünyanın diğer taraflarında hak ve adalet fikrinin henüz tamamen oluşmadığı MÖ 2800 yıllarında Mezopotamya'nın güneyinde yaşayan ve medeniyetin her alanında yükselmiş olan Sumerlilerde hukuk fikrinin mevcut olduğunu görüyoruz. İlk çiviyazılı belgelerde, fikirlerin tam bir cümleyle ifade edilemedikleri zamanlarda bile hukuki kelimelere rastlanmaktadır. Bu ilk belgeler tarla, ev, esir satışına ait ve huzurlarında satış yapılan şahitlerin isimleriyle tarla sahiplerinin isimlerini içeren listelerden ibarettir ki, bunlar daha çok iktisadi mahiyettedir. Zira Sumerliler iktisadi alanda çok ilerlemişler ve hatta bu yüzden yazıyı da icat etmişlerdi. Yazı şekilleri geliştikçe hukuki kayıtları da genişlemiş, böylece ekonomik ve sosyal hayatın her cephesinde anlaşmalar yapılmaya başlanmış, ekonomik ve sosyal ilişkiler yazılı kanunlarla tespit edilmiştir. Pek tabii ki, bu ilişkilerden bazı ayrılıklar da doğmuş ve bu ayrılıkları halletmek için mahkemeler meydana getirilmiştir.

Sumerlilere ait yüzlerce hukuki metni içeren İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Tablet Arşivi Sumer mahkemelerinin kararlarını içeren tutanaklarını da sinesinde saklamaktadır. Bu belgelerden biz Sumerlilerin muhakeme teşkilatını, hakimlerin toplumsal mevkilerini ve mahkemeye konu olan meselelerin ne olduğunu öğreniyoruz. Bu belgeler genellikle birkaç bölümden ibarettir. Birinci bölümde davanın konusu anlatılmaktadır. Sonra şahitler huzurunda bu iddianın doğ-

* *Tarih Dünyası*, c.1, sayı 3, 15 Kasım 1953.

ru olup olmadığını ispat ve sözün doğruluğu Allah'ın veya kralın adına yemin ettirilmek suretiyle teyit ettirilmektedir. Bundan sonra hakimin bu dava hakkında olumlu veya olumsuz kararı gelmektedir. Bu kararın, davanın konusunda uzman olan, devletin sorumlu bir memuru önünde verilmesi şarttır. Bu memurun ismi belgede gösterilmektedir. Bundan sonra kararı veren hakimlerin isimleri, meslekleriyle birlikte yazılıyor ve en sonunuda da tarih olarak ayın ismi, ayın kaçıncı günü olduğu ve yılın adı yazılmaktadır. Bu belgelerden hakimlerin bir devlet memuru olmadığını, kendilerinin ayrıca meslekleri de olduğunu anlıyoruz. Hakimler yüksek tabakadan olduğu gibi, halk tabakası arasından da olabiliyordu. Mesela bir kâtip, hakimin yanında bir bahçıvan ve bir berberin de hakim olduğu görülmektedir. Hakimler daima gruplar halindedir. Bu gruplar üç şahıstan başlamak üzere on bir şahsa kadar olabilirdi. Yalnız bir davaya bakan grup daima aynı şahıslardan oluşuyordu. Şehrin beyi veya kral tabii olarak hakim sayılıyordu. Mezopotamya'nın Babil, Sipar, Nippur gibi üç büyük şehrinde genel mahkeme meclisleri bulunmaktaydı. Bu mahkeme meclisleri bu zamana ait büyük muhakeme işlerini aynı kanunlara göre halletmeye çalışırlardı. Bu şehirlerden birinde yapılan muhakeme sonuç vermezse, diğerine havale edilebildiği gibi, dava eden partilerden birisinin Babil'de, diğerinin Sipar'da olması yüzünden Babil hakimlerinin Sipar'a, Sipar'daki hakimlerin de Babil'e giderek oradakileri dinledikleri görülmektedir. Örneğin bir belgede iki kardeş arasında olan muhakemenin Sipar'da iki yıllık bir zamanda sonuçlandırılması üzerine şikâyetçilerle şahitlerin davaları tamamlanmak üzere Nippur meclisine gönderildiği yazılmaktadır. Keza diğer bir belgede sekiz yıldan beri halledilmeyen bir miras meselesi, halledilebilmek için kral vasıtasıyla Nippur meclisine sevk ediliyor. Şayet şikâyet edilen şahıs mahkemeye gelmezse, memurlarla getiriliyordu. Şikâyetçi davasını kendi namına idare edebilecek bir vekil de tutabilirdi. Şikâyetçinin sözlerinin doğru veya yanlış olmasından ancak o sorumluydu.

Bu mahkeme belgelerindeki konular nelerdi? Evlenme ve boşanmadaki yolsuzluklar ve anlaşmazlıklar, miras davaları, alışveriş meseleleri hep bunlara konu oluşturmaktadır.

Örneğin bir adam bir kızla nişanlanıyor. Fakat sonradan her nedense nişanlısını bırakıp, başka bir kızla evleniyor. Bunun üzerine nişanlı olan kızın annesi mahkemeye başvurarak, bu adamın daha önce kendi kızıyla nişanlı olduğunu ve onunla evlenmesi icap ettiği halde, başka bir kızla evlendiğini söyleyerek, şikâyette bulunuyor. Bunun üzerine diğer taraf mahkemeye çağrılıyor. Ayrıca şahitler de getirtiliyor. Erkeğin annesi mahkemede kalkarak, daha kocası hayattayken oğullarının iki tarafın arzusu üzerine nişanlısından ayrıldığını ve şimdiki karısıyla evlenmeye karar verdiğini şahitlerle ispat ediyor. Şimdi evlenmiş olduğu kızın babası da, davacı kadının kendisine gelerek, "Ben kızımı o adamdan ayırdım, o artık benim damadım değil, senin damadın olsun" dediğini şahitlerle ispat ediyor. Bunun üzerine hakimler her iki tarafın arzusuyla ayrıldıklarına kanaat getirerek, davacıyı haksız ve bu evlenmeyi meşru buluyorlar. Eğer davacı sözünün doğruluğunu ispat edebilseydi, adam evli olduğu karısını bırakıp, eski nişanlı bulunduğu kızla evlenmeye mecbur olacaktı. Bu belge bize aynı zamanda, bizim bugünkü cemiyetimizde bile ancak inkılaptan sonra teşekkül etmiş olan evlenmenin bir kayda tabi tutulması, karşılıklı arzuyla evlenme ve ayrılma meselesi bundan 4000 yıl önce yaşamış olan Sumerlilerde dikkate alınmış ve şiddetle tatbik edilmiş olduğunu gayet açık olarak göstermektedir.

Diğer bir belgede ise, bir kadın, ayrıldığı kocasından tazminat istemek için mahkemeye müracaat ediyor. Kocası çağrılarak sorguya çekiliyor. Fakat bu adam, mukaveleyle evlenmediğini, yani resmen kayıtlı olmadığını ispat ediyor. Ve bu yüzden tazminat vermek mecburiyetinde olmadığını ileri sürüyor. Bu iddialar hakimler tarafından haklı bulunduğundan, kadın davayı kaybediyor ve tazminat alamıyor.

Yine bir belgede, eski bir Babil ailesinin, kral zamanında yaşamış olan dört nesline ait miras meselelerindeki anlaşmazlık o kadar uzamış ki, nihayet son nesle ait olan şahıslar krala müracaat etmeye mecbur kalıyorlar. Kral bu anlaşmazlıkları bizzat hallettiriyor.

Mahkemelerde hakimler tarafından verilen cezalar çeşitlidir. Hürriyetinin alınması, para cezası, ölüm gibi, suçun çeşidine göre değişen cezalardı. Karardan kesin bir sonuç alınması için yemin edilirdi. Kaideden şikâyetçi taraf yemin eder, bazen de lüzum görüldüğü takdirde, her iki taraf da yemine tabi tutulurdu. Bazı belgelerde hak kazanmış olan şikâyetçinin de yemin ettiği görülür. Yemin her şehrin baştanrısına ait olan mabedin ya kapısında veya avlusunda yapılırdı.

Mahkeme tutanakları arasında uzun zaman ceza hukuku hakkında elimize bir şey geçmemişti. Fakat son zamanlarda Mezopotamya'daki kazılardan çıkmış Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunan bir tablet bu bakımdan da bizi aydınlatmıştır. Kültür tarihi bakımından çok enteresan olan bu metin bir cinayetten bahsetmektedir. "Sessiz Kalan Kadının Durumu" adını almış olan bu metin çok eskidir. Milattan 1850 yıl önce Sumer memleketinin önemli şehirlerinden biri olan İsin şehrinde bir cinayet işleniyor. Bir berber, bir bahçıvan, bir de görevinin ne olduğu bilinmeyen bir adam, yani üç şahıs bir mabet memurunu öldürüyorlar. Caniler, meçhul bir sebep dolayısıyla öldürdükleri adamın karısına giderek, kocasını öldürdüklerini bildiriyorlar. Fakat kadın her nedense bu sırrı saklıyor. Yani emniyet teşkilatına durumu bildirmiyor. Bu kadar eski olan bu devirde bile, yüksek bir medeniyete sahip olan Sumer memleketinde kanunun kolu uzun ve emindi. Emniyet teşkilatı bu olayı öğrenince hükümet merkezinde olan krala durumu arz ediyorlar. Kral, bu olayı Sumer devletinin adaleti teminle mükellef olan Nippur şehrindeki mahkeme heyetine havale ediyor. Bu heyette bulunan on bir üye suçluları tespit etmek ve cezalandırmak istedikleri zaman bunlardan dokuz tanesi bu cinayeti yapan üç hakiki katilden başka öldürülen adamın karısının da aynı tarzda kabahatli olduğunu ileri sürerek, onun da öldürülmesini istiyorlar. Zira, onların kanaatine göre, kadın bu ci-

nayeti duyunca susmuş, durumu emniyet teşkilatına haber vermemiştir. Ve bu yüzden katillerle suç ortaklığı sayılabilecek duruma düşmüştür. Buna karşılık bu heyetin diğer iki üyesi kalkarak kadını müdafaa ediyorlar ve bu susmasının da kocasının ona iyi bakmayışından ileri geldiğini, ancak hakiki suç sahibi olan üç katilin cezalandırılmasını istiyorlar. Neticede mahkemenin diğer üyeleri de, bu müdafaayı makul görerek, bizzat suçu işlemiş üç şahsın ölümle cezalandırılmasına karar vererek, kadını serbest bırakıyorlar.

Bu kesin karar, bundan 3800 yıl önce Sumer kültür merkezi olan Nippur şehrindeki mahkeme heyeti tarafından verilmişti. Bu konuda görüşülen bazı hukukçuların söylediklerine göre, böyle bir durum karşısında bugün dahi aynı şekilde karar verilmektedir. Bizim kanunlarımıza göre de, böyle bir olayda kadın karışmış sayılmaz. Kadının kabahatli olması için, yalnız cinayeti bilmesi lazım değil, cinayeti yapanlarla birleşmesi, onlara yardım etmesi, onlara kolaylık göstermek suretiyle bilfiil katılması lazımdır.

Bu metin, o zamanki Sumer devletinin siyasi ve kültürel hayatını aydınlatması bakımından çok önemli görülmektedir. Milattan 1850 yıl önce gerçekleşen bir cinayet olayının hükümet tarafından ele alınması ve bunun halk tarafından kurulan bir mahkeme meclisi tarafından cezalandırılması meselesi, Sumer memleketinde yüksek bir medeniyetin varlığını gösterir. Çünkü iyi teşkilatlanmış ve medeni olan Avrupa'nın ortaçağ cemiyetlerinde bile "kan davası" meselesi yerine, hükümet otoritesi geçinceye kadar birçok asır geçmesi icap etmiştir.

Bu davayı içeren tabletin diğer nüshalarına ait parçaların mevcut bulunmasından, bu metnin başka neticelerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki, Nippur şehrinin mahkeme meclisi tarafından verilmiş olan bu karar, Sumer hukuk çevresinde çok önemli sayılmış ve buna benzer olaylarla karşılaşıldığı zaman hatırlanabilmesi ve verilecek cezalara örnek olması için bu metin birkaç nüsha olarak yazılmış ve saklanmıştır.

Bu cinayet belgesinin tercümesi:

Lusi'nin oğlu Nannasig, Kunanna'nın oğlu Kuenlil ve Addakala'nın kölesi bahçıvan Enlil-Ennam birlikte Lugal-Apindu'nun oğlu Nişakku Rahibi Lu-İnanna'yı katlettiler. Lugal-Apindu'nun oğlu Lu-İnanna öldürüldükten sonra Lu-İnanna'nın karısı ve Lu-Ninurta'nın kızı olan Nin-Dada'ya kocasını katlettiklerini söylediler. Lu-Ninurta'nın kızı Nin-Dada ağzını açmadı ve dudakları kapalı kaldı. Sonra bu olay, İsin şehrindeki kralın önüne getirildi. Ve kral, Ur-Ninurta bu meseleyi Nippur meclisine havale etti. Orada Lugal...'in oğlu Urgula, Avcı Dudu, Ali-Ellati, Lu-sin'in oğlu Buzu, Ea'nın oğlu Eluti, Hamal Şeşkalla, bahçıvan Lugal-Kam, Sin-Andul'un oğlu Lugal-Azida ve Şara...'nın oğlu Şeşkalla meclise baktılar. Ve dediler ki:

"İnsan öldürenler yaşamaya layık değillerdir. Bu üç adam ve kadın, Lugal-Apindu'nun oğlu Nişakku rahibi Lu-İnanna'nın sandalyesi önünde öldürmelidirler."

(Sonra) Ninurta'nın memuru Su... Lilum ve bahçıvan Ubar-Sin meclise baktılar ve dediler ki:

"Lu-Ninurta'nın kızı olan Nin-Dada'nın kocasının öldürüldüğü kabul edilir. Fakat, kadın ne yaptı ki öldürülecek?"

Sonra, Nippur meclisi üyeleri onlara baktılar ve dediler ki:

"Kocasının düşmanlarını bilen ve kocası öldürüldükten sonra öldürüldüğünü işiten bir kadın kendisine bakmayan bu koca için neden susmasın? Kocasını öldüren o mudur? Yalnız hakiki katillerin cezalandırılması kâfidir."

Nippur meclisinin bu kararıyla Su-Sin'in oğlu Nannasig, Ku-Nanna'nın oğlu berber Ku-Enlil, Addakalla'nın kölesi bahçıvan Enlil-Ennam'a cezaları tatbik edildi.

Bu muhakeme, Nippur meclisi tarafından yapılmıştır.

DÜNYADA İLK RÜŞVET OLAYI VE SUMER OKULLARI*

Geçen yüzyıl içinde Yakındoğu arkeologlarının en önemli işlerinden birisi Sumerlileri ve onların medeniyetlerini meydana çıkarmalarıdır. Fakat onlar için bu beklenilmeyen bir sonuçtu. Çünkü arkeologlar Mezopotamya'daki kazılara, Sumerlileri değil, Asur ve Babilleri aramak maksadıyla başlamışlardı. Asur ve Babiller ile medeniyetleri hakkında *Tevrat,* klasik ve klasik devirden önceki kaynaklardan edindikleri bilgiler onları bu aramalara teşvik etmişti. Fakat Sumerliler ve Sumerlilik hakında en ufak bir bilgileri yoktu. Çünkü onların ne memleketleri, ne de kendileri hakkında o zamana kadar bilinen yazılı belgelerde en ufak bir iz görünmüyordu. 2000 yıldan fazla bir zamandan beri "Sumer" ismi bile insanların hafızasından silinmişti. Halbuki, şimdi Sumerliler, Yakındoğu'nun en iyi bilinen kavimlerinden biridir. Eğer Arkeoloji Müzesi'nin Eski Doğu kısmı gezilecek olursa, Sumerlilerin heykel ve kabartmalarından, onların görünüşleri hakkında bir fikir edinilebilir. Aynı zamanda kültür malzemesi olan saray ve mabetlerini inşa ettikleri tuğla ve sütunları, alet ve silahları, kap ve vazoları, mücevher ve süslemeleri de görülerek medeniyetleri tasavvur edilebilir. Bunlardan başka, Sumerlilerin işleri, iktisadi ve idari kayıtları olan abartısız on binlerce tablet bazı müzelerin özellikle bu konuda dünyada zenginlik bakımından ikinciliği alan İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Tablet Arşivi'nde toplanmış bulunmaktadır. Bunların yardımıyla Sumerlilerin kavim tabakalarını,

* *Tarih Dünyası,* c.1, sayı 1, 17 Eylül 1953.

toplumsal ve idari teşkilatını öğrenebiliyoruz. Aynı zamanda bu tabletler aracılığıyla biz onların kalplerini ve düşüncelerine de anlayabiliyoruz. Bütün bunlardan 5000 yıl önce Dicle ve Fırat nehirleri arasında yaşayan Sumerlilerin çok yüksek bir medeniyete sahip olduklarını öğreniyoruz. Onlar bir taraftan bataklıkları kurutmuş, diğer taraftan mükemmel kanallar açarak sıcak ve kuru toprağı sulamışlar. İtinayla elde edilmiş tohumlardan zengin ve olgun mahsul almışlardır. Tacirler ve gemicileri komşu memleketleri olan Mısır ve Hindistan, Filistin ve İranla sıkı ticari ilişkiler kurmuşlardır. Her türlü sanatkâr yetiştirmiş, muntazam ve mamur şehirler kurmuşlardır.

İktisadi ve ticari alanda olduğu gibi onların fikri ve ruhi alanda da çok ileride olduklarını görüyoruz. Onlar geçmişle gelecek arasında sihirli bir bağ mahiyetinde olan yazıyı icat etmişlerdir. Önceleri iktisadi ihtiyaçlar için kullanılan bu yazı, daha sonra asırlar boyunca devam ettirilmiş ve nihayet MÖ 2000'de birçok kaside ve en zor kompozisyonlarını kamışla, kirli, fakat bozulmayan çamur üzerine yazmayı başarmışlardır.

Bundan da onların yalnız yazı sistemini icat eden bir kavim değil, icat ettikleri bu yazıyı hayatın her türlü alanında kullanmayı bilen nadir halktan biri olduğunu anlıyoruz.

Çiviyazısı ismi verilen Sumer yazı sisteminin icadı ve gelişmesi doğrudan doğruya Sumer okullarında olmuştur. MÖ 2000-3000 yılları arasındaki devre ait Sumer okullarının varlığını gösteren belgelere sahibiz. Bunlar çok olmamakla beraber, zengin içeriklerinden, asırlar boyunca okula verilen önemi mükemmel bir şekilde belli ettirmektedirler. Fakat biz okullara ait ve onun teşkilatıyla metotları hakkında bilgi veren en önemli malzemeyi MÖ 2000 yıllarında bulmaktayız. Okul tabletleri ismini verdiğimiz bu belgelerden yüzlercesi doğrudan doğruya tabletler tarafından hazırlanarak bozuk yazı alıştırmalarıyla doldurulmuştur. Bunların üzerinde acemi öğrencilerin yazdıkları karmakarışık yazıdan başlayarak ilerlemiş öğrencilerin dikkat ve itinayla yazdıkları yazılar görülmektedir. Bu

tabletler için kullanılan malzemenin (çamurun) kötü olması, yazıların düzensiz oluşu, ilk bakışta onların bir hususiyet arz ettiğini anlatmaktadır. Hatta bu hususu, ihtirası olmayanlar bile ayırt edebilmektedir. Bazen tablete kötü yazdığı bir yazıdan dolayı yumuşak çamuru sıkmış ve atmış, bazen yanlış yazdığı kısmı kesmiş, bazen de hocanın örnek olarak yazdığı yazıyı kendisine bırakmak için diğer tarafını koparmıştır. Hocaların örnek yazısı genellikle sol taraftadır. Öğrenci de onun karşısına aynını kopya etmiştir ki, bir tablet üzerinde bu yazı farkı, çok bariz olarak göze çarpmaktadır.

İşte bu okul tabletleri aracılığıyla mevcut okunma metotlarıyla programlarını öğrenmekteyiz. Ayrıca bu devirdeki okulun öğretimini bize doğrudan doğruya ispat eden kompozisyonlara da sahibiz.

Bunlara göre Sumerlilerin icat ettikleri yazının merkezi okuldu. Sumer yazarları ve şairleri, efsane, destan, ilahi, atasözü, öğüt ve bilgi veren kompozisyonlar gibi bütün edebi çeşitleri orada öğrenmişler ve öğretmişlerdir.

Sumer okulunun ilk hedefi hiç şüphe yok ki, meslekiydi. Zira çok geniş olan idari ve iktisadi işlerini yürütebilmek için yazıya ihtiyaç vardı. Bu işlerin başında da mabet ve saray gelmektedir. Fakat okullar devam ettikçe ve geliştikçe, özellikle programları genişledikçe Sumer alanında öğrenme ve kültür merkezi olmuştur. Onun duvarları içinde birçok felsefi, riyazi, tıbbi, kimyevi, nebati, hayvani bilgileri öğrenen uzmanlar yetişmiştir. Bunlar bu bilgilere yenilerini ilave etmişlerdir. Burada atalarının yarattığı edebi kompozisyonlar çalışılmış, kopya edilmiş, hatta yeniden yaratılmıştır. Sumer okullarından mezun olanların büyük bir kısmı mabet ve sarayın çeşitli kısımlarındaki kâtiplikleri almışlardır. Mesela birçok kâtip sınıfları görüyoruz. Kıdemsiz kâtip, yüksek kâtip, krallık ve mabet kâtipleri, idari işlerin özel bir alanında uzmanlaşmış olan yüksek kâtipler, hükümet ve devlet baş memurluk payesine yükselen kâtipler gibi.

Memlekette zengin ve varlıklı olanlar arasında kendisini öğretme ve öğrenmeye verenler de olmuş. Bu eski bilginlerden birçoğu da,

geçimlerini öğretme ücretleriyle sağlamışlar ve ömürlerini incelemekle ve yazmakla geçirmişlerdir. Biz eldeki malzemeden tabletlerin öğrenme ücreti olarak okul idaresine bir miktar para verildiğini anlıyoruz. Herhalde bu paralar hocalara maaş olarak dağıtılmıştır.

Öğrencilerden büyük bir kısmı zengin ailelere mensuptu. Çünkü fakirin okulda okuması için zaman ve para bakımından büyük bir gayret sarf etmesi lazımdır. Bazı belgelerde okuldan mezun olan kâtibin babasının vali, elçi, yüksek mabet memuru, askeri memur, kaptan, rahip, müdür, işçibaşı, kâtip, arşivist ve muhasebeci olduğu görülüyor. Garip olan şey, bu kâtipler içinde hiçbir kral oğluna rastlanmamasıdır.

Okul teşkilatına gelince: Sumercede okulun ismi "é-dub-ba (tabletevi)"dir. Bu okulun en büyük otoritesi yani müdürü "okulun babası" denilen şahıstır. Onun yardımcısı "büyük birader"dir. Görevi; öğrencilerin kopya etmeleri için tablet yazmak, onların hazırladıkları görevleri dinlemek, hatalı işlerini düzeltmek veya cezalandırmaktır. Bunlara ek olarak okul teşkilatında "bahçeyi idare eden adam", "etiketin adamı", "hademe", "kapıcı" da vardır. Bunlardan başka şahıslar da olduğu anlaşılmaktaysa da, görevleri bilinmiyor. Bununla birlikte bunlardan birisi disiplini sağlayan bir şahıstır ki, belki onu bizim eski mubassırlara[1] benzetebiliriz. Bunların ücreti de öğrencilerin getirdiği paradan verilmiş olmalıdır.

Sumer okullarındaki öğretim programına gelince; bunu incelediğimiz zaman, asrımızın okullarından pek farklı bulmuyoruz. Bunları şu veya bu kaynaktan değil, doğrudan doğruya öğrencilerin kendi elleriyle yazmış oldukları belgelerden çıkarıyoruz. Biz, yazıya ilk başlayan bir öğrencinin en basit bir işareti kopya için ilk gayretlerini gösteren belgelerden en ilerlemiş öğrencilerin büyük bir itinayla yazmış oldukları tabletlere kadar sahibiz.

Bu belgelerden çıkardığımız sonuca göre, bir Sumer okulunun programını iki genel gruba ayırabiliriz: Birincisi, yalnız işaretlerin öğretilmesi, ikincisi ise edebi bir yaratıcıdır. Birincide Sumer yazısı-

1 Mubassır: Okullarda öğrencilerin durumuyla ilgilenen ve düzeni sağlamakla görevli kimse. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

nın nasıl yazıldığı öğretiliyor. Bunun için Sumer yazıcıları bir öğretim sistemi icat etmişlerdir. Buna göre Sumer dili birbirleriyle ilişkili kelimelere ve cümlelere göre gruplandırılmıştır. Örneğin, önce basit işaretlerin kopyaları öğretildikten sonra hecelere geçilmiş, heceleri de öğretmek için somut bir usul tatbik etmişlerdir. Şahıs isimlerini öğretecekleri hecelere gruplandırmışlar ve bu suretle çocukların hafızalarında kolaylıkla kalmasını sağlamışlardır. Bundan sonra ağaç, kamış isimlerini; böcek, kuş vesaire şeklinde gruplandırılmış hayvan isimlerini; köy, şehir ve bölge adlarını; taş, maden çeşitlerini gösteren kitap halinde hazırlanmış listelerin kopyası öğretilmiş, ihtimal ki, bu isimler ezberletilmiştir. Bütün coğrafi, tabii, nebati, madeni terimlerin bu şekilde gruplandırılması uzmanlığın tarihçesini gösterir. Bunlara ek olarak öğrenciler birçok riyazi tablet de hazırlamışlardır. Bu tabletlerde mükemmel çarpım tablolarıyla ayrıntılı problemler ve çözülüşleri yazılmıştır. Dil alanında Sumer gramerinin öğretim programında önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Okul tabletleri arasında fiil çekimlerini ve isim tamlamalarını gösteren uzun listeler vardır. Üçüncü binin sonlarına doğru Sami olan Akatların, yavaş yavaş Sumer ülkelerine doğru sokulması ve onları zapt etmeleri sonucu eski öğretmenler tam anlamıyla insanlığın en eski lügatını hazırlamışlardır. Samî fatihler yalnız Sumer yazısını almakla kalmamışlar, Sumerlilerin yüksek ve zengin edebiyatını kendilerine hazine yapmışlar ve Sumer dili, konuşma dilinden çıktıktan sonraya kadar onun üzerinde çalışmış ve taklit etmişlerdir. İşte bunun sonucu pedagojik ihtiyaçtan dolayı Sumer kelimeleri ve cümlelerini Akat diline tercüme ederek böylece lügatı hazırlamışlardır.

Sumer programının ikinci kısmı olan edebi ve yaratıcılığına gelince: MÖ 3000'in ikinci yarısında, meydana getirilmiş ve geliştirilmiş olan pek çok ve çeşitli edebi kompozisyonun taklidi, kopyası ve incelenmesidir. Bu eski edebi çeşitler yüz kadardır ki, bunları numaralandırmışlar ve kataloglarını yaptırmışlardır. Ekserisi şiir tarzında olan bu edebi çeşitlerin uzunlukları 50 satırdan 1000 satıra kadardır. Bunlardan şimdiye kadar bilinenleri Sumer Tanrı ve kahramanlarının

yaptıklarını, temsil ettikleri işleri ve geçirdikleri maceraları şiir tarzında öven destan ve mitolojiler, kral ve Tanrıları için yazılan ilahiler, Sumer memleketinin harap olmasından dolayı duyulan elemleri içeren şiirler, atasözleri, hikâye, didaktik tipte bilgi veren yazılardır.

Öğretmen metot ve tekniğine gelince: Bu hususta bize bilgi verecek kaynak çok azdır. Bir belgede öğrencinin bir gün önce tableti hazırladığını, ertesi günü çalıştığını görüyoruz. Müdürün yardımcısı olan şahıs, öğrenci için yeni bir tablet daha hazırlıyor. Öğrencinin bir tableti çalışması ve kopya etmesi için bir hayli emek sarf ettiğinden şüphe edilemez. Kopya edilen tablet müdür ve yardımcısı tarafından kontrol ediliyor. Bazen, yanlış bulunduğu zaman cezalandırılıyor. Öğrenci görevini eve götürüp babasına da öğrendiklerini okuyabiliyor.

Sumer okullarının öğretiminde hafıza muhakkak ki, önemli bir rol oynamıştır. Hoca ve asistanlar, öğrencilerin kopya etmeleri ve ezberlemeleri için hazırlanmış edebi metinlere ve listelere, noksan gördükleri bazı şeyleri de sözlü ilave etmiş olmalıdırlar. Fakat Sumer dini, edebiyatı ve ilmini anlamamız için büyük bir kıymet ifade edecek olan bu açıklama maalesef yazılmamıştır. Bu sebepten daima bizim için bir noksan olarak kalacaktır.

Öğretim yönünden çok ilerlemiş olan Sumer okulunda disiplin için dayağa oldukça fazla sarıldıkları görülüyor. Hocaların, çocukların yaptıkları iyi işler için onları övmek suretiyle teşvik ettiklerine eminiz. Fakat hatalarında da mükemmel dayak atıyorlardı.

Çocuklar güneş doğarken okula gidiyorlar, güneş batarken evlerine dönüyorlardı. İhtimal ki, yıl içinde bir tatil veriliyordu. Tahsil müddeti de çocukluk çağından genç adam oluncaya kadar devam ediyordu. Öğrencilerin şu veya bu çalışmalarda ne zaman ve hangi alanda uzmanlaşmak düşüncesinde olduklarını bilmek muhakkak çok enteresan olurdu. Fakat bu veya buna benzer okula ait diğer meselelerde bize kaynak olacak malzeme azdır. Fakat şu muhakkak ki, Sumerliler okula ve okumaya büyük bir önem vermişler, hatta onun kıymetini okullara ait olan edebi yazılarında bizzat ifade etmişlerdir. Mesela böyle bir belgede yazı yazma sanatını öğrenmenin faydaları anlatılır ve Sumer

halkına kâtiplerin hizmetinden yararlanmaları öğütlenir. Eğer yararlanırlarsa evlerine, tarlalarına bereket geleceği anlatılır. Diğer bir belgede ise, herhangi bir kimseye, okula gittiği ve orada çalıştığı takdirde adam olacağı söylenerek zenginliğe, şöhrete ve Allah'ın teveccühüne ulaşabilmesi için neler yapılması gerektiği izah edilmektedir.

İşte şimdi bu gruba ait olup bir Sumer gencinin çocukluk hayatı ve onun okuldaki üzüntülerini gösteren bir kompozisyonu, Sumer çocuğunun ağzından dinleyelim. Bu insanlığın günlük hayatına ait Yakındoğu topraklarından çıkarılan önemli belgelerden biridir. Bu belge, aynı zamanda insanlık tarihinde yazılı olan ilk rüşvet olayını da içermesi bakımından çok enteresandır. Bu belgenin basit, fakat açık olan kelimeleri insan tabiatının binlerce yıl zarfında ne kadar az bir değişiklik yaptığını göstermektedir. Eski okul çocuğunun okula geç gelmekten fevkalade korkmasını bugünkü çocukların hareketinden pek farklı bulmuyoruz. Uyandığı zaman annesine öğle yemeğini hazırlaması için acele ettiriyor. Okulda iyi hareket etmiyor. Hocaları ve yardımcıları tarafından birkaç defa dövülüyor. Öğretmenin parasının da az olduğu görülüyor. Çünkü öğrenci velileri tarafından resmi paradan ayrı yapılan küçük bir yardım, öğretmeni fazlasıyla memnun ediyor. Kompozisyon öğrenci ile yazar arasında karşılıklı bir konuşma şeklinde başlıyor:

"- Okul çocuğu erkenden nereye gittin?
- Okula gittim.
- Okulda ne yaptın?
- Tabletimi sözlü okudum. Öğle yemeğimi yedim. (Yeni) tabletimi hazırladım. Onu yazdım, bitirdim. Sonra sözlü vazifemi gösterdiler. Öğleden sonra da yazılı vazifemi gösterdiler. Okul bitince eve gittim. İçeriye girdim. Babamı orada oturuyor buldum. Babama yazılı vazifemi gösterdim. Sonra tabletimi okudum. Babam memnun oldu. Susadım, su ver. Acıktım, ekmek ver. Ayaklarımı yıka, yatağımı yap, uyumak istiyorum. Beni sabahleyin erken uyandır. Geç kalmamalıyım, hocam beni döver. Sabahleyin uyandığım zaman anneme baktım. Ona 'Öğle yeme-

ğimi ver, okula gitmek istiyorum' dedim. Annem bana iki yuvarlak (çörek) verdi. Ben yola çıktım. Okula gittim. Okulda çocuklara bakan kalfa bana 'Neden geç geldin?' dedi. Korkmuştum, kalbim kuvvetle çarpıyordu. Hocanın önüne gittim ve hürmetle yerimi aldım. Hocam bana tabletimi okutturdu."

Fakat bizim bu eski öğrencimiz kötü bir gün geçirmiş gibi görünüyor. Saygısızca konuştuğu, kalktığı, kapıdan çıktığı için okul idaresinin çeşitli şahıslarından dayak yiyor. Hepsinden kötüsü hocası ona: "Senin elin (kopyan) başarılı değil" diyor ve onu dövüyor. Sonra çocuk babasına hocanın eve davet edilerek bazı hediyeler verilmesinin iyi olacağını söylüyor ve bu hususta babasını ikna ediyor ki, bu mesele insanlık tarihinde ilk yazılı rüşvet olayıdır. Bundan sonra baba, çocuğunun sözüne önem veriyor. Hoca okuldan getiriliyor. Eve girdiği zaman, evin yüksek yerine oturtuluyor. Öğrenci onun açılmış elini tutuyor ve hocanın yanında tablet yazma sanatı hakkında bütün öğrendiklerini babasına anlatıyor. Sonra baba hocaya mükemmel bir ziyafet veriyor. Ona yeni elbiseler giydiriyor. Hediye veriyor ve parmağına bir halka takıyor. Bu bahşişlerle memnun olan hoca, şairane sözlerle kâtip olmak isteyen bu çocuğa kâtipliği şu sözlerle veriyor:

"Genç çocuk, benim sözlerimi ihmal etmediğin için kâtiplik mertebesine ulaşmalısın, onu mükemmel yapacaksın. Mecbur olmadığın şeyleri, bana verdin. Bana bahşiş sundun, beni çok memnun ettin. Muhafız ilahların kraliçesi Nisaba senin muhafız Tanrın olsun. O senin yapılmış kamışına sevgi göstersin, senin el kopyandan bütün kötülükleri alsın. Senin kardeşlerin senden aşağı olmalı. Sen, arkadaşının şefi olasın. Seviyen hepsinden yüksek olsun. Genç adam sen bir baba tanıyorsun, ben ikincisi olayım. Mertliğin sana sevgi getirecek. Okul vazifelerini iyi yaptın, ilim adamı oldun. İlim yerinin kraliçesi olan Tanrı Nisaba seni yükseltsin. Nisaba'ya hamdolsun."

Bundan sonra hocanın öğrenciye "Toprak Diploması"nı verdiğini tahmin edebiliriz.

SUMER'DE ARŞİV VE KİTAPLIKLAR*

Düşünce tarihinde yazının icadı ne kadar önemliyse, yazılı malzemenin toplanması, bunun bir gelenek haline getirilmesi, bu toplanan malzemeden yararlanılması ve gelecek kuşaklara saklanması da o kadar önemlidir. Sumerliler yazı icadında olduğu gibi, yazılı malzemenin toplanmasında da, Ön Asya milletlerine önderlik etmiştir. Geçen yüzyıl başlayıp sürmekte olan kazılarda binlerce yazılı belge bize bunu kanıtlar. Bugün nasıl devlete, kurumlara ve bireylere ait önemli belgeler toplanıp saklanıyorsa, nasıl kitaplar bir araya getirilip gerek özel, gerek genel kitaplıklar oluşturuluyorsa, Eski Yakındoğu halkları da aynı düşünceyle yazdıklarını saklamayı bilmişlerdir. Fakat bizim elimize geçenler kil üzerine yazılmış olanlardır. Sumerliler dillerine göre bir yazıyı icat etmekle kalmamışlar, bu yazıyı kil üzerine de yazarak sürekliliğini sağlamışlardır. Onlardan yazıyı alan halklar da aynı yöntemi kullanmışlar, böylece kâğıt, deri, papirüs gibi yırtılıp yok olmadan bu kil tabletler, kırılıp dökülse de yine zamanımıza kadar dayanmışlardır.

Ne gibi belgeler saklanmıştı? Alış ve satış, kira kontratları, borç senetleri, makbuzlar, devlet ve mabede getirilen vergi ve hediyelerin, oralarda yapılan harcamaların listeleri ve çeşitli mektuplar arşiv olarak korunmuştur. Bu belgeler genellikle toplu bir halde bulundukları gibi, üzerlerinde, içinde ne olduğu yazılı etiketleri olan küpler içinde de ele geçmişlerdir. Bu tür arşivlere en iyi örnek Kayseri yakınların-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Mart 1999.

daki Kültepe'de çıkanlardır. Burada MÖ 2000 yıllarında Asur'dan gelen tüccarlar bir koloni kurmuşlar ve hemen hemen üç nesil boyunca Asur, Mezopotamya ile Anadolu arasında büyük bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Kültepe'de yapılan kazılarda bu tüccarlara ait evler ve evlerin içinde aile arşivleri bulunmuştur. Bunlar bazı evlerin mahzeninin tahmin edilen bir yerinde sepet içinde veya küp içinde korunmuşlar. Bazı evlerde de tabletler tahta raflar üzerine konmuştur. Raflar yanmış, tabletler yerlere saçılmış, fakat yanmayla onlar tuğla gibi sağlamlaşmışlardır. Kazıdan çıkan tabletler konserve dediğimiz bir işlemden geçer. Bu işlemde onlar fırınlarda sağlamlaştırılır. Kültepe'den çıkan tabletlerin fırınlanmaya gerekleri yok.

Bu evlerde bulunan belgelerden o evde yaşayan ailenin adları, akrabaları, iş yaptıkları kimselerin adları, ne gibi işler yaptıkları, bunlara ait notlar, makbuzlar, senetler, anlaşmalar, mektuplar gözler önüne seriliveriyor.

Mezopotamya'da da birçok devlet, mabet, şirket ve aile arşivleri vardı. Saray arşivlerinde devletler arası ve kraldan yüksek düzeyde memurlara, onlardan krala yazılan mektuplar, tarihsel yazılar, kral yıllıkları, fermanlar bulunuyordu. Şirket arşivine en güzel örnek Yeni Babil çağında Nippur şehrinde kurulmuş olan Muraşu oğullarına ait bir firmanın yaptığı işler. Şeflerinin yeteneklerini belirten belgeler bir arada bulunmuştur ki, bunlardan bu firmanın Kral Nabukatnezar'dan I. Daryüs zamanına kadar sürdüğü anlaşılıyor. Bu süre Nabukatnezar'ın Filistin'i alıp oradan pek çok değerli kimseyi sürgün olarak Babil'e getirdiği zaman ile Perslerin Babil'i alıp tutsaklara kendi ülkelerine gitme izni verildiği zamanı kapsıyor.

Arşivde bulunan belgeler genellikle asıl metinlerin kopyalarıdır. Gerektiği zaman bu belgelerden yararlanılırdı. Bir davacı, daha önceki bir konu hakkında, herhangi bir iddiada bulunursa hemen ona ait belgeler arşivde bulunup, kontrol edilirdi. Arşivlerin başında sorumlu bir memur bulunurdu. Bu arşivistler de kendi zamanlarındaki olayları ya-

zıp saklamışlardır. Buralardan tarihsel bilgiler alınabilinmektedir. Arşivistlerin varlığını gösteren bazı belgeler var. Böyle belgelerden biri, Babil'deki kraldan Larsa şehri valisine gönderilen bir mektuptur. Bunda "Kral emrediyor! Buraya (Babil'e) iki arşivist gönder! Bunlardan birisi memuruyetini kötüye kullanan birinin yerine geçecektir" deniyor.

Babil'i Persler aldığı zaman, orada bulunan Yahudiler Pers Kralı Daryüs'e giderek mabetlerini yapmalarına engel olunduğu şeklinde şikâyette bulunuyorlar. Daryüs de, arşivde böyle bir belge olup olmadığını araştırmak üzere bir arşivisti görevlendirmiştir.

MÖ 2000-1800 yıllarında Güney Mezopotamya'da birçok aile arşivi olduğunu hukuki belgelerden öğreniyoruz. Bunlardan birinde aynı ailenin yedi kuşağına ait belgeler bulunmuştur. Bu belgeler bir adama, onun oğullarına, akrabalarına, hatta kendisinden sonraki kuşağa aittir. Babil Kralı Samsuiluna'nın beşinci yılında yapılan bir aile uzlaşması için, aynı ailenin 125 yıl önceki belgeleri arasından bilgi çıkarıldığı görülüyor ki, bu da Nippur şehrinde özellikle yüksek rahip ailelerinin evlerinde kuşaktan kuşağa saklanan aile arşivlerinin bulunduğunu ve aile bireylerinin iktisadi bir birlik oluşturduklarını gösteriyor. III. Ur sülalesi çağında Lagaş'ta, içlerinde hangi yargıçlara ait kararlar olduğu yazılı etiketler ile küpler bulunmuştur.

Mezopotamya'dan başka Mısır'da Amarna, Anadolu'da Boğazköy, Suriye'de Ugarit ve Ebla şehirlerinde devlet arşivleri ele geçmiştir.

Kitaplıklara gelince: Arşivler gibi saraya, mabede ve bireylere ait kitaplıkların bulunduğu, yapılan kazılar ve bulunan belgeler üzerindeki çalışmalardan anlaşılmaktadır. İlk kitaplığın tabletleri Ninova'da iki yerde bulunmuştur. Bunlardan biri Kral Sanharip'in güneybatı sarayında, diğeri Asurbanipal'in kuzey sarayındaydı ve Asur Kralı Asurbanipal'e (MÖ 668-626) ait büyük bir kitaplıktı. Bu tabletler çoğunlukla kırık olarak ve yerden bir ayak yükseklikte bulunmuştu. Aynı konuya ait tabletler ve parçalar uzaklara doğru yayılmıştı. Herhalde 612 yılında Medlerin Ninova'ya saldırmaları sırasında Ninovalılar tarafından bun-

lar saklanmışlardı. Daha Sumerliler zamanında, ülkeye düşman saldırınca tabletlerin saklandığını, III. Ur devrine ait bir katalogdan öğreniyoruz. Bunun kuyu içinde bulunan belgelere ait olduğu yazılmış.

Asurbanipal'in kütüphanesine ait 25 bine yakın tablet ve parça bulunmuştur. Hepsi İngiltere'de British Müzesi'ne götürülmüştür. Orada yapılan çalışmalar sonucu birbirlerine ait parçalar birleştirilmiş, böylece kitaplıktaki tablet sayısının 5-10 bin kadar olduğu anlaşılmıştır.

Kral Asurbanipal, kendinden önceki kralların kendisi gibi yazı sanatını bilmediklerini söyleyerek ve "Benden önceki kralların aksine olarak yazıyı tabletler üzerine yazdırdım ve bunlar görünsün ve okunsun diye sarayın ortasında sergiledim" diyerek övünmüştür. Anlaşıldığına göre kral yazıyı öğrendikten sonra okumaya karşı büyük bir meraka kapılmış ve bunun için de saraya bir kütüphane kurmaya kalkmıştır. Bunda son derece başarılı olduğu kuşkusuz. Çünkü bundan yalnız kendisi değil veya kendi çağı değil, ondan binlerce yıl sonra gelen insanların yararlanmasını sağlamış ve çiviyazılarının okunması, Akat ve Sumer dillerinin çözülmesine en büyük etken olmuştur.

Asurbanipal önce bir rahibin özel kitaplığını saraya getirtmekle bu işe başlamış. Çünkü kütüphanede bulunan bazı tabletlerin altyazılarında "büyük kâtip Gabbi-İlani-Ereş'in soyundan kâtip Marduk-Şum-İkiş'in oğlu Nabu-Zukup-Ken'in tableti" şeklinde yazılmaktadır. Bu şahıs gerek Kral Asarhadon, gerek Asurbanipal zamanında yüksek bir memurdu. Gabbi-İlani-Ereş de Asurbanipal zamanında başkâtipti. Asurbanipal bu ailenin bütün tabletlerini, ihtimal bu kütüphanenin kurulması için görevlendirdiği İştar-Şum-Ereş yoluyla kendi sarayına getirtmiştir. Bu şahıs sonradan kütüphanenin müdürü olmuş olmalı.

Bundan sonra kütüphaneye tabletler Babil, Asur, Kuta, Nippur gibi şehirlerin gerek özel, gerek mabet kitaplıklarından ya doğrudan doğruya alıp getirilmiş veya onların kopyaları yaptırılmıştır. Asurbanipal'in Saduni adlı bir memuruna yazdığı emirnamede: "Saduni'ye

kralın emri: Ben iyiyim, sen de iyi olasın! Mektubumu aldığın gün Şuma'yı, kardeşi Beletir'i, Apla'yı ve Borsippal'i tanıdığın bütün sanatkârları yanına al, onların evinde, Ezida mabedinde bulunan bütün tabletleri topla birlikte getir" dedikten sonra ayrıca kralın ilgilendiği konuların da isimlerini yazıyor. Bunlardan: "Kralın yatağının ayak ve başucundaki dört taş", "Ea Marduk bilgeliği tamamlasınlar" büyüsünü, savaş meydanıyla ilgili bütün metinleri kapsayan "Bir savaşta bir adama mızrak isabet etmezse", ritual metinleri, dualar, taşlardaki kitabeler, krallığa yarayacak her iyi olanı, şehrin günahından arınmasına ait metinleri, fena gözlere karşı olan metinleri ve sarayda neye gerek varsa hepsini getirmelerini yazıyor kral. Bundan sonra kral, Saduni ve arkadaşlarına şu emri veriyor: "Asur memleketinde koyaları bulunmayanları arayıp bulunuz ve bana getirtiniz! Şimdi Borsippa belediye başkanına ve mabet başkanına yazdım. Sen Saduni. Tabletleri kendi deponda sakla, hiç kimse tabletlere yaklaşmasın. Eğer saraya yarayacak herhangi bir tablet veya ritual metni bulunursa onu arayınız, bulunuz ve bana getiriniz." Diğer bir mektupta kralın astroloğu Asariu'ya, kral muayyen bir dinsel tören için gerekli metni getirmesini yazıyor. O da cevap olarak, o metinden başka, ta Kral Hammurabi zamanında yazılmış bir kitabeyi Babil'e getirdiğini söylüyor ve "Onları Babil'den beraberimde getiriyordum, kral töreni derhal yapabilir" diyor. Bu tabletlere öyle önem verilmiş ki, getirildiklerinde özel tören yapılıyormuş. Diğer bir mektup, astronomluğu, hekimliği ve rahipliği şahsında toplamış Marduk-Şakin-Şum'a yazılmış. Ona da aynı şekilde bir görev verilmiş, o da yanıt olarak "Beyimin istediklerini gönder, onlar Ninova'ya getirilmeli. Sumerce yazılmış büyü metinleri Nabu-Nadin-Ah ile göndereceğim, onları birlikte getirecek" denmektedir.

Asurbanipal ayrıca bu amaçla bütün yazı sanatkârlarını toplamış ve oldukça kısa bir sürede pek çok metnin kopyasını yaptırarak kütüphaneye getirtmiş ve hükümet başkenti Ninova'yı, Ön Asya'nın bilim merkezi yapmayı başarmıştır.

Neler Vardı?

Bu kütüphanede ne gibi belgeler toplanmıştı? Tarihsel metinler, yapı kitabeleri, astronomi raporları, mektuplar ve birçok hukuki metin de bulunuyor ki, sonuncuları daha çok devlet arşivine ait belgelerdir. Kütüphanenin asıl temelini oluşturan eserler sihir, fal işlemlerini ve sonuçlarını ve dinsel törenleri kapsayan metinler; felsefe, tıp, astronomiye ait bilimsel metinler; efsane, destan, masal, hikâye, atasözleri gibi edebi metinler; Sumer, Akat dillerine ait sözlükler, gramer kurallarını anlatan dilbilgisine ait sözlükler, kanun kitaplarıdır. Bu eserlerin altyazılarında eserin konusu, konunun kaçıncı tableti olduğu ve ondan sonra gelen tabletin ilk satırı, eğer metnin aslı başka yerdeyse ve oradan kopya edilmişse, aslının nerede olduğu, kimin tarafından kopya edildiği ve kimin onu kopya ettiği, kontrol ettiği ve tabletin Asurbanipal'in kütüphanesine ait olduğu yazılıdır. Örnek olarak: "Sihir, bir beddua insanlığın üstüne cin gibi çöktü, dördüncü tablet, surku, aslına uygun olarak yazıldı ve kontrol edildi. Asur Kralı Asurbanipal'in sarayı." Tablet böylece tamamlandıktan sonra sağlamlaşması için pişiriliyor, aynı konuya ait tabletler bir araya getiriliyor ve ondan sonra kitapların bulunabilmesi için bir kataloğu hazırlanıyor. Tabletlerin konulduğu raflara üstlerinde hangi eserlerin bulunduğu yazılı yine kilden yapılmış etiketler asılıyor.

Babil Kralı Şamaş-Şum-Ukin'in yenilgisinden sonra bütün Babil kütüphaneleri yağma edilmiş ve oradan yüzlerce tablet Asur'a getirilmiştir. Bütün bu tabletler Asurbanipal'in kâtipleri için örnek olmuştur. Bu kütüphanede o kadar değerli belgeler toplanmıştır ki, onlardan Mezopotamya'nın yüzlerce yıllık tarihini, kültürünü, edebiyatını, bilimini, dillerini öğrenebilmemiz için eşsiz birer kaynak olmuştur.

Asurbanipal Kütüphanesi uzun zaman Mezopotamya'da bulunan tek kütüphane olarak namını korumuştur. Fakat 1904-1905 yıllarında Asur İmparatorluğu'nun eski başkenti olan Asur şehrindeki Asur mabedinin güneybatı kısmında bulunan kapıdaki kazıda (kazıyı yapan Andrea) yüzlerce tablet bulunmuştur ki, bu tabletler

üzerinde yapılan uzun çalışmalar sonucu yazı tekniği ve stili, kâtip isimleri ve yıl adlarına göre onların daha eskiçağa (MÖ 1112-1070) I. Tiglat Plezer tarafından kurulan bir kütüphaneye ait oldukları anlaşıldı. Bu tabletler arasında da Orta Asur çağından Yeni Asur çağına kadar uzanan tarihsel metinler, yapı kitabelerinin bulunması bunların da Ninova'da olduğu gibi bir devlet arşivi ve kütüphanesine ait olduğunu göstermiştir.

Asur'da, Asur mabedinin güneybatı kısmı kisal-dingir Nunammir (Tanrı Nunammir'in avlusu), kuzeybatıdaki kapının adı da Babdingir-Empi (Tanrı Empi'nin kapısı)dır. Tabletlerin büyük bir kısmı bu kapıda ve civarında bulunmuştur ki, bu kütüphane ve arşivin bu kapıda olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Tukulti-Ninurta'nın yıllığında "Tabletleri Tanrı Nunamir'in büyük avlusundaki Tanrı Empi kapısına koydurdum" diye yazılmaktadır.

Buradan çıkan tabletler arasında birçok yapı kitabesi bulunmuştur. Bunlar yalnız Asur ve civarındaki yapılara ait değil, uzak yerlerdeki binalara ait kitabelerin kopyalarıydı. Bunlardan, Kral Tiglat Plezer'in eski sarayının yanındaki büyük Ziggurat'ın yeniden yapılmasından söz eden kitabe, I. Tukulti-Ninurta tarafından şehir hendeklerinin yapılması hakkındaki kitabenin birer kopyası ve Adad-Nirari için verilen hediyelerin yazıldığı birçok belgeyi sayabiliriz, bunlar devlet arşivine aittirler.

Kitaplık olarak I. Tukulti-Ninurta'dan önceki zamana ait yapı kitabeleri, birkaç saray ve harem talimatnamesi ile pek çok hukuki ve idari belge var. Buna karşılık Eski Asur yazısıyla yazılmış hiçbir edebi metin yoktur. Ancak Eski Asur rahipleri belirli bir edebiyat türü olan batıl inançlara ait alana ilgi göstermişlerdir. Onun için I. Tukulti-Ninurta, Babil'den birçok edebi metin getirtmek zorunda kalmıştır. Asurbanipal'in yaptırdığı gibi, bunların ya asıllarını getirtmiş veya kopyalarını yaptırtmıştır. Kopyaları yapılanlarda Babil ve Asur yazı işaretleri karışık olarak görülmektedir ve bunlar Kasit ve Hammurabi zamanına kadar uzanmaktadır. I.

Tiklat Plezer, en eski kütüphane kurucusu olarak bilinmektedir. Bu kral Asur kanununu, saray ve harem talimatnamesini derleyip toplayıp yazdırmıştır. Bu kütüphaneye ait tabletler en iyi çamurdan yapılmış olup üzerleri fildişi renkteki bir tabakayla sıvanmıştır ki, bu tabaka yazıların en iyi şekilde görülmesini sağlamaktadır. Bu metinlerin üzerinde yine kâtiplerin imzaları vardır. Bunlardan bir kısmı sonradan Asur'dan alınarak Asurbanipal zamanında Ninova Kütüphanesi'ne götürülmüştür. Bu kütüphanede kanunlar, talimatnameler, efsane, destan, öykü, ilahi, dua, sihir, reçeteler, şifa ritüellerini anlatan metinler, sözcükler, listeler, aritmetik ve astronomiye ait yazılar, çeşitli fal metinleri, özellikle kurbanlardan elde edilen fallara ait belgeler bulunmaktaydı. Bu kitaplıkta bulunan ilahilerin bir de kataloğu ele geçmiştir.

Bu kütüphanelerin en büyük önemi Akat edebiyatının gelişmesinde yeni bir çağı göstermesidir. Onlar bulununcaya kadar Eski Babil çağı (MÖ 1800-1900) ile Asurbanipal çağına ait edebi metinlere sahiptik. Bu iki çağ arasında sadece 1300 yıllarına ait Boğazköy'de bulunmuş Hitit arşivlerinde ele geçen birkaç Akatça edebi metin vardı. Bunlar da her alan hakkında bilgi verecek kadar değildi. Bu yüzden Tiglat Plezer Kütüphanesi, metinlerin çokluğu dolayısıyla Akat edebiyatının gelişmesi hakkındaki araştırmalarda büyük rol oynamaktadır.

Özel Kitaplıklar

Bu saray kütüphanelerinden başka, özel kitaplıklar da vardı. Asur'da bulunan böyle bir rahip kitaplığında çok fazla dinsel kanunları, destanları, sözlükleri kapsayan tabletler bulunmuştur. Bu tabletler, güzel yazılı ve iyi pişmiş oldukları için, dış görünüşleri kral kütüphanesindeki tabletlere benzemektedir. Bu tabletlerdeki altyazılar bunların özel kitaplığa ait olduğunu göstermektedir: "Yazıldı ve kontrol edildi.

Asur mabedinin Sihir Rahibi Şamaş-İbni'nin oğlu ve sihir rahibinin öğrencisi Kisir-Nabu'nun okuması için. Bu tableti kim çalarsa Tanrı Nabu onu kahretsin!" şeklinde altyazıları vardır bu tabletlerin.

Bu yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun güneydoğusunda Sultantepe'de yapılan kazıda, içinden çıkanlara göre oldukça zengin birine ait bir ev bulunmuştur. Bu evin iç kısmında genç Asur devrine ait 800 kadar önemli edebi tablet ele geçti. Bu tabletlerin çoğunun altyazılarında tekrarlanan isme göre bunların Rahip Kurdi-Nergal'e ait oldukları anlaşılmıştır. Tabletler alçak bir set üstünde ve etrafı boş şarap küplerle sarılı olarak bulunmuştur. Kazanların düşündüklerine göre bunların sahibi, tabletleri, Babillilerin 610 tarihinde bu civara yaptıkları baskına karşı korumak amacıyla saklamıştır. Bunların çok yakınında bir yığın çanak çömlek altında bir insan kafasının çıkması, evin bir saldırıya uğradığını kanıtlamaktadır.

Babil'in kuzeyinde bulunan eski Nippur şehrinde ise geçen yüzyıl yapılan kazılarda 40 binden fazla tablet bulunması dolayısıyla "Tablet Tepesi" adı verilen yerde bir mabet kütüphanesi bulunduğu zannediliyordu. Sonradan buranın rahip kâtiplerin oturduğu özel bir bölge olduğu ve bu şahısların evlerinde hem arşiv, hem kitaplıklar bulundurduğu anlaşılmıştır. Gerçekten özellikle hukuki metinlerden, bu şehirde rahip ve rahibelerin oturdukları ayrı bir bölgenin varlığı kabul edilmiştir. Burada bulunan tabletler Sumer edebiyatının bütün örneklerini vermektedir. Bunlar arasında bu edebiyata ait iki katalog metni de çok önemlidir. Bunlarda 80'den fazla Sumer edebi metni adı yazılıdır ki, bugün bunlardan büyük bir kısmı tespit edilmiştir.

Bu tabletlerin büyük bir kısmı duvar kenarlarındaki alçak kerpiç setler üzerinde duruyordu. Yerlerde pek çok odun külünün bulunması, bunların vaktiyle tahta raflar üzerinde korunduğunu gösteriyor. Bu tabletlerin bulunduğu bölgeye "Bilginler Mahallesi" adı verilmiş.

SUMER'DE CİNSEL YAŞAM*

Arkeologlar, gelmiş geçmiş insanların yaşadıkları alanları bularak onları kazılarla meydana çıkarırlar. Buralarda genellikle yapı kalıntıları, tuğlalar, günlük yaşamda kullanılan eşyalar, çeşitli sanat eserleri bulunur. Arkeologlar bunlara dayanarak o yörede kaç toplumun birbiri ardınca yaşadığını, ne tür yapıları olduğunu, mimarlıkta ve sanattaki yeteneklerini, kültürlerinin nerelere kadar yayıldığını, hangi kültürlerle ilişki kurduklarını söyleyebilirler. Fakat vaktiyle cıvıl cıvıl insanların kaynaştığı bu yerler suskun, sessiz durur karşımızda. Bu sessizlik içinde birden sorarız kendimize, buralarda yaşayanlar kimlerdi? Yaşamları nasıldı? Aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri, toplumsal düzenleri nasıldı? Mahkemeleri, kanunları var mıydı? Nelere inanıyor, seviniyor, üzülüyorlardı?

Bu soruların cevapları ancak o yerlerde yazılı belgelerin bulunması ve bu belgelerin çözülüp okunmasıyla ortaya çıkar. Böyle buluntular arkeologlar için büyük bir şanstır. Bunlarla varsayımlardan kurtularak halkın yaşantısına ait somut kanıtlar elde edilir.

Bugüne kadar bulunan en eski yazılı belgeler Sumerlilere aittir. Sumerliler bundan 6000 yıl kadar önce Asya topraklarından Irak'ın güneyindeki Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki yere gelip yerleşmişler ve orada izleri zamanımıza kadar ulaşan yüksek bir uygarlık yaratmışlardır. Bu uygarlığın en önemli buluşu da dillerine göre bir yazı icat etmeleridir.

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Nisan 1995.

Bundan en az 5000 yıl önce icat edilen yazı, anlatılmak istenen nesnenin resmini yapmakla başlamıştır. Yüzyıllar boyunca bu yazı okullarda geliştirilerek her istenilenin yazılabileceği duruma getirilmiştir.

Şekilleri oluşturan çizgilerin çiviye benzemesi nedeniyle bugün çiviyazısı olarak adlandırılan bu yazıyı, Sumerlilerden sonra gelen Babiller ve Asurlar, Hititler, Hurriler, Urartular alarak kendi dillerini yazmışlar, Ugarit ve Persler de bundan harf yazısı oluşturup yararlanmışlardır.

Bu yazı, tablet dediğimiz yumuşak kil levhalar üzerine yazılmış ve bunlar güneşte veya fırınlarda kurutulmuş olduğundan binlerce yıl toprak altında çürümeden kalabilmiştir.

Geçen yüzyılda başlayan kazılarla arşivler, kütüphaneler halinde binlerce tablet ortaya çıkarılmış, yazılar, diller çözülmüş, belgeler okunmuş ve böylece Yakındoğu'nun 3000 yıllık tarihi, devletlerin sosyal kurumları, dinsel inanışları, bilimsel ve ruhsal yapıtları, günlük yaşamları ile birlikte gözler önüne serilmiştir.

Bunlar arasında, ilk oluşları ve sonradan gelenlere yaptıkları etkiler nedeniyle Sumer belgeleri, özellikle edebiyatı büyük bir önem taşır. Şiir, ilahi, destan, ağıt, efsane ve atasözlerinden oluşan bu edebiyatın çoğu öğesinin şu veya bu tarzda *Tevrat*'a ve Yunan edebiyatına girerek zamanımıza kadar ulaştığı, metinler okundukça meydana çıkmaktadır.

Sumer Yaradılış Efsanesinde Cinsel Temalar

Sumer edebiyatında sevgi oldukça geniş bir yer tutar. Sumerliler vatan sevgisini; aile, çocuk sevgisini; ana baba, karı koca sevgisini; dost, arkadaş sevgisini, daha geniş anlamıyla "sevgi" konusunu şiirlerinde, destanlarında, hikâye ve efsanelerinde dile getirmişlerdir. Fakat Sumer yazar ve şairleri daha çok Tanrılarla ilgili cinsel sevgiyi ele almışlardır. Onlara göre; dünyadaki, özellikle Sumer ül-

kesindeki bolluk ve bereket, Tanrıların cinsel isteği ve çiftleşmesiyle meydana geliyordu. Bu nedenle seks konusu tabu sayılmıyordu. Hatta onlar yazılarında kadın ve erkeği cinsel organlarının resmiyle göstermişler ve adlarını da olduğu gibi söylemişlerdir.

Sumer düşünürlerine göre, dünyanın yaradılışından itibaren her oluşum seksle ilgilidir. Örneğin yaradılış şu şekilde başlamıştır:

Önce evren Tanrıça Nammu adında dipsiz bucaksız bir su halindeydi. Tanrıça bu suyun içinden bir dağ çıkarıyor. Hava Tanrısı Enlil onu ikiye ayırıyor. Üstünü Gök Tanrısı, altını da Yer Tanrıçası alıyor. Yer kendisini değerli madenler ve taşlarla süsleyerek Gök Tanrısının beğenmesi için hazırlıyor. Gök Tanrısı, üzerinde hiç bitkisi olmayan, kutsal ve el değmemiş bakir toprağa dizini dayayıp kahramanca tohumunu yerin dölyatağına döküyor. Göğün bol tohumu ile yer gebe kalıyor ve yavaş yavaş bitkileri, ağaçları kamışları doğuruyor. Damla damla bal ve şarap akıtıyor.

Diğer taraftan bunların beslenip büyümesi de gerek. Bunun için Hava Tanrısı yağmuru, güneşi, bulutu düzene koymak üzere, bir boğa gibi dağa erkeklik organını dürtüp tohumunu boşaltıyor. Dağ bir gün bir gece sonra yaz ve kışı doğuruyor. Bunlardan sonra gözlerini Fırat'a çeviriyor ve şaha kalkmış bir boğa gibi gururla penisini dikerek Fırat ve Dicle nehirlerine erkeklik suyunu saçıyor. Böylece Tanrıdan gelinlik hediyelerini alan nehirler büyük bir coşku içinde bitkileri, tahılları sulayarak besliyorlar. Bundan sonra Tanrılar çiftleşerek yeni yeni Tanrılar meydana getiriyorlar.

Aşk Tanrıçası İnanna ve Kutsal Evlenme Törenleri

Bunlar arasında Sumerli söylence yazarlarına en çok ilham veren, Ay Tanrısının kızı Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna olmuştur. Bu Tanrıça daha sonra Akatlılarda İştar, İbranilerde Astarte, Yunan-

lılarda Afrodit, Romalılarda Venüs olarak yüzyıllar boyu varlığını korumuştur. Hıristiyanlıkta ise İsa'nın annesi Meryem'e, bu Tanrıçaya ait birçok niteliğin geçirildiği görülüyor.

Sumer ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Bu yüzden toprağın bereketli, döl yatağının verimli olması gerekti. Bunun için Sumerli yazarlar, büyük bir seks gücü ve çekiciliği olduğunu düşündükleri Tanrıça İnanna'yı, ülkelerinin ilk krallarından Dumuzi ile evlendirerek bu bereketi sağlayacaklarına inanmışlardı. Daha sonra şairler, bu kralı Çoban Tanrısına dönüştürmüş ve bu ikisiyle ilgili çeşitli şiirler halinde büyük bir hikâye yaratmışlardır. Tanrıça İnanna bir taraftan bütün fettanlığını kullanarak Dumuzi'yi kendine âşık etmiş, diğer taraftan onun evlenme teklifini, ancak büyük zorluklar çıkardıktan sonra kabul etmiştir.

Evlendiklerinden bir süre sonra Tanrıça yeraltı dünyasına, oranın kraliçesi olan kız kardeşini görmeye gider. Fakat oranın kuralına göre, gelenin yeryüzüne dönebilmesi için yerine birini bırakması gerektir. Tanrıça, yerine birini aramak üzere yeraltı cinleriyle yeryüzüne çıkar. Yeryüzü Tanrıları kraliçelerinin yokluğuna son derece üzülmüş, çuval elbiseler içinde kendilerini yerlere atmışlardır; hiçbirini vermeye kıyamaz. Kocasının bulunduğu yere geldiğinde, onu karısının yokluğuna hiç aldırmayarak, en iyi giysiler içinde başında tacıyla tahtında keyifle oturur gören Tanrıça çılgına döner ve cinlere "alın götürün bunu" diye emreder. Birçok olaydan sonra Dumuzi'nin kız kardeşi olan rüya yorumcusu Tanrıça, kardeşi yerine yarım yüzyıl yeraltında kalmayı kabul eder. Bu süre içinde Dumuzi yeryüzünde kalır. O her çıkışında karısıyla birleşir. Sumer yazarları, bahar zamanına denk gelen bu birleşmeyle, bitkilerin yerden fışkırdığını, hayvanların doğurarak, yumurtlayarak çoğaldığını, böylece ülkeye bolluk ve bereket geldiğini düşünmüşler. Yeni yıl başlangıcı sayılan bu birleşmeyi, Tanrı yerine ülkenin kralı, Tanrıça yerine bir başrahibe geçerek bir evlilik töreniyle simgelemişler. Bu törenler, çalgılar, şarkılar, danslar, ziyafetler ve çe-

şitli şenliklerle kutlanmış. Kutsal evlenme olarak nitelendirilen bu törenler için; şairler, ozanlar, Tanrının veya kralın, Tanrıçanın veya rahibenin ağzından birbirlerine söylenmek üzere aşk, sevgi ve şehvet dolu açık saçık şiirler, şarkılar yazıp bestelemişlerdir.

Sumer Aşk Şiirlerinde Tabu Yok

Bu şiirlerin birinde Tanrıça, kadınlık organını, sulanmış toprağa, boruya, gök teknesine, yeni doğan aya benzetiyor ve "Kim benim yüce tarlamı, sulak yerimi, vulvamı[1] sürecek?" diye soruyor. Dumuzi "Yüce hanımım, kral sürecek vulvanı, ben Dumuzi sürecek onu" şeklinde yanıtlıyor. İnanna da "sür vulvamı sür, kalbimin adamı" diyor.

Bu şiirlerden bazı örnekler verelim:

İnanna, Dumuzi'ye:

"Benim bal adamım, beni tatlandıran bal adamım,
Tanrıların bal adamı,
Dölyatağımın biricik sevgilisi,
Elleri ayakları bal,
Beni tatlılandıran bal adamım."

Dumuzi, İnanna'ya:

"Şarap sunucusunun içkisi tatlı,
İçkisi gibi vulvası tatlı, içkisi tatlı,
Dudakları gibi vulvası tatlı, içkisi tatlı,
Karışık içkisi tatlı, tatlıdır içkisi."

İnanna sesleniyor:

"O istiyor, o istiyor, yatağı istiyor,
Kalbe neşe veren yatağı istiyor,
Krallık yatağını, aşk yatağını istiyor.
Yatağı tatlı yaptım,

1 Vulva: Kadınlık organı. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Krallık yatağını tatlı yaptım.
O beni güzel kokan bal yatağa yatırdı.
Benim değerli tatlım.
Kalbimini yanında yatarak,
Sağ eli vulvamda,
Sol eli başımda,
Bin bir dil dökerek,
Güzel yüzlü erkeğim
Elli defa yaptı beni."

Bu kutsal evlenme törenlerinin Filistin'e de geçtiği ve İsa'nın doğumuna kadar şu veya bu şekilde devam ettiği, *İncil* ve *Tevrat*'ta bulunan izlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca *Tevrat*'taki Süleyman'ın şarkıları bölümünde bulunan açık saçık şiirler, Sumer kutsal evlenme töreni şiirlerine çok benzemektedir.

Sumer Tapınaklarında Kutsal Seks

Sumer mabetlerinde, özellikle Aşk Tanrıçasının mabetlerinde, rahibeler fahişelik yapıyorlardı. Bu bir Tanrı görevi sayılıyor, bunlara kutsal kadın gözüyle bakılıyordu. Ayrıca, diğer kadınlardan ayrılmaları için başlarını örtmeleri gerekiyordu. Daha sonraki çağda bu gelenek, evli ve dul kadınlara da uygulandı. Sumerliler, onları da, meşru seks yaptıkları düşüncesiyle kutsal fahişe sınıfına sokmuşlardır. Bu gelenek Yahudilerde fahişelerin peçe takması, evlilerin baş örtmesi olarak sürdürülmüştür. Hıristiyanlıkta bütün rahibeler başlarını sıkı sıkı örtmüşlerdir. Müslümanlıkta ise bu gelenek erkekten kaçma şekline dönüşmüştür. Araştırmalara göre, Yahudilerde önceleri mabet fahişeliği varmış, sonradan kalkmış.

Sumer mabetlerinde kadın fahişeler yanında, kadın kıyafetine girmiş erkekler, erkek kıyafetine girmiş kadınlar da eşcinsellik görevi yapıyorlardı. Eskiçağda rahiplerin, törenlere çıplak olarak ka-

tıldıkları kabartmalardan anlaşılıyor. Fakat daha sonraları yaptıkları göreve göre giyindikleri metinlerde belirtilmiş. Örneğin günah çıkaran rahipler kırmızı giyerlermiş.

Ünlü tarihçi Heredot MÖ 5. yüzyıllarda Babil'e yaptığı gezi anılarında mabet fahişeliği hakkında şöyle yazmaktadır:

> "Yerli halktan olan her kadın hayatında bir kere Afrodit tapınağına gider ve orada rastladığı ilk yabancıya kendini verir. Başkaları ile ilişki kurmaktan çekinen zengin kadınlar arabalara binerek peşlerinde uşakları olduğu halde tapınağa gidip erkek beklerler. Başlarında hasırdan örülmüş başlıklar olduğu halde tapınağın etrafında otururlar. Kimi oturan, kimi dolaşan, kimi ayakta duran bir alay kadın etrafı doldurur. Kadınlar arasında dolaşan erkekler istedikleri kadını seçerler. Tapınağa giden bir kadın, bir erkek gelip kucağına para atarak onu yatağa götürünceye kadar evine dönemez. Erkekler parayı atarken Asurluların Afrodit'i olan Melitta adına demeleri zorunludur. Paranın değeri önemli değildir. Para bir kere atıldı mı kutsallaşır. Yasa bunun geri çevrilmesini yasaklar. Kadının seçme hakkı yoktur. Tanrıçaya karşı görevini yapmış sayılan kadın artık evine dönebilir. Bu olaydan sonra ne kadar para verirseniz veriniz bir kadını baştan çıkaramazsınız. Boylu poslu güzel kadınlar çabuk evlerine dönerler, çirkinler ise yasanın istediği koşulları yerine getirmek için bazen 3-4 yıl beklerler. Böyle bir âdet Kıbrıs'ın bazı yörelerinde de vardır."[2]

Babillilerden farklı olarak Sumerlilerde bu görev yalnız rahibelere özgüdür, diğer kadınlar için yoktur.

Seks Gücünü Yitirmemek İçin Sumer Büyüleri

Sumerli kadınlarda bakirelik oldukça önemliydi. Sumer yasasına göre; dul olarak evlenen kadın, boşandığı zaman, bakire olarak evlenen kadının aldığı boşanma tazminatının yarısını alabiliyordu.

2 *Heredot I*, s.70.

Bakireliği bozmak, zorla bir kadınla sevişmek büyük suçtu, Tanrılar arasında bile yasaktı. Efsaneye göre, Hava Tanrısı, sonradan evlendiği karısıyla zorla seviştiği için yeraltı dünyasına sürülmüştü.

Sumer erkekleri için seks gücünün yitirilmesi pek önemli sayılmıştır. Seks gücünün yitirilmesi hakkında bilgileri olmamakla beraber, bir metinde erkeğin birinin rüyasında korktuğu için seks gücünü yitirdiği yazılmış.

Seks gücünü artırmak için çeşitli ilaçlar, dualar, büyüler yapılmıştır. Bu tedavi yöntemleri, yazılı tabletlerde, mabetlerin ve sarayların kütüphanelerinde, arşivlerinde bulunmuştur.

Böyle bir metinde yazılanlardan örnekler verelim:

1) Eğer bir erkeğin erkekliği Nisan ayında sona ererse: Bir dişi kekliği tut, tüylerini yol, döverek yassılt, tuzlayarak kurut! Dağların dadanu otu (ne olduğu bilinmiyor) ile döv ve bira içine koyarak içirt! Adamın erkekliği gelecektir.

2) Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin boynunu kes, onu kanlı suyun içine koy ve onun kalbini yut, suyu gece dışarı koy, gündoğduğu zaman onu erkeğe içirt! Erkekliği gelecektir.

3) Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin penisini, heyecanlanmış bir boğanın, bir koyunun, bir tekenin salyalarını suya koyarak ona içirt! Koyunun iki bacağı arasından yünü alıp adamın kalçasına sar, erkekliği gelecektir.

4) Eğer bir adamın erkekliği giderse, çiftleşmeye hazır bir erkek kekliği kurut, döv, suya koy, onu gece damda beklet, ertesi gün suyu içirt! Erkekliği gelecektir.

Cinsel Hazzı Artırmak İçin Dua ve Büyüler

Eski Mezopotamya toplumlarında, cinsel birleşmeyi sağlamak ve hazzı artırmak için de birçok büyüye başvurulmuş ve bunlar tabletlere geçirilmiş. İşte bazı örnekler:

1) Dua: Çiftleşmeye hazır inek, seks heyecanı çoşmuş bir tufan gibi olan azgın aygır! Senin organlarını kim bağladı? Kim senin kaslarını gevşetti? Tanrın sana dönmeli, Sihir Tanrısı Asalluhi dönmeli! Vücudunu İştar'ın (Aşk Tanrıçası) çekiciliği ile coştursun!

İlacı: Sonra şu ilacı yap! Manyetik demir filizlerini döv, yağ içine koy, onunla penisini, göğsünü, kalçasını ovsun! İyi olacaktır.

2) Dua: Avlanmış vahşi eşek! Dilû kanalının ağzı gibi kim sana set çekti? Bir gezgincininki gibi kim senin yolunu tıkadı ve Gubaba'nın oğlu gibi kim senin ormanını yaktı? Git ve Anu'nun (Gök Tanrısı) göksel kızına dualara başla!

İlacı: Manyetik demir filizini döv, puru yağı içine karıştır. Yukarıdaki duayı üç kere oku, erkeğin penisini, kadının vajinasını onunla yağla, o erkek seks doyumuna ulaşacaktır.

3) Dua: Heyecanlan, heyecanlan, dikil dikil, bir geyik gibi coş, bir boğa gibi dikil! Bir arslanı seninle birlikte dikilt, bir yılanı seninle birlikte dikilt! Hissiz olan penis hislensin!

İlacı: Manyetik demir filizini döv, toz haline getir, puru yağına karıştır! Duayı onun üzerine yedi kere oku, erkeğin göbeğine sür; yedi kere oku, kadının göbeğine sür. Erkek ve kadın doyuma ulaşacaktır.

Bu büyülerin katalogları da yapılmış. Bunlardan bazılarının adları şöyle:

1. Çiftleşmeye hazır koç.
2. Rüzgâr essin, titreme çoğalsın.
3. Neden bir kanal gibi tıkanıp kaldın?
4. Neden gözlerin kapalı?
5. Çiftleşmek için sarıldım, zarflandım.
6. Bir yatak yaptım, sandalye hazırladım.

Bir Kadını veya Erkeği Etkilemek İçin Büyüler

Sumerli erkeğin bir kadını kendine çekmek için başvurduğu büyülerden bir örnek verelim:

> Dua: Aşk yaratan güzel kadın! Elmayı, narı seven, doyum gücü veren İnanna! Kalk in! Aşk taşları benim için etkili ol! Kalk in! İnanna aşkı, doyumu getir!
>
> İlacı: Eğer bir kadın bir erkeğin penisine baksın istersen, ya bir elma veya nara yukarıdaki duayı üç kere oku, meyveyi kadına ver, onun suyunu içir![3] O kadın gelecek ve seninle sevişecektir. Eğer yine gelmezse, tappinu bitkisini al, onu Kral Ea (Bilgelik Tanrısı) için nehre at ve Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyısından çamuru al, o kadının küçük heykelini yap, sol kalçasına onun adını yaz! Güneşe dönerek yukarıdaki duayı oku! Şehrin batı kıyısının dışına göm, öyle ki, ya günün sıcağında veya gece kadın onun üzerinden yürümeli ve üç defa yukarıdaki duayı oku, o kadın gelecek, onunla sevişeceksin.
>
> Bir kadının seninle konuşması için meşu tahtasını, şimşiri, ... taşını,[4] kekliğin dilini koyunun yününe sar, yatağının başucuna koy! O kadın nereye giderse gitsin seninle konuşacak ve sevişecektir.

Kadınlar da erkekleri kendilerine çekmek için çeşitli dua ve büyülere başvurmuşlardır. Bunların birinde, kendisine sadık kalmamış olan sevgilisini tekrar elde edebilmek için bir kadın tarafından yapılan dua ve büyü şöyle:

3 Elma ve nar, Aşk Tanrıçasına ait şiirlerde seks gücünü veren meyveler olarak geçiyor. *Tevrat*taki Süleyman'ın şiirlerinde de bulunuyor. Bir efsaneye göre Bilgelik Tanrısı Enki, Tanrıça Uttu ile sevişmeden önce ona elma suyu içirmiş. Seks gücü için dağlardaki bitkilerden yararlanıldığı anlaşılıyor. Bir şiirde Aşk Tanrıçası, kardeşi Güneş Tanrısına, çiftleşmeyi, öpüşmeyi bilmediğini, onun için kendisini dağlardaki güzel kokulu otlardan yemek üzere dağlara götürmesini rica ediyor.

4 Tablet kırık olduğundan taşın adı okunamamıştır.

Dua: Memleketlerin İştar'ı (Aşk Tanrıçasının Akatça adı)! Tanrıların en cesuru, bu senin yerin, sevin, neşelen! Gel bizim eve gir, seninle yatan sevgilin, dostun da gelsin! Dudaklarım bal olmalı. Bir yılan deliğinden çıktığı zaman kuşlar nasıl etrafına toplanırsa erkekler de benim etrafıma öyle toplansın! Bana ihanet eden o erkeği getir, bir altın gibi kalpli olarak bana dönsün!

İlacı: Bu duadan sonra 12 ceşit toprak alınacak. Bir kurban yanında suda eritilecek, yarısı ile evin kapısı sıvanacak, geri kalanla bir boğa heykeli yapılarak çukura atılacak.

Mabetlerde, özellikle Aşk Tanrıçasının mabetlerinde çamurdan yapılmış kadın erkek cinsel organları veya bir yatak içinde çiftleşmeyi gösteren levha şeklindeki kabartmalar bulunmuştur. Bunların büyü olarak oralara konulduğu kuşkusuzdur.

Tabletlerden öğrendiklerimize göre, bundan 4000-5000 yıl önce de insanlar arasında, bugünkü gibi seks problemleri vardı. Fakat bunlar tabu değildi.

Mabetlerde seks, Tanrı görevi olarak kabul edilmiş, onunla ilgili açık saçık şiirler, hikâyeler yazılmış, ilaçlar, büyüler icat edilmişti. Büyülerin iyi amaçla yapılması gerekiyordu. Kötü amaçla büyü yapanlar cezalandırılıyordu. Sumer kanununa göre bir adamın karısı büyü yaparak başka bir adamla yatarsa kadın öldürülürdü.

ZİRAAT TARİHİNDE ÇİFTÇİLİK HAKKINDA YAZILMIŞ EN ESKİ EL KİTABI*

Yaklaşık milattan 4000 yıl öncesinden itibaren Sumerlilerin işgal ettiği, sonra da Asur ve Babillerin vatanı olan yerin şimdiki ismi Irak'tır. Irak'ın anlamı "sahil memleketi" demektir. Bu, gerçekten onun coğrafi durumuna uygun bir isimdir diyebiliriz.

Irak, doğuda İran'dan, kuzeyde Ermenistan ve Anadolu'dan yüksek dağ silsileleriyle ayrılmıştır. Buna karşılık batı ve doğusu çöllerle çevrilidir. Fakat yüksek dağlardan kopup çağlayarak geldikten sonra geniş düzlüklerde sakinleyerek akan iki nehir, yani Dicle ile Fırat nehirlerine sahip olması onu sahil memleketi haline sokmuştur. Eğer bunlar olmasaydı bu topraklar kurak, geniş bir çöl halinde olacaktı. Halbuki bu nehirler sayesinde çöl olmaktan kurtulmuştur. Bu iki nehir çok eski zamanlarda Basra Körfezi'ne ayrı ayrı dökülürdü. Zamanla birleştiler. Bugün 150 kilometrelik mesafeyi ortak olarak geçmektedirler. Memleketin büyük bir kısmı nehirlerin kuzey dağlarından getirmiş olduğu balçıklarla kaplıdır; bu yüzden toprak yüzeyi düz ve devamlı genişlemektedir. Nehir sahilleri arızalı olmadığından, su taşkınlıklarında çoğunlukla sağa sola doğru yatak değiştirirler. Getirmiş oldukları çamurlar ziraata çok elverişli bir tabaka teşkil eder. Bunun için eski zamanlardan beri nehir boylarına yerleşilmişti. Halk da doğal olarak ziraatçıydı. İşte Sumerliler bu toprakların şimdiye kadar ismini bildiğimiz en eski sakinle-

* *Tarih Dünyası* dergisi, 1 Mart 1965, s.482.

rinden birıdir. İlk andan itibaren medeni oldukları bilinen Sumerlilerin bu yerlere gelir gelmez ilk düşündükeri şey ziraat yapabilmek için nehirlerin taşmasını beklemeden onlardan istifade edebilmekti. Hakikaten bu çareyi bulmuşlardır. Onlar büyük nehirlerle küçük nehirleri kanallarla, kanalları küçük kanallarla bağlamışlar, onları da su yollarıyla birleştirmişlerdi. Bu suretle büyük bir ağ halindeki kanallar vasıtasıyla arazinin sulanma imkânı elde edilmişti. Bu kanalların kalıntıları bugün bile uçakla üzerinden geçildiği zaman fark edilmektedir. Artık bu düzenli tesisler sayesinde bir taraftan suların taşması, diğer taraftan toprağın kuruyup çatlaması önleniyordu. Pek tabii ki, bu kanallar büyük masraflarla ve büyük amele kitleleri tarafından meydana getirilmiştir. Bunlar, krallar tarafından temin edilir gibi görünüyorsa da gerçekte, ya fakir halk bizzat kendileri çalışmak suretiyle veya verdiği para karşılığı tutulan amelelerle yapılıyordu. Kanalların yapılması gibi düzeni de mecburiydi. Onların hepsinin bir hizada ve iyi bir tarzda yapılmış olması lazımdı. Bunların iyi veya kötü olmasından mabet, dolayısıyla şehrin beyi veya yüksek bir memuru sorumluydu. Tarlası etrafında bulunan küçük hendeklerden de tarla sahibi mesuldü. Başka bir su akıp civardaki tarlayı zarara sokarsa şehir beyi zararı karşılamaya mecburdu. Pek tabiidir ki, büyük şehirler, ya bu iki büyük nehrin kenarında veya küçük nehirlerin ve ticarete elverişli kanalların civarında kurulmuştu. Buna göre kanalların üç noktadan önemi vardı. Suların bölünmesine, taşmasını önlemeye ve ticari ilişkilere yarıyordu. İşte bu muazzam tesisler sayesinde Sumerliler geniş bir ziraat hayatı yaratmışlardı. Onlar tarlalara bir çocuk ihtimamiyle bakıyorlar ve her çeşit mahsul yetiştiriyorlardı. MÖ 2800'lerde bu Sumer topraklarında geniş hurma bahçeleri boylu boyuna uzanıyordu. Birçok hurma çeşidi yetiştirmişler, mükemmel bağlar yapmışlar, bu bağların üzümlerinden bol bol şarap elde etmişlerdi. Topraklar mabede veya saraya ait olduğundan, halk onu ya kirayla tutar veya orada amele olarak çalışırdı. Kirayla tutan kimse fakir ise ekeceği tohumu ve bu iş

için kullanacağı aleti ödünç alabilirdi. Ödünç alırken bazen bir rehin gösterir veya tohumluk için faiz verirdi. Faiz oranı belirliydi. Arpa için yüzde 20, gümüş için yüzde 33'tü. Havaların müsait olmayıp az mahsul elde edilişinden dolayı borç ödenemezse ve borç alanın şahsen bir kabahati yoksa o zaman ödünç aldığı şahsa karşı onun hukuki bir himayesi mevcuttu. Faizden muaf tutulurdu. Saban en eski zamanlarda kullanılırdı. Buna ait ilk resimleri biz MÖ 4000'de buluyoruz. Onun bir de tohum konuları kısmı vardır. Alet öküz tarafından çekilir, ekinler biçildikten sonra harman yerine getirilir ve bugünkü düvene benzeyen bir aletle saplardan ayrılırdı. Daha sonra, ya taşlar arasında öğütülür veya bira yapmak için mayalanırdı.

Sumerlilerde bu ziraat hayatını canlandıran, 4000 yıl önce çiviyazısıyla yazılmış bir tablet, en eski tarım tarihini vermesi bakımından çok önemlidir. Bu tablet, Şikago Üniversitesi ile Pansilvanya Üniversite Müzesi'nin birlikte, Sumer'in bir kültür merkezi olan Nippur'da 1949-1950 yıllarında yaptıkları kazıda bulunmuştur. Daha önce aynı konuya ait sekiz tablet parçası bulunmuşsa da bunların kırıklıkları yüzünden birbirleriyle olan ilişkisi anlaşılamıyordu. Bu son bulunan parça aralarındaki boşluğu doldurunca bunun tarıma ait en eski bir kitap olduğu meydana çıkıverdi. Bu kitapta, suların tarlalardan çekildiği Mayıs-Haziran aylarından başlayarak ikinci senenin aynı aylarına kadar olan tarım işleri anlatılıyor.

Bu *Çiftçinin El Kitabı*, "vaktiyle çiftçi oğluna şu uyarılarda bulundu" satırıyla başlıyor ve onu, suyun tarlada çok yükselmemesine dikkat edilmesi, ıslak toprağın korunabilmesi için hayvanların girmesinin önlenmesi, tarlanın yaban otlarından anızlardan temizlenmesi önerileri izliyor. Bundan sonra tarlada çalışacaklar, onlar için gerekli araç ve gereçler, öküzler hazırlanacak. Tarla sürülmeye başlamadan önce kazma, çapa ve gerekirse çekiç ile topak olmuş topraklar ufalanacak. Bu arada işçiler tarlada çalışırken çalışmalarını bırakmamaları için onların bizzat yanlarında bulunup nezaret

edilmesi tavsiye ediliyor. Artık sapanlama ve tohum ekme zamanı gelmiştir. Bu iki iş aynı zamanda başlar, öyle ki, sapan bir huni vasıtasıyla içinde tohumlar bulunan bir kapla birleştirilmiştir. Böylece sapanın kazdığı toprağa bu huniden tohumlar inmektedir. Tarla yaklaşık yirmi adım uzunluğunda parçalar olmak üzere sekiz yol halinde bölünmelidir. Tohumların aynı derinliğe gömülmüş olması da önemlidir. Kitabımız şöyle söylüyor.

> "Sen çiftçi, o adam dikkat et ki tohumları hep aynı seviyeye, yani iki parmak derinliğe koysun. Eğer tohumlar düşmezse sabanın dili bastırılmalıdır.
>
> "Kim tarlaya ufki yollar açmışsa bu defa sabanı dikey olarak gezdirmeli ve öyle yollar açmalı; önce dikey olarak iz yapılmışsa ikinci defada ufki yollar açmalıdır. Ekilmeyi takip eden günlerde filizlerin çıkmasına engel olmaması için oyuklarda bulunan büyük toprak parçaları temizlenmelidir."

Filizler çıkmaya başladığı zaman ise şöyle diyor:

> "Ey çiftçi, tarla faresi ve böcekleri ilahi olan ninkilim'e dua et, kuşları ürküt."

Bundan sonra tarlanın sulanma zamanı belirleniyor. Mahsul alınıncaya kadar dört defa sulanıyor. Birinci sulama zamanı filizlerin biraz büyüdüğü zamandır. Sulamaya başlamadan önce suyun toprağa iyice işlemesi için çukurlarından olan alt kısmının doldurulması lazımdır. İkinci sulama zamanı "bir gemiyi bir hasır örttüğü gibi" yani mahsul tarlayı kaplayacak kadar sık bir halde büyüdüğü zamandır. Üçüncü sulama zamanı ise "karal nebatı gibi olduğu" yani daha büyük olduğu zamandır. Islak toprağın kırmızı olması korkunç samanu hastalığına alamettir. Bu, hububat için çok tehlikelidir. Eğer mahsulde iyilik görülürse dördüncü sulama zamanı gelir ki, bundan sonra da mahsul on misli alınır. Artık mahsul alma zamanı gelmiş-

tir. Çiftçi hububat ağırlaşıncaya kadar beklememeli, onların tam kuvvetli olduğu gün harman zamanı olduğundan hemen biçmeye başlamalıdır. Mahsulün biçilmesinde üç adam takım halinde çalışır. Biri orakçı, biri demet bağlayıcıdır; fakat üçüncüsünün ne iş yaptığı anlaşılmıyor, belki harmancıdır. Mahsul biçildikten sonra harman yapılıyor ki, bu da beş günlük bir zaman zarfında hububat saplarının üzerinde, bir arabanın öne arkaya doğru gezdirilmesiyle olur. Buğdaylar, öküzlerin sürdüğü, şimdikine benzeyen bir düven ile toprak ile de karışabilir. İşte bunun için saplarından ayrılırdı; bu esnada buğdaylar ayrıca bir dua yapılarak bir tırpan ile savruluyor. Toz ve pislikten ayrılıyor.

Metnimiz Sumer Baştanrısı Enlil'in hakiki çiftçisi ve oğlu Ninurta'ya ait ziraî usullerin not halindeki ifadesinden sonra bitiyor. Bu kroki olarak o kadar kısadır ki, bir ihtimal, insanlık tarihinde çiftçinin ilk el kitabı maliyetindedir. Okuyucuya daha fazla zevk verebilmek için çevirisini veriyoruz:

> "Çiftçi eski günlerden birinde oğluna şu talimatı veriyor: Eğer sen tarlanın ekilmesi hakkında bir şey istiyorsan sulama işine başlarken dikkat et, tarlada su çok yukarı çıkmasın. Suyunu boşaltmak istersen yaş toprağı akşama kadar bırak; ona öküzü bastırtma, oraya iskân edilmiş bir yer gibi itina et, kimseye ayak bastırma. Onun her biri yarım kilonun üçte ikisinden ağır olmayan dar, on balta ile temizlemeli, yabani otları elle koparmalı, toplamalı, bağlamalı, onların oyuklukları aletle altüst edilmeli ve kaplanmalıdır. Tarlanın dört bir tarafı parmaklıkla çevrilmeli, tarla yaz güneşinde kuruyacağından eşit parçalara bölünmeli, aletlerimiz çalışmalıdır. Boyunduruk sağlam yapılmalı, yeni kamçımız çiviyle çakılmalıdır. Eskimiş kamçılar, işçi çocuklara tamir ettirilmelidir."

ÖNEMLİ BİR ANADOLU UYGARLIĞI: HİTİTLER*

Anadolu'muz, Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi yapması dolayısıyla doğudan batıya, batıdan doğuya göçen, akın eden kavimlerin sürekli geçit yolu olmuştur. İşte bu yüzden, yüzyıllar boyunca büyük uygarlıklar görmüş, en kanlı savaşlara sahne, en güzel efsanelere kaynak olmuştur. Ne yazık ki, binlerce yıl toprak altında kalan uygarlıklar bir yana, büyük abideleriyle toprağın üstünde olanlar bile gözlerimize çarpmamıştır. Ülkemizi tarihsel bakımdan değerlendirmemiz ancak ölümsüz Atamızla başlamıştır diyebiliriz. Çünkü O, ülkemizin ve milletimizin bilinmeyen tarihini araştırmamız için, daha cumhuriyet kurulmadan önce, topraklarımızın altında ve üstünde bulunan tarihe kaynak olacak bütün belgelerin bulunması, toplanması, korunması ve bunları değerlendirecek uzmanlarımızın yetişmesini düşünerek her kapıyı açtı bize.[1] Yalnız bize değil bütün dünyaya. Bugün yerli ve yabancı bilim kurulları bu uygarlıkları meydana çıkarmak için bütün güçleriyle çalışmaktadır.

Hitit Uygarlığı Nasıl Ortaya Çıkarıldı?

Bu uygarlıkların en önemlisi, Anadolu'nun ortasında, Kızılırmak dolaylarında İÖ 1700 yıllarında kurulmuş olup İÖ 800'lere ka-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Ocak 1996.

1 Muazzez İlmiye Çığ, "Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", *Bilim ve Ütopya* dergisi, Kasım 1995, s.36-37. Muazzez İlmiye Çığ, *Mustafa Kemal Atatürk und die Archaologie in der Türkei,* Istanbuler Mitteilungen Band 43, 1993, s.517.

dar izlerine rastlanan büyük Hitit devletidir. Yüzlerce yıl insanların hafızasından silinmiş olan bu büyük uygarlık, bugün bütün görkemliliğiyle karşımızda bulunmaktadır.

Geçmişin karanlıkları içinde kalan bu uygarlık nasıl ortaya çıkarıldı?

Hititler hakkında ilk yazılı bilgi veren kaynak *Tevrat*'tı. *Tevrat*'ta "Het oğulları" diye çok kısa olarak söz edilmektedir. Mısır hiyeroglif yazıları çözüldükten sonra, Mısır kitabelerinde 18. sülaleye ait kralların Heta adlı bir toplumla ilişkide olduklarına dair bilgi elde edildi. Bu kaynaklarda Mısır Kralı II. Ramses zamanında Mısırlıların Heta halkı ile Orontos Nehri yakınındaki Kadeş mevkiinde bir savaş yaptığı ve bu savaşın bütün ayrıntıları anlatılıyordu. Bu savaşın sonunda yapılmış olan antlaşmanın kopyası Mısır'daki Karnak Tapınağı'nın duvarlarında yazılı olarak bulunmuştu. Bu antlaşmadan sonra ise Hitit kralının kızının Mısır kralına evlenmek üzere gönderildiği anlatılıyordu. Sözü geçen bu toplum neydi, nerede yaşamıştı soruları ilgilileri düşündürmeye başlatmıştı. Çiviyazıları sökülüp Asur kitabeleri okunduğunda İÖ 1100'lerde yaşayan Asur Kralı Tiglat Plezer zamanında Kargamış'ı da içine alan Güney Anadolu'nun Hatti memleketi olarak isimlendirildiği anlaşıldı. Fakat bu bilgi de yeterli değildi, daha kanıtlayıcı belgeler gerekliydi bu toplumun kimliğini öğrenmek için.

1812 yılında Suriye'nin Hamat şehrine giden bir gezginci, bir evin duvarında örülmüş ve üzerinde Mısır hiyeroglif yazısına benzer bir yazı bulunan büyük bir taş görmüştü. Bunun Mısır yazısı olmadığını bir raporla bildirdiği halde Batı'da kimse üzerinde durmamıştı. Ancak 1870 yılında Hamat'a gelen iki Amerikalı bu taşı ve buna benzer dört taşı daha bularak kopya edip yayımladılar. Böylece bu taşlara karşı bir ilgi uyandı. O dönemde Suriye valisi olan Suphi Paşa da ilgisini, İngiliz misyoneri William Wright'a bu taşları çıkarması için izin vermesi ve yardımda bulunmasıyla gösterdi. Yerliler bu taşın romatizmaya iyi geldiğine inandıklarından vermek

istememişler ve bunların alınmasının bir felakate neden olacağını ileri sürmüşlerdi. Buna rağmen William Wright bunları, resmi makamların yardımıyla çıkarmayı başardı.[2] 1871'de de Halep'te bir cami duvarının taşları arasında bunlara benzer diğer bir taş görüldü. Yerliler bu taşın da göz ağrısına iyi geldiğine inandıkları için taşın üzerine gözlerini sürerek üstünü kısmen aşındırmıştı.

Bu Suriye taşlarının görülmesinden önce bazı Batılı araştırıcılar Anadolu'ya gelmiş, gördüklerini ve bulduklarını roparlar halinde Batı dünyasına bildirmişlerdi. Bunlardan biri Çorum'un Sungurlu ilçesi yakınındaki Boğazköy ve Alacahöyük denilen yerlere gitmiş ve orada kale duvarlarını, insan kabartmalarını ve kapı görüntülü yerlerdeki sfenksleri görmüştü. Boğazköy'de gördüklerinden biri de etrafı kayalarla çevrilmiş üstü açık bir yerdi ki, bunu çevreleyen kayaların içyüzü, çoğunluğu insan figürü olan kabartmalarla süslenmişti. Bu kabartmalar arasında hiyeroglif yazısına benzeyen bazı işaretler bulunuyordu. Yerliler buraya "Yazılıkaya" adını koymuşlardı. Diğer bir araştırıcı Toros Dağı üzerinde İvriz denilen yerde üzerinde hiyeroglife benzer işaretler bulunan insan şeklinde büyük bir kaya kabartması görmüştü. Bir başkası Güney Anadolu'da Kargamış civarında bir höyük bulunmuştu. Onun üzerinde de birçok figürü kapsayan kabartmalı taşlar ve yazıya benzer işaretler vardı. Bu işaretlere benzer yazıların bulunduğu daha başka kaya kabartmaları da görüldü.[3] Her yeni bulunan hemen Batı'da yayımlanıyordu.

Bütün bu buluntular karşılaştırılınca hepsinin aynı kökenden geldiği ve Anadolu'nun en batısından Suriye topraklarına kadar uzanan bir halka ait oldukları kuşku götürmezdi. Sonunda bir İngiliz olan H. Says 1879'da o zamana kadar bulunmuş bu tür kabartma ve kitabelere ait raporları toplayarak hepsini bir kitap halinde yayımladı ve bunların *Tevrat*'ta, Mısır ve Asur kaynaklarında adı geçen Hititlere ait olduğunu açıkladı.

2 Beş taş blok çıkartılarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gönderildi.
3 1879'da İngilizler Kargamış'ta, 1888-1892'de Almanlar Zincirli'de kazı yaptılar.

1887 yılında Mısır'da Tel El Amarna denilen yerde birçok çiviyazılı tablet bulundu. Bunlar İÖ 1400 yıllarında Ortadoğu'nun diplomatik dili olan Akatça olarak yazılmışlardı. Çoğunluğu Mısır devleti ile komşu devletler arasında gönderilen mektuplardı. Bu mektuplarda da sık sık Hatti krallından ve onun askerlerinden söz ediliyordu. Bunlardan birisi Hatti Kralı Şuppiliuma tarafından Mısır Firavunu Eknaton'un tahta çıkışını kutlamak amacıyla yazılmıştı. Bu mektuplar arasında en çok ilgi çeken Arzava kralına çiviyazısıyla fakat o zamana kadar bilinmeyen bir dilde yazılmış olan mektuptu.

1893 yılında Fransız Chantre Boğazköy'e gitmiş ve orada Amarna'da bulunan mektubun diliyle aynı gibi görünen birkaç çiviyazısıyla yazılmış tablet parçası bulmuştu. Burada surlar, şehir kapıları ve çeşitli kabartmalar ve yazılı belgelerin bulunması, oranın vaktiyle önemli bir yer olduğunu gösteriyordu.[4] Bu nedenle Boğazköy'de bir kazının yapılması gerektiğini herkes kabul etmeye başlamıştı. İlk adımı Alman Şark Cemiyeti atarak bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin (Asar-ı Atika Müzesi) denetimi altında 1906 yılında kazıya başladı. 1912 yılına kadar aralıklarla kazılar yapıldı. Bu kazılarda on binden fazla çiviyazısıyla yazılmış tabetlerle dolu saray arşivi ve kütüphanesi meydana çıkarıldı.[5] Böylesi bir arşivin bulunması buranın bir başkent olduğuna kuşku bırakmıyordu. Çünkü belgeler arasında, o çağın uluslararası dili olan Akatça ile Hitit krallarına yazılmış mektuplar, Hitit kralları tarafından başka krallara gönderilmiş mektupların kopyaları, çeşitli ülkelerle yapılmış antlaşmalar bulunuyordu. Fakat bu belgelerin büyük bir kısmının Mısır'da bulunan Arzava mektuplarıyla aynı dilde olduğu görüldü.

4 1900 yılında L. Messerschmidt 96 kaya kitabesini ve birçok mühür baskısını bir kitap içinde yayımladı.

5 Kazıdan çıkarılan bu tabletler konserveleri yapılmak ve yayımlanmak üzere, Osmanlı hükümetinin onayıyla Almanya'ya gönderildi. Bunlardan 3000'e yakını 1945 yılına kadar parti parti gönderildi. 1945'ten sonra Berlin Müzesi'nin Doğu Almanya'da kalması dolayısıyla yapılan başvuruların sonucu ancak yakın zamanda alınarak bütün tabletler Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne getirildi. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunup yayımlanmamış tabletler iki cilt halinde Muazzez İlmiye Çığ, Hatice Kazılyay ve hocaları Hans G. Güterbock (bir cilt, M.İ. Çığ, H. Kızılyay; bir cilt Mustafa Eren, H. Hoffner) tarafından yayımlandı.

Hitit Dili Çözülüyor

Şimdi bu bilinmeyen dilin çözülmesi gerekiyordu. Çünkü bu binlerce belgede büyük tarihsel olayların yazılmış olduğu belliydi. Bunun için bütün dilciler kolları sıvayıp olanca güçleriyle çalışmaya başladılar. Bu dilin çözülmesi Babil çiviyazılarının çözülmesine oranla daha kolay olacaktı. O zaman ne yazı, ne de dil biliniyordu. Halbuki burada yazı bilinmekteydi. Hititler çiviyazısını alırken, idogram denilen kelime işaretlerini olduğu gibi almışlardı. Tanrı anlamına gelen işaret Hititçede de Tanrı anlamına geliyordu, fakat onlar kendi dillerinde okuyorlardı. Bugün rakamların aynı yazılıp da her dilde ayrı okundukları gibi. Babilliler yazıda kelimeleri ayırmadıkları halde, onlar her kelimeyi ayrı ayrı yazmışlardı. Bu özelliklerin dilin çözülmesinde büyük yardımı olmuştur. İlk olarak bu dilin İndo-Germen dil grubundan olduğu tespit edildi. 1915 yılında Çek bilgini olan B. Hrozny, evvelce bilinen işaretlerin yardımı ve İndo-Germen dil grubuna ait kelimelerin karşılaştırılmasıyla bu dili çözmeyi başardı. İlk çözülen cümle şöyleydi: "Nu Ninda-an ezzateni watar-ma ekkuteni."

Bu cümlede *ninda* kelimesi Sumerce "ekmek" anlamına geliyordu. Hrozny, watar'ı Almanca "wasser", İngilizce "water" kelimeleri ile karşılaştırarak "su" olabileceğini düşündü. Ekmekten sonra gelen kelime eski Almancada "ezzan" (yemek) anlamına gelen kelimeye karşılık olabilirdi. Suyun arkasından gelen "ekkuteni" kelimesi de Latincedeki "akua" kelimesine benziyordu. Her iki fiil kökünün sonlarındaki "teni" ekleri ise o fiillerin hangi zamana ve şahsa ait olduğunu gösteren ek olmalıydı. Hrozny, bunu da Indo-Germen dillerindeki eklerle karşılaştırarak cümleyi "ekmeyi yiyorsunuz, suyu içiyorsunuz" şeklinde okudu. Bu suretle kısa zamanda belgelerin okunması ve anlaşılması mümkün oldu. Fakat bazı metinlerde değişik dillerin de bulunduğu görüldü. Bunların ikisi bilinen Sumerce ve Akat-

çaydı. Diğerleri o zaman Anadolu'da konuşulan birbirinden ayrı dillerdi. Bunlar proto-Hattice, Hurrice, Luvice, Palaca ve çok az geçen Mitanni krallarının kullandığı Arice olmak üzere tam dokuz dildi.

Bütün yayınlarda Hitit olarak geçen bu halka, yaşadıkları çağda Hititler denmiyordu. Bu adı Luter *İncil*'i çevirirken vermişti. Ona dayanarak bu ad sürdürülüyor. Hititlerin oturdukları bölgenin adı, kendilerinden önce yaşamış olan Hattiler tarafından verilmişti. Metinler okundukça Hattice olarak belirtilen dilin de onlara ait olduğu ve Hititçeden tamamıyla başka bir dil grubuna girdiği anlaşıldı. Bunun için bu dile Hititçeden ayrılması için proto-Hattice (Hititçeden önce) dendi. Son araştırmalarda da Hititlerin kendi dillerine Neşaca dedikleri kanıtlandı. Neşa, Hititlerden önce var olan Kaniş şehrinin adıydı.

Yukarıda belirtildiği gibi; Boğazköy kazılarından çok önce, Suriye'den başlayarak Anadolu'nun en batı noktasına kadar Hitit adlı bir halkın yayılmış olduğu, üzerinde resim yazısı bulunan taş kitabelere dayanarak söylenmişti. Halbuki kazılarda yeni bir yazıyla karşılaşılmıştı. O halde bu resim yazısını kullanan halk kimdi ve ne zaman yaşamıştı? Bu sorunun yanıtını yine kazılardan çıkan belgeler vermişti. Üzerinde çiviyazısıyla birlikte resim yazısı da bulunan mühürler ve mühür baskıları her iki yazının aynı zamanda ve aynı topluluk tarafından kullanıldığını gösteriyordu. Akat resim yazısı daha çok kayalar ve taşlar üzerine yazılmıştı. Bunların çiviyazısıyla karşılıkları yanlarında bulunmadığından anlaşılması olanaksızdı. Uzun yıllar çalışıldıktan ve özellikle Adana'ya yakın Karatepe'de bu yazının yanında Finike yazısı ve dilinde kitabelerin bulunmasıyla çalışmalar hızlanmış ve sonucunda resim yazısının Luvice yazıldığı anlaşılmıştır.

Araştırmacılar bir taraftan hiyeroglif yazılarını çözmekle uğraşırken, diğer taraftan 1912'de bırakılan kazılara Almanlar tarafından 1931'de başlandı. Atatürk bu kazılara çok önem vermişti,[6] ver-

6 Atatürk Hititlere olan ilgisini, 1931'de Fransa'da yayımlanmaya başlanan *Revue Hitit et Assianiqu* dergisine parasal katkıda bulunması ve Ankara'da Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ni ilk Hitit Müzesi olarak açtırtması ile göstermiştir.

mekte de çok haklı olduğu Boğazköy'den başka İnandık, Maşathöyük, Ortaköy, Kuşaklı gibi yerlerden yeni yeni Hitit tabletlerini kapsayan arşivlerin bulunmasıyla kanıtlandı. Böylece ilk kazılarda bulunan 10 bin tablete bir o kadarı eklendi. Bu arada ülkemizde bu belgeleri okuyup değerlendirecek çok iyi uzmanlarımızın yetişmiş olması da kıvanç vericidir.

Bu belgelerde neler yazılıydı? Bugün Hititler hakkındaki bilgilerimiz nelerdir? Onların tarihleri, ekonomik, siyasal ve sosyal durumları nasıldı? Neye inanmış, hayal güçleriyle neleri yaratmışlardı? Bugün bunlara bol bol cevap verebiliyoruz. Bu konuların her biri birer kitap yazacak kadar uzundur. Biz burada okuyucuya genel bir bilgi için bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Hitit Devletinin Siyasal Tarihi

Önce Hitit tarihiyle ilgili belgelere bir göz atalım: Hitit kralların Ortadoğu toplumlarında rastlanmayan bir gelenekleri vardı. Onlar saltanat sürdükleri yıllar içinde ülkelerindeki siyasal durumu her sene yıllık şeklinde yazdırıyorlardı. Bunlardan başka bazı krallar da babalarının zamanındaki olayları yazdırmışlardır. Bunlar tarihsel yönden çok önemlidirler. Çünkü bu belgeler doğrudan doğruya kendi ağızlarından yaşadıkları zamanı anlatıyordu. Hititlere özgü ikinci bir gelenek de komşu prenslikler ve devletlerle siyasal antlaşmalar yapmaları ve mektuplaşmalarıydı. Bu antlaşmalar, gönderilen mektupların kopyaları, gelen karşılıkları bu bölgelerle olan ilişkilerini ve onlara ait bilgileri kapsamaktadır.

İlginçtir ki, Hitit başkenti Hattuşa'nın tarihi bir lanetle başlıyor. İÖ 1800'lerde Kuşşara Kralı Anitta'ya ait bir metinde:

> "Hattuşa kenti açlıktan kırılınca Tanrım Şiu, onu Taht Tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti. Ben oraya fırtına gibi saldırdım ve

bir gecede onu aldım ve toprağına yabani otlar diktim. Bundan sonra kim Hattuşa'yı yeniden canlandırırsa göğün Fırtına Tanrısı onu yok etsin, lanetlesin"

denmektedir. Buna rağmen Hattuşa yeniden canlanarak yüzyıllar boyu görkemli bir başkent halinde varlığını sürdürmüştür. Hitit kralları da kendilerini Kuşşara kralının soyundan geldiklerini söyleyerek öğünmüşlerdir.

Hitit Kralığı'nın ne şekilde başladığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunan bir metinde şöyle anlatılmaktadır:

"Kral Tanrılara ibadet ettiği zaman rahip böyle dua eder: Gök, yer ve ülkenin halkı Fırtına Tanrısı'nındır. Böylece o Kral Labarna'yı kendisinin vekili yaptı. Ona bütün Hattuşa ülkesini verdi. Ve Labarna'nın eline bütün memleketin yönetimini bıraktı. Labarna'nın kendisine veya ülkesine her kim saldırırsa, Fırtına Tanrısı onu yok etsin."

Bu metne göre krallık Hava Tanrısı tarafından ilk Labarna'ya verilmiştir. Daha başka metinler de bunu kanıtlamaktadır. Daha sonra Labarna adı, diğer krallar tarafından da unvan olarak sürdürülmüştür. Bu kral ilk olarak Hattuşa'yı onarıp başkent yapmış ve bu nedenle Hattuşalı anlamına gelen "Hattuşili" adını almıştır.

Hititlerin siyasal yaşamdaki kesin rolleri İÖ 1650'lerde Kral Hattuşili ile başlamış ve İÖ 1200 yıllarına kadar sürmüştür. Bu süre içinde bir taraftan savaşlar, zaferler birbirini kovalarken, diğer taraftan aralarında kadınların da rol aldığı saltanat kavgaları da bitip tükenmemiştir. İlk saltanat kavgasını içeren bir metni Kral Hattuşili yazdırmıştır. Bu metne göre, kral Halep'e kadar uzanan bir savaşa gidiyor. Yerine de kız kardeşinin oğlunu bırakıyor. Kral hastalanıp geri dönünce, yeğeninin kendisine ihanet ettiğini görüyor. Bunun üzerine bir tür siyasal vasiyetname yazdırıyor ki, şimdiye kadar bu türde bulunan ilk tarihsel belgedir. Bunun hem Akatça, Hem Hititçe olmak üzere iki dilde yazılmış olması da ayrı bir önem taşıyor:

"Büyük kral meclise ve soylulara şöyle söyler: İşte ben hasta oldum. Size çocuk Labarna'yı çocuğum diye tanıttım. Onu kucakladım, onu şımarttım (savaşa giderken yerine koymuş), veliaht yaptım. Fakat şimdi hastalığımda bir damla gözyaşı dökmedi. Hiç acımadı, soğuk ve kalpsizdi. Onu yanıma getirttim. Şimdi ne oldu? Kimse bu durumda yeğenini oğlu yerine koyar mı? Kralın sözlerini dinlemedi, yılan annesinin sözlerini dinledi. Onları duydum. Haydi şimdi kavgaya! Fakat bitsin bu! O benim artık oğlum değildir. Annesi bir boğa gibi şöyle gürledi: 'Ben canlı ineğin kalçası koparıldı, o mahfoldu, sen onu öldüreceksin.' Fakat ben kral ona fena bir şey yaptım mı? Onu rahip yapmadım mı? Ona karşı daima iyi idim. Fakat o kralın sözlerine kulak asmadı ve istediği gibi davrandı. Eğer o kendi isteğine göre davranırsa nasıl Hattuşa'yı sevecek?"

Böylece ölmekte olan kral torunu Murşil'in tahta çıkmasını, yeni gelene karşı nasıl davranılması gerektiğini, kralın da ülkesini yönetebilmesi için neler yapacağını yazdırmıştır. Metnin sonunda kral karısına; "Cesedimi geleneklere göre yıka, beni kollarına al ve kolarında toprağa ver!" diye vasiyet etmektedir.

Bu kraldan sonra yine karışıklıklar olduğu, Telepinu isimli bir kralın yaptığı bir hanedan talimatnamesinden öğreniyoruz. Kral burada kendinden önceki tarihsel olayları anlatıyor. İlk zamanlarda sarayın ve prenslerin birbiriyle dost olduklarını, bu nedenle ülkenin çok genişlediğini, Halep ve Babil'e kadar olan yerlerin alındığını söylüyor. Daha sonra ise saraylılar birbirlerine düşman oluyor. Kral Murşil'in kız kardeşinin kocası, kralı öldürüyor. Cinayetler sarayda birbirini izliyor. Kraliçeler, prensler birbiri ardından öldürülüyor. Bu yüzden siyasal alanda gerileme başlıyor. Birçok alınmış yer geri veriliyor. Nihayet İÖ 1500'lerde Telepinu kral oluyor. Onu da öldürmek istiyorlar, ama başaramıyorlar. O da onu öldürmek isteyenlere karşı iyilik yapıyor. Sonra da şöyle söylüyor:

"İşte Hattuşa'da cineyetler oldu. Ben Telepinu meclisi topladım. O zamandan beri Hattuşa'da soylu bir ailenin çocuğuna kimse fenalık yapmadı ve onu hiç kimse hançerlemedi."

Ondan sonra ne şekilde kral seçileceğini yazıyor:

"Birinci kadının çocuğu kral olacaktır. Eğer onun oğlu yoksa ikinci kadının oğlu kral olur. Fakat kralın oğlu yoksa ilk karısından olan kızının kocası kral olur. Bundan sonra kim kral olursa erkek ve kız kardeşine fenalık yapmak isterse siz Pankuş (meslis) olarak ona doğruyu söyleyiniz. Bu kan meselesidir. Tablete bak! Hattuşa'da kan işleri çoğalınca Tanrılar büyük kanı aldılar. Hangi kral kardeşleri, kız kardeşleri arasında fenalık yaparsa meclisi çağırınız. Eğer kabahatli ise başı ile öder. Onları gizlice öldürmesinler. Onun evine, karısına, çocuklarına fenalık yapmasınlar. Eğer prensler günah işlerse başlarıyla ödesinler. Onların evine, çocuklarına fenalık yapmasınlar. Tarlalarına, bağlarına, kölelerine, sığır ve koyunlarına dokunmasınlar!"

Metin bu yolda verilen önerilerle sona eriyor.

Tarihin Bilinen İlk Siyasal Antlaşması: Kadeş

Bundan sonra Hitit tarihi büyük yükselme devrine giriyor. Krallar göze çarpar bir diplomasiyle Anadolu'daki küçük büyük prensliklerle evlenme ve antlaşmalar yaparak onları kendilerine bağlıyorlar. Bu suretle sınırları Suriye'de Mısır sınırına kadar uzayarak Mısırlıları büyük bir korkuya düşürüyorlar. Öyle ki, o arada ölen Mısır Firavunu Tutankamon'un dul karısı Hititlerden korkarak Kral Şuppiliuma'ya şöyle bir mektup yazıyor:

"Kocam öldü, bir oğlum yok. Söylendiğine göre sende oğul çokmuş. Onlardan birini bana gönderirsen benim kocam olacak, uyruğumdan hiçbirini seçmeyeceğim. Korkuyorum."

Buna Hitit kralı pek inanmıyor. Bir haberci göndererek haberin doğru olup olmadığını araştırıyor. Buna karşılık kraliçe tekrar cevap veriyor:

> "Niçin beni aldatıyorlar diyorsun? Eğer bir oğlum olsaydı, bir yabancı ülkeye yazmam kendim ve ülkem için büyük bir utanç olmaz mıydı? Kocam öldü, oğlum yok. Asla uyruğumdan birini koca olarak almayacağım. Başka bir ülkeye de bu hususta yazmadım, yalnız sana yazdım. Oğullarının çok olduğunu söylüyorlar. Onlardan birini bana ver, o bana koca, Mısır'a da kral olacak."

Bu mektuptan sonra kral bir oğul gönderdi mi bilinmiyor. Göndermiş olsa bile Mısır'ın soyluları onu öldürmüş olabilirler. Çünkü Mısır tarihinde kral olmuş bir Hitit prensi görülmüyor. Fakat Hititler yine de Mısırlılarla Suriye sınırında bulunan Kadeş mevkiinde bir savaşa giriyorlar. Bu savaşta yıllarca kan döküldükten sonra, Karnak Tapınağı'nın duvarlarında bir kopyası yazılıp yıllarca bilginleri düşündüren antlaşmayı yapıyorlar (İÖ 1269). Bu antlaşmanın çiviyazısıyla ve Akat dilinde yazılmış bir kopyası da tek olarak Boğazköy arşivinde bulunmuş olup bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki bir vitrinde ziyaretçilere gösterilmektedir. Metinde bunun bir de gümüş tablet üzerine yazıldığı bildiriliyorsa da ne yazık ki, şimdiye kadar ele geçmemiştir. Bu antlaşma tarihte ilk uluslararası antlaşmadır. Bunun büyük bir bakır levha üzerine yeni yaptırılan bir kopyası da Birleşmiş Milletler binasının bir duvarında asılı durmaktadır. Bu antlaşmaya göre her iki devlet barış ve kardeşlik içinde yaşayacaklar. Saldıran düşmanlara karşı birbirlerine yardım edecekler. Birinden diğerine kaçan siyasal mahkûmlar geri verilecek, fakat bunların eş ve çocuklarına dokunulmayacaktır. Bu antlaşmanın arkasından Hitit kraliçesi Mısır kraliçesine antlaşmalarını kutlayıp, daima barış içinde olmaları temennisini içeren mektuplar

göndermiştir. Bu antlaşmanın sonucu olarak yetmiş yıl gibi uzun bir süre bu topraklarda savaş olmadı. Fakat sonra Hitit İmparatorluğu yeniden saltanat kavgaları içinde bocalarken batıdan gelen akınların baskısı altında çöktü. Bundan sonra Güneydoğu Anadolu'da kendilerini Hatti devleti olarak niteleyen küçük pernslikler de oluştu. Onlar da birkaç yüzyıl varlıklarını koruduktan sonra Asur krallarının saldırısıyla yok oldu ve böylece Hitit ismi tarihten silindi.

Hitit Kanunları

Tarihi hakkında çok kısa olarak bilgi verdiğimiz Hititlerin ekonomisi, hukuku ve sosyal yaşamı hakkındaki bilgileri daha çok kanunlardan öğrenebiliyoruz. Çünkü özel şahıslara ait belge bulunamamıştır şimdiye kadar. Buna karşın iki tablet halinde yazılmış 200 maddeyi kapsayan kanunları kazılarda ele geçmiştir. Bu kanunların Mezopotamya kanunlarından farkı, ekonomide kontrat senet yapma konusu veya zorunluluğu olmaması, evlatlık almak ve verasetle ilgili maddelerin bulunmamasıdır. Kanunda hayvan, yiyecek, giyecek, arazi, bağ, bahçenin fiyatları tespit edilmiştir. Bu, o zaman için son derece önemliydi. Yiyecekler arasında et, yağ, peynir, bal, şarap, bira, arpa, buğday gibi nesneler vardı. Giyecek olarak da ince elbise, mavi yün elbise, uzun keten elbise, baş bağı gibi giyecekler sayılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, daha o çağda konfeksiyonculuk varmış Anadolu'da. Ölçüler Mezopotamya'da kullanılan ölçülerdi. Para olarak tartılı gümüş kullanılıyordu. Kanunda tarım, vergi, aile hukuku, insan kaçırma, cinayet, sihir ile ilgili maddeler bulunuyor. Bu maddelerin bazılarında eskiden verilen cezalarla yenileri belirtilmektedir. 91. maddede olduğu gibi. Bunda: "Eğer bir kimse balarısını karanlıkta çalarsa evvelce bir mana[7] gümüş verilirdi. Şimdi ise beş şegel veriliyor" denilmektedir.

7 Mana Sumer'de yarım kiloya yakın bir ağırlık ölçüsüdür. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

Mal Beyanı da Yapıyorlar

Devlet arşivinde çıkan bazı kimselere ait mal listeleri de çok ilginçtir. Memleketimizde hâlâ doğru dürüst uygulanmayan mal beyanı, o zamanlar uygulanmış gibi görünüyor. Böyle bir metinde şunlar yazılıdır:

> "Tivataparas'ın malları: Bir adam Tivataparas, Harivanduliş adlı bir çocuk, bir kadın, iki kız hepsi beş kişi. İki öküz, yirmi iki koyun, altı yük öküzü, on sekiz davar, iki dişi kuzulu koyun, iki erkek kuzulu koyun, on sekiz keçi, dört oğlak, bir erkek oğlaklı keçi, otuz altı küçük kuzulu koyun, on sekiz keçi, dört oğlak, bir erkek oğlaklı keçi, otuz altı küçük sığır, bir ev, sığırların otlağı olarak Parkalla kasabasında yaklaşık dört buçuk dönümlük arazi, içinde kırk elma ağacı bulunan on üç dönümlü bir bağ, kırk iki armut ağacı, Hunzura kasabasındaki Antappaş'ın mallarına ait."

Bu metinlere göre halk tarım ve hayvancılıkla geçiniyordu. Onların tarlaları, bağları, bahçeleri vardı. Zeytini de biliyorlar ve kullanıyorlardı. Tanrılara verilenler arasında en önemlileri tahıl, şarap ve zeytinyağıdır. Tarım yanı sıra madencilik de vardı. Bronz, bakır, gümüş en önemlisi demir madeni işleniyor ve komşu ülkelere satılıyordu. Demirden kılıç, Tanrı heykeli, hayvan heykelleri yapıldığı gibi üzerine yazı yazmak için demir levha da kullanılmış. İşçiliği zor olduğundan demir çok pahalıydı. Demirden yapılan eşyanın büyük bir kısmı tapınağa vakfedilmek içindi. Demir hakkında Kral Hattuşili'nin bilinmeyen bir devletin kralına belki de Asur kralına yazdığı bir mektupta şöyle denmektedir:

> "Bana yazmış olduğunuz iyi demire gelince: Kizzuvatna'daki mühür evinde bulunanı kullanışlı değil, iyi demiri elde etmek için uzun zaman gerekli. Onlar iyi demiri yapacaklar, ama hemen bitiremeyecekler. Bitirdikleri zaman gönderirim. Bugün ancak bir demir hançer ağzı gönderebiliyorum."

Toplumsal Yaşam

Hitit kanunlarına göre halk özgür ve köle olmak üzere ayrılmaktadır. Feodal bir yönetim vardı. Halk sınıflara kesin olarak ayrılmamıştı. Kölelere pek çok hak tanınmıştı. Sosyal yaşamda ülkeyi oluşturan çeşitli toplulukların gelenek ve görenekleri oldukça önemli bir rol oynuyordu. Değişik özellikleri olan bu halkları bir arada tutmak kolay değildi. Bunun için bu prenslikleri bir taraftan antlaşmalarla ve hanedan evlenmeleriyle devlete bağlarken, diğer taraftan onların örf ve âdetlerine, özellikle dinlerine saygı gösterilmişti. Hititlerin bin Tanrısı olduğu yazılmaktadır. Tanrıların adları arasında kendilerine bağlı veya komşu ülkelere ait Tanrıların isimleri vardır. Dinsel metinler de Hititçe, Hurrice, Luvice, Palaca olmak üzere dört dilde yazılıyordu. Dinsel prensiplerdeki tolerans, manevi birliği oluşturmak siyasetiydi.

Hititlerde aile yaşamı ataerkildi. Evlenmeler nişan ile başlıyor, nişanlancak erkek kıza bir nişan hediyesi veriyordu. Kız da evlenirken bir drahoma getiriyordu, buna karşılık evlenen adam kıza bir başlık parası vermek zorunluluğundaydı. Bundan ve Mezopotamya'daki metinlere göre daha o zamanlar drahoma ve başlık parası geleneği vardı. Drahoma'nın Akatçası tirhatum'dur. Aynı kelime ile bu gelenek sürmektedir. Kadın öldüğü zaman drahoma kocasına kalıyordu. Bir erkek kızı, annesi, kız kardeşi, karısının kızı, kız kardeşi ve annesiyle, hayatta olan erkek kardeşinin eşiyle cinsel ilişkide bulunamazdı, kanuna göre yasaktı. Buna karşılık Anadolu'da bazı prensliklerde kız kardeşle evlenme geleneği vardır. Kral Şuppililiuma'nın Hayaşa kralına yazdığı bir mektupta şöyle denmektedir:

> "Kız kardeşle evlenme Hattaşu'da yok. Kim böyle bir şey yaparsa Hattuşa'da hayatta kalamaz, öldürülür."

Kraliçe ve Kralların Görevleri

Hititlerde kraliçenin özel bir yeri vardı. İlk Kral Labarna'nın eşinin adı olan Tavannanaş, kraliçe için özel bir unvan şeklinde kullanılmıştır. Ana kraliçe hayatta ise oğlunun karısı bu unvanı alamazdı, ona yalnız "kralın karısı" denilirdi. Törenlere, özellikle dinsel törenlere kraliçe, kralla birlikte gidiyordu. Kraliçeler arasında şahsiyet sahibi, hatta acımasız olanlar da vardı. Kral II. Murşil'in annesi oğluna bir hayli eziyet etmiş ve kral da onu saraydan uzaklaştırmak zorunda kalmıştı. Kraliçe ise bu olay üzerine üzüntüden ölmüştü. Bu kraliçeden yarım yüzyıl sonra yaşayan Kral III. Hatttuşil'in karısı Putuhepa ise çok önemli bir şahsiyet olarak kocasıyla birlikte bütün devlete ait siyasal ve dinsel belgelerde adı geçmektedir. Hatta Mısır kraliçesiyle başlı başına mektuplaşmış, Mısır ile yapılan antlaşmada onun da mührü basılmıştır.

Hititlerde kralın durumuna gelince: Yukarıda yazılan metinde belirtildiği gibi Hititlerin inancına göre ilk krallık krala Fırtına Tanrısı tarafından verilmişti. Bu yüzden kral Tanrının vekili olarak yüksek rahip görevini de yapmaktaydı. Bundan başka kral doğal olarak komutandı. Yaz aylarında ordusunun başında bulunur, kış aylarında da çeşitli dinsel törenleri yönetirdi. Aynı zamanda bütün yabancı devletlerle olan diplomatik ilişkilerden de sorumluydu. Diğer bir görevi de yargıçlıktı. Vereceği yargı hakkında kanunun 173. maddesinde şöyle yazılmaktadır:

> "Eğer herhangi biri kralın yargısını redderse onun evi katliam yerine dönecek. Eğer biri bir büyük adamın yargısına karşı gelirse onun başı kesilecek."

Kral ile birlikte ülkenin yaşlıları da yargılayabiliyordu. Kanunun 71. maddesinde:

> "Bir adam başıboş bir sığır bulursa onu kralın kapısına götürecek. Fakat onu kırda bulursa, yaşlılar meclisi onun kendisine ait olduğunu kabul etmezse o hırsız sayılır."

Burada bir ilkel demokrasi örneğini görüyoruz. Kralın yalnız kendi ülkesindeki problemleri çözmekle görevli olmadığını, aynı zamanda kendisine bağlı komşu prensliklere ait problemleri de çözmek için bir tür yargıçlık yaptığını şu metinden anlıyoruz:

> "Hatti kralı büyük kral ben haşmatmeabın önünde: Ugarit Kralı Amiştamru, Amurru kralının kızı Pentişina'yı, kız olduğu zaman sahip olup kocasının evine getirdikleri geri verilecek ve Amiştamru'nun evinden ayrılacak. Hangi nesneyi Amiştamru inkâr ederse (kıza ait olmadığını söylerse), Amurrular onun hakkında yemin edecek, o da onu geri verecek. Utrişarumma (oğulları) Ugarit'te veliahttır. Eğer o annemle gideceğim derse, elbiselerini taht üzerine bırakıp gidecek ve Amiştamru başka bir oğlunu veliaht yapacak. Eğer Amiştamru ölürse o zaman oğlu annesini kraliçe olarak getirtmeye kalkarsa, tahtı bırakmak zorundadır. Nereye isterse gidebilir. O zaman ben Hitit kralı olarak, Amiştamru'nun oğullarından birini kral yapacağım. Pentişina, kızları, damatları ve oğulları üzerinde asla bir hak ileri süremeyecektir. Onlar Ugarit Kralı Amiştamru'ya aittir. Eğer Pentişina herhangi bir hak ileri sürerse bu tablet ona karşı kulanılacak."

At Eğitimi ve Sihir Yönetmelikleri

Hitit metinleri arasında ilginç olanlardan biri de at bakımına ve eğitimine ait yönetmeliktir. Bu da tarihte bu tür metinlerin ilk örneğidir. Yalnız bu yönetmelik Mitani ülkesinden Kikkuli adlı Hurri kavmine ait bir kimse tarafından yazılmıştır. Bu da at kültürünün onlar yoluyla geldiğini göstermektedir. Yapılan araştırmalarda ise at kültürü başlangıcı Orta Asya Türk boylarına dayandığı ve onlar yoluyla Anadolu'ya geldiği birçok yönden kanıtlanmıştır. Bu yönetmelikte atlara verilecek yemler, yemleme zamanları, atlara neler ve

nasıl öğretileceği ayrıntılarıyla belirtilmiştir. At bakıcılığı öğrenmeleri nedeniyle Hititler arabaları da geliştirerek mükemmel bir süvari kıtası oluşturmuşlardır. Hititlerde yönetmelik geleneği oldukça yaygındır. Bunlarda devletin çeşitli organlarının yapacakları işleri ve onların sorumlulukları belirtilmektedir.

Hititlerde sihir, fal ve dinsel törenlere çok önem veriliyordu. Bu dinsel törenlerin pek çoğuna kral ve kraliçe katılıyordu. Dinsel törenlerin, bayramların, ölü gömme törenlerinin, sihir ve falların nasıl yapıldığını, kaç gün sürdüğünü, her gün yapılan törenin ayrıntılarını bildiren pek çok metin bulunuyor. Fena amaçla, birinin kötülüğü veya ölümü için sihir yapmak kanunen yasaktı. Yapana ölüm vardı. Sihir ancak kavga edenleri barıştırmak, hastaları iyi etmek, fena ruhları evden kovmak, bağ ve bahçelerdeki verimsizliği gidermek, askerler arasındaki bozgunluğu önlemek, doğumu kolaylaştırmak, kadın veya erkeğin cinsel iktidarsızlığını gidermek için yapılırdı. Sihir yapanlar genellikle kadınlardı. Böyle bir metin şu şekilde başlar:

> "Yaşlı kadın Tunnavi şöyle söyler: Eğer insan, ister erkek, ister kadın olsun harhangi bir pisliğe (manevi anlamda) girer veya başka birini pisliğe sokarsa veya kadının çocukları bir düziye ölürse, yahut çocuğu doğmadan düşerse, ya erkek veya kadının fenalık sonucu cinsel organları bozulursa onlar kurban yapar. İçki kurbanı yapar. Ona nehrin kurbanı denir. Bu kurban bir tanedir. Eğer erkek ise siyah bir koç, kadın ise siyah dişi koyun, bir küçük domuz alır."

Bundan sonra birçok gereç, giyecek ve yiyecekle sahile gidip Sahil Tanrısı'na sunular yapılıyor. Bu sahil kuşkusuz Kızılırmak sahilidir. "İste Sahilin Tanrısı sana geldim. Hangi sahilde bir çamur alınmışsa onu eline al, kurban sahibinin organlarından kirliliği böylece uzaklaştır" şeklinde daha birkaç gün süren birçok işlem yazılmaktadır.

Çocuk olması için yapılan bir sihir de şöyle: "(Yaşlı kadın) çok doğuran bir ineğin boynuzunu alarak 'Ey Güneş Tanrısı, nasıl bu inek çok doğuruyorsa, bu kadın da bereketli olsun. Onun evi oğul, kız, torun ve torun çocuklarıyla dolsun!'"

Hitit Kütüphaneleri

Bunlardan başka Hititlerin tıp kitapları, destan, efsane, öykü, şiir gibi edebi eserleri de vardır. Kafiyeli olarak bir tek şiir şöyle çevrilmiştir:

"Neşa giysileri, Neşa giysileri
Gel bana, gel
Götür beni anama!
Gel bana, gel, götür
Götür beni 'uvama',
Gel bana, gel!"

Edebi eserlerden bazıları Mezopotamya'dan saray kütüphanesi için yazılmış olarak getirtilmiştir. Kütüphanenin katologları bulunmuştur. Katoloğun birinde kütüphanenin bir denetimden geçtiği ve bazı eserlerin bulunmadığı yazılmıştır. Bu katalogda: "Kral, kraliçe ve prensler yerin Güneş Tanrısı'na yedi heykelciği verirse, tamam, fakat buna ait olan ikinci tablet bulunmadı" denmektedir. Ayrıca kütüphaneye ait etiketler de bulunmuştur. Bu etiketlerde kütüphanenin rafına veya herhangi bir sepet veya sandığı konmuş eserlerin isimleri yazılıdır.

Çok küçük bir kısmından söz ettiğimiz bu devlet ve arşiv kütüphanesi, bize kendileri hakkında bitmez tükenmez bilgi vermiş ve vermektedir.[8] Şimdi bütün umudumuz bireylere ait belgelerin bu-

8 Hitit tarihi ve kültürü hakkında daha geniş toplu bilgi almak için: Doç. Dr. Ali Dinçol, *Hititler: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları; O.R. Gurney, *The Hititites*, England 1990.

lunmasıdır. Bunlar bulunursa, halka saray gözüyle değil, kendi gözümüzle bakmış olacağız. Ne yazık ki, metinlerin bildirdiği gibi, bunların tahta tabletler üzerine yazılmış olmaları, bu yüzden zamanımıza ulaşamamaları olası. Tahta tabletler, üzerine bir tabaka balmumu sürülerek yazılıyordu. Bunlara ait örnek Irak'ta bir kuyuda yapılan araştırmada bulunmuştur. Fakat orada bulunan fildişi üzerine balmumu sürülerek yazılmış.[9] Boğazköy'de çamurun Mezopotamya'daki kadar bol ve güzel olmaması belki tahta tabletlerin kullanılmasına neden olmuştur.

Bu yazımızla, Anadolu'muzun ortasında binlerce yıl önce devlet kurup yüzyıllarca varlığını koruyan Hititler hakkında kısaca bir bilgi vermiş olduk. Ülkemizde yaşayan bu eski kültürün yazılarını okuyabilecek ve kazılarda onları çıkarabilecek bilim adamlarımızın yetişmesine yol açan ölümsüz Atamızı şükranla anıyorum.

9 Muazzez İlmiye Çığ, "MÖ Sekizinci Asırda İlk Cilt Örneği", *İstanbul Matbaacılar Derneği* dergisi, c.6, Sanat Haftası, 18-23 Ocak 1988. M.İ. Çığ'ın adı geçen yazısı bu kitaba da alınmıştır, bkz. s.158. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

HİTİT GÜNEŞİ NEREDEN GELİYOR?*

Ankara'nın amblemi olarak dikilen Hitit Güneşi'nin, yeni belediye başkanı tarafından değiştirileceğini duyduğumdan beri, bu değiştirmenin hem kültür, hem parasal bakımdan gereksizliğini savunacak birçok ekibin ortaya atılacağını boş yere bekledim durdum. Birkaç cılız sesten başka bunu önlemeye çalışan olmadı. Ben beklerken o değiştirildi bile. Yerine de İslamın simgesi sanılarak Sumerlilerin Ay Tanrısının simgesi olan yarımay konmuş.

Nerede Kültür Bakanlığı? Nerede Müzeler Genel Müdürlüğü ve müzeler? Nerede Türk Tarih ve Dil Kurumları? Nerede üniversiteler? Nerede Hitit dersleri okutan Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi uzmanları? Nerede İstanbul Üniversitesi'nin Anadolu dilleri kürsüsü? Nerede her olumlu şeye itiraz eden politikacılar? Nerede aydın basın? Nerede gereksiz ve sorumsuz harcamayı durduracak maliye?

Herkes suskun. Nemelazımcılıktan mı, bilgisizlikten mi, bu durumu onaylamaktan mı veya korkudan mı? Korkudan ise kimden korkuluyor?

Şehir halkının yararına yapılması gerekli bunca iş varken, bir bilim kurulu tarafından onaylanmış, o kadar emek ve masraflarla yapılmış bir amblemi kaldırmak mıydı başkanın başlıca görevi?

Bunun, yalnız başkanın başından çıkmadığı, ona birçok karanlık ve fesat kafanın destek olduğu kanısındayım. Çünkü bazı aklı başında görünenler, bunun için "Ankara'ya boynuz takıldı" diyorlarmış. Bazıları da bunun Hint-Avrupa kökenli olduğu için konul-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Ağustos 1995.

duğunu ileri sürüyormuş. Bu dedikoduların ne derece doğru olduğunu bilemiyorum. Ama ne olursa olsun bunun arkasında, bu türde düşüncelerin ve yorumların yattığına inanıyorum ve son derece üzülüyorum. Bilim, aydınlanma, demokrasi diyoruz. Ama görünüşe göre hiçbirinden haberimiz yok. Sorup araştırmadan bir kısmı söyledi, biri uyguladı, herkes de bunu kabul etti, yuttu!

Aziz Nesin'in "Türklerin yüzde 65'i aptal" dediğine gel de kız şimdi! Düşündükçe ona yerden göğe kadar hak vermeye başladım, hatta daha da fazla olduğuna karar verdim. En tipik örneği işte bu. Aptalın bir anlamı da zekâyı işletmemek? İşletmek için okumak, öğrenmek, öğrenilenden sonuçlar çıkarmak ve araştırmak gerekir. Görünüşüne göre milletimiz, araştırma yerine duyduğuna inanmayı daha kolay buluyor. O da bizi ışığa değil karanlığa sürüklüyor. Bir türlü kulluktan, ümmetlikten kurtulamıyoruz.

Kültür Köklerimiz

Yaşayan kültürlerin hemen hepsinde eski çağlardan süre gelen izleri bulmak mümkün. Ancak bunlar arkeoloji, antropoloji ve folklor yoluyla meydana çıkarılabiliyor.

Bir ülkeye başka topraklardan göç edenler bir taraftan kendi getirdiklerini sürdürürken, diğer taraftan bulundukları ülkenin kültürlerini, geleneklerini de bunlara karıştırıyorlar. Bazılarını olduğu gibi alıyor, bazılarını kendi yorumlarına ve zevklerine göre değiştiriyorlar. Fakat köken kalıyor.

Ulu Atamız, nereden ve ne zaman geldiğimizi, neler getirdiğimizi, kökümüzün, kültürümüzün ne olduğunu ortaya çıkarabilmemiz için arkeoloji, antropoloji ve folklor bilimlerini ülkemize getirdi. Bunların ışığında yapılan araştırmalarda birçok kanıt bulundu. Bunlardan gözle görülür birkaçını örnek olarak vermek istiyorum.

Bilindiği gibi ülkemizde, İÖ 6000-7000 yıllarından başlayarak (mağara kültürü dışında) zamanımıza kadar gelmiş geçmiş bütün kültürleri izleyebiliyoruz.

İÖ 100 yıllarına tarihlenen Nemrut Dağı'ndaki heykellerin başlarındaki külahlar, 15-13. yüzyıllara tarihlenen Boğazköy, yazılıkayada bulunan Hitit Tanrı başlarındaki külahlar, mevlevi ve dervişlerin külahlarına benzemektedir. 8-7. yüzyıllarda ortaya çıkan Friklerin ortası göbekli su kapları, Osmanlı devrinin hamam ve şifa tasları olarak sürmüştür. Geç Hitit çağına ait Maraş kabartmasında, püskülüne kadar Anadolu sazı görülmektedir. Hititlerin damı düz, ocaklı evlerinin tandırları zamanımıza kadar varlığını korumuştur.

Arkeolog Von der Osten, 1930'larda, Orta Anadolu köylerinden edindiği yerli bir kıyafeti giyerek bir Hitit erkek kabartması önünde resim çektirmişti. Hititlerin kıvrık burunlu çarıkları, zeybeklerin giysisini hatırlatan kısa paçalı şalvarları, uzun külahları ile onun kıyafeti tam bir uyum sağlamıştı. Hitit kadınlarının başlarındaki çiçek süslü fese benzer başlıkları, çocukluğumda Çorum'da gittiğim bir düğündeki kadınların giydikleri başlıklara benziyordu. Onların düz olan tepelerine altınlar dizilmiş, yan kenarları elmaslarla süslenmişti. Mezopotamya'da, Hititlerde, hatta daha önceki çağda, hastalıklara ve kötülüklere karşı kullanılan üzerlerinde cin resimleri bulunan veya insan şeklindeki takılar bizde muskaya dönüşmüş. Bronz çağının ikinci yarısına (İÖ 3000-2000) tarihlenen Alacahöyük'te kral ve soyluların mezarları bulunmuştu. Bunlar içinden çıkan eserler arasında insan şeklindeki idollerin benzerleri Anadolu'da nazarlık olarak kullanılıyor. Sapı yer yer altın bezemeli bir gümüş kaşığın tam benzeri Osmanlı kaşıklarında bulunuyor. [1]

Alacahöyük sfenksi üzerinde iki pençesinde iki tavşan tutan çift başlı kartal kabartması Selçuk devrinde çok sık rastlanan bir motif. Mezar taşlarında, bazı kilimlerde, Niğde halılarında bulunuyor. Niğde'de Sungurbey Camii'ndeki çift başlı kartal halılara örnek olmuş. Hava kuvvetlerimizin de arması.[2]

1 Dr. Phil. Hamit Zübeyir Koşay, *Makaleler ve İncelemeler,* Ankara 1974, s.200-204.
2 H. Zübeyir Koşay, *age.,* s.190-192.

Orta Asya Türklerinde, kabileler veya toplumlarda bir hayvanın ruhu onların atası sayılıyordu. Altaylardaki Teleüt Türklerinin Merküt kabilesi bir kara kartaldan, Yurtaş kabilesi beyaz başlı bir kartaldan türemiş. Buna "kartal ana" diyorlar. Bu kuş bazen gök kuşu, bazen kartal olarak Sumerlilerden Anadolu, Asya, Avrupa hatta Amerika kızılderililileri efsanelerine kadar girmiştir.[3]

Tavşana gelince: Hititlerde tavşan Dağ Tanrısı ile ilişkisi olan bir hayvan. Kitan Moğollarında, kara tavşan Tanrının elçisi kabul ediliyor. Kitanların Hitay sülalesinin başı imparatoriçe gökten inen bir siyah tavşandan gebe kalmış.[4] Aleviler, Muaviye veya Yezid'in tavşan donuna girmiş olduğuna[5] veya Muaviye'nin zaman zaman kadın haline girdiğinde tavşanı doğurduğuna inanıyorlar. Bu bakımdan tavşanı uğursuz sayıyorlarmış.[6] Etini yememeleri de Türklerde kutsal hayvanların yenmemesinden kaynaklanıyor.[7] Eski Mısır'da tavşan bereketin sembolü.

İÖ 5000-6000 yıllarına tarihlenen Çatalhöyük'te duvarlara el resimleri yapılmış. Boğazköy'de el şeklinde kaplar bulundu. Hitit metinlerinde, kavga edenleri barıştırmak için hamurdan el yapıp parçalayarak kavga edenlerin başlarında gezdiriyorlarmış. Anadolu'da ocaklar üstüne el resmi yapılması uğur getiriyormuş. Buna Muhammed'in kızı "Fatma'nın eli" deniyor. Diğer bir açıklamaya göre de 5 parmak Muhammed, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin'i ifade ediyormuş.[8]

Kap kacak, süs eşyaları, bezemeler gibi daha birçok örnek verebiliriz.

3 Prof. Dr. Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi,* Ankara 1989, s.585-599.
4 B. Ögel, *age.,* s.559.
5 Dona girmek: Eski Türklerde Şamanlar kendi kabilelerinin başı saydıkları hayvanların kıyafetlerine giriyorlardı. İnançlarına göre hem kendi atalarını gösteriyorlar, hem de istedikleri zaman ona dönüşebiliyorlarmış. Bu, Anadolu'da "manevi devir" olarak tasavvufa girmiş.
6 B. Ögel, *age.,* s.30-31.
7 H. Zübeyir Koşay, *age.,* s.191.
8 H. Zübeyir Koşay, *age.,* s.195.

Gelelim Hitit Güneşi'ne:

Hitit Güneşi olarak adlandırılan bu amblem ve ona benzer birkaç tane daha Alacahöyük mezarlarında bulundu. Bunlardan birinin çerçevesi içinde Hitler'in gamalı haçı var. Bu motif, Hitit çağında keramik eserde, Osmanlı çağında bir mezarda bulunuyor.[9] Diğer birinin kenarlarında metal halkalar var. Sallanınca ses çıkarsın diye olmalı. Bir başkasının ortasında bir geyik, iki tarafta boğalar var. Etraflarını bir boynuz çevirmiş. Alttan uzun bir çubuğa bağlı olacak. Bunları dinsel törenlerde rahipler ellerinde taşımış olmalılar diye düşünülüyor. Benzerlerini bizim mehterlerin elinde görüyoruz, adına çevgen deniyor. Yürürken onları kaldırıp indiriyorlar. Bunların üzerinde genellikle yarımay, püsküller ve şıngırdaklar var. Osmanlı sancakları da kısmen bizim bu güneş kurslarına benzer. Ortalarında bazen ay ve yıldız (onlarda Sumer ve Hititlerin kült sembolü) veya Allah, Muhammed, Ali yazılıdır. Etrafları bir ejderle çevrilmiştir.[10]

Kimlerdi bu eserlerin çıktığı mezarlarda yatanlar? Yanlarında yazılı belge çıkmadığından, kim oldukları, hangi topluluğun soyluları olduğu bilinemiyor. Bilinen Hititlerden önceki çağlarda yaşamış olmaları.

Hitit metinlerine göre, Hititlerden önce Anadolu'nun ortasında Hatti isimli bir halk vardı. Bu halkın dili tabletlerde yazılıyor.[11] Hitit rahipleri dinsel törenlerde bu dilden sözler söylüyorlar. Bu sözler kısa ve anlamsız. Fakat yine de dilciler bunun Hitit dili grubundan olmadığı, daha çok Kafkas dillerine yakın olduğu kanısında. Diğer taraftan Alacahöyük'te bulunan eserlere benzer eserler, Kafkasya'da da bulunmuş. Buna göre bazıları, bunların Kafkasya'dan göçen bir grup, bazıları da Hititlerden önceki yerli halk olduğunu söylüyor.[12] İki yönden de bunlar Hint-Avrupa soyundan görünmüyor.

9 H. Zübeyir Koşay, *age.*, s.208.

10 H. Zübeyir Koşay, *age.*, s.189.

11 Hititler hakkında geniş bilgi için bkz. Doç. Dr. Ali Dinçol, *Hititler, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,* Görsel Yayınları.

12 O.R. Gurney, *The Hitites,* England 1990, s.101

Ankara'nın amblemi olan ve Hitit Güneşi olarak adlandırılan eserde yarım daire şeklinde iki boynuzun arasında ortada bir geyik, iki tarafında iki boğa figürü bulunuyor.

Orta Asya'da geyik kutsal bir hayvan. Geyik Ana deniyor. Türk hakanının sevgilisi, Deniz Tanrıçası olan bir dişi geyiktir. İnanışa göre eski Türk kabilelerine kuracakları yurdun yerini gösterirmiş. Ayrıca yol gösterici. Yolu gösterdikten sonra kayboluyor. Bu motif birçok efsaneye ve Anadolu masallarına girmiş, Tanrısal bir hayvan olarak algılanıyor Asya'da.[13] İslamiyeti kabul eden Türk dervişleri arasında "geyikli" adında derviş grubu vardı. Bunlar başlarında geyik boynuzları bulunan başlıklar taşırlardı. İlk Müslüman dervişlerinden Ahmet Yesevi turna donuna, Hacıbektaş Veli güvercin donuna, Abdal Musa da geyik donuna bürünmüş.

Anadolu'da bazı evlerin, camilerin kapıları üstüne geyik ve karaca boynuzları nazarlık olarak asılıyor.[14]

Boğalara gelince: Gerek Mezopotamya'da gerek en eski Anadolu uygarlığında kutsal hayvan olarak kabul ediliyor. Hititlerde boğa Fırtına Tanrısının, geyik koruyucu Tanrı'nın simgesi. Orta Asya'da boğa da, geyik, kartal gibi kabilelerin ataları sayıldığından kutsal. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde boğa ve koç başları korunur.[15]

Bu amblem, görüldüğü gibi tümüyle Orta Asya kültürünün izlerini taşıyor. Bu da bunu yapanların Asya'dan gelmiş olduklarına somut bir kanıt.

Bu amblem, ne seksi her yere sokan manyakların dediği gibi Ankara'ya boynuz olarak taktırılmış, ne de öküzün altında buzağı arayanların yorumu gibi Hint-Avrupa kökenli olduğu için dikilmiştir. Eğer onun kökü biraz araştırılsaydı, Türklerin Anadolu'ya Malazgirt zaferinden binlerce yıl önce geldiklerini kanıtlayan bir abide olduğu anlaşılırdı. Etkiler hep Asya'dan olmuş, Anadolu'dan Asya'ya değil.

13 B. Ögel, *age.*, s.29-30, 569-583.
14 H. Zübeyir Koşay, *age.*, s.190.
15 H. Zübeyir Koşay, *age.*, s.196.

Bu amblemi kaldıranla birlikte, bilir bilmez kaldırmasını teşvik edenlere, bilip de göz yumanlara, bilmediğini öğrenmeye çalışmadan konuşanlara, halkın cebinden çıkan paraları har vurup harman savuranlara, kendi küçücük çevresinden çıkmak için ışık aramayanlara sesleniyorum. Uyanın artık, kulluğu, ümmetliği, nemelazımcılığı bırakın, aydınlığı arayın! Aksi halde karanlık kaplayacak ülkemizi. Vebali hepimizin boynuna.

HİTİT KÜTÜPHANELERİ*

Anadolu'nun ortasında, Hitit devletinin başkenti sayılan Boğazköy'de yapılan kazılarda binlerce tablet çıkmış ve çıkmaktadır. Bunların buluntu yerlerinin durumu ve konuları bakımından saray ve mabet kütüphanesi ve arşivlerine ait oldukları anlaşılmıştır.

Bu tabletler Boğazköy'ün çeşitli yerlerine bulunmuştur. Bu yerlerden birinde çıkan 3000'den fazla tabletin MÖ 1400-1300 yıllarına ait olduğu halde, her nedense o tarihten sonra korundukları yerde bir yıkıntı veya bir yangın olduğunu, ondan sonra bu tabletlerin tekrar ele alınarak kontrol edildiklerini bulunan bir katalogdan öğreniyoruz. Bu katalogda, kitaplar hakkında yazıldığı gibi, her tabletin konusu, bu konuya ait kaç tablet olduğu,[1] tabletlerin kontrol edildiği, bulunamadıysa hangi numarasının bulunmadığı yazılmıştır. Örneğin: "Kral, kraliçe ve prensler Yerin Güneş Tanrısına yedi heykelciği verirse, tamam, fakat buna ait olan birinci tablet bulunamadı" veya "Hurma şehrinin ilkbahar bayramının üçüncü tableti, eğer Hurma'da bey bayrama katılırsa, birinci ve ikinci tablet eksik..." Diğer bir katalogda "Deniz hakkında tabletler, fakat onlar yok", "Zalpuri rahibinin ikinci tableti, fakat onlar yok". Buna göre bu kataloglardan önce bu tabletlerin başka bir kataloğu vardı ve onlara göre hangi tabletin var olup olmadığı yazılmıştır.

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Nisan 1999.

1 Bir konu bir tablete sığmazsa, ikinci, üçüncü hatta daha çok sayıda tablete yazılıyor. Her tabletin son satırı ikinci tabletin baş satırı olarak tekrar yazılıyor. Tabletin sonunda da konunun kaçıncı tableti olduğu belirtiliyor.

Tabletler ve Etiketler

Bu katalogda varlığı bildirilen birçok metinler kazılarda bulunmuş, yok oldukları yazılanlar ise bulunamamıştır. Bu kataloğun başka bir özelliği de Hitit yazılı eserlerinin diğer bir yönünü açıklamasıdır. Çeşitli sihir ritüalleri anlatılmaktadır. Bunlardan birisi doğuma ait bir sihir ritüalidir: "İkinci tablet: Eğer ebe çocuğu gelişinden sonra yağlarsa"dır. Genellikle sihir ritüallerinde yazarın ismi yazılmıştır. İkinci bir özellik de yazarların daha çok kadın olmasıdır. Buna örnek: "Hurrili bayan doktor Azzari'nin ikinci iyi yağ tableti, bir adam ordularını düşman şehirleri üzerine götürürse, orduda iyi yağlanmış general yoksa, o zaman general, atı, savaş arabası ve savaş aletleri iyi yağla yağlanır. Tamam." Bu tablet bulunamamıştır. Başka bir katalogda da aynı bayana ait başka bir ritüal adı veriliyorsa da, o da bulunamamıştır.

Bu katalogların düzenlenme prensibi tam anlaşılamamakla beraber belirli metin gruplarında bir tür dualarda ve kral fermanlarında konuya göre bir ayrılma göze çarpmaktadır. Fakat yine de bazı değişiklikler yok değildir. Bir dinsel metin, bir sihir metni yanında birdenbire bir devlet antlaşması da yazılmıştır. Kütüphanelere ait belgelerden biri de etiketlerdir. Boğazköy'de ekserisi tablet kataloglarının yanında bir miktar etiket bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi çok bilinen bir kralın yıllıklarına aittir ki, bu yıllıklar ihtimal bir raf veya bir kap içine konulmuş ve üzerine bu etiket asılmıştır. Etiketin üzerinde "Kral Murşil'in yiğitliklerine ait tabletler" şeklinde yazılıdır. Bu tabletlerin büyük bir kısmı bulunmuş ve katalogda işaretlenmiştir. Yine böyle tabletlerin bilinen bir etiketi de Hitit kanunlarına ait olandır. Katalog ve etiketlerdeki bu bilgileri kütüphaneye ait olması gereken büyü tabletlerinin altyazılarında da bulmak mümkündür. Böyle birinde "meşedi memurları talimatnamesinin birinci tableti, bitmedi" denmektedir. Eğer eser bir tablette bitmemişse bu şekilde bitmediği ayrıca açıklanıyor. "Mabet genelkadını Kuvatalla'nın üçüncü tableti, bitmedi, eğer bir kimseye büyük törene göre işlev yaparsa", diğer birinde müellifin ismi ve sonraki tabletin ilk satırı yazılmaktadır:

"Dupaduparsa bayramının sekizinci tableti, mabet genelkadını Silalluhi ve Kuvatalla'nın sözleri, MU.GİŞ.SAR'ın oğlu LU'nun[2] eli, kontrolör Anuvanza'nın önünde yazılmıştır."

Burada hem müellifin, hem yazanın, hem de kontrol edenin adları bulunmaktadır. Diğer bir altyazıda yazan kendi işlevini şöyle bildiriyor:

"Büyük Kral Tuthalya'nın yemin üzerine ikinci tableti, bitti. Bu tablet bozuktu, Mahuza ve Halvalu'nun önünde ben Duda onu yeniledim."

Başka bir tablette ise:

"Büyük tablet yazıcısı UR.MAH.LU'nun oğlu MAH.DİN-GİR.MEŞ'na'nın öğrencisi Mitannanuva'nın torunu Teşup'un eli, büyük tablet yazıcısı UR.MAH.LU'nun önünde yazılmıştır."

Böylece tablet altyazılarında yazıcının yaptıkları, meslek sahipleri, baba adları veriliyor ki, böylece bir kâtip sülalesini öğrenebiliyoruz. Bazı tabletlerde her nedense altyazı ve seri numarası yokmuş. Bunlardan bazılarına herhalde kütüphane memuru tarafından, hiç olmazsa konunun kaçıncı tableti olduğunu belirtmek için sonradan kurumuş tablet üzerine ucu sivri bir aletle numara kazılmış. Böyle bir tabletin ilk satırı ölü töreninin sekizinci günü ile başlıyor ve altında kazılmış bir sekiz rakamı bulunuyor. Diğer biri de on üçüncü gün ile başlıyor ve altında on üç rakamı kazılmıştır.

Başka Ülkelerin Eserleri

Hitit kütüphaneleri içinde, başka ülkeden getirtilen edebi eserler de var. Bulunan tabletler arasında Babil dili (Akatça) ile yazılmış efsane, destan ve başka edebi türler vardır ki, yazı üsluplarına göre, bunların Babil'den getirtildiği kuşku götürmüyor. Bunların ne za-

2 Büyük harfle yazılan adlar Sumer adları. Bunların Hititce okunuşları bilinmiyor.

man toplandığı ve getirtildiği bilinemiyorsa da MÖ 14-13. yüzyıllara tarihlenebiliyor. Yalnız bunlardan birisinin, Kizvatnalı saygıdeğer prenses olan Kraliçe Putuhepa tarafından saraya getirtildiği anlaşılıyor. Tablette şöyle yazıyor:

> "Kraliçe Putuhepa Hattuşa'da baş tablet yazıcısı UR.MAH.-LU'yu, Kizvatna'da bulunan tabletleri aramak üzere görevlendirdiği zaman, o Hişuva bayramı hakkındaki bu tableti kopya etti."

Bu kütüphane ve arşivlerde yalnız kil üzerine yazılmış belgeler bulunmuyordu. Bazı metinlerin kopyalarının demir, bronz, gümüş, altın ve tahta tabletler üzerine yazıldığı tabletlerde anlatılmaktadır. Ayrıca altın ve gümüş üzerine yazılmış tabletlerden Asur'da bulunmuş beş tanesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Hazine Kolleksiyonu içinde bulunmaktadır. Son yıllar içinde Boğazköy'de, üst kısmındaki deliklere zincir takılmış oldukça büyük bir bronz tablet bulunmuştur. Mısır ile Hititler arasında yapılan, tarihte ilk devletler arası antlaşmanın da ayrıca bir gümüş tablete yazıldığı bildirilmekteyse de kazılardan çıkmadı. Tahta tabletlerin de zamanımıza kadar ulaşması olanaksız, onlar yangınlarda yanmış veya toprak altında çürümüşlerdir. Madenden olan tabletleri de daha sonra gelen kavimler maden olarak kullanmış olmalılar. Boğazköy'de bir yerde toplu halde birçok kilit mühür bulunmuştur. Bunlar, içinde yazılı belge olan kaplar üzerine asılıyordu. Fakat bunların yanında hiç yazılı belge bulunmadı, ona karşın bol miktarda odun külü vardı. Bundan orada tahta tabletlerin saklandığı sonucu çıkarıldı. Tahta tabletler üzerlerine balmumu sürülerek yazıldığı biliniyor.

Dünyanın En Eski Kitapları

1953 yılında Nemrut yakınlarında Kalah'ta Asurnasirpal'in sarayı harabeleri arasında 27 metre derinlikte bir kuyu bulunmuştu. Bu

kuyuda kültür tarihi için oldukça önemli buluntular elé geçti. Bunlar 16 adet fildişi, 7 adet ceviz ağacından levhalardı. Bunların hepsi 33.8 x 15.6 x 1.3 cm. büyüklüğündedir. Kenarlarında 3 mm'lik bir çıkıntı yapan bir çeçevesi vardır. Bunlardan birkaç tanesinin balmumu sürülmüş yüzlerinde çiviyazıları bulunmaktadır. En önemlisi ise levhaların uzun olan kısımlarında, aynı büyüklükteki aralıklarla, kitap ciltlerinde olduğu gibi, levhaları bir arada tutmak için bağlama yerlerinin bulunmasıdır. Kazı yapanlar bunları görünce ellerinde en eski kitapları tuttuklarını anlamakta gecikmediler. Kitabın cilalı olan kabı da vardı. En ilginç olanı da iki parça halinde ve birbiri ardından parçaları bulunan bu kabın üzerinde çiviyazısı ile kitabın adının yazılmış olmasıydı:

> "Evrenin ve Asur ülkesinin kralı Sargon'un sarayı, enuma Anu-Enlil eseri, fildişi levhalar üstüne yazdırttı, Durrşarrukin'in sarayına koydurttu"

şeklinde yazılıyordu. Bu eser daha önce bilinen ve Kral Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunan bir eserdi. Orada 60 tablet üzerine yazılmış olarak bulundu. Gökyüzüne ait o zamanki bilgilerin tümünü kapsayan bu eser bir hazine olarak nitelendirilmiştir. Asur Kralı II. Sargon (MÖ 721-705) bunun değerini bilmiş ve onu fildişi levhalar üzerine yazdırtmıştı. Levhaların bağlantı yerlerinin altın olduğundan kuşku yok.

Anlaşıldığına göre bu kitap Sargon'un Durşarrukin'de yaptırdığı sarayın kütüphanesine konacaktı. Tamamlanıp konamadı, çünkü 60 tabletteki konu 16 sayfaya sığamazdı. Belki bu görevi veren öldü ve eser tamamlanamadı. O çağa ait yazılı belgelerden öğrendiğimize göre Asur sarayında ve memleketinde birçok karışıklık olmuş. Kral Sargon Doğu Anadolu'yu almak üzere yola çıkınca, babasına kinlenen oğlu veliaht Sanharip birçok önemli binayı yıktırtıyor veya duvarlar içine aldırtıyor. Babasının hazinelerini askerlere yağma ettirtiyor. Bu arada askerler bu kitapları da ellerine geçirerek üzerlerindeki altınları almış, diğer kısımlarını kuyuya atmış olmalılar.

Babil Kralı Nabukadnezar tarafından Babil'e sürgün getirilen Yahudi bilginleri bu kitaplıklardan bol bol yararlanmışlar ve oradan döndükten sonra bilgilere dayanarak *Tevrat*'ı yazmışlardır. Bugün yapılan incelemelerde Mezopotamya kültüründen özellikle Sumerlilerden pek çok konunun tektanrılı din kitaplarına girdiği görülmektedir.

Bir Yunanlı olan Beresos da Babil'e gelerek baştanrı olan Marduk'un tapınağında rahiplik yaparken bu kütüphanelerden yararlanmış ve Kral II. Antiohus için üç cilt halinde bir Babil tarihi yazmıştır. Batı dünyası ilk kez bu kitapla Babil'i tanımıştır. Yunanlılar da matematik, geometri, astronomi bilgilerinin temellerini bu kütüphanelerden almışlardır. Daha sonra tabletler toprak altına gömülmüşler, ancak geçen yüzyıl arkeologları tarafından ortaya çıkarılmış, dilciler dillerini çözmüş ve böylece yüzyıllar boyu unutulan uygarlıklar gün ışığına çıkmıştır.

TARİHTE İLK VERGİ REFORMU*

Sumerlilere kadar uzanan bu reforma dair Arkeoloji Müzesi Çiviyazıları Uzmanı Hatice Kızılyay'ın enteresan bir incelemesini sunuyoruz.

Bundan yaklaşık 5000 yıl önce Sumerliler, Basra Körfezi yoluyla Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Mezopotamya denilen alana gelmişler ve denize yakın olan güney kısmında yerleşmişlerdi. O zaman bunların büyük devletleri yoktu. Her şehir başlı başına bir beylikti. Birkaç şehir beyliği bir merkeze bağlanmıştı. Bunların önemlilerinden birisi de Lağaş sitesidir ki, Sumerlilerin yaşadığı çağ boyunca varlığını koruyabilmiş ve Sumer kültürünün güzel örneklerini sitesinde barındırmıştır. Şimdiki ismi Tello olan bu sitenin harabeleri Mezopotamya'nın güneyinde Basra vilayeti civarında birbirine yakın birkaç höyük altında bulunmaktadır. Burada 1890'dan itibaren aralıklarla kazı yapılmış ve Sumer medeniyetine ait birçok heykel, abide, mabet, kitabe çıkarılmıştır. Bunlardan başka madenden, taştan, topraktan yapılmış Sumerlilere has eşyalar bulunmuştur. Fakat bütün buluntular içinde en önemlisi uzun bir çağın, iktisadi, siyasi, sosyal hayatını canlandıran yazılı belgelerdir. Bu belgeler Sumerlilerin icat etmek saadetine ulaştıkları çiviyazısıyla yazılmış toprak levhalardır ki, bunlara bugün tabletler diyoruz. Bu tabletlerin binlercesi bugün İstanbul Arkeololji Müzesi Tablet Arşivi'nin bir koleksiyonunu oluşturmaktadır.

* *Tarih Coğrafya Dünyası* dergisi, c.2, sayı 7.

Sumer sitelerini oluşturan her şehir, ayrı bir mabede bağlıydı. Sumer inanışına göre şehirlerin arazileri Tanrı'nın malıydı. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi de kral olduğundan bu mülkiyet krala geçiyordu. Tanrı'nın yeri de saray olduğundan şehir krala, mabede ve saraya ait demekti. Bu yüzden sarayın ve özellikle mabedin geniş arazileri vardı. Bu araziler bizzat işletilir veya şehir halkına kiraya verilirdi. Ayrıca dokuma tezgâhları da vardı. Birçok dokumacı kadın burada kumaş dokurdu. Pek tabiidir ki, bu arazilerin ve tezgâhların gelirlerini hesap etmek, çalışanların ücretlerini vermek, alınan mahsulün gerek maliyetini, gerekse satışını düzenlemek gerekmekteydi ki, bütün bu işler mabede canlı bir iktisadi hayat meydana getirmişti. Bu yüzden mabet yalnız bir dua yeri olmakla kalmamış, aynı zamanda ticaret ve sanayinin de merkezi olmuştur. Mabedin bankası da vardı. Bu bankadan ihtiyaç sahiplerine yüzde 20-33 faizle tahıl veya para yerine geçen gümüş verilirdi. Mabedin ayrı bir geliri daha vardı ki, bu da bizde camilere yapılan vakıflar gibi dini maksatla verilen hediyelerdi. Bu hediyelerden başlıcaları kurbanlardı. Bunlardan bazıları halkın arzusuna tabi idiyse de bir kısmı devamlı ve mecburi olarak getirilmesi lazımdı. Esas itibariyle vergi şeklinden başka birşey olmayan bu hediyeler devamlı bir gelir oluşturmaktaydı. İktisadi ve ticari sebeplerle mabet bu gelirlerin miktarını yükseltmek yetkisine sahipti.

Buna karşılık mabedin de şehir içinde vazifeleri vardı. Bu işlerin başında da arazinin sulanması gelmektedir. Mezopotamya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, Lağaş'ta da iklim çok sıcak ve yağışsız olduğu için Sumerliler, Dicle ve Fırat nehirleri arasına birçok kanal açmışlar, bu suretle toprağı kuraklıktan kurtarmışlardır. Ortak hayat için çok gerekli olan bu kanalların, hendeklerin ve su mahzenlerinin kontrolü mabede aitti. Su ile ilgili bütün işler mabedin vazifesi dahiline konmuştu. Hemen hemen bugünkü belediye işleri gibi.

İktisadiyatın bir kısmı da serbestti. Halk hayvan yetiştiriyor, balıkçılık yapıyor ve çeşitli sanatlarla meşgul oluyordu. Gemicilik ay-

rı bir sanat halindeydi. Büyük sermayedarlar da vardı. Girişimci sanatkârlar kendi yaptıkları eserleri serbest çarşılarda satabilirler, gezici tacirler ise, mallarını civardaki memleketlere götürürlerdi.

Lağaşlılar iktisadi alanlarda olduğu gibi siyasi hayatta da güç ve başarılarından dolayı gurur duyarlardı. Onlarda da hürriyetin kıymeti çoktu ve onu hayatın gerekli bir parçası sayarlardı. Sumer dilinde omargi kelimesi başlı başına hürriyeti ifade eden bir kelimedir. Fakat, yaklaşık MÖ 2500 yıllarında Lağaş tahtına şöhret düşkünü krallar gelerek etraflarına saldırmaya başladılar.

Bu andan itibaren bu şehirlerde birçok istilacı savaş yapıldı. Dolayısıyla kanlı saltanatlar kuruldu. İlk zamanlar istilalarda başarılı olundu. Lağaş'ın hâkimiyeti bütün Sumer iline, hatta komşu memleketlere kadar genişledi. Fakat bu başarılar uzun sürmedi, nihayet bir asra yakın bir zaman zarfında eski sınırlarını ve eski başarılarını kaybettiler. Bu faydasız savaşlar ve onların acı sonucu olarak Lağaşlılar çok bağlı oldukları hürriyetlerinden mahrum kaldılar. Bu arada krallar ordularını yaşatabilmek için halktan vergi almaya mecbur olmuşlardı. Çok kârlı olan bu vergi âdetinin bu sıkıntılar geçtikten sonra bile saray erkânı bırakmak istememiştir. Hatta, eski kalem efendileri gelir temin edebilmek için öyle gelir kaynakları tespit ettiler ki, en despot idarelerin tatbik ettikleri şekilleri kıskandıracak derecedeydi.

Bundan 4000 yıl önce yaşayan Lağaş tarihçilerinin bu hususta ki sözlerini kendi ağızlarından dinleyelim:

> "Gemilerin kontrolörü gemileri müsadere ediyordu,[1] sığır kontrolörleri sığırların büyüklerini ve küçüklerini müsadere ediyordu, balık kontrolörleri balıkları müsadere ediyordu. Bir koyunu kırptırmak için saraya getiren, koyunların yünleri beyaz ise, beş şegel –yaklaşık 40 gr.– gümüş vermeliydi. Eğer bir adam karısından ayrılırsa kral beş şegel, vezir ve saray kâhyası da birer şegel gümüş alırlardı."

1 Müsadere etmek: Bir şeye kanuni olarak el koymak. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

O zaman "ölüm" bile vergi ve rüsumdan muaf değildi, bir ölü mezarlığa gömülmek için götürüldüğü zaman, memurlar hemen yetişip ailesinden bir miktar arpa, ekmek, hurma, şarap ile çeşitli şeyleri vergi olarak alıyorlardı. Sumer tarihçisi büyük bir kederle memleketi bir baştan bir başa vergi tahsildarlarının sardığını yazmaktadır. Bu tahsildarlar, Sumerlilerin o kadar gözlerini korkutmuşlardı ki, bir Sumer atasözü bunu şöyle ifade etmekteydi:

> "Bir beyiniz olabilir, bir kralınız olabilir fakat insan ancak vergi tahsildarlarından korkar."

Bütün bu toplanan vergiler dolayısıyla saray fevkalade zenginlemiş ve bolluğa kavuşmuştu. Bu arada mabedin malları da sarayın eline düşmüştü. Mabede ait tarlaları kral işletiyor. Hatta bu tarlalar mabedin hayvanları tarafından sürülüyordu. Buna karşılık mabet memurları hayvan ve tahıldan mahrum bırakılmışlardı. Saray mallarının çoğalmasını Sumer tarihçisi şöyle anlatıyor:

> "Kralın evi ve tarlası, saray erkânının evi ve tarlası bir baştan bir başa uzadı."

Lağaş bu ağır vergilerden dolayı büyük bir ıstıraba düşmüş çırpınırken birdenbire Urukagina isimli girişimci ve cüretkâr bir kral ortaya çıktı ve onları bu fena durumdan kurtarmak için büyük bir gayret sarf etmeye başladı. Önce yeni bir teşkilat kurdu. Bu teşkilat vasıtasıyla memleketi saran yolsuzlukları, suiistimalleri önleyici tedbirler aldı, fakir halkı, dul ve yetimleri istismar eden şahısları cezalandırdı. O karışık devirde birkaç erkek, bir kadınla evli olarak yaşayabiliyordu. Urukagina, bu âdeti kaldırarak bir kadının ancak bir erkekle yaşamasını sağladı. Bütün esnafı kontrol altına aldı. Kontrolörleri de bizzat esnaf arasından seçmek suretiyle bir taraftan onların haklarını korumak, diğer taraftan birbirlerinin hile ve yolsuzluklarını bilmeleri dolayısıyla iyi bir kontrol yapmak imkânına sahip oluyordu. Halkı inleten ve fakir düşüren ağır vergilerin birçoğunu ya kaldırdı veya bir miktar azalttı. İşte bu icraat tarihte yazılı olarak bilinen en eski vergi düzenlemesidir.

Şimdi bu olayı bizzat Sumer tarihçisinin yazısından okuyalım.

> "Lağaş'a Allah korkusu olan Urukagina adlı bir kral geldi. Ve uzun zamandan beri acı içinde olan Lağaş halkına adalet ve hürriyeti yeniden getirdi. Gemilerin kontrolörlerini gemicilerden seçti, büyük ve küçük sığırların kontrolörünü sığır yetiştirenlerden seçti. Balıkçıların kontrolörlerini balıkçılardan seçti. Beyaz koyunların kırpılma parası olarak alınan gümüşün tahsildarını kendi seçti. Bir adam karısından boşandığı zaman ne kral, ne vezir bir şey alacaktı. Eğer bir ölü gömülmek için mezara götürülse onun ailesinden birşey alınmayacaktı."

Bunun neticesi olarak mabet eski mevkiini bulmuş, sarayın sömürdüğü bir yer olmaktan kurtulmuştu. O Tanrı'nın evi olarak hürmet görüyor ve malına el sürülmüyordu. Artık memleket halkı inleten vergi tahsildarlarından kurtulmuştu. Bu suretle üzerlerinden ağır bir yük kalkmış oluyordu. Urukagina'nın yapmış olduğu bu reformu bazı kimseler en eski kanun olarak kabul etmek istemişlerse de, hakikatte bunun kanundan çok bir talimatname olduğu anlaşılmıştı. Fakat ne yazık ki bu güzel reform uzun sürmedi. Sumerlilerin komşusu olan Umma şehri kralı Lugalzaggizi tarafından Kral Urukagina mağlup edildi ve Lağaş Umma sitesi altına girdi. Yalnız Urukagina'nın yapmış olduğu bu reform halkın hafızasından asırlar boyunca silinmedi ve bu kral daima zulümden uzak, adil bir kral olarak onların kalbinde yaşadı.

TARİHTE EN ESKİ GÜMRÜK KAÇAKÇILIĞI*

Kültepe Kazılarının Öğrettiği Bir Gerçek

İnsanlar asırlar boyunca medeniyeti geliştirmek için çalışmış, uğraşmış ve büyük başarılar elde etmiştir. Fakat insanlık karakteri, bütün bu ilerlemelere rağmen pek değişmemiştir. Yüzyıllar geçse de değişeceğe benzemez. Mesela insanların yasak olan şeylere karşı daima bir eğilimi olmuştur. Hele bunlar zevk verici veya menfaat sağlayıcı şeyler olunca daha çok ilgi çekmektedir. Dinler, kanunla insanların hareketlerine gem vurmaya çalışırken, zaman zaman bazı kimseler bunların açık kapılarını bulmaya ve aksini yapmaya heves etmiştir. Bunun tipik örneklerinden biri de gümrük kaçakçılığıdır.

Bugün iktisadi şartları birbirine eşit olan memleketler arasındaki ufak tefek farklar bile bu kaçakçılığı körüklemektedir. Bugün olduğu gibi, asırlarca önce de böyle kaçakçılıkların yapıldığı, bizzat o zamanki şahıslar tarafından yazılmış belgelerin okunmasıyla anlaşılıyor. Çiviyazısıyla kil üzerine yazılmış böyle bir mektup, Anadolu'nun ortasında, bundan 4000 yıl önce yapılmış bir kaçakçılığı bize bildirmektedir. Bu mektup, Kayseri'nin yakınında Kültepe veya Kara Höyük denilen yerde ele geçen binlerce belgenin arasında bulunmuştur.

O devirde, burada Kaniş şehri vardı. Bu şehre Asur tacirleri yerleşmişler ve Mezopotamya denilen Irak toprakları ile Anadolu arasında ithalat ve ihracatçılık yapmaya başlamışlardı. Anadolu'dan hammadde halinde altın, gümüş, bakır, yün gibi şeyler Asur'a götü-

* *Tarih Mecmuası*, sayı 6, Temmuz 1965.

rülüyor; oradan da bunlar işlenmiş olarak alet, eşya, kumaş vs. halinde Anadolu'ya getiriliyordu. Bu tacirler Anadolu'nun diğer müsait yerlerine de yerleştiler. Oralarda da Kaniş'te olduğu gibi ticarethaneler, bürolar kurdular. Bunlar gün geçtikçe yerli halk arasında, birbirlerine bağlı, ayrı bir grup halinde örümcek ağı gibi yayılıp teşkilatlanarak Anadolu'nun ticaretini ellerine aldılar.

"Ticaret kolonisi" dediğimiz bu teşkilat, zamanımızdakilere taş çıkartabilecek kadar mükemmeldi. Bu teşkilatın merkezi durumda olanlarına "büyük pazar" anlamına gelen "karum" diyorlardı. Belgelere göre Anadolu toprakları üzerinde daha en az on tane "karum" olması lazımdır ki, şimdiye kadar ancak bunlardan en önemlisi ve hepsinin başı olan Kültepe'deki Kaniş şehrinin yeri tespit edilmiştir. Halen de Türk arkeologları burada çalışmaktadır.

Karum'dan daha küçük pazarlara "vabartum" deniliyordu. Bunlar Karumlara bağlıydı. Karum'da belediye vazifesini gören "bitkarim" isimli bir müessese bulunuyordu. Burası yalnız Asurlu memurlar tarafından idare edilir ve yalnız Asurlu şahısların işlerine bakılırdı. Aynı zamanda getirilen malların bir kısmı da burada satılırdı. Karum'da Asurlara ait mahkeme teşkilatı da vardı. İcra organı olarak "Şehir Habercileri" denilen sınıf bulunuyordu. Fevkalade hallerde, sınırlı yetki sahibi komiserler de bu teşkilata yardım ederdi. Karumlar Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan Asur şehrine bağlıydı. Bütün ticaret hayatının başı Asur'du. Orada ticareti idare eden patronlar oturuyor, ya kendi akrabalarını veya güvendikleri şahısları Anadolu'ya gönderip alışveriş yaptırıyorlardı. Fakat bu patronlar da istedikleri gibi hareket edemiyorlar, yerli devletin resmi memurları tarafından daimi kontrol altında bulunduruluyorlardı. Bu memurlar aynı zamanda yapılan işleri bir raporla krala bildirmek mecburiyetindeydiler. Bu suretle kral, bütün işlerden haberdar edilmiş oluyordu. Bundan anlıyoruz ki, 4000 yıl önce bile ticaret, resmi makamlar tarafından teşkilatlandırılmış, düzene sokulmuş ve kontrol altına alınmıştı. Fiyatlar, ölçüler tespit edilmiş, her faaliyet bir prensibe bağlanmıştı. Gerek Karum ve Vabartumlar, gerekse Mezopotamya

arasında canlı bir trafik vardı. Sürekli olarak küçük ve büyük kervanlar malları oradan oraya taşıyorlardı. Bir kısım malları Suriye üzerinden Kızılırmak'a kadar getiriyorlardı, diğer kısmı Anadolu içinden Mezopotamya'ya götürüyorlardı. Bu arada, karşılıklı mektuplar da gidip geliyor ve yapılan işler hakkında bu suretle patronlara bilgi veriliyor veya patronlardan talimat alınıyordu. Bu kervanların nakil aracı eşekti. At da vardı, ama pek kullanılmıyordu. Hatta o devirde arabanın da mevcut olduğunu biliyoruz. Fakat yolların düzenli olmaması yüzünden herhalde uzak yerler için kullanılmıyordu. Eşyayı nakledenler yerlerine teslim edilinceye kadar bu maldan sorumluydu. Herhangi bir yolculuğa engel olmak için, yola çıkmadan önce kervanlardan mallara karşılık, zorunlu bir teminat alınıyordu. Bu seyahatler sırasında hayvanların ve beraberinde gidecek şahısların yiyeceği, içeceği hesaplanıyor ve mallar yerlerine teslim edilince getirdikleri eşyanın bir kısmı yol ücreti olarak veriliyordu. Eğer bir yere çabuk haber göndermek istenirse ayrıca çabuk giden haberciler de vardı. Bu gidişgelişlerin, herhangi bir isyan veya karışıklık sebebiyle aksadığı pek olmuyordu. Eğer böyle bir şey olsaydı özellikle mektuplarda belirtilirdi. Bundan da o devrin idarecilerinin yolları sıkı bir emniyet altına aldıklarını anlıyoruz.

Memleketin idari ve siyasi işleri, yerli halka ait prensler tarafından yürütülüyordu. Çeşitli şehirlerde çeşitli prensler vardı. Bunlara "prens" veya "büyük prens" denirdi. Kaniş'te oturan büyük prensti. Pek tabii ki, bu prenslerin büyük sarayları vardı. Asurların Asur'dan getirdikleri mallar önce saraya gelir, orada malın kalitesi, cinsi görülür, buna göre bir gümrük vergisi tespit edilirdi. Bu vergiye mahsuben malların bir kısmı sarayda kalırdı. Eğer bu arada mallardan sarayın beğendiği olursa onu satın alma hakkı önce saraya aitti. Ancak bundan sonra toptancı veya parekendeci tüccarlara dağıtılır, onlardan da halk satın alırdı. İşte yukarıda bahsettiğimiz mektup, hemen hemen bütün bu muamelelerin hepsini birden anlatmakta ve 4000 yıl önce gümrük mevzuunun bulunduğunu, gümrük kontrolünün zaman zaman ne kadar sıkı yapıldığını belirtmektedir.

Gümrük Kaçakçılığı

Bu mektup Asur dili ve çiviyazısıyla tablet ismini kil levha üzerine üç şahıs tarafından bir şahsa hitaben yazılmıştır. Konu şöyledir: Kervanlarla çeşitli cins kumaşlar Asur'dan Kaniş'e gönderiliyor. Getiren şahıslar bu kumaşları nerelere verdiklerini bildiriyorlar. Bu arada kaçak olarak gönderilen malların müsadere edildiğini, getiren şahsın hapise atıldığını, gözcülerin çok sıkı olduğunu, kaçak eşyaların yakalanması için bütün prensliklere yazıldığını, onun için bir şey kaçırılmamasını bildirdikten sonra bu kaçak eşyalar için şehirdeki insanlar yardım etmek isterlerse inanılmamasını, zira onları yakalamamak için elbirliği ettiğini söylüyorlar. Bu mektubun şimdiki zamana ait mektuplardan farkı var mı? Şimdi bunu o zamanki şekliyle Türkçeye tercüme edilmiş olarak veriyoruz. O devirde mektuplar "A'dan B'ye şöyle söyle" diye tablete hitap ediyormuş gibi başlardı:

> "İndiilum, Ennabelum, Aşşurzululu'dan Pazuraşşur'a şöyle söyle: Gönderilen kumaşlardan kervan sahibi Amuriştar, kendisine ait olanları çıkardıktan sonra kalan 245 kumaştan üç Akat kumaşını Hahhum şehrindeki kayınbiraderinin evine bıraktı. Üç ayrı cins kumaşı şimdi oraya götürdüm. Kumaşlardan geri kalan 239 tanesinden on ikisini gümrük vergisi olarak, yirmi üç kumaşı da satın alarak saray aldı. 38 kumaş için Bitkarim'de iyi fiyat verildi. Kervan sahibi Amuriştar kendisine ait olanları aldıktan sonra kalan 166 kumaş serbest bırakıldı. Şimdi onlar satılmaya hazırdır.
>
> "İmdiadad'ın kervanındakilerden 11+I?? (rakam tablette kırık) kumaş saraya gitti. Vergi olarak 5.5 kumaş ile 5/6 şegel gümüşü ödemeye mecburdu. 11.5 kumaş hediyedir. Birini saray satın aldı. Ziyanı kapamak için 1.5 şegel gümüş vereceksin. İki kumaşa Bitkarim'de iyi fiyat verildi. İmdiadad'ın kervanındaki kalan kumaşlar –kervan sahibine ait olanlar çıktıktan sonra– serbest bırakıldı ve satılmaya hazırdır.

"İrra'nın oğlu kaçak eşyaları Puşkin'e gönderdi. Onun kaçak eşyaları yakalandı ve alındı. Puşkin ise saray tarafından tutuldu ve hapse atıldı. Gözcüler çok sıkı. Kaçak eşyalar hakkında Luhuzattiya, Hurama, Salahşua'ya ve onların prenslerine yazıldı. Aman çok dikkatli olmalısın! Herhangi bir şey kaçırmamalısın! Sen Timelkiya'ya gelirsen, kaçırmak istediğin meteor demirlerini orada iyi bir eve bırak! Bundan başka emniyet ettiğin hizmetkârlarından birini de orada bırak, fakat sen buraya gel. Burada seninle bazı meseleler hususunda konuşmak istiyoruz. Fakat sana herhangi birisi gümüş için elinde bulunan bir tek şegel için 'kalayını ve kumaşlarını bana ver, onları kaçırmak istiyorum' derse, sen buna asla kulak asma, zira oradakilerin hepsi el ele vermiştir."

MÖ SEKİZİNCİ ASIRDA İLK CİLT ÖRNEĞİ...*

1953 yılında Nemrut civarında Kalah'ta II. Asurnasırpal'in sarayının harabeleri arasında 27 m. derinlikte bir kuyu bulunmuştur. Bu kuyuda kültür tarihi için oldukça önemli malzeme ele geçmiştir. On altı tane fildişi, yedi tane de ceviz ağacından levha bulunmuştur. Bunların hepsi aynı biçimdedir. Bu levhalar hakkında bazı çiviyazılı metinlerde bilgiler verilmiş ve bazı kabartmalarda da gösterilmiştir. Bunların üzerine bir tabaka balmumu kaplanmış ve İÖ 8. yüzyılda bazı önemli konular yazılmıştır. Bunlara benzer Etrüsk yazısıyla yazılmış levhalar şimdiye kadar yalnız İtalya'da çıkmış olup Floransa Müzesi'nde bulunmaktadır.

Nemrut'taki levhalar 33.8 x 15.6 x 1.3 cm. büyüklüğündedir. Kenarlarında üç milimetrelik bir çıkıntı yapan bir çerçevesi vardır. Bunlardan birkaç parçanın balmumu sürülmüş yüzünde çiviyazıları görülmektedir. En önemlisi ise levhaların uzun olan kısımlarında aynı büyüklükteki aralıklarla, çeşitli levhaları bir arada tutmak için (kitap ciltlerinde olduğu gibi) bağlama yerleri bulunmaktadır. Kazarlar bunu görünce ellerinde en eski kitapları tuttuklarını anlamakta gecikmediler, cilalı olan bir kitap kabı da vardı. En ilginç olanı da iki parça halinde olup birbiri arkasında parçaları bulunan bir tanesinin üzerinde çiviyazısıyla kitabın isminin yazılı olmasıydı. Orada;

> "Evrenin ve Asur ülkesinin kralı Sargon'un sarayı, *Enuma Anu-Enlil* yapıtı, fildişi levhalar üzerine yazdırttı, Durşarrukin'in sarayına koydurdu"

* *İstanbul Matbaacılar ve Ciltçiler Derneği* dergisi, c.6, Sanat Haftası, 18-23 Ocak 1998.

şeklinde yazılıyordu. Bu eser daha önce bilinen ve Kral Asurbanipal'in kütüphanesinde bulunan bir eserdi. O zamanki gökyüzüne ait bilgilerin tümünü kapsayan ve altmış büyük tablet üzerine yazılmış büyük ve önemli bir hazinedir. Asur Kralı II. Sargon (721-705) bunun değerini bilmiş ve onu fildişi levhalar üzerine yazdırtmıştı. Onun bağlantı yerleri muhakkak ki altındı.

Bu kitap anlaşıldığına göre Sargon'un Durşarrukin'de yaptırdığı sarayın kütüphanesine konacaktı. Fakat tamamlanıp konamadı. Zira bu görevi verenin ölümüyle iş yarıda kalmış olmalı. O büyük eserin 16 sayfaya sığmasına imkân yok. Esasen bu zaman içinde Asur sarayında ve memleketindeki olayları diğer metinlerden öğrenebiliyoruz. Sargon sülalesinin koruyucusu olan II. Sargon Doğu Anadolu seferine gidince oğlu veliaht olan Sanharip babasına olan kini yüzünden birçok önemli binayı yıktırtıyor veya duvarlar içine aldırıyor. Babasının hazinesini askerlerin yağma etmelerine bırakıyor. Bu arada askerler bu kitapları da ellerine geçirerek üzerlerindeki altınları alarak diğer kısımlarını kuyuya atmış olmalılar.

Bu Kütüphanelerden Yararlanıp Zamanımıza Bilgi Aktaranlar

Babil'e Nabukadnezar tarafından sürgün getirilen Yahudi âlimler bunlardan bol bol yararlanmışlar ve *Tevrat*'ı yazarken bilgilerden birçoğunu zamanımıza aktarmışlardır. Bir Yunanlı olan Beresos da Babil'de Marduk Tanrısının rahibi olmuş ve bu kütüphanelerden yararlanarak Kral II. Antiohus için üç cilt halinde bir Babil tarihi yazmış ki, bu tarih vasıtasıyla ilk defa Babil'i Batı dünyasına tanıtmıştır. Yine Yunan matematikçisi Pisagor da matematikte bunlardan yararlanmış ve hatta onun adı verilen bir geometri problemini ta Sumerlilerden aldığı düşünülmektedir. Ondan sonra bu kütüphaneler 2000 yıla yakın bir zaman toprak altına gömülmüş ve geçen asır içinde kazarlar tarafından yeniden meydana çıkarılarak bu eski insanların kültürlerini öğrenmemizi sağlamışlardır. Bununla birlikte bunların, çürümeyen, bozulmayan kil üzerine yazılmalarına borçluyuz.

AY'IN ÖYKÜLERİ*

Bir gece dışarıdan gelen silah seslerini ve gürültüleri duyunca "ne oluyor" diye bahçe kapısından sokağa fırlamış, babamı da arkamdan koşturmuştum. 9-10 yaşlarında bir çocuğun korkusuz merakıydı bu. Bütün mahalle halkı sokağa dökülmüştü. Başları göğe doğru kalkmış bu insanların bir kısmı "Vah zavallı, ne kadar sıkıntıda" diyerek dualar okuyor, bir kısmı da ağlıyordu. Bir tarafta da silahlar patlıyordu. Meğer gökte Ay tutulmaya başlamış. Halkın inancına göre Ay'ı cinler tutuyormuş! Ay'ı onlardan kurtarmak için herkes elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Babama "Sahi cinler mi tutmuş Ay'ı?" diye heyecanla sorunca babam gülerek bilimsel yönünü anlatmaya çalıştı. Bu olay bundan 74 yıl önce Bursa'da başımdan geçmişti. Bu beni çok etkilemiş olmalı ki, hiç unutmadım ve Ay hakkında bir yazı istenince ilk aklıma gelen bu olay oldu. Ay'ın tutulmasının nedeni yüzyıllar önce bilinmesine karşın halkımızın onun cinler tarafından tutulduğuna inanması, o zaman ne kadar bilgisiz, eğitimsiz olduğunu gösteriyor değil mi? Aradan 74 yıl geçti. Bu arada Ay'a insanlar gidip kupkuru bir dünya olduğunu gördüler, cin falan da bulamadılar. Bu da televizyonda defalarca gösterildi. Öyle küçük bir nesne olmadığı da anlaşıldı. Ama cahilliğimiz, bilgisizliğimiz hâlâ sürüyor.

Kur'an'da Kamer Süresi'nin, 1. ve 2. ayetlerinde:

> "Kıyamet günü yaklaştı Ay (ikiye) bölündü. Bir mucize görünce yüz çevirirler ve süregelen bir büyüdür derler"

* *Yapı Kredi Sanat* dergisi, sayı 68, 1998.

ayetleri hakkındaki tartışmalara, yorumlara göz atınca şaşmamak mümkün değil. Sözde Hz. Muhammed'e bir mucize göster de peygamber olduğuna inanalım demişler. O da parmağını Ay'a doğru uzatmış ve Ay hemen ikiye bölünmüş. Yorumculara göre Ay'ın yarısı Mekke'deki Hira Dağı'nın bir tarafına, öteki yarısı da diğer tarafına düşmüş! Ay'ı herhalde göründüğü kadar küçük zannediyorlardı ki, onun dağa düşmesi doğal kabul ediliyordu. Bugün de olaya mucize olarak bakılıyor. Ona göre yorumlanmaya çalışılıyor. Ömer Rıza Dogrul *Tanrı Buyruğu* adlı kitabında bu olayın Ay tutulması olabileceği, peygamberin parmağıyla Müslüman olmayan Arapların ikiye bölündüğünü işaret etmesi dolayısıyla derin bir anlamı olduğunu yazmış. Cemil Sena *Hz. Muhammed'in Felsefesi* adlı kitabında, (s.221) Muhittin Arabi ve Gazali'nin Ay'ın gerçekte ayrılmamış olacağını, fakat öyle göründüğünü söylediklerini bildiriyor. Prof. Süleyman Ateş de *Gerçek Din Bu* adlı kitabında bu ayetin kıyamet yaklaştığı zaman böyle olacağı anlamına geldiğini söylüyor ve *Kur'an*'ın her yönüyle Tanrı sözü olduğunu kanıtlamaya çalışıyor.[1] Turan Dursun, *Kutsal Kitapların Kaynakları 3*, s.83'te bu konu hakkındaki yorumlardan geniş bilgi vermiş. Bunlardan biri, madem ki güneş sistemi kopan parçalardan oluşmuş, şu halde Ay'dan da parça kopup dünyaya düşebilir ve tekrar düştüğü yere birleşebilir. Buna göre bilime uygundur, diyorlarmış. Diğer taraftan mucizelerin doğa yasalarına aykırı olması doğaldır. Akıl ve bilime aykırı olup olmadıklarını araştırmak boş bir çabadır. Ay'ın bir mucize olarak bölündüğü ve nasıl bölündüğü *Kur'an* hadislerde kesin olarak yazıldığına göre Ay bölünmüş ve Hira Dağı'na düşmüştür. Bunun için tartışmaya gerek yoktur. Olay gece ve insanların çoğu uykudayken olduğundan bir kısmı bu mucizeyi görememiştir deniyor. Yorumcular bunun hiçbir şekilde olamayacağını söyleyemiyorlar. Ona bir kılıf uydurmaya çalışmalı ki, cahil halk körü körüne insansın.

1 Sayın Dr. Ahmet Serpasu bu bilgileri ve Prof. Süleyman Ateş'in kitabından bu konuyla ilgili bölümünün fotokopisini gönderme lütfunda bulundu, kendisine sonsuz teşekkürler.

Ay'ın yarılıp yere düşerse en azından neler olabileceği hakkında Mart 22 tarihli *Times* dergisinin üçüncü sayfasında Leon Jarop imzasıyla çıkan yazıya bir göz atalım: 1.6 kilometre büyüklüğünde bir asteroid dünyaya saatte 60 000 kilometre hızla düştüğünde dünya üzerinde, Hiroşima'yı yok eden atom bombasının 20 milyon katı güçte bir tahribat yaparak 50 kilometre çapında bir krater açabilir ve ondan çıkan toz duman haftalarca güneşin ışıklarını kapatabilir. Eğer okyanusa düşerse yüzlerce metrelik yükseklikte dalgalar kıyıları çamur bataklığına döndürür, ne varsa yok edermiş. Buna göre ondan çok büyük olan Ay'ın bölünüp yere düşmesi gibi bir mucizenin olup olamayacağı yanıtını bilim bize veriyor.

Ay'ın yere düşmesi olayı Hititlerin Ay ile ilgili bir efsanesini hatırlattı. Acaba o efsaneyi Araplar duymuş muydu? Ama aradan 2000 yıl geçmiş. Yalnız *Kur'an* yorumcuları bunu duyarlarsa, "Bakın Hititler zamanında da aynı olay olmuş" diye onu kanıtlamaya çalışırlar. Fakat o zaman da mucize denmez değil mi? Hitit efsanesi çiviyazılarıyla yazılmış kil tablette şöyle anlatılıyor:

> "Ay Tanrısı gökten düştü. Onu kimse göremedi. Fırtına Tanrısı onun arkasından yağmurlar, fırtınalar gönderdi. Onu bir korku, bir ürküntü aldı. Tanrı Hapantalli konuşmak için onun yanına gitti. Tanrıça Kamruşepa gökten neyin düştüğünü gördü şöyle dedi: 'Gökten Ay Tanrısı kapının üstüne düştü. Fırtına Tanrısı onu gördü. Ve onu korku, dehşet alsın diye arkasından fırtınalar rüzgârlar yolladı.' Tanrı Hapantalli yanına giderek 'Ne yapmak istiyorsun?' diye sordu."[2]

Ne yazık ki öykünün sonu, tablet kırık olduğundan bilinmiyor. Belki bir gün kazılarda bulunur diye bekleyeceğiz sonunu.

Tarih boyunca Ay ve Güneş'in insanların yaşamında büyük etkisi olmuştur. Özellikle Ay'ın yeri bir başkadır insanlar arasında. Buna neden de belirli zamanlarda çeşitli şekilde görünmesi olmuştur.

2 Doç. Dr. Ali Dinçol, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,* Görsel Yayınları, s.103.

Sumerliler ilk takvimi Ay'ın ilk görünüp kaybolması arasındaki zamana göre yapmışlar. Aradaki zamanı 30 gün olarak almışlar, yılı Güneş'e göre de hesaplayarak yılda artan on günü toplayarak üç yılda bir yılı 13 ay kabul etmişlerdir. Dinsel törenler ayın yedisi, on beşi gibi ayın belirli günlerinde kutlanıyordu. Bu gelenek Musevilerde ve Müslümanlarda hâlâ sürüyor. Sumer'de Ay'ın simgesi olan hilali minarelerimizde, camilerimizde görüyoruz.

Ay efsanelere, şiirlere, fallara konu olmuştur.

Sumer efsanesinde ayın var oluşu şöyle:

Sumer'in Baştanrısı, Tanrıların babası sayılan Enlil, Ninlil adında genç ve güzel bir Tanrıçayı su kenarında görüp âşık olur. Ona "gel yatalım" der, Tanrıça kabul etmez. Onun üzerine onu bir tekne gezisine götürür ve yolda tecavüz eder. Enlil Baş Tanrı olduğu halde diğer Tanrılar buna çok kızalar ve onu yeraltı dünyasına kovarlar. Onun yalnız gitmesine Tanrıçanın gönlü razı olmaz, o da peşine takılır. Yolda Tanrıçanın Ay Tanrısına gebe kaldığı anlaşılır. Onun karanlık yeraltında kalmasına razı olmazlar ve Tanrı Enlil üç yeraltı Tanrısı kılığına girerek Tanrıçanın Ay Tanrısı yerine bırakacağı üç Tanrıyı doğurmasını sağlar. Böylece Ay göğe çıkar, Tanrı ve Tanrıça evlenip cezadan kurtularak yeryüzüne dönebilirler.[3]

Anlayacağınız Ay Tanrısı gayri meşru bir çocuk. O Ningal adlı bir Tanrıça ile evlenir, iki çocukları olur. Biri Güneş Tanrısı Utu, diğeri Aşk ve Savaş Tanrıçası Venüs yıldızını simgeleyen İnanna. Ay Tanrısı Nanna (Akatlarda Sin) Sumer devletinin başkenti Ur'un koruyucu Tanrısı. Orada onlar için Ekişnugal adında bir mabet, Tanrı evi yapılmış.

Şiirlerde "Ay ışığı gibi parlamak, doğan ayın ışığı gibi olmak" şeklinde Ay ile benzetmeler yapılmış. Ay hilal olduğu zaman gökte yüzen bir tekneye ya da denize benzetilmiş, onun için yazılan bir ilahiden satırlar şöyle:

3 Samuel Noah Kramer, *The Sumerian*, s.146.

"Gögün kutsal teknesi,
Ur'un beyi baba Nanna!
Ekişnugal'in beyi baba Nanna!
Ur'a kutsal tekneye bindiğinde
Sumer'deki altından olan makamına,
Gümüşten olan makamına ulaşırsın!
Büyük kahraman, kim seninle boy ölçüşebilir!
Sözün denize düşünce deniz kabarır
Sözün kamışlığa erişince kamışlık inler
Sözün Fırat ve Dicle'ye erişince gece gündüz taşarlar.
Kim seninle boy ölçebilir
Ey Baba Nanna!"

Ay ve Güneş antlaşmaları korur, adalet dağıtır. Ay'a yazılmış mektuplar da var. Bir şahıs, bir şahıstan para almış ve bir daha ödememiş. Onu ödetsin diye Ay ve Güneş Tanrılarına yakarmış.

Mektup şöyle:

"Ey Nanna! Sen göğün ve yerin kralısın, sana güveniyorum. Girnişa'nın oğlu Elali beni aldattı. Parası yoktu, borçlarını benim paramla ödedi. Evlendi, kızları, oğulları oldu, benim paramı ödemedi. Ekişnugal'de ve Nanna ve Samaş'ın önünde şöyle yemin etti: 'Ben Elali eğer Kussu'yu altadırsam kahrolayım!'

"Derler ki, yalan yere Nanna ve Samaş önünde yemin eden cüzzam olur ve erkek varisi olmazmış. O yalan yere yemin etti. Tanrılarım Nanna ve Samaş benim durumuma bir hüküm verin ve büyüklüğünüzü bana gösterin. Beni bu durumdan kurtarınız!"[4]

Sumer'in Ay Tanrısını ve karısını Hititler almış. Onlara göre Ay ve Güneş'in durumu bazı olayların habercisi. Bunlar daha çok felaketi bidiriyorlar. Felaketin uzaklaştırılması için özel törenler ve dualar yapılıyor. Böyle bir dua: Kral şöyle söylüyor:

4 Benjamin R. Forster, *From Distant Days, Myth, Tales and Poctry of Ancient Mesopotamia*, s.293.

"Ey Ay Tanrısı! Beyim bak sana ricaya geldim. Beni dinle! İşaret vermen neyi gösteriyor? Bununla bana gelecek felaketi bildirdiysen bak yerime bir bedel getirdim. Onu al! Beni bırak."

Ay'ın görünüş şekillerine göre yorumlar yapılmış:

• Eğer Ay sarı renkte ve onun (hilal şeklinin) sağ ucu karanlık sol ucu sivri görünürse, iki yıl ülkede ilkbahar iyi geçecek.

• Eğer Ay'ın sağ ucu göğe dönükse bol ürün olacak.

• Eğer Ay'ın sağ ucu yere dönükse ülkede kıtlık olacak.

• Eğer Ay'ın sol ucu göğe dönükse ülkeye yeniden düzenlik gelecek.

• Eğer Ay'ın sol ucu yere dönükse ülkede salgın hastalık olacak.

• Eğer Ay'ın ucu güneye dönükse Akat ve Elam'ın kralı ölecek.

• Eğer Ay'ın ucu kuzeye dönükse Akat kralı düşmanı yok edecek.[5]

Bu metin Akatça üstte ve Hititçe altta olmak üzere iki dilde yazılmış.

Daha geç devirlerde Urfa, Harran dolaylarında yaşayan Sabiilere göre, dünyaya gelen ruhlar yeryüzü sınavını kazanınca önce Ay'a oradan da diğer yıldızlara ve Güneş'e geçer, son olarak Satürn yıldızında dururlarmış. Orası aklın tüm sırlarını saklayan yermiş.

Şamanist olan Türk ve Moğol kabilelerinde Güneş dişi anne, Ay erkek baba olarak düşünülmüş. İlk dünyaya gelen erkeğin adı Ayatan, ilk kadının adı da Ayva (Akyüzlü).

Bunlar şöyle var olmuş:

Seller ve yağmurların sürüklediği çamurlar ana rahmi gibi bir mağaraya doluyor. Orada güneş ve rüzgârların etkisiyle dokuz ay sonra erkek Ayatan dünyaya geliyor. Aynı şekilde dokuz ay sonra da kadın olan Ayva var oluyor. Bunların birleşmesinden yarısı erkek, yarısı kız kırk çocuk doğuyor. Bunların birbiriyle evlenmesinden insanlar türemiş. İslam yazarları bunu Havva ve Adem'in çocuklarına dönüştürmüş.

5 *Perspectives on Hittite Civilizations - Selected Writings of Hans Gustav Guterbock,* Editor: Harry A. Hoffner, Jr. s.164.

Bir efsaneye göre Cengizhan soyundan Alankuva gece yatarken parlak Ay içeri giriyor ve onu gebe bırakıyor.

Eski Türklerde Ay ile adlar yapılmış. Günümüzde de devam ediyor. Ayçiçek, Ayhan, Ayçörek gibi.

Manas destanında Akınilan'ın kızı Ayçörek'in çocuğuna gökten altın sakallı Tanrı elçisi Aykoca inerek, Seytek adını veriyor.

Aykulak adlı büyük bir dev de varmış.

Ay Tanrıları

Ilazki

Illargui veya Iretargui olarak da görünür. Ilazki, ayı dişi kabul eden Basklıların ona verdiği adlardan birisidir; "büyükanne" yeya "kutsal büyükanne" olarak da bilinir. Bask bölgesinde bazı yerlerde çocuklara Ay'ın Tanrı'nın yüzü olduğu söylenir. Illargui adı ölünün ışığı, ölülerin ruhu için parlayan gece ışığı anlamına gelir.

Hina

Polinezya'da Ay'da beliren yarı-kutsal kadın; zaman zaman Ay Tanrıçası derecesine yükseltilir. Kültür kahramanı Maui'nin annesi veya karısı olarak görünür.

Ixchel

Dokumacıların ve kadınların doğum sırasında koruyucusu olarak kabul edilen Maya Ay Tanrıçası. Itzamna da genellikle eşi olarak geçer.

Joh (Jah)

Eski Mısır dilinde Ay ve Ay Tanrısı anlamına gelen sözcük. Başlangıçta özellikle Thebes'te kendisine çok saygı duyulan Joh, sonraları Thot tarafından kapsanmıştır.

Juno Caelestis (Iuno Caelestis)

Roma İmparatorluğu'nda Kartaca'da Tinnit'in işlevini üzerine alan koruyucu Tanrı. Libya'da Caelestis olarak adlandırılırdı. Fenikeliler onu Astroarche olarak adlandırmış ve Ay Tanrıçaları olarak kabul etmişlerdir.

Kasku

Hitit panteonuna kabul edilen ve Hurri dilinde Kusuh'un karşılığı olan Ay Tanrısının Ön-Hititçe adı.

DÜNYA HALKLARI MİTOLOJİLERİNDE YARATILIŞ EFSANELERİ*

"Sakla samanı, gelir zamanı" diye bir atasözümüz vardır. Ben de tarihteki çeşitli uygarlıklara ve halklara ait mitolojilerdeki yaratılış efsaneleri üzerinde karşılaştırılmalı bir çalışma yapmak için bunları toplamaya başlamıştım. *Bilim ve Ütopya* dergisi konuyu bu ay[1] ele alacağını söyleyerek benden bir yazı isteyince, dayanamadım, elimdeki notları herhangi bir yorum veya karşılaştırma yapmadan veriyorum ve yorumu okuyuculara bırakıyorum.

Yalnız şunu belirtmeden geçemeyeceğim. Milletlerin mitolojisinde genellikle yaratılış efsanesi tek değil; çeşitli anlatımları var. Buna neden ya başka kültürlerden etkilenilmesi veya çağlar içinde yenilerinin yaratılması ve sonra yazıya geçilmesidir.

Ben bunlardan birbirine paralel olanlarını seçmeye çalıştım. Oldukça özet olarak verdim. Bunların yaratılış düşüncesi hakkında okuyucuya genel bir fikir vereceği umudundayım.

Sumer**

İlk olarak her taraf büyük bir su idi. Bu suyun Nammu adında bir Tanrıçası vardı. Bu Tanrıça gök ile yeri kaplayan Evren dağını doğurdu. Bu dağın tepesi gök, alt kısmı yerdi. Gök Tanrısı An ve Yer Tanrıçası Ki'nin birleşmesinden oğulları Hava Tanrısı Enlil

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Aralık 1996.

1 Adı geçen ay Aralık 1996'dır. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

** Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990, s.63.

meydana geliyor. Enlil gök ile yeri ayırıyor. An göğü, Ki de Enlil ile yeri alıyor. Enlil ile Bilgelik ve Suların Tanrısı Enki, yeri, bitkiler, ağaçlar sular ve hayvanlarla donatıyor. Tanrı Enlil ile Tanrıça Ninlil'den Ay Tanrısı oluyor. Ay Tanrısı Nanna ile Tanrıça Ningal'den de Güneş Tanrısı Utu ve Bereket Tanrıçası Venüs yıldızını simgeleyen İnanna meydana geliyor. Bundan sonra yeryüzünde yaratılanları idare edecek Tanrılar yaratılıyor.

Tanrılar çoğalınca kendi işlerini yapamaz oluyorlar ve Baştanrılara durumlarından yakınarak işlerine yardımcı istiyorlar. Bilgelik Tanrısı çamurdan kendilerine benzer şekilde insanı yapıyor. Ana Tanrıça da ona can veriyor ve böylece insan yaratılmış oluyor.

Babil*

Evrende ilk önce üç türlü su var. Biri tuzlu, adı Tiyamat. İkincisi tatlı, adı Apsu. Üçüncüsünün nasıl olduğu belli değil, o da Mummu adında.

Mummu ile tatlı su Apsu, Bilgelik Tanrısı Ea'nın yaverleri, ondan bilgi ve hikmet alıyorlar. Tiyamat ile Apsu karı koca. Onlardan Tanrılar ürüyor. Bunların başında Gök Tanrısı Anu (Sumer'de An), Yer veya Bilgelik Tanrısı Ea (Sumer'de Enki) geliyor. Tanrılar çoğaldıkça işleri ve dolayısıyla gürültüleri artıyor. Bu da Tiyamat ve Apsu'yu rahatsız ediyor. Apsu ve Mummu, Tiyamat'a bunların yok edilmesini öneriyorlar. Ea bunu haber alınca Marduk ve karısı Tunika'ya yaratıyor ve Apsu'yu zararsız hale koyuyor. Tiyamat bir deniz ejderi Kingo ile evleniyor. Tanrılar ikiye ayrılıp savaşa hazırlanıyorlar. Ea ile onun taraftarları Tiyamat'a karşı duramıyorlar. Marduk ortaya atılıyor. Eğer Tiyamat ve yandaşlarını yenerse Tanrıların başı olmak koşuluyla savaşacağını söylüyor. Tanrılar bunu kabul

* E.A. Speiser, *Akkadian Miyths and Epics in Ancient Near Eastern Texts Relating to The old Testament,* Editör Yames Pritehard, Princeton University Press 1957.

edip ona çeşitli güçler veriyorlar. Onu rüzgâr ve şimşekle donatıyorlar. Tiyamat Marduk'u yutmak üzere ağzını açtığında Marduk rüzgârı içine dolduruyor ve üzerine bir ağ atıyor. Ok ile kalbini parçalıyor ve vücudunu ikiye bölüyor. Onun yarısı gök, yarısı yer oluyor. Bundan sonra göğe güneşi, ayı yıldızları koyuyor. Tiyamat ile birlikte öldürdüğü Kingo'nun kanı ve damarlarından insanı yaratıyor. Böylece Marduk göğün ve yerin hâkimi oluyor. Bundan çok memnun olan Tanrılar, Marduk'a gökte Esagila mabedini, Babil'de de onun bir benzerini yapıyorlar. Marduk'a da 50 ad veriyorlar.

Kısacası, Babil'de de insanlar Tanrıların işlerini yapmak üzere yaratılmışlar.

Eski Mısır*

İlk önce bir ruh şeklinde olan Ra geniş bir boşluğa yayılmış. Bir zaman sonra Ra kendisinin benzerini görüyor ve ona "Amon" diyor. Bu evrenin ışığı ve bilinci oluyor. Onun yaratma gücü ile Shu Hava Tanrısı Tafnat da Ateş Tanrıçası oluyor. Shu, yani Hava Tanrısı, uçsuz bucaksız su olan Nunu'dan yumurta şeklinde çıkan tepeyi ikiye bölüyor. Üstü Tanrı Nat adı verilen gök, altı Geb adı verilen Tanrıça oluyor. Bundan sonra Amon-Ra Yeraltı Tanrısı Osiris ile sevgi, güç ve bereket veren Tanrıça İsis'i var ediyor. Bundan sonra Selh adlı yok edici Tanrı ve Neftis (Nephthiys) adlı İsis'e yardımcı Tanrıça yaratılıyor. Görüldüğü gibi Havva'nın kız erkek ikiz çocuklarını andırıyor bunlar. Amon-Ra daha sonra her çeşit canlıyı çift çift yaratıyor. İnsanlar da onun gözyaşlarından meydana geliyor.

Bir başka efsaneye göre ise Khnum adındaki Tanrı insanları çamurdan yaratıyor.[2]

* *Art History of Egypt,* Kahire 1994, s.14.

2 Cyrus Gordon, *The Commen Background of Greek and Hebrew Civilizations,* Canada 1965, s.62.

Fenike*

Başlangıçta çetin bir rüzgârla kaos vardı. Uzun süre sonra bu ikisi birbirine karıştı ve yumurta biçiminde bir kitle meydana geldi. Bu da ortadan ayrıldı. Gök, yer, yıldızlar ve hayvanlar böylece yaratılmış.

İran**

Ahura Mazda iki ruhu olan bir Tanrı. Ruhun biri iyi, diğeri kötü. Bu Tanrı önce göğü, sonra suyu, sıra ile dünyayı, bitkileri, davarı, insanı, son olarak da kendisini yaratıyor. Gök bir yumurta şeklinde parlak bir maden. Tepesi sonsuz aydınlık olan gök, sanki bir ev veya kale gibi. Herşey bunun içinde yaratılıyor. Gök bir yere dayanmıyor. Yer, yumurtanın sarısı gibi onun içinde. Göğün özünden su yaratılıyor. Bu suyun içinden de yer. Sonra madenler, dağlar yerden yükseliyor. Sonra bitkiler çıkıyor. Göğün ışığı ve tazeliğinden de insan ve boğa yaratılıyor. Ahura Mazda'nın ilk yarattığı insan Gayomart, güneş gibi parlıyor ve uzunluğu ile genişliği eşit. Bunun tohumundan kadın ve erkek var oluyor. Fakat Gayomart kötü olan Ahriman tarafından öldürülüyor. Ölünce tohumları dökülüyor. Bunun bir kısmını yer alıyor. Bu tohumlar 40 yıl yeraltında kaldıktan sonra bitki gibi, kadın, erkek olarak yerden çıkıyor. İnsan şekline gelince Ahura Mazda onlara "Siz insan ve yerin annesi, babasısınız. Aklınızla ve doğrulukla çalışın, düşünün, konuşun ve ne iyi varsa onu yapın, cinlere ibadet etmeyin!" diyor. Onların da 50 yıl sonra çocukları oluyor.

* Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik,* İstanbul 1966, s.26.

** S.N. Kramer, *Mythologies of the Ancient World* içinde M.Y. Dresden, "Mythology of Ancient Iran", New York 1961, s.333.

Hint*

Tanrı, kozmik bir sudan göğü ve yeri yaratıyor. Aynı zamanda İndra'yı bu sudan var ediyor. İndra, Sama adlı bir içkiyi içerek güçleniyor, öyle büyüyor, genişliyor ki, bitişik olan gök ve yer ayrılarak birbirinden uzaklaşıyor. Arayı da İndra kaplıyor. Bu arada diğer Tanrılar yaratılıyor. İnsanın nasıl yaratıldığı belli değil.

Bir başka söylenişe göre evren Tanrıların kurban ettiği ilk insan Puruşha'nın vücudundan çıkmıştır. Bu varlığın başı gök, burnu hava, ayakları dünya, diğer organları da dört sınıf ve bölgeyi oluşturmuş. Güneş ve atmosfer de ondan vücut bulmuş.

Çin**

Bu kaynak MS 3. yüzyılda yazılmış. Gök ve yer bir tavuk yumurtası gibi bir arada. Bundan Pan-ku çıkıyor. 18 bin yıl sonra bu dağılıyor. Parlak ve ışıklı olan göğü, ağır ve karanlık olan yeri meydana getiriyor. Tekrar 18 bin yıl geçiyor, gök her gün on ayak yukarı çıkıyor, yer her gün on ayak sıklaşıyor. Bunların arasındaki Pan-ku da her gün on ayak genişliyor. Böylece gök ve yer arası bugünkü uzaklığa ulaşıyor (90 bin li = 30 bin İngiliz mili).

Pan-ku ölüyor. Onun soluğu rüzgâr ve bulutu, sesi gök gürültüsünü, sağ ve sol gözü güneş ve ayı, kolları bacakları dünyanın dört köşesini, parmakları beş büyük dağı, kanı nehirleri, damarları ve kasları dünyanın katmanlarını, saçları ve sakalı burçları, derisi ve kılları bitkileri ve ağaçları, dişleri ve kemikleri madenleri ve taşları, ilikleri altın ve kıymetli taşları, teri yağmuru oluşturmuş. Rüzgârın vücuduna koyduğu parazitlerden de insanlar meydana gelmiş.

* S.N. Kramer, *Mythologies of Ancient World* içinde W. Norman Borew, "Mythology of India".

** S.N. Kramer, *Mythologies of the Ancient World* içinde by Derk Badde, "Myths of Ancient World", New York 1961, s.369.

Çin'in diğer bir efsanesine göre Nü-kua adlı bir Tanrıça sarı toprağı sıkıştırarak ilk insanı yapıyor. Bu iş o kadar hoşuna gidiyor ki, bu kez çamuru yığıp üzerine ip çekiyor. Böylece çamurdan birçok insan oluşuyor. Bu yüzden zengin ve asil adam sarı topraktan, fakir ve asil olmayan da çamurdan meydana gelmiş sayılıyormuş.[3]

Japon

Başta yağdan bir okyanus var. Bundan kamışa benzer bir nesne fırlıyor. Buna Tanrı adı veriliyor. Arkadan kadın, erkek çift çift Tanrılar oluşmaya başlıyor. Fakat hepsi yok oluyor. Sonuncu çift, İzanagi erkek ve İzanami kız kardeşler yok olmuyorlar. Onları meydana getiren Tanrının emri üzerine gökyüzü köprüsü üzerinde duruyorlar. Ellerindeki mücevherli göksel bir kılıcı uçsuz bucaksız tuzlu suyun içine daldırıyorlar. Suyu karıştırarak koyulaştırıyorlar. Kılıcın ucundan damlayan su okyanusta Onogora adasını meydana getiriyor. Bu çift adaya iniyor ve adayı ülkenin orta direği yapıyorlar. Bu çiftin birleşmesinden birçok ada oluşuyor, çeşitli Tanrılar, denizler, dalgalar, dağlar meydana geliyor. Tanrıça İzanami'nin sol gözünden Güneş Tanrıçası, sağ gözünden Ay Tanrısı oluşuyor.

Meksika*

Hem erkek hem dişiliği olan, bütün varlıkların başlangıcı olarak nitelendirilen bir Tanrı var. O bütün Tanrıların annesi ve babası sayılıyor. Onun dört oğlu oluyor, adları Beyaz, Siyah, Kırmızı ve Mavi. Bunların renkleri bazen evrenin dört köşesini (eski Türklerde olduğu gibi), bazen doğal elementleri temsil ediyor. Bazen de onların

3 *Age.*, s.386.

* S.N. Kramer, *Mythologies of the Ancient World* içinde Niguel Leon-Portilla, "Mythology of Ancient Mexico", s.449.

etkisiyle çağlar meydana geliyor. Bu arada onları meydana getiren Baştanrı işine devam ediyor. Oğulları aracılığıyla zaman ve mekânda her şeye bolluk ve hayat vererek varlığını koruyor.

Tanrının bu oğulları ilk zamanlar büyük bir barış içinde göğün, yerin ve yeraltının temellerini koyuyorlar. Böylece ilkçağ ortaya çıkıyor. Fakat sonra oğullardan biri diğerlerinden üstün olmak istiyor. Kendisini güneş yapıyor ve kendi işleri için külden insanları var ediyor. Bunların meşe palamudundan başka yiyecekleri yok. Diğer Tanrılar kardeşlerinin bu yaptığına kızıyorlar. Bilge olan bu ilk güneşi ve yeri, su götürüyor ve insanlar balık oluyor. Yerlilerin "güneş" dedikleri bu çağ böyle bir felaketle son buluyor.

Bu kez ikinci oğul üstün olmaya kalkıyor, güneşi ve onunla birlikte devleri meydana getiriyor. Bu acayip yaratıklar birbirlerini "sakın düşme, düşen kalkamaz" diye selamlıyorlar. Bunlar yeri, göğü çarparak güneşi ve her şeyi yok ediyorlar.

Üçüncü çocuğun açtığı çağ da yağmur ve ateş ile son buluyor. Dördüncü çocuğun çağı da bir fırtına ile silip süpürülüyor.

Beşinci çağ ise "hareketin güneşi" olarak adlandırılmış. Tanrı çocukları yalnız ağız ve gözden oluşan bir ejder şeklinde Yer Tanrıçasını meydana getiriyorlar. Çocuklardan ikisi kendilerini yılana çeviriyorlar, Tanrıçaya sarılıp sıkıştırarak onu ikiye bölüyorlar. Yarısı yeryüzü, diğer yarısı gökyüzü oluyor. Bu Tanrılar kendilerini ateşe atarak kurban etmek suretiyle güneş ve ayın var olmasını ve hareket etmelerini sağlıyorlar. Baştanrı eski çağların ölüler diyarına giderek kadın erkek iki insan kemiğini toplayıp ve onların üzerine penisinden kan akıtarak canlanmalarını sağlıyor. Böylece beşinci çağ başlıyor ve sürüyor.

Amerikan Yerlilerinden Iraguoianlar*

Zaman, evren iki parçaya ayrıldığında başladı. Bu parçalardan biri ışıklı, insanların oturmasına elverişli gök ülkesiydi. Diğeri karanlıktı

* *Coming to Light,* derleyen Brian Swan, New York 1994, s.466.

ve en eski denizi kapsıyordu. Birçok olaydan sonra büyük şef karısını gök ülkesinden atıyor. Kadın deniz içinde büyük bir kaplumbağa üzerine düşüyor. O zaman orası yer, yani dünya oluyor. Kadın düştüğünde gebe imiş. İki oğlan doğuruyor. Birine "İyi akıl", diğerine "Fena akıl" adını koyuyor. İyi akıl güneşi, ayı, yıldızları, yer üzerinde nehirleri, yararlı hayvanları, bitkileri ve insanları yaratıyor. Fena akıl yüksek dağları, derin yarmaları, şelaleleri, yılanı ve zararlı şeyleri yaratıyor. O çamurdan iki insan şekli yapıyor. Can verirken yaptığı yanlışlık sonucu onlar birer dev oluyor. İyi aklın yaptıklarını Fena akıl bozmaya çalışıyor. Her ikisi dünyanın kontrolü için kavga ediyorlar. Uzun savaşlardan sonra İyi akıl, Fena aklın yaptığı fena şeyleri en eski denizin dibine, Fena aklın egemen olduğu yere gönderiyor, zaman zaman onlar dünya yüzüne çıkarak insanlara sıkıntılar veriyor.

Bu efsanede geçen İyi akıl ve Fena akıl olarak simgelenen ikili düşünce bütün Amerika yerlilerinin ortak düşüncesiymiş.

Afrika'dan Yaratılış Efsaneleri*

Doğu Afrika

İlk insan Kintu ineğiyle birlikte yalnız ve yiyeceksiz yaşıyordu. Yaşamak için ineğin sütünü içiyor, bu sütten elde ettiği peyniri ve yağı yiyordu. Bir gün gökten Tanrı Gulu'nun oğulları ve kızı Nambi yeryüzüne indiler. Tanrılar Kintu'ya nereden geldiğini sordular, ancak o da bunu bilmiyordu. Kintu'dan hoşlanan Nambi onunla evlenmek istedi ve bunun için onu, babasının sınavından geçirmek üzere gökyüzüne çıkardı. Kintu burada pek çok kişi, sürü, muz, tavuk, koyun, keçi ve başka yiyecekler gördü. Tanrı Gulu'nun hazırladığı zor sınavların hepsini geçince Nambi'yle evlenmeye hak kazandı. Çift, Gulu'nun hediyeleriyle birlikte dünyaya dönerken yalnız değildiler. Nambi'nin ağabeyi Walumbe (Ölüm) de onlarla gitti. Bir zaman sonra Walumbe,

* Herausgegeben von Richard Cavendish, *Mythologie der Weltreligionen,* çeviren Emre Erdoğan.

Kintu'yla Nambi'nin çocuklarından birinin kendisi için pişirilmesini istedi. Kintu bunu reddedince de çocukların hepsini öldürdü ve gökyüzüne döndü. Kintu ise çocuk yapmaya devam edeceğini, böylece Ölüm'ün insanı asla yenemeyeceğini söyledi.

Batı Afrika

Çok uzun zaman önce bir erkekle bir kadın gökyüzünden dünyaya indiler, bir başka çift de yeraltından yukarı çıktı. Gök Tanrısı dünyaya bir piton yılanı gönderdi. O da evini bir nehrin içine kurdu. Başlarda kadınla erkeğin çocukları olmuyordu, zaten böyle bir istekleri de yoktu. Bir gün yılan onlara ardıllarının olup olmadığını sordu, hayır cevabını alınca da kadınların gebe kalmasını sağlayacağını söyledi. Çiftlere yüz yüze durmalarını söyleyip, suya daldı. Yüzeye çıktığında erkeklerin göbeklerine su fışkırttı, sonra da onlara evlerine gitmelerini ve yan yana yatmalarını söyledi. Böylece kadınlar hamile kaldılar ve ilk çocukları dünyaya geldi.

Orta ve Güney Afrika

Bakuba (Zaire) yaratılış efsanesine göre, dünya henüz sadece suyla kaplıyken ve her yer karanlıkken, beyaz Tanrı Mbombo hüküm sürüyordu. (İnsanların rengi siyah olduğu için beyaz renk bu kültürde ruhlar dünyasını simgeliyor. Ç.N.) Tanrı bir gün karnında dayanılmaz bir ağrı duydu ve güneşi, ayı ve yıldızları kustu. Güneş o kadar sıcaktı ki, bütün sular buharlaştı ve her yerde kurak tepeler kaldı. Mbombo tekrar kustuğunda insanlar, hayvanlar ve diğer her şey ortaya çıktı: İlk kadın, leopar, kartal, şahabı sakıp (akan yıldız), örs, maymun Fumu, ilk erkek, traş bıçağı, sağaltım sanatı ve yıldırım. Nşinge, suların dişi efendisi, doğuda, oğlu Woto ve kızı Labama ile yaşardı. Woto, Bakuba'nın ilk kralıydı. O çocuklarıyla batıya göç etti ve renklerini siyaha boyadı.

Sudan'da Nil kenarında yaşayan Şillukların inanışına göre ise Yuok (Tanrı), insanı çamurdan yarattı. Sonra kuzeye yaptığı yolculukta beyaz çamuru buldu ve Avrupalıları şekillendirdi. Araplar

kırmızımsı kahverengi çamurdan, Afrikalılar da siyah topraktan yaratıldı. Sonra Yuok insana uzun kollar, uzun bacaklar, ağız, dil, gözler ve kulaklar verdi.

Kamerunlu Pangveler, Tanrının ilk önce çamurdan bir kertenkele yarattığına ve onu ıslanması için bir küçük gölün içine bıraktığına inanırlar. Tanrı kertenkeleyi gölde yedi gün bıraktıktan sonra "İnsan, dışarı çık" diye seslenir ve sudan dışarı kertenkele yerine bir adam belirir.

Natallı Zulunun efsanesine göre başlangıçta kuzeyde Uhlanga isminde büyük bir bataklık vardı. Burada çeşitli renklerde hasırotları ve kamışlar yetişirdi. Bir gün Gök Tanrısı Umvelingangi yeryüzüne indi ve Uhlanga ile evlendi. Bu geniş vadiden değişik renkte pek çok saz kopardı ve onlardan insanları yarattı. Her saz türünden kadın ve erkek olmak üzere bir çift insan oluştu. Bu ilk insanlara unkulunkulu (cet) dendi ve bunlar her bir kavmin ebeveynleri oldular.

İskandinavya*

Başlangıçta sonsuz derinlikte bir uçurum vardı (Ginnungagap). Bunun güneyindeki volkanlar bölgesinden, kuzeyindeki buzlu ve sisli ovaya bir alev yağmuru yağıp da güneyin sıcağıyla kuzeyin soğuğu bir araya gelince hayat başladı. Dev Ymir ve inek Audumla oluştu. Audumla, çift cinsiyetli Ymir'i ve onun çocuklarını özsuyuyla besledi. Tuzlu bir buz bloğunu yaladığında da ortaya bir adam çıktı. Bu, torunlarından biri büyük Tanrı Odin olacak olan Buri'ydi. Daha sonra Odin ve iki kardeşi, Ymir'i öldürdüler ve cesedini parçalara ayırdılar. Bu parçaları boşluğa attılar ve dünya oluştu.

Bir gün Odin ve kardeşleri sahil kenarında yürürlerken bir karaağaca bir de dişbudak ağacına rast geldiler. Bunlardan erkek ve kadını ya-

* Herausgegeben von Richard Cavendish, *Mythologie der Weltreligionen,* çeviren Emre Erdoğan.

ratıp, onlara hayat, ruh, akıl, hareket, konuşma, duyma ve görme yetilerini verdiler. Tanrılar onları, dünyanın insanlara ait olan bu kısmında, Midgard'da bıraktılar. Kendileri için de Asgard'ı kurdular.

Tibet*

Bodhisattva Avolekitesvara, Shakyamuni'nin henüz Budistleştirmediği karlar ülkesine (Tibet) gönderilir.[4] Avalokistesvara, Potala dağının zirvesine oturur ve inanç getirdiği topraklara bakar. Sonra avuç içinden bir ışık demeti yayar ve bundan bir maymun doğar (bir başka versiyonda kendisi maymun şeklini alır). Bodhisattva bu maymunu eğitir ve karlar ülkesine, meditasyona yollar. O zamanlar Tibet'te insan yoktur. Burada filler, geyikler, maymunlar, dağdevleri ve devler yaşarlar.

Maymun meditasyona dalmış otururken yanına maymun şeklini almış bir dişi dağdevi gelir. Maymunun kendisiyle ilgilenmemesi üzerine güzel bir kadına dönüşür ve onun karısı olmak ister. Red cevabını alınca, diğer devleri o topraktaki canlıları yemek üzere çağıracağını söyleyerek maymunu tehdit eder. Çaresiz kalan maymun eğiticisinden tavsiye ister. Bodhisattva, maymuna devle evlenmesini söyler, çünkü onlar insanı doğuracaklardır ve öğreti insanlar arasında yayılacaktır. Devle maymun çiftleşir ve dev dokuz ay sonra altı oğlan doğurur. Bunların vücutları babaları gibi kıllıdır ve anneleri gibi kuyrukları vardır. Suratları kırmızıdır ve et ile kanı çok severler. Babaları onları beslemeleri için, içinde başka maymunların da bulunduğu ormana götürür ve orada bırakır. Bir yıl sonra geri döndüğünde sayılarının beş yüze ulaştığını görür. Ancak oğullarının çocukları ne insandır ne de maymun. Yazın sıcak ve yağmurdan, kı-

* Herausgegeben von Richard Cavendish, *Mythologie der Weltreligionen*, çeviren Emre Erdoğan.

4 Bodhisattva, Nirvana'ya ulaşmış ve kendisini Budizmi öğretmeye adamış kişiye denir. Shakyamuni, Siddhartha Guatama yani ilk Buddha'dır. (Ç.N.)

şın soğuk ve kardan etkilenirler, üstelik yiyecekleri de yoktur. Maymun bunlara yiyecek verince acıyla kıvranırlar ve tüyleriyle kuyruklarını kaybederler. Onlar artık Tibet'in insanlarıdırlar ve Avalokitesvara Buddha'nın öğretisini yayabilecektir.

Orta Amerika*

Bu bölgenin efsanelerinde insan eti için doğru malzemenin bulunuşunun, üstesinden zor gelinmiş bir sorun olduğu söylenir. Maya inanışına göre dünya beşinci çağını yaşamaktadır ve ilk dört çağın toprak, ağaç malzemelerinden yapılmış insanları doğal afetlerle başedememiştir. *Popol Vuh*'ta (Öğüt Kitabı), Gucumatz ve arkadaşlarının şimdiki dünyanın sahiplerinin kim olacağı ve bunun etinin malzemesi konusunu nasıl tartıştıkları anlatılır. Yiyecek dağının içinde bulunan bir yöntem sayesinde öğütülmüş beyaz ve sarı mısır keşfedilir. Bu mısırdan yaratılan insan bir sorun içermektedir. Ürün fazla iyi olmuştur. İnsan Tanrıların görüş ve algısına sahiptir, dört dünya çağının sırlarını anlayabilir ve evrende olagelen her şeyi anında öğrenebilir. Kendi üstünlüklerini korumak ve insanın yaratılmış olduğu hissini karnında ve kafasında tutması için Tanrılar onların "gözlerinin üstüne pullar yerleştirirler".

İnka Yaratılış Efsanesi**

Tanrı Viracocha yeri ve göğü yarattı ve dünyaya insanları yerleştirdi. Güneşi olmayan bu karanlık dünyanın insanları bir gün yaratıcılarına itaat etmemeye başladılar ve o da onları yok etmeye karar

* Herausgegeben von Richard Cavendish, *Mythologie der Weltreligionen,* çeviren Emre Erdoğan.

** Herausgegeben von Richard Cavendish, *Mythologie der Weltreligionen,* çeviren Emre Erdoğan.

verdi. Bazılarını taşa çevirdi, diğerlerini de en yüksek dağlardan daha yüksek dalgaları olan bir tufanda boğdu. Bu felaketten, sadece, bir sandığın içine sığınmış olan bir kadınla bir erkek kurtuldu. Dev dalgalar çekilirken rüzgâr onları yaratıcının yaşadığı yere, Tiahuanaco'ya sürükledi. Tanrı orada bütün halkları yarattı. Onları balçıktan şekillendirdi, bedenlerine elbise boyadı. Her halka bir dil, şarkılar ve tohumlar verdi. Sonra bu çamurdan yarattıklarına hayat ve ruh verdi ve dünyaya dönmelerini emretti. Her halk Tanrının kendisine buyurduğu yerde ortaya çıkacaktı. Bazıları mağaralardan, bazıları tepelerden, kimi nehirlerden, kimi de ağaç kovuklarından çıktı. Her halk dünyaya ayak bastığı ilk noktayı kutsal saydı. Tanrı da karanlık olan dünyayı aydınlatmak için güneşi, ayı ve yıldızları yarattı. Güneş gökyüzüne çıkmadan önce insan şekline girdi ve İnkalar'a seslendi: "Siz ve sizin çocuklarınız diğer halkların efendisi olun ve onlara hükmedin. Beni babanız bilin ve ben de sizi çocuklarım bileceğim."

HZ. MUHAMMED'İN TEYEMMÜM TAŞI DEDİKLERİ BİR ASUR TABLETİ!*

Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Hazinesi'nde "Hz. Muhammed'in Teyemmüm Taşı"[1] adı altında bulunan çiviyazılı bir tablet hakkında uzun zamandan beri bir yazı yazmak istiyordum. Bu yazının, kıymetli varlığım sevgili eşimin anısına yayımlanacak bir kitaba girebileceğini asla düşünemezdim. Fakat bugün, hem Topkapı Sarayı Müzesi, hem de çiviyazısı ile ilgili olan bu yazımın, onun anı kitabına benim de bir katkıda bulunmamı sağlaması, üzüntülerime bir teselli kaynağı oluyor.

Bu tablet hakkında ilk haberi Topkapı Sarayı Müzesi müdürlerinden merhum Tahsin Öz'ün yazmış olduğu *Hırka-i Saadet Dairesi Emanat-ı Mukaddes*'te (İstanbul 1953, s.29) okumuştum.[2]

Yukarıda adı geçen Tahsin Öz'ün kitabında "Teyemmüm Taşı" başlığı altında bu tablete ait şu bilgiler verilmiştir:

> "Hazreti Peygamber'in teyemmüm için kullandığı kaydiyle saklanan bu eser üzerinde yaptığımız incelemede bunun bir

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Eylül 1995.
Muazzez İlmiye Çığ'ın bu yazısı, eşi eski Topkapı Sarayı Müdürü Kemal Çığ anısına 1984'te hazırlanan *Kemal Çığ'a Armağan* adlı kitaptan alınmıştır.

1 Teyemmüm: İslamda su bulunmaması ya da kullanılamaması durumunda hades denen hükmi pisliklerden temizlenme. Teyemmüm yapılırken iki el toprağa iki kez vurulmalı ve sıvazlama işlemi elin tamamı ya da büyük bir bölümüyle yapılmalıdır. Sıvazlama işlemi yüz ve kolların tamamına uygulanmalıdır.

2 Bu kitap, her nedense yayımlanır yayımlanmaz toplattırılmış olduğundan elimde yoktu. Sayın Aysel Tuzcular, bir arkadaşından bulup bana o sayfanın fotokopisini getirdi; kendisine teşekkür ederim.

taş olmayıp Asuri devrine ait bir tablet olduğu anlaşıldı. Güneşte pişirilmiş olan bu tabletin uzunluğu 0.095, genişliği 0.45 ve kalınlığı da 0.025 cm.dir. Üzerinde 57 satır çiviyazısı bulunmaktadır. Mevzuun da fevkalade mühim olduğunu, Prof. Unger'den[3] öğrenmiş bulunuyoruz. Niniveda Asurbanipal'in arşivinden çıkmış bir mektuptur. Gönderenin ismi Allah verdi manasına gelen Şum İddina'dır. İmza sahibi, Asur kralının baş hademesidir. Babilonya civarında Barsip şehrinde bulunmakta olan Mariştar ismindeki heykeltıraş ile görüştüğünü ve kralın heykellerinin taslaklarını gördüğünü bildirmektedir. Kezalik Babil'in en büyük mabudu olan Esagila'ya konmak için heykellerin gönderilmesinden bahsedilmektedir. İşte İslamiyetten asırlarca evvel bir devre ait olan bu tablet, belki de Hz. Muhammed'in eline ulaşmış ve böylece tarihi eser Peygamber'in teyemmümüne mazhar olmuştur. Fakat mevzuu bu kabil binlerce tablete nazaran çok mühimdir. Cidden Emanat-ı Mukaddese ve Hırka-i Saadet Dairesi bir ummandır."

Nasıl olmuştu da bu tablet Peygamberimizin eline geçmiş ve onu koruyarak teyemmüm taşı yapmıştı? Bu konu beni bir hayli zaman düşündürdü. Bu arada Edward Chiera, *Sie Schrieben au Ton* (Orell Füzzli verlag, Zürich 1953), s.42'de bir cümle dikkatimi çekti. Burada, henüz Avrupa bilim adamlarının çiviyazısını tanımadan çok önce Müslümanların bunu görmüş olabileceği, çünkü *Kur'an*'da "cinler tarafından yazılıp cehennemde kurutulan tuğlalar" şeklinde sözü edilen tuğlaların çiviyazılı tabletler olabileceği yazılıyordu. Diğer taraftan vaktiyle Halep'te Hitit hiyeroglif yazısıyla yazılmış taşların kutsal sayıldığını, bunlardan birisinin romatizmaya, diğerinin göz ağrısına iyi geldiğine inanıldığından bu taşların oradan alınarak Avrupa'ya götürülmesinin büyük bir olay yarattığını da biliyordum.

3 Prof. Unger, 1918-1931 yılları arasında zaman zaman İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gelerek Eski Doğu'ya ait arkeolojik eserlerin tasnifinde ve bu arada bir kısım çiviyazılı tabletler üzerinde de çalışmıştır.

Acaba halk tarafından tek tük çıkan tabletler de aynı inançla korunmuş muydu? Fakat kazılarla ilgili okuduğum kitaplarda böyle bir inanca hiç rastlamadım. *Kur'an*'da hakikaten Edward Chiera'nın yazdığı cümle var mıydı? Bu hususu merhum Abdülbaki Gölpınarlı'ya[4] sordum, olmadığını söyledi. *Kur'an*'ın çevirisinden devamlı hatim indiren rahmetli anneme bunu araştırmasını rica ettim, o da bulamadı. Bunlara rağmen ben yine de *Kur'an*'ı baştan başa taradım, fakat boşunaydı. Maalesef Edward Chiera'nın bu cümleyi neye dayanarak yazdığını anlayamadım.

Tablet, Nasıl "Mukaddes Emanet" Oldu?

Bu tableti ancak merhum Hayrullah Örs'ün müdürlüğü zamanında görmem mümkün oldu. O zaman tabletin konduğu kutunun içinde Arap harfleriyle yazılmış iki küçük etiket şeklinde kâğıt buldum. Bunlardan birinde "askeri levazım ambarı", diğerinde de "maarif nezareti ambarı" yazılıydı. Şu halde tablet Mukaddes Emanetler ile gelmemişti. Bu duruma göre tabletin geldiği tarihte henüz eski adı "Müze-i Humayun" olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri de kurulmamıştı. Askeri levazım ambarı 1846 yılına kadar Topkapı Sarayı'nın dış avlusundaki Aya İrini Kilisesi'ydi. O tarihten sonra burada ilk müzelik eşyalar toplanmaya başladığına göre, bu tablet, memleketimize daha "müze" kurulmamışken gelmiş olmalıydı. Avrupa'ya ilk tablet 18. yüzyılda Pietra Della Vella isimli bir İtalyan seyyahı tarafından getirilip Vatikan Müzesi'ne verilmişti. Fakat o zaman tabletin üzerindeki işaretlerin bir yazı olduğu bile bilinmiyordu. 1817 yıllarından sonra Irak'ta Musul civarındaki harabeler batı gezginlerinin ilgisini çekmeye başlamış ve 1840 yıllarında Musul Fransız Konsolosu Emil Botta ve İngiliz seyyahı Henry Leyard tarafından buralarda araştırmalar ve kazılar yapılmıştı. İlk zamanlarda yalnız

4 *Kur'an*'ın Türkçeye çevrisini yapan Abdülbaki Gölpınarlı için bkz. *Meydan Larousse*, c.5, s.227.

heykeller ve kabartmalara ilgi duyulmuş, köylüler tarafından getirilen tabletler, arşivler, kütüphaneler çıkıncaya kadar ilgi görmemişti. Bizim tabletimiz de herhalde bu tarihler arasında bir Türk subayının eline geçmiş, o da onu askeri levazım ambarına getirmiş veya göndermiş, orada ne yapacaklarını bilemediklerinden maarif ambarına aktarılmış, oradan da Arap yarımadasından geldiği için herhangi bir şahsın "Peygamberimizin Teyemmüm Taşı" yorumu ile Mukaddes Emanetler arasına alınmış olmalı.

Konusu ve Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler arasında bulunması dolayısıyla önemli olan bu tableti kopya ettim. Sumer ve Hitit dillerinde yazılmış tabletlerle meşgul olduğum için Yeni Asur devrine ait Asurca yazılmış bu tablet üzerinde uzun ve derin bir çalışma gerektiğini anlayarak bu konunun en büyük uzmanlarından hocam Prof. B. Landsberger'e yaptığım kopyayı gönderdim. Hocam B. Landsberger, bu tablet hakkında ve onunla ilgili diğer olayları açıklayan *Brief des Bischof Von Esagila an König Asarhadon* (Amsterdam 1965) isimli 77 sayfalık bir kitap yazmıştır.

Ben aşağıda, hiç kırıksız 59 satırı kapsayan mektubun kopyasını, Türkçe çevirisini, okunuşunu ve Prof. Landsberger'in kitabından küçük bir özeti vererek önemli ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde tek olarak duran bu tableti okuyuculara tanıtmayı bir görev saydım.

Tabletteki Mektubun Çevirisi

1. Memleketlerin kralı, Efendime, kulun Şum-iddina (dan).
2. Nabû ve Marduk (Tanrıları) memleketlerin kralını, Efendimi takdis etsinler.
3. Krala, Efendime (gelmek için), yola çıkmak üzere idim;
4. (Fakat) Mar-İştar buraya geldi,
5. dedi ki: "tahta kaideleri yazacağım";
6. Onun gözüne iyi görünen bir şey yok (her şeyi eleştiriyor).
7. Bu yüzden geciktim.

8. Benimle (onun işi) bitince,
9. yola çıkacağım ve Kralımın, Efendimin ayağını öpeceğim.
10. Mar-İştar getirdiği kral heykelleri için
11. şöyle dedi: "(onlara) bakınız, birisi, kusursuz, dikilmeli!"
12. Ben ve ustalar, kralın kulları
13. onları (şöylece) değerlendirdik:
14. Kralım, Efendime gönderdiğim heykele benzeyen biri
15. kusursuz. Eğer kralım, Efendim kalçasını
16. kuşatıp Tanrın Marduk'un
17. huzuruna girersen,
18. kralım, Efendimin kuşanması
19. tıpkı kral Efendime gönderdiğim heykeldeki gibi; (onu) Asur'da
20. Bel'in tahta altlığına (heykel kaidesi) koyduğum gibi,
21. Babil'deki Esagil ve (diğer) mabetlerine koydum ki, kral
22. (onu) görebilsin; eğer onu kralım Efendim beğenirse,
23. olduğu gibi kalabilir. Fakat eğer kralın
24. hoşuna gitmezse, kral Efendimin bana
25. gönderdiği bir heykel konmalıdır.
26. Mabet işçilerinin başı olan Ah-iddina,
27. Bel'in tarımcısı Balatu,
28. (mabetteki) kral temsilcisinin arabacıları
29. Bel-uşallim ve Nabu-eriba'yı,
30. onun (Mar-İştar'ın) bana bildirdiği kral buyruğuna göre,
31. kralın onları sorguya çekmesi için,
32. krala gönderdim.
33. Bana şöyle de bildirildi: iki saray hadımağasını,
34. Asur'dan buraya kaçtıktan sonra,
35. kral temsilcisi onu evine sakladı;
36. fakat şimdi onları Borsippa'ya
37. gönderdi.
38. Ben kendi başıma hareket edemem ve onları Borsippa'dan
39. buraya getiremem. Eğer kralım, Efendim
40. uygun bulursa, kralın bir elçisi

41. onlarla gelebilir,
42. ve onlar bu durumdan haberdar olmadan,
43. ve başka bir yere gitmeden
44. bulundukları yerden buraya getirilir.
45. Kralım, Efendimin bana yazmış olduğu saray hadımağalarını
46. tutukladım. Şu sırada (henüz)
47. Mar-İştar'ın emrindeyim; (fakat) işimiz
48. biter bitmez, onu (saray hadımağasını)
49. benimle birlikte oraya getireceğim.
50. Herkesin sarayda bir kardeşi veya bir arkadaşı
51. var, ona dayanıyor.
52. (fakat) benim, Kralım Efendimin sarayında
53. kralım Efendimden başka
54. Herhangi bir yakınım yok.
55. Şimdi, Marduk ve Sarpanitu'ya
56. Kral, Efendimin hayatı için
57. dua ediyorum.
58. Valinin topoğrafı berber oğlu İmba, Elâm'dan
59. buraya geldi. Vali (henüz) onu görmedi. Krala bilgi!

Mektubun Tarihi Olaylar İçindeki Yeri

Hiç kırıksız 59 satırı olan bu mektubun anlaşılabilmesi için, son Asur devletinin büyük kralları olan Sargon, Sanharip, Asarhadon ve Asurbanipal'e (İÖ 722-627) ait Ninive arşivinden çıkan mektuplarla bunun karşılaştırılması gereklidir. 1471 adet olan bu mektuplardan[5] bir kısmıyla bizim tabletimizin, ya konuları ya içlerinde geçen şahıs adları veya kazılışlarındaki özellikleri bakımından bir ilişki ve benzerliği bulunmuştur.

5 Bu mektuplar British Müzesi'ne götürülmüş olup; R.F. Harper, *Assyrian and Babylonian Letters belonging to the K collection in the British Museum*'de (14 cilt, Chicago 1892, 1914) yayımlanmıştır.

Mektubun konusu hakkında açıklamalara başlamadan önce onun daha iyi anlaşılabilmesi için, yazıldığı zamanın tarihi hakkında çok kısa bir bilgi verilmesini uygun buluyorum.

İÖ 3000'in içinde Mezopotamya'da Sumer egemenliği sürerken, güneyden Sami kavimler yavaş yavaş Mezopotamya'ya girmiş ve Sumerlilerin başlayan siyasal güçsüzlüklerinden yararlanarak, İÖ 2400'lerde Akat devletini, İÖ 1900 yıllarında ise güneyde Babil, kuzeyde Asur devletini kurmuşlardır. Bu devletler zaman zaman dışarıdan gelen yabancıların akınlarıyla el değiştirmişler, güçsüzleşmişler, tekrar yükselmişler ve birbirlerini egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır.

Asurlar son olarak, Kral Sargon'un oğlu Sanharip ile Babil'i ele geçiriyorlar. Sanharip Babil'i alınca, onu yerle bir edercesine yakıp yıkıyor. Halkını öldürüyor veya tutsak ediyor. Babil'de dikilmiş kral, Tanrı ve Tanrıça heykellerini kırıp parçalıyor. Yalnız, Babil'in tanrısı olan Marduk'un heykelini, mabedi Esagila'dan kaçırarak bir esir gibi Asur'a götürüyor.

Sanharip'in oğlu Asarhadon, babasının yaptığı bu vahşeti düzeltmek istiyor ve yıkılan yerleri yeniden onartıyor. Babil'den kaçanları, köle ve tutsak olarak oraya buraya dağılmış bulunanları tekrar Babil'e getirterek yağma edilen mallarını geri veriyor. Kırılan, bozulan kral ve Tanrı heykellerini yeniden eski parlaklıklarıyla yaptırarak yerlerine koydurtuyor. Tanrı Marduk'un heykelini de Asur'dan Esagila mabedine geri gönderiyor.

Bu arada Babil'de yeni bir idari organizasyon yapıyor. Başta Babil olmak üzere bütün şehirlere kendine sadık adamları idareci olarak koyuyor. Özellikle din adamlarını, astrologları dost olarak kazanmaya çalışıyor. Fakat Babil ülkesinde bir taraftan krala yaranmaya çalışanlar, diğer taraftan Sanharip'in yaptıklarını unutamayan ve Asur'un egemenliğine boyun eğmek istemeyen Babilliler var. Bütün bu memurlar krala birbirlerini çekiştiren mektuplar yazarak rakiplerini gözden düşürmeye çalışıyorlar.

İşte bizim mektubumuz da bunlardan biri. Babil'in baş mabedi Esagila'nın Şum-iddina isimli piskoposu da krala, Babil'de olup bitenleri, bu arada bazılarını da çekiştirmeyi unutmadan, bizim mektubumuzu yazdırıyor. Yazdırıyor diyoruz, çünkü o zaman yazı yazmasını bilenler çok özel kimselerdi. Piskopos, bu mektubu yazdırırken, verdiği haberleri yazıcının pek anlamaması için oldukça kapalı bir tarzda söylemiş olmalı ki, bu nedenle mektubun anlaşılması güçleşiyor. Bazı ifadeler, bu türde yazılmış başka mektuplara göre açıklanabiliyor.

Mektubun Açıklaması

Birinci satırda mektubu gönderen Şum-iddina'nın, başka belgelere dayanarak,[6] Esagila mabedinin piskoposu (Şatammu) olduğu anlaşılıyor. O, büyük mabetlerin kült rahiplerinin başı, mabet hazinesinin mühür koruyucusu, şehirlerde küçük mabetlerin denetleyicisi ve belediye başkanlığı görevlerini bir arada yürütmektedir.

Birinci ve diğer satırlarda mektubun yazıldığı kimse "memleketlerin kralı, Efendim" veya "kral" olarak ismi verilmeden geçmektedir. Aşağıda vereceğim ipuçlarına dayanarak, bu kralın İÖ 680-669 senelerinde hüküm süren Asur Kralı Asarhadon olduğunu anlıyoruz.

Dördüncü satırda, heykel kaidelerini yazacağı söylenen Mar-İştar'ın, Ninive arşivinden çıkmış 15'i aşkın mektubu vardır. Bu mektuplara göre kral din adamlarını, astrologları ve ne oldukları belli olmayan bazı kimseleri, Babil'de gezici yüksek selahiyet sahibi kimseler olarak kullanmıştır. Mar-İştar da böyle biri olarak burada ortaya çıkıyor.[7] O, Esagila mabedindeki Tanrı heykellerinin kaidelerini kitabe ile donatacaktır (satır 4) ve hepsini eleştirecektir (satır 6). O aynı zamanda Asur'dan getirilen kral heykellerini Esa-

6 Şum-iddina'nın Piskopos Şatammu olduğu *Archiv für Orientforschung 13* (1939-1941), Tf. III-IV'ten anlaşılmıştır.

7 Mar-İştar'ın on mektubu, bizim mektubumuza bir benzerlik göstermektedir.

gila mabedine koymayı da deniyor (satır 10-12). Fakat mektubu gönderen, sanatkârlarla yaptığı görüşme sonucu, bunu yaptırmak istemiyor ve kendisi tarafından konulanların, ancak kral bu hususta bir karar verinceye kadar, yerlerinde kalmasını istiyor. Bu karar yalnız, kralın Babil'e gelerek Esagila mabedinde Tanrı Bel'e saygı gösterisinde bulunduğu zaman kesinleşebilir (satır 15-17). Bu arada mektubu gönderen, vaktiyle Asur'daki Marduk mabedine ve Babil'deki diğer küçük mabetlere kral heykellerini diktiğini belirtiyor (satır 19-21).[8] 12-25. satırların anlamı biraz belirsiz olmakla beraber, Sanharip zamanında Babil'de tahrip edilen mabetlerin Asarhadon tarafından yeniden yapılması veya onarılmasıyla ilgili olduğu görülüyor. Mektubu gönderenin hangi nedenle Asur'da kral heykelini dikmek istediği anlaşılmıyor.

Mektubun ikinci büyük kısmı, Asarhadon'un Babil'de uyguladığı idare şekline karşı duyulan hoşnutsuzluklarla ilgili. Oradaki sorumlu şahıslar birbirlerine karşı istedikleri gibi hareket ediyorlar ve birbirlerini krala müzevirliyorlar. Bu arada mabetlerin tamiri için gönderilen şahıslar arasında bulunan Mar-İştar da, kendisinden nefret eden, Babilli memurların tarafını tutanlara güven duymuyor ve krala onları çekiştiriyor. Mektubu gönderen, böyle iki önemli şahıs hakkında yazıyor. Bunlardan biri piskoposu denetleyen kralın komiseri veya garnizon kumandanı qipu (satır 29 ve 35). Diğeri ise "eyalet valisi" ki, burada Babil ülkesi valisi olarak görünüyor (satır 58-59). Babil'in küçük kentlerinde onun sorumluluğu piskopos tarafından yürütülüyor.

Bunlardan başka mektubu gönderen, Mar-İştar'ın ona ilettiği kralın buyruğuna uyarak, Esagila'nın iki yüksek idare amiri ile qipu'nun iki arabacısını sorguya çekmek üzere Ninive'ye gönderiyor (satır 26-32).

8 Kral heykellerinin kutsal yerlere dikilmesi, İÖ 2000 yıllarından itibaren devam edegeliyor. Bunlar kitabeleniyor. Kral Asarhadon zamanına ait bir mektuptan, Borsippa kenti caddelerinde Asarhadon'un büyük babası Sargon'un heykellerinin dikili kaldığı anlaşılıyor.

Saraya mensup Asurlu iki kaçağı önce sakladı, sonra da Borsippa'ya gönderdi diyerek Qipu'yu çekiştiriyor. Kral isterse, onları tutuklayabileceğini bildiriyor (satır 33-34).

Bundan sonra şu haber geliyor: Mektubu gönderen, kralın doğrudan doğruya kendisine verdiği emir üzerine, başka bir Asurlu saray mensubunu tutuklamış ve onu şahsen Ninive'ye getirmek istiyor (satır 45-49).

Son kısmında mektubu gönderen, biraz çocukcasına, kendisinin sarayda yalnızlığından ve sağlığı için dua ettiği kraldan başka kimsesi olmadığından dert yanıyor (satır 50-55).

Mektubun sonunda, gönderen, krala bir gizli haber daha ulaştırıyor: Valinin (Babil valisi) bir memuru Elâm'dan gelmiş ama valinin bile bundan haberi yokmuş.

SÜNNET GELENEĞİNİN KÖKENİ*

Bilim ve Ütopya'nın bir okuru sünnet geleneğini sormuş. Sayın Prof. Neşet Çağatay da onun bir yönünü açıklamış. Ben de bir diğer yönünü açıklamak istiyorum.

Sünnetin Kaynağı Mısır

Sünnet, Eski Mısır kültüründen gelen bir inanç. Eski çağlarda bazı toplumlarda din adamları kendilerini bir Tanrıya adarlardı. Sumerlilerde, kadınlar fahişe, erkekler eşcinsel olarak Tanrı için kendilerini mabede adarlardı. Bazen çocuklar da Tanrı için verilirmiş mabetlere. *Kur'an*'da, Âl-i İmrân Suresi, ayet 35-37'de yazıldığına göre İsa'nın anneannesi, Meryem'e gebe kalınca, bir kızı olursa mabede vereceğini söylemiş. Meryem doğunca götürüp onu mabede bırakmış.[1]

Bakhus rahipleri vücutlarına asma yaprağı şeklinde, diğer rahipler de çeşitli şekillerde dövme yaptırırlardı. Kybele rahipleri de kendilerini hadım ettirirlerdi.

Eski Mısır'da erkek cinsel organı bereketin sembolü olarak çok önemli sayılmış. Dinsel törenlerde halk, çok büyük erkek cinsel organı olan kuklalar taşırmış. Taşıma esnasında kuklaların yalnız bu organları hareket edermiş. Mısır'dan kaynaklanan erkek cinsel organına (Phallus) tapma geleneği, Anadolu'ya, Yunanistan'a ve Roma'ya kadar

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Temmuz 1996.

1 Daha geniş bilgi için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, İstanbul 1995, s.31.

gitmiştir. Bu geleneğin Hindistan'da da önemli bir yeri varmış. Diyonisos törenlerinde insanlar, Mısır'daki gibi, çeşitli maddeden yapılmış erkek cinsel organı heykellerini ellerinde taşırlarmış. Anadolu'da bazı heykellerde, özellikle Hermes heykellerinde bu organ sertleşmiş olarak gösterilmektedir. Bu organ aynı zamanda koruyucu olarak algılanmış ve ona benzer çeşitli muskalar yapılmıştır.

Mısır'da ayrıca, Tanrıya bağlılık göstergesi olarak bu organdan küçük bir parça kesmişler. Hatta kadınlarınkinden de... Habeşistan'da hâlâ süren kadınların sünnet geleneği, Mısır'da bırakılmış. Geç çağlarda, erkeklerde yalnız rahipler sünnet olmaya başlamış. İskenderiyeli Elemens'in yazdığına göre Phitagoras, Mısır'daki gizli ayinlere girebilmek için sünnet olmuş.

Yahudilere Geçişi

Bu geleneğin İsrail'e geçmesi de şöyle: Üç dinin atası olarak kabul edilen İbrahim Peygamber Mezopotamya'dan çıkmadan önce oranın geleneğine uygun olarak kendi Tanrısı varmış. Bu Tanrı onu hep korumakla yükümlüymüş. İbrahim 75 yaşına gelince, *Tevrat*'a göre, Tanrısı ona Filistin'e gitmesini öneriyor. İbrahim de gidiyor. Orada, karısını, kız kardeşi olarak tanıttığı için, Firavun İbrahim'in karısıyla evleniyor. Sonradan kadının evli olduğnu anlayan Firavun, karısıyla birlikte birçok da mal vererek İbrahim'i Mısır'dan geri gönderiyor.

Tevrat, Tekvin, bab: 17 şöyle diyor:

> "Abram 99 yaşında iken Rab görünerek ona, 'seni birçok milletlerin atası yapcağım. Artık adın Abram (Aramice) değil, İbrahim (İbranice yüce baba, topluluğun babası) olacak. Sana ve senden sonra gelenlere Kenan diyarını vereceğim. Buna karşılık senden sonra gelenlere senin Tanrın olan beni Tanrı olarak kabul ettireceksin. Bunu böyle yapacağınıza dair vereceğiniz sözü tuttuğunuzu, sünnet olarak kanıtlayacaksınız ve bu aramızda yaptığımız antlaşmanın işareti olacaktır."

Yani, ben size toprak vereceğim, siz de beni Tanrınız olarak tanıyacaksınız. Bunu da sünnet olmakla kanıtlayacaksınız.

Bunun üzerine İbrahim'in evindeki her erkek sünnet oluyor.

İbrahim'den çok sonra Musa'nın uşağı Nun oğlu Yeşua zamanında yine sünnetten söz edildiği görülüyor. Yeşua, Mısır'dan çıkan halkın başına geçiyor. Yollarda ona Rab görünerek şöyle söylüyor:

> "O vakit Rab Yeşua'ya dedi: 'Kendin için taştan bıçaklar yap ve İsrailoğullarını sünnet et'" (*Tevrat,* Yeşua, bab 5:2)

ve Yeşua'nın sünnet etmesinin sebebi şudur: Mısır'dan çıkan bütün erkekler ve cenk adamları öldü. Onlar sünnetliydi, yolda doğmuş olanlar sünnetsizdi. Çünkü İsrail oğulları 40 yıl çölde yürüdüler.

İsraillilerin Mısır'dan getirdikleri gelenekler; sünnet olmak, oruç tutmak, abdest almak, günlük tütsüsü, kollu şamdan, kızıl inek kurbanı, çörek otuyla günah temizlemek, domuz eti yememek (Voltaire).

Heredot'un yazdığına göre Mısır'da domuz pis sayılıyor. Yolda biri domuza değse kendini elbiseleriyle nehre atıp temizleniyor. Domuz çobanları tapınağa giremiyor ve kendileri gibi çoban olanlar arasından evlenebiliyorlar. Domuz, yalnız dolunay olduğu zaman ay için kurban ediliyor. Ama eti yenilmiyor.

Görüldüğü gibi İsrailliler, Tanrıya bağlılığın bir işareti olarak, bunlar gibi sünnet geleneğini de Mısırlılardan almışlar.

Kur'an'da sünnetle ilgili bir ayet yok. Bunu Araplar çok daha önce Mısırlılardan aldıkları için yazılmaya lüzum görülmemiş. Onlarda da kadın sünneti varmış. Mısır'da kadınların sünnet olma geleneği kalkınca, Araplarda da kalkmış olduğu anlaşılıyor.

Hıristiyanlıkta Neden Sünnet Yok?

Hıristiyanlıkta sünnet geleneğinin olmamasının nedeni *İncil*'de şöyle açıklanıyor:

"Diyoruz ki, İbrahim'in imanı kabul edildi. Bu sünnetlilikte iken değil sünnetsiz iken oldu. Bütün iman edenlerin hatta sünnetsiz olanların babası olsun diye sünnetsizlikte sahip olduğu imanının mührü olarak sünnetli oldu. Atamız İbrahim'in sünnetsizlikte iken malik olduğu imanın izinde yürüyenlerin de babası oldu. Çünkü dünya varisliği vaadi şeriat yoluyla değil iman yoluyladır. Tanrı katında şeriat ile kimse imanlı olmaz. Şeriat iman değildir." (Romalılar, bab 4:9.)

Bu demektir ki, İbrahim sünnetli değilken tek Tanrıya iman etmiş. Sonradan din hükmü olan şeriat çıkmış. İnsanda asıl aranan imandır. Şeriat ise iman değildir. Bu nedenle insanların sünnet olmasına gerek yoktur denmiş ve bunun için de Hıristiyanlıkta sünnet geleneği kabul edilmemiş.

Kaynakça

- Voltaire, *Felsefe Sözlüğü.*
- *Heredot Tarihi.*
- *Tevrat.*
- *İncil.*

IRAK TARİHİNE AİT İLK ARAŞTIRMALAR*

Irak tarihinde geçen yüzyılın önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Zira o zamana kadar bugünkü Irak sınırları içinde bulunan Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki topraklar altında bulunan muazzam bir tarihin varlığı hakkında henüz bir bilgi yoktu. Gerçi klasik yazarlardan Heredot ve Beresos ile Tevrat, Asur, Babil ve Mezopotamya kelimelerini tanıtmışlardı, ama daha ileri gidip bunlar hakkında etraflı bilgiler verememişlerdi. Eski Mezopotamya'nın en eski ve en yeni tarihi asırlar boyunca toprak altında kaldıktan sonra nihayet geçen yüzyıl içinde ancak kazılar aracılığıyla ortaya çıkarılabilmiştir.

1835-1837 yıllarında İngiliz hükümeti, siyasi ve iktisadi amaçla Mezopotamya'ya bir heyet göndermişti. Bu heyet Birecik civarındaki Fırat sahilinde bir kamp kuruyor ve bu kampa kara yoluyla iki vapur gönderiliyor. Parça halinde giden bu vapurlar orada bir araya getirilip Fırat'a indiriliyor. Bunların amacı Fırat'dan aşağı inip Dicle'den tekrar yukarı çıkmak suretiyle bu nehirlerin gidiş gelişe elverişli olup olmadığını incelemekti. Bu gemilerden birisi batmış, diğeri de pek fazla bir iş görememişti. Buna karşılık bu seyahatin sonucu olarak coğrafyacılar o alanın bir haritasını çıkarıp coğrafyası hakkında güzel bir rapor hazırladılar.

Bu arada aslen İngiliz olan Rawlinson isimli bir subay Hama'dan ve Kirmanşah yolu üzerinde bulunan Ahamenit Kralı Dara'ya ait *Behişton Kaya Kitabesi*'yle ilgilendi. Pers, Elâm ve Babil

* *Tarih Dünyası* dergisi, yıl 2, c.3, Irak Sayısı, Eylül 1954.

dilinde çiviyazısıyla yazılmış olan bu kitabenin Pers diliyle olan en basit kısmını hayatı pahasına kayalara tırmanmak suretiyle kopya etti ve daha sonra çözerek yayımladı. Gerek *Behişton Kitabesi*, gerekse daha önce Persepolis'te bulunan buna benzer kitabeler üzerine bazı ilim adamlarının ilgileri Mezopotamya'ya çekildi. Zira o sıralarda Ninova ve Babil sitelerinden çıkması ihtimali olan birçok kitabe ve tuğla Avrupa'ya gelmeye başlamıştı. Bunlar üzerindeki yazılarla kitabelerin üzerindeki yazıların aynı olduğu görüldü. Bunun üzerine 1842'de bir Doğu bilimcinin tavsiyesine uyarak Fransız hükümeti Botta'yı Musul'a konsol tayin etti ve kendisine Musul'un karşısında bulunan höyüklerle meşgul olmasını söyledi. Bu meşgul olunacak höyüklerden birisi Koyuncuk, diğeri Nebi Yunus tepesidir. *Tevrat*'a göre Yunus Peygamber bu tepede oturup karşıdaki şehrin tahrip edilmesini Allah'tan rica etmiştir.

Botta para toplayarak kazılara başladı. Koyuncuk'ta yapılan bu ilk kazıda pek fazla bir şey bulamadı. Bunun üzerine Horsabat'tan gelen bir adam kendisine "Koyuncak'taki taşlar gibi benim köyümde de var" demesi üzerine oraya gitti. Hakikaten orada muazzam binalar ve bir yığın kabartma taşlar buldu ve onların rölevesini yaptırdı. 1845'te Sayard'da Asur krallarının merkezi hükümetini buldu. Nemrut'ta işini bitirdikten sonra Koyuncak'ta Ninva harabelerini aramaya başladı. Bu defa diğer yerlerde bulunan büyük taşlardan başka ayrıca çanak çömlek adını verdiği çiviyazılı tabletleri buldu. Bu tabletlerde de *Behişton Kitabesi*'ndeki yazının aynısı olduğu gözlemlendi. O zaman henüz bu kitabenin Persçe kısmı kopya edilmişti. Bu yazıların kopya edilen kısımla değil de, henüz kopya edilmemiş olan ikinci kısımla aynı olduğu anlaşıldı ki, bu kısım Babilceydi. Bunun üzerine Rawlinson *Behişton Kitabesi*'nin ikinci kısmını da kopya etmeyi ve çözmeyi başardı. Aynı zamanda bunun Sami bir lisan olduğunu da tespit etti. İrlandalı bir alim olan Edward Hinks de bu yazı hakkında bazı keşifler yaptı. Bu yazıyı

oluşturan işaretlerin bir kısmının hece, bir kısmının kelimeleri ifade ettiğini, bir kısmının da birçok okunuşu olduğunu tespit etti. Bundan sonra diğer Doğu bilimciler de yeni keşfedilen bu yazı ve dille meşgul olmaya başladılar.

1849-1852 yıllarında sınır tayini için Türk, Irak, İngiliz ve Rus temsilcilerinden bir heyet Irak'ta bulunuyordu. Bu heyete dahil bir İngiliz subayı Mezopotamya'nın güneyindeki höyüklerde araştırma yapmaya başladı.

1854'te Babil şehrinin harabelerinde kazılar yapıldı. Böylece bir taraftan kazarlar bol malzeme çıkarırken diğer taraftan alimler de yoğun bir şekilde dilin çözülmesini ilerletmeye çalışıyorlardı. 1857'de birbirinden haberi olmayan dört alime Asurca bir metin verildi ve hepsinden ayrı ayrı belirli bir zaman içinde mühürlü olarak bir tercüme istendi. Bir ilmi heyet tarafından bu tercümeler incelendi. Neticede ikisi İngiliz, biri İrlandalı, biri Fransız olan bu alimlerin bu metni aynı şekilde tercüme ettiği görüldü. Böylece yazının okunuşunun katiyetine emin olarak çalışmlara hız verildi. Artık bundan sonra Asuroloji ilmi kurulmuş oluyordu.

Koyuncak'tan gelen tabletlerin incelenmesi sırasında bu tabletlerin bazısında *Tevrat*'ta anlatılan "Tufan" hikâyesinin aynısı olduğu görüldü. Hatta yalnız Tufan değil, *Tevrat*'ta bulunan bazı mitolojilerin bulunduğu anlaşılınca Hıristiyanlarda müthiş bir heyecan başladı. Birçok sofinin inanışı bozuldu. Bu suretle bir taraftan insanlığın eski tarihine, diğer taraftan Hıristiyan din ve ilahiyatına ışık veren bu eski belgeler birdenbire fevkalade bir merak uyandırdı ve adeta günün meselesi haline geldi. Hatta o kadar alakadar olundu ki, bir İngiliz günlük gazetesi bile kazı yapılması için bir hayli para sarf etti. Bütün aydınlarda Eski Mezopotamya'ya karşı merak uyanınca kazılara yeniden önem verilmeye başlandı. Bu defa Bağdat ile Basra Körfezi arasındaki ovanın sayısız höyükleri kazarların dikkatini çekti. Bir taraftan eski ismi Sippar olan Abu-hab-

ba mevkiinde, diğer taraftan eski ismi Lagaş olan Tello höyüklerinde kazılar yapıldı. Bu kazılar sonucunda daha önce bulunmuş olan medeniyetten daha eski bir medeniyetin var olduğu ve bu medeniyetin ve ilk yazılı belgelerin Sumerlilere ait olduğu tespit edildi. Bundan sonra Sumerlilerin kültür merkezi olup MÖ yaklaşık 2500 yılından milada kadar arşivleri ve kütüphaneleriyle varlığını muhafaza eden Nippur, Sumerlilerin Tufan şehri olan Şuruppak, yazının ilk örnekleri bulunan Uruk, Asur, Babil, Kiş gibi eski şehirlerin harabelerinde kazılar yapıldı. Ayrıca yerliler tarafından yapılan gayri meşru kazılar da dahil, bütün bu kazılardan on binlerce çiviyazılı belge bulundu ki, bunlar bugün meraklılarına sırlarını vermekte ve Mezopotamya'nın bundan 5000 yıl önceki tarihinden başlayarak İsa'nın doğumuna kadar olan zamanın iktisadi, siyasi, dini, edebi ve kültürel hayatını aydınlatmaktadır.

TARİH BOYUNCA KADIN*

Sumer'de, siyasal yaşamda kadınlar kral eşleri olarak veya krallık yaparak Sumer tarihinde önemli roller oynamışlardır. Halk kadını da kendi başına ticaret yapabiliyor, mal sahibi olabiliyor, borç alıp verebiliyor, kefil olabiliyor, dâva açabiliyor, mahkemelerde tanıklık edebiliyordu. İslamdaki gibi iki kadın bir erkek yerine geçmiyordu. Kadınlar tarla, bahçe, su kanalları açma, dokumacılık gibi işlerde çalışıyorlardı. Doktor, ebe, berber, sekreter, denetleyici ve meyhaneci kadınlar vardı. İş anadan kıza geçiyordu. Kadınların işlerinden biri de mabetlerde rahibe olarak çalışmaktı. Sumerlilerde rahibeler fahişeliği Tanrı adına yaptıkları için kutsal bir görev sayılmış. Diğer kadınlardan ayrılmaları için başları örtülmüştür. Daha sonra bir Asur kralı bunu kanun yoluyla evli ve dul kadınlara uygulattırmıştır. Bu gelenek Musevilere, onlardan da Müslümanlara, sözde erkekten kaçma şeklinde geçmiştir. Erkek olmayan yerde *Kur'an* okurken başın örtülmesi Sumer'deki kutsallığın bir devamıdır. Sumer'de tekeşlilik vardı. Ancak kadının çocuğu olmazsa kadının izniyle kocası başka bir kadın alabiliyordu. Fakat birinci kadın, ikinci kadını çocuğu olduktan sonra satabiliyor, evden atabiliyordu. Kadın kocasını istemezse mahkemeyle boşanabiliyordu. Yazılı belgesi olmayan evlilikler yasal değildi. En az 4500 yıl önce uygulanan bu yasa, bizde Cumhuriyet'ten sonra başlamıştır.

* *Kadınlar Dünyası* dergisi, sayı 3, Aralık 1999.

Sumerlilerin yavaş yavaş siyasal yaşamdan çekilmeye başladıkları İÖ 1900 yıllarında Mezopotamya'nın kuzeyinde yaşayan Asurlar Anadolu ile ticarete başladılar. Bu tüccarlar Kayseri'nin yakınında bugün Kültepe denilen, o zamanlar Kaniş, Neşa adlı şehrin etrafında bir koloni kurdular. Anadolu'dan, Asur'a, Asur'dan Anadolu'ya çeşitli malları taşıyor ve pazarlıyorlardı. 200 yıla yakın süre bu tüccarlar çiviyasızıyla kil tabletler üzerine ticari yaşamlarını ve Anadolu'nun yerli halkı hakkında geniş bilgiler yazmış ve üç kuşak boyu bu belgeleri saklamışlardır.

Belgelerden Anadolu kadınının çok özgür olduğu görülüyor. Anadolu'da şehir krallıklarında kraliçe olarak görev yapan kadınları görüyoruz. Halk kadınlarının da ticari işlerde erkekler gibi çalıştıklarını öğreniyoruz. Bu kadınlar; Asurlarla alışveriş yapıyorlar, borç alıp veriyorlar, borçlarını ödeyemediklerinde genç kadınlar, hatta evli çiftler rehin olarak tutuluyor. Borçlu kadınlar, yapacakları işleri belirten bir tür taahhüt senetleri yazmışlar. Ayrıca Sumer'deki gibi kardeşleri, çocukları ve kocalarıyla ortak iş yapıyorlar. Evlilikte kadınla erkek eşit. Ayrıldıklarında mallar eşit olarak bölüşülüyor. Evlilik tekeşli ve bu, belgeleniyor. Belgelerde "başka bir eş alamaz" kaydı bulunuyor. İki yıl içinde çocuğu olmazsa kadın kocasına bir köle alabiliyor, fakat köle bir oğlan doğurur doğurmaz, onu istediği gibi satabiliyordu. Kadın çocuk doğurmadığı için boşanmıyordu. Boşanmada her iki taraf eşit haklara sahip. Çocukların vesayeti annede. Erkek çocuklar için bir nafaka vermek zorunda. Anadolu kadınının 4000 yıl önce bu kadar özgür olması, Ana Tanrıça kültünün ve anaerkil ailenin sürdüğünü göstermektedir.

Asur ticaret kolonilerinin yıkılmasının ardından Hititlerin ortaya çıktığı görülüyor. Hitit toplumunda kraliçelerin devlet ve din işlerinde büyük rolleri var. Krallarla eşit haklara sahip. Kraliçenin memleket işlerinde, politikada, dinsel törenlerde kendi başına hareket etme yetkisi var. Vakıf kurabiliyor, bağış yapabiliyor, yönetme-

lik yazdırabiliyor. Başka ülkelerin kraliçeleri ve krallarıyla özgür olarak mektuplaşabiliyor. "Büyük kraliçe", "egemen kraliçe" gibi unvanlarla devletler arasındaki antlaşmalara imza atabiliyor. Bu yetkiler kral öldüğü ve tahta oğlu geçtiği zaman, hatta ölünceye kadar sürüyor. Yalnız Hitit krallarının haremi ve odalıkları var. Kralın ilk eşinden çocuğu olmazsa odalığından olan oğlu kral olabiliyor. Hitit kralları komşu ülkelerin kral kızlarıyla da evlenmişlerdi.

Hitit halk kadını hakkındaki bilgimiz çok az. Çünkü aile arşivleri bulunamadı. Bu, yazının halk arasında yaygın olmadığını, Sumer ve Asur koloni çağındaki gibi işlemleri belgelemek zorunluluğunun bulunmadığını gösteriyor. Osmanlı devleti zamanında olduğu gibi, Hitit halk kadınları hakkındaki bilgileri dinsel belgelerden ve kanunlardan alabiliyoruz. Mabetlerdeki dinsel görevlerde büyük rol oynadığı görülüyor. Dinsel görevin en üstünü, "Tanrı analığı"dır. Bu konum İsa'nın annesi Meryem'le benzerlik gösteriyor. Bu rahibeler için ayrı bayram törenleri yapılıyor. Mabetlerde pek çok rahibe var. Sumer'deki gibi şarkıcılar, çalgıcılar, dansçılar, törenleri idare edenler, sihir-büyü yapanlar biçiminde sınıflandırılmış. Hititlerde mabet fahişeliğinin olup olmadığı pek belli değil, fakat kazılarda ele geçen vazolar üzerindeki kutsal evlenme törenini betimleyen kabartmalar mabet fahişeliğine ilişkin birtakım ipuçları veriyor.

Kanunlara göre cezalarda kadın, erkek ayrımı yok. Aynı suça aynı ceza veriliyor. Ailede erkek evin reisi sayılmakla beraber kadının hakları da kanunla korunmuş. Evlenmede başlık parası var, buna karşılık kız da çeyiz getiriyor. Kız tarafı sözünden dönerse erkeğin verdiği başlık parası iki misli olarak geri ödeniyor. Eğer erkek sözünden dönerse para kıza tazminat olarak kalıyor.

Veraset hakkında bilgi az. Kadının ölümü halinde kadının malı ve çeyizi çocuklarına düşüyor. Kocası ölen kadın, kocasının mirasına ortak oluyor. Yalnız, ölen kocanın yerine onun ilk kardeşiyle, o da ölürse ondan sonrakiyle, onlar yoksa yeğenleriyle evlenmek zo-

runda. Bu uygulamayı *Tevrat*'ta görüyoruz. Bu uygulama *Tevrat*'a Hititlerden geçmiş olmalı. Kadına toprak bağışı yapılıyor. İçgüveylik var. Boşanmada mal mülk yarı yarıya paylaşılıyor. Hititlerde çocuklar babaya kalıyor. Kadın ancak birini yanına alabiliyor. Boşanma ve evlenmeler özgürce yapılıyor. Kadınlar ve köleler arasında eşitlik var. Kız kaçırmanın da cezası var. Zina büyük suç. Zina kırda olursa tecavüz sayıldığından adam öldürülüyor, fakat evde yakalanırsa kadın öldürülüyor. Eğer kral onları affeder veya adam karısının yaşamasını isterse kadın ve erkek ölümden kurtulur.

Hitit kadınının iş hayatı hakkında hemen hiç bilgi yok. Yalnız hasat işlerinde ve değirmenci olarak çalıştığı biliniyor. Kadınlara erkeğin yarı ücreti veriliyor. Sumer'de, İÖ 2500 yıllarında bir kral yaptığı bir reformda kadınların erkeklerle eşit ücret almaları gerektiğini yazdırmış. Fakat ne yazık ki, bu kanun çabuk yürürlükten kalkmış ve kadınlar yine yarıücret almaya başlamışlar.

Hititlerden sonra Anadolu'da kurulan devletlerde de kadınlar hakkında bilgi veren kaynaklar yok. Yalnız geç Hitit çağı denilen İÖ 1000 yıllarında Kargamış Şehir Kralı Suhi'nin yapıtaşı üzerine eşi Vati şöyle yazdırmış:

> "Ben ülkenin beyi Suhi'nin karısıyım. Her nerede birisi, kocamın adını saygıyla anacak olursa beni de saygıyla şereflendirecektir."

Bu ve benzeri örnekler giderek azalmakla birlikte, Tanrıçaların pek de göz ardı edilmediği görülüyor.

TARİHTE İLK KADIN ŞAİR*

Tarihteki her konunun ilki Sumer'de olduğu gibi, kadır şairi de Sumer topraklarında buluyoruz. Bu şair bayan hem bir prenses, hem de önemli bir mabedin başrahibesi. O, ilk Akat Kralı I. Sargon'un kızı (İÖ 2400). Sargon, kendinden hemen hemen 1000 yıl sonra onun ağzından yazılmış bir şaire göre, bir rahibenin çocuğuymuş. Bu şiir şöyle:

"Ben Agade'nin kralı büyük kral Sargon!
Annem yüksek bir rahibe idi, babamı bilmiyorum.
Yüksek rahibe annem beni gizlice doğurdu.
Beni bir kamış sepete koydu, onu ziftle kapladı
Beni nehre bıraktı, dışarı çıkamayacaktım.
Nehir beni sürükleyerek su çekici Akki'ye götürdü.
Akki beni sudan çıkardı, kendi oğlu gibi büyüttü beni."[1]

Görüldüğü gibi Sargon'un annesi rahibe olduğundan onu gizlice doğurup, Musa gibi sepet içinde suya bırakmış. Çünkü Sumerlilerde rahibeler Tanrının karısı olarak kabul edildiğinden doğan çocuklar Tanrının çocuğu sayılıyor ve onun yaşamasına izin verilmiyor. Bunun için annesi onu gizlice doğuruyor[2] ve birisi alır düşüncesiyle su-

* *Tiryaki* dergisi, Ocak 2000.

1 Benjamin R. Foster, *From Distant Days, Myths, Tales and Qoetry of Ancient Mesopotamia*, America 1995, s.165.

2 Meryem, gibi *Kur'an*'da Ali İmran Suresi, ayet 35-37'de yazıldığına göre Meryem'i annesi daha doğurmadan önce mabede adamış ve orada büyümüş. Orda gebe kalınca Tanrının çocuğu olarak öldürülmesin diye gizlice doğurmuş İsa'yı. O da bu yüzden kendini Tanrının oğlu olarak kabul etmiş.

ya bırakılıyor. Sepeti bulan Akki adındaki sucu onu büyütmüş ve Kiş Sarayı'na içkicibaşı olarak vermiş Sargon çok akıllı olmalı ki, sarayda yaşarken Kiş Kralı Zababa'nın hastalığından ve güçsüzlüğünden yararlanarak önce Kiş krallığını ele geçirmiş, daha sonra Sumerlilerden öğrendiği askerlik tekniği ve bilgilerle diğer şehir krallıklarını da yavaş yavaş ele geçirerek sınırları Anadolu'ya kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Bu imparatorluğun kuzeyini Akat, güneyini Sumer olarak adlandırmış, bir de bu imparatorluk için Agade isimli görkemli bir başkent yaptırmış. Fakat ne kadar güçlü olursa olsun idare ettiği halk oranının yerlisi Sumerlilerdi ve onlar yazılarıyla, sanatlarıyla, bilimleriyle büyük bir uygarlık kurmuşlardı. Bu halkı yıkmak kolay değildi. Bu yüzden onların beğenisini kazanması, onlarla dost olması gerekti. Bunun için onların Tanrılarını, özellikle Aşk Tanrıçası İnanna'ya İştar adı vererek kendi koruyucu Tanrısı olarak kabul etmiş ve başkent Agade'yi bu Tanrıça kurmuş gibi göstermek için bir de şiir yazdırmıştır. Bu şiir şöyle:

"İnanna Agade'yi, kendi evini altınla doldurdu.
Parlak evini, kendi evini gümüşle doldurdu.
Onun ambarlarını nasıl da bronz ve lacivert taşla doldurdu!
O, yaşlı kadınlara danışılma hediyesi verdi.
O, yaşlı erkeklere danışılma hediyesi verdi.
Genç kızlara dans eğlencesi verdi.
Delikanlılara silah kullanmayı verdi.
Küçüklere kalp sevinci verdi.
Onların dadıları tanbur çaldı.
Şehrin içinde arp sesleri yükseliyordu.
Şehrin dışında flüt ve davul sesleri yankıyordu.
Gemiler görkemli görünüyordu.
Bütün ülke güvenlik içinde idi.
Halkın gördüğü hep güzelliklerdi."

Sargon kızı Enheduanna'yı Tanrıça İnanna'nın babası Ay Tanrısı Nanna'nın Ur şehrindeki görkemli Ekişnugal adlı mabedine başrahibe yapmıştı. Enheduanna, yalnız birçok din adamının başı olarak bu mabedi ve Uruk şehrindeki Gök Tanrısı An'ın mabedini yönetmekle kalmıyor, aynı zamanda Sumer Tanrı ve mabetlerini öğen birçok ilahi yazıyor. Sistematik bir teolog olduğunu gösteren bu ilahiler kendisinden en az 600 yıl sonraya kadar varlığını sürdürmüştür. Onların kopyaları yapılarak çeşitli şehirlerin ve okulların kitaplıklarına alınmış, oralarda okunmuş, üzerlerinde çalışılmış ve şarkı olarak söylenmiştir. Enheduanna'ın varlığını yalnız şiirleriyle değil, arkeolojik bulgularla da biliyoruz. Onun adı bulunan iki mühürle bir de taştan yapılmış disk bulundu. Bu disk üzerinde hem kendisinin, hem de üç yardımcısının kabartmaları var. Kendisi profilden görünüyor, üzerinde rahibe kıyafeti olan saçaklı elbisesi bulunuyor. Fakat bunlardan en etkili olanı kuşkusuz edebi yazıları, daha doğrusu şiirleridir. Bunlar hem Sumerce, hem de kadın dilinde yazılmıştır. Sumer'de kadınların yazdığı veya onların ağzından yazılan edebi eserler kadın dilindedir. Hatta hadımlara ait olanlar da öyle.

Biz burada 153 satırlık bir şiirden bölümler vereceğiz. Bu şiir en az elli kopyaya ait parçalar toplanarak tamamlanabilmiştir.[3] Yine de arada kırıklıkları ve bozuklukları dolayısıyla tamamlanamayan, anlaşılmayan yerleri vardır. Bu şiir dinsel, tarihsel ve politik bakımdan önemlidir. Bu şiirden verdiğimiz bölümleri şöyle sıraladık.

1- Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna me'lerin[4] hanımı olarak öğülüyor.

2- Başkaldıran bir dağın yola getirilişi anlatılıyor (orada yaşayan insanları İnanna yola getirmiş).

3- Uruk şehrinde Lugalanne adlı biri Kral Sargon'a başkaldırıyor.

4- Enheduanna Uruk'tan sürülüyor.

5- Uruk şehri lanetleniyor.

3 William W. Hallo and J.J.A. Van Dijk, *The Exaltation of İnanna,* New Haven and London 1968.

4 Me'ler bir tür Tanrısal öğeler.

6- Enheduanna, fena durumundan kurtarması için, Tanrıça İnanna'ya yakarıyor.

Tanrıça İnanna me'lerin hanımı olarak öğülüyor:

"Bütün me'lerin kraliçesi, görkemli ışık,
Parıldayan giysi içinde görkemli kadın,
Gök ve yerin sevgilisi,
An'ın (Gök Tanrısı) fahişesi, mücevherle donanan,
Yüksek rahibeliğe uygun olan,
Tiara giysi içinde çekici olan,
Elinde 7 me tutan,
Bütün me'lerin koruyucu kraliçem!
Sen dağlardan tufan getirensin!
Sen İşkur (Fırtana Tanrısı) gibi gürlersin
Göğün ve yerin İnannası, sen biriciksin!
Ülkeye ataş, alev gibi yağmur olan
An'ın kutsal emri ile Tanrısal sözleri söyleyen,
Yabancı ülkeleri yıkan
Fırtınaya kanat takan
Enlil'in sevgilisi
Sen ülkede uçarsın!
Şahlanmış Sin'in (Ay Tanrısının diğer adı) kızı
Sen An'dan da yücesin."

Başkaldıran bir dağın yola getirilmesi:

"Saygı göstermeye dağda
Bitkileri lanetledin,
Onun yüce kapısını küle çevirdin!
Onun nehirlerinden kan akıttırdın
Onun ordusu sana gönüllü tutsak oldu
Dağılan güçleri isteyerek sana geldi.
Onun güçlü adamları isteyerek önünden geçit yaptılar
Kentin eğlence yerleri kargaşalıkla doldu.
Onun delikanlıları tutsak olarak sana getirildi."

Başkaldıran Uruk şehri ve İnanna

"'Bu ülke senindir' demeyen şehir!
'Seni meydana getiren babanındır' demeyen şehir!
Senin söylediğin kutsal emri, senin yolundan döndürdü,
Onun dölyatağından uzaklaştın!
Onun kadını kocasına sevgisini söyleyemedi.
Gece onlar çiftleşmedi
Kadın kalbinin kutsallığını kocasına açamadı.
Şahlanmış inek, Sin'in büyük kızı,
Kraliçe! Sana saygı gösteren An'dan da büyüksün!
Kraliçelerin büyük kraliçesi
Kutsal dölyatağından çıkar çıkmaz doğuran annenden de büyüksün!
Bilgili, akıllı, bütün ülkelerin kraliçesi
Yaşayan canlıları ve insanları çoğaltan senin için
Bu kutsal şarkıyı söylüyordum."

Enheduanna'nın Uruk'tan sürülmesi:

"Kutsal Giparu'dan önüne geldim.
Ben yüksek rahibe, ben Heduanna,
Tören sepetini taşıyarak bir neşeli şarkı söyledim
Fakat senin meydana getirdiğin o yerde oturamıyorum artık
Günün ışıkları yaklaşıyor
Benim üzerimdeki ışık yok oluyor
Gölge ışığa yaklaşıyor
Ve kum fırtınası gibi onu kaplayacak.
Benim tatlı sesim bozuldu,
Bana zevk veren her şey toza döndü.
Ey Sin! Göğün kralı! Bana ne yaptı bu Lugalanne?
An'a söyle, İnanna beni kurtarsın!
O, Lugalanne'nin erkekliğini alsın!
Dağlar ve tufan onun elinde, o beni ve şehri titretti.

Ona söyle, kalbi benim için sakinleşsin!
Ben Enheduanna ona bir dua yapayım
Gözyaşlarımı tatlı bir içki gibi İnanna için akıtayım.
Ona bir selam diyeyim."

Uruk şehrinin lanetlenmesi:

"Lugalanne An'ın bütün törenlerini değiştirdi
An'dan Eanna'yı (An'ın mabedini) aldı
Güzelliği bozulamayan, sonsuz çekici evi
Lugalanne harabeye çevirdi.
Yüce An'dan korkmadı
Uruk! Nanna'ya karşı başkaldıran!
An onu terk etsin!
Şehir An tarafından parçalansın!
Enlil tarafından lanetlensin!
Ağlayan çocuğu annesi susturamasın!
Ey hanımım! Ağıt gemisi düşman toprağına yanaştı
Orada kutsal şarkımı söylerken öleceğim
Çok kabaca bana saldırıldı,
Vaktiyle zafere erişen ben, mabetten atıldım
Bir kırlangıç gibi pencereden uçurdu beni.
Yaşamım yitirildi
O beni dağlara sürdü.
Yüksek rahibelik tacımı başımdan çıkarttı.
Tanrıça İnanna'ya yakarış
Çok değerli hanımım, An'ın sevdiği,
Senin kutsal kalbin yücedir,
Benim için o sakinleşsin!
Uşumgalanna'nın (Tanrıçanın kocası Dumuzi) sevgili gelini
Sen göğün temelinden tepesine kadar kıdemli bir kraliçesin
Büyük Tanrılar, Anuna'lardan nasıl büyüksün sen!
Ey İnanna! Sen gök gibi yücesin, bilinsin!

Sen yer gibi genişsin, bilinsin!
Sen başları vuransın, bilinsin!
Cesetleri bir köpek gibi silip süpürürsün, bilinsin
Sen birçok zaferleri kazanansın, bilinsin
Benim sözüm henüz bitmedi.
Bana düşmanca bir yargı geliyor
Benim ellerim kavuşamıyor.
Tören yastığında, Ningal tarafından söyleneni
O adama açıklayamam
Ben Nahha'nın parlak ve yüksek rahibesiyim
An tarafınan sevilen kraliçem,
Kalbin bana acısın!"

İşte bunlar en az 4500 yıl önce prenses, başrahibe olan tarihin ilk kadın şairinin dizeleri.

4000 YIL ÖNCE ANNEYE ÖVGÜ*

Yazısız çağlardaki annelerin çocuklarına, çocukların annelerine, erkeğin ve bulunduğu toplumun anne olan kadına bakış açısı nasıldı, bunları bilmiyoruz, bilemeyeceğiz de kuşkusuz.

Fakat bundan en az 4000 yıl önceki anneler hakkında, Sumerce ve çiviyazısıyla kil tabletler üzerine yazılmış olan belgelerden bir hayli bilgi alabiliyoruz.

Bir Sumer çocuğunun annesi için yazdığı 53 satırlık bir şiirden annesini tanımlayan dizelerden birkaçı:

- Annem müşfik, nazik, hayat doludur.
- Bir aşk, zevke doymayan, seven bir kalptir o.
- Annem ufukta parlayan bir ışık, öğle zamanı bile ışıldayan bir sabah yıldızı, turfanda yetişen bir üründür o.

Bir Sumerli, ölen karısı için yazdığı mersiyede, karısını anne olarak da değerlendiriyor:

"Fena bir göz annelerin en üstününe,
Tatlı hanıma, annelerin üstün güzeline değdi."

Bir anne söylediği bir ninnide hasta çocuğu için üzüntüsünü de belirtmiş:

"Yavrum sen acı içindesin, ben sıkıntıdayım,
Dilim tutulmuş yıldızlara bakıyorum (onlardan yardım istiyorum)."

* *Cumhuriyet-Bilim ve Teknik* dergisi, sayı 219, 25 Mayıs 1991.

Bir anne ölmüş çocuğunun acısını şöyle dile getirmiş:

"Ey hain kırlar!
Onun bir zamanlar, koşup gezdiği, 'annem beni arayacak' dediği, yerde
O şimdi elini, ayağını oynatamıyor.
Evladım, sana bakıyorum,
Yüz senin yüzün ama, ruhun kaçmış.
Kalbim kamış flütün yas şarkısını çalıyor.
Evde keder ve acı var."

Sumer toplumunda anneye özel bir değer verildiği, kral yazıtlarından, atasözü ve deyimlerden anlaşılıyor:

- Annenin sözüne Tanrının sözü gibi kulak ver.
- Payına razı ol, anneni mutlu et.
- Ablan hakiki bir annedir, ona annen gibi itaat et.
- Yazı konuşmanın annesi, sanatın babasıdır.

Krallar "benim yönetimimde, çocuk annesine karşı gelmedi, anne çocuğuna fena muamele etmedi" şeklinde övünürler. Sumer kanununda "Eğer bir çocuk annesine 'sen benim annem değilsin' derse köle gibi saçları kestirilip evden kovularak şehirde dolaştırılacak" diye yazılıdır.

TARİHİN EN ESKİ NİNNİSİ!..

Bundan tam 4000 yıl önce yaşamış Abisimti isimli bir Sumer kraliçesinin hasta çocuğu için söylediği ninni, anne şefkatini, üzüntülerini ve bir aile mutluluğunun ne demek olduğunu gösteriyor.

Biz kadınlar hepimiz anneyiz. Çocuğumuz olsa da, olmasa da annelik Tanrı tarafından bize doğuştan verilmiş bir haslet. Bu duyguyu dişi olan hemen her canlı varlıkta görmüyor muyuz? Çocuklar da bu sevgiye doğar doğmaz muhtaçtırlar. Sevgi ve şefkat ararlar. Ana kucağı, güvenecekleri, sığınacakları yerdir. Anne, en ideal varlıktır onlar için... Bu, bugün olduğu gibi binlerce yıl önce de böyle miydi acaba? diye bir soru aklınıza gelebilir. Sumerliler, bu sorunun cevabını 4000 yıl öncesinden bıraktıkları yazılı belgelerle veriyorlar. Bir çocuğun annesini nasıl idealleştirdiğini, annenin çocuğuna olan sevgi ve şefkatini, Sumer toplumunun anaya verdiği değeri, hep bu belgelerde buluyoruz. Bu belgeler Sumerlilerin icat edip geliştirdikleri, "çiviyazısı" adını verdiğimiz yazıyla yazılmış. Bu tabletler, yüzyıllar boyu toprak altında kaldıktan sonra, geçen yüzyıldan beri kazılarla gün ışığına çıkarılmış ve okunup anlaşılmaktadır. İşte bu tabletlerden dilimize çevrilmiş bir Sumer ninnisi... Ninni, bundan tam 4000 yıl önce Kral Şulgi'nin karısı Abisimti adlı Sumer kraliçesi tarafından, sağlığı bozuk olan çocuğuna söylenmiş, üzüntü ve endişelerini dile getiren bir ninnidir. Ninninin büyük bir kısmı, çocuğa hitap edilmiş, bir kısmında çocuk üçüncü şahıs olarak gösterilmiş, bir kısmında da uyku, şahıslandırılmıştır. Ninninin esas tableti, Philadelphia Üniversite Müzesi'ndedir.

Metnin kopya ediliş zamanı Eski Babil devridir.

"Ninni, ninni...
Neşe dolu şarkımla, kuvvetli olarak büyüsün o,
Neşe dolu şarkımla kocaman olsun o,
İrina ağacı gibi kökünden kuvvetli büyüsün o,
Şakir bitkisi gibi tacından geniş büyüsün o.
(uyku) O senin üzerine elini açacak,
Orada yatan seni koruyacak,
Oğlum uyku seni yeniyor,
Uyku üstüne çökmek üzere,
Gel uyku gel uyku, oğluma gel.
Oğluma çabuk gel uyku,
Onun yorgun gözlerini uyut,
Elini onun kömür gözlerinin üzerine koy,
Ağulayan diline,
Ağulamasıyla uykusunu bozdurtma.
Kucağını kaplıca ile dolduracağım,
Senin için küçük peynirleri tatlı yapacağım,
Küçük peynir insanın şifasıdır,
İnsanın şifası, beyin oğlunun şifasıdır.
Bey Şulgi'nin oğlunun şifasıdır.
Bahçenin marulu iyi sulanmıştır,
O gukkal maruludur,
Bey marulu yiyecek,
Neşeli şarkımla ona bir kadın vereceğim,
Ona bir kadın vereceğim, bir oğul vereceğim.
Kalbin neşesi, hasta bakıcı
Onunla muhabbet edecek,
Kalbin neşesi, dadı onu emzirecek,
Ben oğluma bir kadın alacağım,
O, ona tatlı bir oğul doğuracak,
Karısı onun ateşli kucağına yatacak,

Oğlu açılmış kollarına yatacak,
Karısı onunla mutlu olacak,
Genç karısı onun kucağında memnun olacak,
Oğlu onun tatlı dizinde kocaman olacak,
Sen ıstıraptasın,
Ben sıkıntıdayım,
Dilim tutulmuş yıldızlara bakıyorum,
Yeni ay yüzüme parlıyor,
Senin kemiklerin duvara dizilecek,
"Duvarın adamı" senin için gözyaşı dökecek,
Matem tutucular senin için arp çalacaklar,
Gekku'lar senin için yanaklarını yaralayacaklar,
Sinek senin için sakalı yolacak,
Kertenkele senin için dilini ısıracak,
Karın senin desteğin olsun,
Oğlun senin talihin olsun,
Savrulmuş arpa gelinin olsun,
Kussu Tanrıçası Aşnan senin koruyucun olsun,
Güzel sözlü bir koruyucu meleğin olsun,
Mutlu günlü bir saltanat kazanasın,
Ziyafetleri açık alınla yapasın."

ÖRTÜNMENİN TARİHÇESİ*

Konumuz olan kadının başörtüsü, İslamiyetle başlamış olarak bilinir. Oysa ki, o bundan en az 5000 yıl önce Sumerlilerde ortaya çıkmış ve binlerce yıl içinde Ortadoğu kültürlerini şu veya bu nedenle etkileyerek bugüne kadar süregelmiştir. Bugün, Sumer kültürünün izlerini, her alanda olduğu gibi kadınla ilgili konularda da görebiliyoruz. Bunları, onların icat edip geliştirdiği ve kil üzerine yazarak ölümsüzleştirdikleri yazılarına borçluyuz. Sumer kadınlarının, sosyal, siyasal, hukuksal durumlarını, sevinçlerini, üzüntülerini, evlat olarak, eş ve anne olarak nasıl algılandıklarını açıklayan tarihi, hukuki ve edebi pek çok belge var.[1] Bunlara göre, Sumer kadınları kendilerinden binlerce yıl sonra yaşayan İslam kadınlarından çok daha uygar ve özgür. Hatta ilk çağlarda iki koca alabiliyorlarmış. O zamanlar toplumun anaerkil olduğu anlaşılıyor. Efsanelere göre evreni, insanları yaratan, sosyal düzeni, okulları, sanatı, sağlığı ve bereketi koruyan hep Tanrıçalar. Daha sonraları ülkeye gelen Samilerin etkisiyle bu Tanrıçaların eski güçleri gittikçe azalmış, yerlerini erkek Tanrılar almıştır. Bu Tanrıçaların içinde yalnız Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna, Akatlarda İştar, Musevilerde Astarte, Yunan'da Afrodit, Roma'da Venüs olarak İsa'nın doğumuna kadar varlığını korumuştur. Bundan sonra da onun nitelikleri İsa'nın annesi Meryem'e geçirilerek günümüze kadar sürdürülmüştür.[2]

* *Kemalist Ülkü*, Mayıs 1995.

1 Sumer kültürü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990.

2 *Times*, "The Search of Mary; Richard N. Ostling, Handmaid or Feminist?", 30 Aralık 1991, s.52-56.

Tanrıçalar gibi kadınların da toplum içinde seviyesi düşmüş ve aile ataerkil olmuştur. Buna karşın tekevlilik var. Ancak kadın çocuk doğurmadığı veya kadınlık görevini yapamayacak kadar hasta olduğu zaman, karısının izniyle, erkek başka bir kadınla evlenebiliyor. Hasta olan karısının ölümüne kadar bakmak zorunluluğunda. İkinci kadın çocuk doğurunca, kendisini ilk kadınla aynı seviyede görmeye kalkarsa birinci kadın bunu köle olarak satabiliyor veya evden atabiliyor. Bu olayı Yahudilerin ve Müslümanların ataları saydıkları İbrahim Peygamber'de görüyoruz. Gerek *Tevrat*, gerek *Kur'an*'da yazıldığına göre, İbrahim'in karısı Sara çocuk doğuramadığı için cariyesi Hacer'i kocasına veriyor. Hacer, çocuğu olduğundan şımarmaya başlayınca, onu ve çocuğu İsmail'i İbrahim çöle götürüp bırakıyor.

Evli veya bekâr Sumer kadını her türlü işte çalışabiliyor, denetleyici, hekim, sekreter, müzisyen gibi resmi görevler alabiliyordu. Meyhanecilik kadınlara özgü bir işti ve anadan kıza geçiyordu. Meyhanelerde bira satılırdı. Kadınlar mal sahibi olabiliyorlar, borç alıp verebiliyor, kefil olabiliyor, erkeklerle ortak iş yapabiliyor, dava açabiliyor, tanıklık yapabiliyorlardı. Çocukları üzerinde söz sahibiydiler. İsterlerse çocuklarını köle olarak satabiliyorlardı. Evlenmelerin belgelenerek yasallaştırılması zorunluydu. Antlaşma belgesi olmayan evlilikler yasal sayılmadığından kadın boşandığı takdirde kocasından boşanma tazminatı alamıyordu. Buna karşın, bizde Medeni Kanun çıkıncaya kadar evliliğin resmi kayıtlara geçme zorunluluğu yoktu.

Evliliklerde bekâret konusu önemliydi. Dul olarak evlenen bir kadın kocasından boşanırsa, kız olarak evlenenin yarı tazminatını alıyordu. Bekâret konusu *Tevrat*'ta çok katı olmuş, evlenen birinin bakir olmadığı kanıtlanırsa taşla öldürülüyor. Buna karşın *Kur'an*'da bekâret konusu yok.

Taşlanma olayı Sumer'de varsa da, Kral Urkagina'nın önemli reformuna göre kadınlar eskiden olduğu gibi iki koca aldıklarında taşlanmışlar.

Tevrat'ta zina yapan kadınlar da taşlanıyor. *Kur'an*'da böyle bir ceza yok. Zina hakkında *Kur'an*'da iki ayet var:

"Zina yapan kadına dört kişi şahitlik ederse, kadını ölünceye kadar veya Allah ona bir yol buluncaya kadar evinizde tutun." (Nisâ Suresi, ayet 15.)

Bazıları bunu "hapsedin" şeklinde tercüme etmiş. Hemen onun arkasından aynı ayette şöyle deniyor:

"Zina yapan her iki tarafa ceza verin, tövbe ederlerse eziyet etmeyin."

"Zina yapan kadın ve erkeğe yüzer sopa vurun." (Nûr Suresi, ayet 2.)

Bu ayetler öyle garip yorumlanmış ki, onları okuyunca, bunların nasıl çıkarıldığına şaşıyor insan. *Kur'an* her iki tarafı cezalandırırken, daha sonra suç yalnız kadının üstüne yığılmış.

Sumer kadınlarının en önemli görevlerinden biri mabetlerde rahibe olmaktı. 20'ye yakın görevleri vardı. Bunların başında şarkıcılık, oyunculuk, fahişelik geliyordu. Mabetlerde seks kutsal sayılmış, hatta eşcinsellik de doğal görülmüştü. Bunlar aynı zamanda mabetlere gelir getiriyordu. Mabet fahişelerinin başlarını örtmeleri zorunluydu. Bu gelenek Hamurabi zamanında kaldırılmış, fakat daha sonra MÖ 1500'lerde adını bilemediğimiz bir Asur kralının yaptığı kanunun 40. maddesiyle tekrar yürürlüğe girmiş. Bu maddeye göre evli ve dul kadınlar da başlarını bir şalla örtecekler, kızlar, köleler ve sokak fahişeleri örtemeyeceklerdir. Böylece evli ve dul kadınları da, mabet fahişeleri gibi yasal seks yaptıkları kabul edilerek kutsal sınıfa koymuşlardır.[3] Bu gelenek Yahudilere geçmiş. Bir Yahudi kadın evlenince saçlarını traş ettirip başına ya bir örtü örtmüş veya peruk takmış. Bugün bile çok fanatik ailelerde bu gelenek sürüyormuş.

Yahudilerde erkek ve kadın kutsal fahişeliğin *Tevrat*'ın son yazıldığı zamana kadar devam ettiği Tesniye: 23/18'den anlaşılıyor. Burada:

3 Prof. Mebrure Tosun-Doç. Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara 1975, s.232.

"İsrailoğullarından ve kızlarından kendilerini fuhuşa vakfetmiş kimseler olmayacaktır. Kadınlar! Fuhuşun ücretini Allah'ın-Rabb'in mabedine getirmeyeceksin"

deniyor. Yahudi fahişeleri yüzlerini bir peçeyle örtüyorlarmış. *Tevrat,* Tekvin 38:12-30'da anlatıldığına göre Yahuda'nın oğlu ölünce gelinini âdet olduğuna göre ikinci oğluna alıyor, o da ölünce üçüncü oğluna almıyor. Buna kızan gelin, yüzüne peçe koyarak kendisini fahişe gösterip kaynatasıyla yatıyor.

Araplarda da fahişelerin peçe koyduklarını duydumsa da maalesef herhangi bir yerde okumadım.

Kur'an'da örtünmeyle ilgili iki ayrı surede iki ayet var:

"Mümin kadınlara söyle: Gözlerini korusunlar. Namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakaları üstüne örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, ellerinin altında bulunan erkeklerden, kadına ihtiyacı kalmamış hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar." (Nûr Suresi, ayet 31.)

Bu ayetteki "ziynet" nedir? Bu çeşitli şekilde yorumlanmış. Kimi kadının vücudu, kimi de takıları ziynettir demiş. Burada kadının vücudu olduğu bence açık.

İkinci ayet:

"Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında bir vebal yoktur. Yine de iffetli olmaları kendileri için daha hayırlıdır." (Nûr Suresi, ayet 60.)

Burada "ziynet"in kadının vücudu olduğu daha belirgindir.[4]

Sumer'de mabet fahişeleriyle başlayan başörtüsü Anadolu'ya da geçmiş. Hitit çağında kadın heykel ve kabartmalarının bazılarında başörtüsü görünüyor. Bitik vazosunda rahibenin başını içine alan bir tür ferace şeklinde giyisi var üstünde. Bunun geç Hitit çağına kadar sürdüğünü Maraş'ta bulunan bir kabartma kanıtlıyor.

Yunan ve Roma çağındaki kadın heykellerinin birçoğunun başında örtü görülüyor. Bunların bazıları rahibe olarak tanımlanıyor. Sayın Prof. Muhibbe Darga'nın anlattığına göre, o çağlarda başları örtülen kadınlar namuslu sayılırmış. Hıristiyanlıkta bu gelenek rahibelerde sürmektedir.

Böylece Sumer mabet fahişeliğini simgeleyen başörtüsü, çeşitli çağlarda ve ülkelerde kendilerine göre yorumlanarak İslamiyete kadar gelmiş. İslamiyette de erkekten kaçma şekline dönüştürülmüştür. Buna karşı erkek olamayan yerde *Kur'an* okunurken, dua edilirken başın örtülmesi, örtünün Sumer'deki dinselliğinin bir devamıdır.

4 Bunlardan başka Ahzab Suresi, 32-33 ve 59. ayetleri Peygamber'in ailesinin kapanmasına yönelik ise de ayet 59'da, mümin kadınları da içine alarak bu kez tanınmayacak şekilde örtünmeleri öngörülmüştür. Kadınlar ne türlü örtünürlerse örtünsünler, bunun için cennete girecekleri veya örtünmeyenlerin cehenneme gidecekleri (bazı imam hatip öğretmenlerinin dediği gibi, saçlarından asılacakları) *Kur'an*'da yazılmıyor. Kadınların cennete gidebilmeleri için ancak erkeklere hiçbir hak ve istek göstermeden kul köle olmaları, onları her hususta tatmin etmeleri, dayaklarına boyun eğmeleri, ne kadar eziyet çekseler bile boşanma istememeleri gereklidir.
Başlarını örtüp, şeriata kucak açan kızlarımız şunu bilsinler ki, şeriat kadınları, Allah'ın onlara verdiği yetenek ve hakları kullanarak onun kulu yapmak yerine, hepsini bir kenara atıp, erkeklerin kulu, kölesi yapmaktadır.

KÜLTEPE TABLETLERİNİN BAŞINA GELENLER*

Biz bir taraftan ne yer, ne yediririz diğer taraftan da yağma Hasan'ın böreğini dağıtırız. Bunun en tipik örneği Kültepe tabletleri. Nedir Kültepe tabletleri? Ne olmuş onlara?

Kültepe, Kayseri yakınında bir höyük. Burada İÖ 2000 yıllarında Neşa veya Kanış adında bir şehir krallığı vardı. Bir gün Irak'ın kuzeyinde olan Asur şehrinden Puşuken adlı bir tüccar geliyor buraya. Bakıyor ki burası ticaret için çok uygun. Asur'a götürülecek hammadde çok. Bunlar işlenmiş olarak getirildiğinde iyi pazarlanabilecek. Bunun üzerine önce kendisi, derken akrabaları, arkadaşları gelip Kanış'ın dışında evler, atölyeler yaparak yerleşmeye başlıyorlar. Kısa zaman sonra büyük bir ticaret kolonisi kuruluyor. Derken şehirler gün geçtikçe çoğalarak 150'ye yakın ticaret merkezi oluşturmuşlar. Böylece o gün için düşünülemeyecek bir ticari yaşam başlıyor Anadolu'da. Kervanlarla mallar gidip geliyor, sınırlarda gümrük kontrolleri yapılıyor. Vergiler alınıyor... Yolunu bulanlar gümrükten mal-para kaçırıyor. Yakalananlar hapsi boyluyor. Alış, satış, evlenme, boşanma antlaşmaları, borç senetleri balçıktan yapılmış tabletler üzerine çiviyazısıyla Asur dilinde yazılıyor. Asur'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Asur'a aile sorunlarını, ticaretle ilgili problemleri, mal, para kaçırma önerilerini içeren mektuplar gidip geliyor. Burada zenginleşenler Asur'a dönüyor, yerlerine yenileri geliyor. Böylece Asurlu üç kuşak en az 200 yıl burada iş yaşamını sürdürüyor. Sonra birdenbire evler dükkânlar yanıp kül oluyor, içinde yaşayanlar kayıplara karışı-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Haziran 1998.

yor. Buna karşın bu en az üç kuşağa ait yukarıda sözü edilen tabletlerden oluşan aile arşivleri toprağın altına gömülüyor. Aradan 4000 yıl geçtikten sonra geçen yüzyılda hava koşulları veya toprak çalışmaları nedeniyle bir tarlada tabletler bulunmaya başlıyor. Bunların ne olduğundan kimsenin haberi yok. Fakat gelen yabancılar bunları köylülerden alıp, ülkelerine götürüyorlar. Bu arada çiviyazıları ve dilleri çözülmüş durumda. Götürülen bu tabletler okunuyor ve yayımlanıyor. Bu tüccarlar hakkında bilgiler ortaya konuyor. 1925 yılında Hitit dilini çözen Çek bilgini Hrozny, burada kazı yapma izni alıyor. Kısa sürede bilimsel olmayan bir kazıda 1000 tablet buluyor. Bunlar İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getiriliyor. Orada yayına hazırlanıyor.[1] Bundan sonra 1948 yılına kadar yine köylüler eliyle tesadüfen bulunan tabletler dış ülkelere götürülüyor.

Elli Yılda Ancak Birkaç Uzman Yetiştirildi

1948 yılında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji bölümünden şimdi profesör olan Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında ve Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle Kültepe'de bilimsel şekilde kazılara başlandı, bugüne kadar sürdü ve sürmekte. Bu kazılarda Asurlu tüccarlara ait evlerin, atölyelerin kalıntıları ve bunlar içinde aile arşivleri ortaya çıktı. Bulunan bu arşivler Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne verildi. Söylendiğine göre adetleri 25 binden az değilmiş. Yanlış okumadınız tam 25 bin tablet. Geçen 50 yıl içinde ne gibi çalışmalar yapıldı bu tabletler üzerinde? Hemen hiç diyebiliriz! Halbuki Ankara'da dört profesörlü bir Sumeroloji bölümü vardı. Bu profesörlerden en az ikisi birleşerek yetişen öğrencileri de yanlarına almak koşuluyla bir ekip kurabilirler ve 4000 yıl önceki Anadolu'nun sosyal, kültürel tarihine büyük ışık tutacak olan bu tabletlerin

1 Bu tabletler Julius Lewy tarafından kopya halinde hazırlanmış ve 1926 yılında "İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri'nde Hat-mıhı Metinleri" adı altında müzemiz tarafından yayımlanmıştır.

yayınlarına hemen başlayabilirlerdi. Bu suretle çok önceden bu konuda kendi uzmanlarımız yetişirdi. Ama ne yazık ki, dördü birden emekli oldu. Kısır düşünceler, gereksiz kıskançlıklar yüzünden 50 yıl içinde ancak birkaç uzmandan başka yetiştirilmedi. Şimdi ne oldu? Yemeyenin malını yerler dendiği gibi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki tabletler üzerinde yabancı bilim adamlarıyla birlikte yapılan çalışmalara bile kızanlar, bugüne kadar Kültepe tabletlerinin yayınlarını büyük bir merakla bekleyen çeşitli ülkelerden bilim adamlarına aynı tabletleri çalışmaları için gelişigüzel sunuyorlar. Doğal olarak bu tabletler daha yıllarca bekletilemezdi. Ama hiç olmazsa bunlardan şahıslar için değil, ülkemiz adına yarar sağlanabilmeliydi. Nasıl bir yarar diye sorulabilir. Aşağıda cevap olarak birkaç maddeyi vermeye çalıştım:

1) Sumerolojiden her yıl öğrenci mezun oluyor. Bunlar arasında, başarılı olanlara bu alanda görgü ve bilgilerini genişletmek için burs alınabilmeli.

2) Yine bunlardan müze kadrosuna alınarak, bu araştırmacılarla birlikte çalışmaları şart olur, hem de bizim gençlerimiz bu alanda yetişmiş olur.

3) Anlaşıldığına göre bu araştırmacılar Kültepe tabletleri üzerindeki yayınlarını kendi ülkelerinde yaptıracaklar. Bu suretle Kültepe tabletlerinin yayını birbirinden bağımsız, çeşitli ülkelere dağılmış olacak. İstanbul arşivi bunu önlemek için Türk Tarih Kurumu'nda, çiviyazılı belgeler yayını olarak bir seri açtırmıştı ve iki cilt Sumer edebiyatı, bir cilt Nippur iktisadi, hukuki belgeleri, bir cilt Hitit tabletleri, bir cilt de Asur tabletleri kopya ve Türkçe-İngilizce veya Almanca açıklamalarla yayımlandı. Kültepe tabletleri de aynı şekilde Türkçe ve yabancı dilde açıklamaları ile Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmalı. Osmanlı devrinde Almanlara Hitit tabletlerinin Almanya'da yayımlanması izni verilmişti. O zaman, hatta daha sonradan bunları ne konserve etmek, ne de yayımlamak olanağı vardı. Bugün hepsi var. Ama ne yazık ki, küçük hesaplar yüzünden malımıza sahip olmak yok.

Kendi belgelerimizin değerini bilip onlara Kültür Bakanlığı'nın Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nün, özellikle Türk Tarih Kurumu'nun sahip çıkması, yayınlarının ülkemizde üstlenilmesi ve bunun vatani bir görev olarak kabul edilmesi şart. Aynı kural İstanbul Arşivi için de uygulanmalı.

Atatürk 65 yıl önce ülkemizin çiviyazıları uzmanlarına ihtiyacı olacağını bilmiş, Hititoloji ve adını kendisinin koyduğu Sumeroloji bölümlerini açtırmıştır. Bugün bunun ne kadar yerinde bir karar olduğunu çeşitli yerlerde bulunan tabletlerden anlıyoruz. Kim bilir daha yeraltında çıkarılmayı bekleyen ne kadar tablet var. Ayrıca İstanbul Arşivi'nde de binlerce belge uzman bekliyor. Kaybımız büyük fakat tekrar gecikmeden çiviyazıları için uzman yetiştirme ve yayın işini büyük bir ciddiyetle ele almamız gerek. Yetkililer ve basından, her gün gündemi meşgul eden türlü gereksiz ve seviyesiz haber ve olay için gösterilen hassasiyetin, bizim topraklarımıza ait olan bu tarihi ve kültürel değerler için de gösterilmesi önemle önerilir.

İSTANBUL'DA DÜNYANIN EN ESKİ YAZITLARINI SAKLAYAN BİR ARŞİV VE KÜTÜPHANE*

Arşiv ve kütüphane deyince tomarla yazılı kâğıtlar, ciltlerle kitaplar gelir aklımıza. Fakat bizim anlatacağımız arşiv ve kütüphanede kâğıt hiç yok. Onun yerine bildiğimiz çanak çömlek yapılan kil kullanılmış. Yazılacak konuya göre yumuşak kile şekil verilmiş, üzerine ucu üçgen şeklinde yontulan bir kamış kalemle çiviyazısı yazılmış. Sonra onlar güneşte veya fırınlarda kurutulmuşlar.

İstanbul'un neresinde bu arşiv ve kütüphane? Kimler yazmış bu yazıları? Kimler bulmuş? Nerede korunmuş onlar? Ne gibi konular var? Dilleri nedir? İşte bir yığın soru. Bunları tam yanıtlamak istersek kitaplar dolar. Ancak biz zaman zaman bunları cevaplamaya çalışacağız.

Hiç Arkeoloji Müzeleri'ne gittiniz mi? Eğer gittiyseniz Gülhane Parkı'nın yokuşundan çıkıp tam müzeye dönen köşede loş bir odaya bakan pencereleri belki fark etmişsinizdir. Belki diyoruz, çünkü orası o kadar göze çarpmayan bir yerdir ki, içinde ne olabileceğini düşünmeye gerek görülmez. Bu kuytu köşede binlerce yıl unutulmuş insanların yaşamlarını, keder ve sevinçlerini, düşünüşlerini, savaşların ve onların acılarını, tarihlerini dile getiren on binlerce belgenin saklı olduğunu kim tahmin edebilir? Orası insanlık tarihinin en eski belgelerini kapsayan dünyada zenginlik ve değer bakımından çok önemli yeri alan çiviyazılı tabletler arşividir.

* *Arkeoloji ve Sanat* dergisi, sayı 60-61, 1993.

Mezopotamya ve Anadolu'dan çıkmış olan bu tabletlerin burada toplanması 100 yılı aşkın bir süre önce başlamıştır. Mezopotamya o zamanlar Osmanlı devleti sınırları içindeydi. İlk kazılar 1842'de başlamışsa da çıkan arkeolojik eserler kazıyı yapan devletlerin müzelerine doğru akıyordu. Bu 1883 yılına kadar sürdü. 1880 yılında İstanbul'da modern bir eski eserler (Asar-ı Atika) müzesi kuran Osman Hamdi Bey 1883'te bir asar-ı atika kanunu çıkarttırmayı başardı. Bu kanuna göre bütün Osmanlı devleti sınırları içinde çıkan eserler devletin malı kabul ediliyor, yalnız kazarların çıkardığı eserlerin kazıyı yaptıran kurumlarla İstanbul Müzesi arasında paylaşılması öngörülüyordu. Bu kanuna göre özel kimselerin elinde bulunan eserlere de hükümet el koyabilecekti. Bu kanundan sonra hükümetin izniyle yapılan kazılardan çıkan eserler, bu arada çiviyazılı tabletler de müzeye gönderilmeye başlanıyor.[1] Bu suretle 1914 yılına, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, Mezopotamya'nın on antik şehrinden aralıklarla İstanbul Müzesi'ne çiviyazılı tabletler gelmiştir. Bu şehirler şunlardır: 1- Mezopotamya'nın en eski tarihsel çağlarından en yeni çağına kadar bütün devirler boyunca varlığını korumuş bir Sumer kültür ve din merkezi olan Nippur; 2- Eski ve Yeni Sumer sanat ve belgelerini bol olarak veren Lagaş; 3- Tufan efsanesinin oluştuğu Şuruppak; 4- Tarihten evvelki ve sonraki eserleri ve ilk yazılı belgeleri içinde saklayan Uruk; 5- Tufandan sonra ilk Sumer hanedanının başladığı kış; 6- Asur tarihini ve kültürünü aydınlatan belgelerin bulunduğu Asur; 7- Sumer hayvan yetiştirme merkezi olan Puzrişdagan; 8- Lagaş ile durmadan sınır kavgaları yapan Umma; 9- Güneş kültünün merkezi olan Sippar; 10- Doksan yıllık krallığı ile Sargon öncesi tarihe ışık tutan Adab. Bunlardan başka Anadolu'da yüzlerce yıl Hititlerin başkenti olan Boğazköy ve Asur tüccarlarının Anadolu ve Asur arasında ticaret amacıyla koloni kurdukları Kaniş'ten (Kültepe) de tabletler müzeye gelmiştir. Bu suretle 12 ayrı kazı yerinden

1 1903 yılında bu kanuna eklenen bir maddeyle, bulunan eserlerin paylaşılmasına son verilerek, hepsinin müzeye getirilmesi sağlanmıştır.

gelen 12 koleksiyondaki 75 bin tablet yıllarca hiçbir işlem yapılmaksızın beklemişti müzede. Aziz Ata'mızın, Türk tarihi ve kültürünü Türklerle ilgili ulusların kaynaklarından araştırılmasını sağlamak amacı ile Tarih ve Dil kurumlarından sonra 1935 yılı sonlarında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni açtırması ve orada Sumer, Akat ve Hitit dillerinin öğretilmesiyle bu koleksiyonlar için yeni bir gün doğmuş oldu. 1937'de yalnız bu tabletler üzerinde çalışması için Almanya'dan Nazi hükümetinden kaçırılan diğer bilim adamları gibi Dr. F.R. Kraus getirildi. 1940 yılında fakültenin ilk mezunları olarak merhum sevgili arkadaşım, kardeşim Hatice Kızılyay ile müzeye atanarak çok güç, fakat son derece zevkli olan bu işe başladık. 1962 yılından sonra da yeni elemanlar katıldı çalışmalara.

Yapılması gereken işler nelerdi?

1-Tabletlerin konservasyonu;

2- Tabletlerin devir, konu ve üzerindeki tarihlere göre ayrılması;

3- Tabletlerin numaralanarak dolaplara yerleştirilmesi;

4- Envanter ve kataloglarının yapılması;

5- Tabletlerin yayımlanması.

Yüzyıllar boyu toprak altında, yıllarca da sandıklar içinde bekleyen tabletler rutubetten çabuk kırılır, diğer taraftan toprakta bulunan tuzların ve başka maddelerin yüzeylere yapışmasıyla okunamaz hale gelmişlerdi. Bunların korunmasını ve okunabilmesini sağlamak amacıyla Almanya'da bir uzman yetiştirilmiş ve müzede bir laboratuvar kurulmuştu. Laboratuvara gönderilecek tabletlerin geri alınırken belirlenmesi için ayrı ayrı krokileri çiziliyor ve bazı satırların okunuşları yazılıyordu. Bu çok vakit alıcı bir işti. Ancak 1960'ların içinde tabletlerin fotoğrafları yaptırılmak suretiyle bu iş bir hayli kolaylaşmış oldu. Laboratuvardan gelen tabletler Eski Sumer ve Akat, Yeni Sumer, Eski Babil, Kasit, Yeni Babil gibi yazı şekillerine göre çağlarına ve bu çağlar içinde konu ve tarih sıralarına göre ayrılarak numaralanıp pamuk döşenmiş kutular içine yerleştirilmiştir. Bu arada envanterleri ve katalogları da yapılıyordu. Böy-

lece bütün işlemleri tamamlanan bir "Çiviyazılı Belgeler Arşivi ve Kitaplığı" meydana gelmiştir. Bu, dünya müzeleri içinde, her istenilen konunun derhal bulunabildiği tek arşivdir.

Yayın işine gelince: Dış ülkelerin müzelerinde tablet yayınına 1850-1960 yıllarında başlanmıştır. Bu metinler çeşitli bilim adamları tarafından işlenerek binlerce yıldan beri unutulmuş Yakındoğu tarihinden günlük yaşantısına, biliminden edebiyatına kadar birçok bilgi ortaya çıkarılıyordu. İstanbul Müzesi'ndeki tabletler ise kazarların yaptığı birkaç yayın dışında sesizce bekliyordu. Halbuki bu binlerce tabletten daha ne çok bilgiler elde edilebilinecekti. İşte bu nedenle ilk yıllardan itibaren, bu kadar yoğun işin arasında, yayın işine de başlanmıştı. Yayın için ayrılan önemli tabletler okunarak Latin harfleriyle transkripsiyonları yapılıyor, her işaret, her satır tabletteki ölçü ve oranlara göre olduğu gibi kopya ediliyordu. Bu suretle yapılan kopyalar üzerinde çalışanlar, kırık kelimeleri, cümleleri daha doğru olarak tamamlayabilir, toprak altında birbirinden ayrılmış parçaları, hatta başka müzelere dağılmış olanları bile birleştirebilirler.

İstanbul tabletlerinin yayımlanmasında birçok bilim adamı ile işbirliği yapıldı ve yapılmaktadır. Bu suretle değişik konuların ve daha çok tabletin yayımlanması sağlandığı gibi, onlar aracılığıyla, müze kitaplığına getirtilemeyen yayınlar da elde edilmektedir. Böylece kitaplar, bilimsel makaleler, popüler yazılar halinde dört bine yakın tablet yayımlanmıştır. Fakat daha binlerce tablet var yayımlanacak.[2]

Çiviyazısının icadı İÖ 3000 yıllarına, belki de daha eskiye uzanmaktadır. Fakat arşivde bulunan belgelerin tarihi 2500 yıllarından başlayarak İsa'nın doğumuna kadar olan zamanı kapsamaktadır. O tarihlerden sonra da çiviyazıları artık yerini başka yazılara bırakmıştır. Bu geniş zaman içinde Sumerlilerden komşuları ve daha sonra Mezopotamya'ya yerleşenler, Anadolu'da Hititler alarak ken-

2 1982 yılına kadar yapılan yayınlar için bkz. "Muazzez Çığ, Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki Çalışmalar", *Belleten,* c.XLVI, Ocak 1982, sayı 181, Ankara 1982, s.1-15.

di dillerini yazmışlardır. Bu bakımdan arşivdeki tabletler, Ural-Altay dil grubundan Sumerce, Arapça, İbranice gibi Sami dil grubundan Akatça (bu da Asur ve Babil lehçelerine ayrılıyor), Hind-Avrupa dil grubundan Hititçe olmak üzere üç dili kapsamaktadır.

Sumerliler yazıya önce taşlar üzerine resim yazısı olarak başlamışlar. Daha sonra yumuşak kil üzerine yazarak bugün işaretleri oluşturan çizgilerin çiviye benzemesinden dolayı çiviyazısı adı verilen şekle dönüştürmüşler ve yüzyıllar boyu onu geliştirerek her istedikleri konuyu yazabilecek duruma getirmişlerdir. Onlar yazmak istedikleri metne göre kile genellikle bir pul büyüklüğünden 30x40 cm. büyüklüğüne kadar dörtgen şekli vermişlerdir ki, bunlara tablet diyoruz. Çok az olmakla beraber prizma, silindir, koni, mercek ve çivi gibi olanlar da vardır.

Bunlar yazıldıktan sonra fırınlarda veya güneşte kurutulmuşlardır. Ayrıca taş, kurşun, altın, gümüş, hatta balmumu sürülü fildişi üzerine yazılmış belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler ilk yazıldıkları zamandan itibaren özel veya resmi arşivlerde saklanmıştır. Birçok kimsenin, okulların, tapınakların, sarayların arşiv ve kitaplıkları vardı. Buralarda belgelerin yıllarına, konularına göre ayrılarak ya küpler, sepetler içinde veya raflarda korunduğu kazılardan anlaşılmaktadır. Bunların tasnifleri hakkında bulunan etiketler ve kataloglar bilgi veriyor. Kilden yapılmış bu etiketlerde üzerinde bulunduğu kabın içinde veya rafta ne gibi belgelerin bulunduğu yazılıdır. Örneğin, 2000 yıllarına ait böyle bir etikette isimleri verilmiş beş yargıcın mahkeme kararları olduğu yazılıdır ki, bu kararları içeren tabletler de bulunmuştur. Kataloglarda ise kitaplıklarda bulunan eserlerin konuları, bu konunun kaç tableti olduğu (bizdeki kitap sayfaları gibi), bazen de hangi kâtibin onu yazdığı bildirilmektedir. Bu kataloglardaki birçok konunun yazıldığı tabletler bulunmuştur.

Bu Belgelerde Ne Gibi Konular Yazılıdır?

Sarayın, devlet kurumlarında çalışanların, yapılan binaların, su kanallarının savaş giderlerinin karşılanması için halkın vergi vermesi gerekti. Bu vergiler hayvan, tahıl, deri, maden gibi maddelerdi. Tapınaklara da çeşitli kurbanlar, hediyeler getiriliyordu. Bu kurumların bir de giderleri vardı. Sarayda ve tapınaklarda yanlarında bir çamur yığını ile yazıcılar otururdu. Buralara bir nesne getirildiğinde yazıcı hemen bir parça çamur alarak ona şekil verir ve üzerine; "falan kimseden şu kadar arpa alındı" der ve sorumlu memurun adını mührünü basarak yılı, ayı, günü ile o günün tarihini yazıp getiren kimseye verirdi. Aynını kendisi için de yazarak bir kap içine koyardı. Bir hafta sonra bu notlar toplanır, tarih sırasıyla daha büyük bir tablete geçirilirdi. Sonra haftalıklar, aylıklar, yıllıklar aynı şekilde toplanarak bir araya yazılırdı. Hatta birkaç kralın zamanına ait giderlerin veya gelirlerin bir tablet üzerine yazılmış olanları vardır ki, bunlar bizim idare defterimiz gibidir ve tarihte en eski istatistikler olarak nitelendirilir. Bu tür belgeler arşivin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Sumer'de zaman zaman çıkan büyük savaşlar sonucu devlet gelirini artırmak için halka ağır vergiler yüklenmişti. Böyle bir olayı bir Sumer tarihçisi büyük bir üzüntüyle "ülkeyi bir baştan bir başa vergi memurları sardı" diye yazmıştır. Bu memurlar Sumerlilerin gözünü o kadar korkutmuştur ki, bu bir atasözünde "Bir meyiniz, bir kralınız olabilir, fakat en çok vergi memurundan korkulur" şeklinde dile getirilmiştir.

Sumer bir tarım ülkesiydi ve tarım yapılacak toprakların büyük bir kısmı saray ve mabede aitti. Toprağı olmayanlar onu buralardan kiralıyordu. Aynı şekilde hayvan ve köle de kiralanabiliyordu. Elde edilen ürünler satılıp alınıyordu. Bütün bu işlemlerin hepsi bir mukavele veya senetle kanıtlanmalıydı. Bu belgeler iki kopya olarak yapılıyordu. Bu tarzda bireylere ait ev, bahçe, tarla, hayvan alım, satım, kiralama mukaveleleri, içinde borcun ne zaman ödeneceği, ne kadar

faiz alınacağını bildiren borç senetleri gibi yüzlerce belge var arşivde. Evlenme ve boşanmalar da bir mukaveleyle kanıtlanmalıydı. Mukavelesi olamayan evlilikler ve diğer işlemler Sumer kanununa göre yasal sayılmıyordu. İÖ 2000 yıllarına ait en eski evlenme belgesi, hem de iki kopya olarak İstanbul Arşivi'ndedir. Vasiyetname niteliğinde miras taksimi mukaveleleri de oldukça çoktur.

Alışveriş yaşamında ve diğer anlaşmazlıklarda çözümü sağlayacak mahkemeler kurulmuş, yargıçlar bunlar için kararlar vermişlerdir. Dava ve davanın nedeniyle verilen kararlar tabletler üzerine geçirilmişti. İÖ 2000'lerdeki mahkeme kararlarının hemen hemen yüzde 90'ı İstanbul'dadır. Bunlar arasında cinayetle ilgili olanlar bile var.

Krallar adaleti, eşitliği, halkın idaresini sağlamak için kanunlar, tüzükler, bildiriler yaparak bunları tabletler üzerine yazdırmışlardır. En eski kanun, en eski buyruk, en eski vergi reformu da bu tabletler arsındadır.

Yazı olduğuna göre uzak yerlere haberi ağızdan değil, yazıyla göndermek daha uygundu. Birine haber göndermek isteyen kimse hemen yazıcıya koşar, ona istediklerini yazdırır, sonra da ulaklara verirdi onu. İÖ 2000 yıllarında büyük bir haber taşıma örgütü olduğu, bunların gittikleri yerleri, aldıkları yollukları bildiren binlerce tabletten anlaşılıyor. Bu mektuplar arasında bir kraldan diğer krala, yüksek memurlardan memurlara yazılan mektuplar olduğu gibi, çeşitli iş mektupları, arkadaştan arkadaşa, karıdan kocaya, kocadan karısına, sevgiliden sevgiliye yazılan mektuplar vardır.

Sumerliler yazıyı icat etmelerinden sonra onu öğretmek için okular açmışlardır. Bu okullarda okunacak konular bir öğretmen veya bir grup bilgin tarafından büyük tabletlere yazılırdı. Öğrenciler de birer parça çamur alarak bunları kısım kısım kopya ederlerdi. Bazen bir öğretmen öğrencinin elindeki kilin sol tarafına güzel yazısıyla yazar, öğrenci de sağ tarafına bozuk bir yazıyla onu kopya ederdi. Öğrencilerin öğrenmek için yazdığı bu tabletlerin binler-

cesi arşivde bulunmaktadır. Bunların üzerinde çocukların ilk yazıya başladıkları yalın işaretleri, heceleri, dilbilgisi alıştırmaları, doğada olan bütün nesnelerin gruplandırılmış listeleri, mukavele ve mektup örnekleri, aritmetik ve geometri problemleri, çarpım tabloları bulunmaktadır. Bu dersler arasında ikinci bir dil öğrenimi de vardır. Sumer çocukları beraber yaşadıkları Samilerin dili Akatçayı, Akat çocukları da Sumerceyi öğrenmeleri gerekiyordu. Bu yüzden her iki dili öğretmek için sözlükler, gramer kitapları hazırlanmıştı ki, bu dillerin çözümünde modern bilginler bunlardan çok yararlanmışlardır. Yüksek sınıflarda edebi kompozisyonlar öğretiliyordu. Öğrenciler tarafından yazılan bu tür metinler edebi metinlerin tamamlanmasına yardımcı oluyorlar. Bunlar arasında okul yaşamını, öğretmen ve öğrenci ilişkilerini, aile ve çocuk arasındaki sorunları anlatan tabletler de vardır.

Krallar savaşlarını, başarılarını gelecek kuşaklara tanıtmak amacıyla kitabeler, yıllıklar yazdırmışlardır. Mabet, saray gibi yaptırdıkları önemli binaların temellerine veya herhangi bir yerine yazıtlar koyarak bu binanın ne amaçla, kimin tarafından yaptırıldığını, kullanılan malzemeyi, hatta bazen ölçülerini bile bildirmişlerdir. Bunlarda o devirdeki savaşlar, yapı hareketleri, hatta ülkenin ekonomik durumu hakkında bilgi verilmektedir.

Ayrıca eski tarih yazarları tabletler üzerine çeşitli çağlardaki olayları toplayarak yazmış; kralların saltanat sürdükleri yılları, bunların nasıl adlandırıldıklarını, bir ülkedeki kralın zamanında başka ülkede hangi krallar olduğnu bildiren listeler yapmak suretiyle çağların tarihini kuşbakışı göstermeyi başarmışlardır. Bu tür metinlerden arşivimizde bulunup, dünyanın hiçbir müzesinde olmayanlar bile vardır.

Bu eski zaman yazarları ve bilim adamları insan sağlığıyla ilgilenerek bugünkü tıbbın temelini atmışlardır. Onlar sihirden ve büyüden yararlanma yanında çeşitli hastalıkları, bu hastalıklarda kullanılacak ilaçları, bunların nasıl kullanılacağını gösteren ilk tıbbi kitaplar adını verebileceğimiz tabletler yazmışlardır. Bunlardan ol-

dukça önemli bir koleksiyon var arşivde. Bugün tıp amblemi olarak kullanılan birbirine sarılmış iki yılan da Sumerlilerden gelmiştir. Bunlar Şifa Tanrıçası Ningişzida'yı sembolize etmektedir.

Mezopotamya'nın berrak havası, buranın halkına göğü gözlemek olanağı vermiştir. Böylece ayın, yıldızların hareketlerini izlemişler, burçları, onların yıl içindeki yerlerini saptamışlardır. Güneş ve ay tutulmalarını, gece gündüz farkların: anlayarak yazmışlardır. Sumerliler tarafından yapılan takvim zamanımıza kadar gelmiştir. Hatta Dumuzi'den Temmuz, Nisağ'dan Nisan adları da Sumerce kökenlidir. Yıldızların, ayın, güneşin durumu hesaplarıyla günü gününe yazılmış 200'den fazla tablet vardır.

Sihir, büyü, fal metinleri, dinsel törenleri anlatan metinler ayrı bir grup oluşturur.

Bu insanlar düşüncelerini, hayallerini, hislerini, yazısız çağlardan kulaktan kulağa gelen hikâyelerini bu toprak levhacıklar üzerine yazmayı da başarmışlardır. Bu edebi eserlerin en eskisi Sumerlilere ait olup dünya müzelerinde bulunanların üçte biri arşivdedir ve hemen hepsi yayımlanmıştır. Bunların yayımlanmasıyla Sumer edebiyatına ait bilinmeyen veya anlaşılamayan pek çok konu ortaya çıkmıştır. Bu metinler, konularının ilk olması, zamanımıza kadar ulaşmış bulunmaları nedeniyle özel bir değer taşırlar. Bunlar çoğunlukla şiir tarzında yazılmış olup Tanrıları, kralları öven ilahiler, kahramanların serüvenlerini bildiren destanlar, Tanrılarla ilgili olayları içeren efsaneler, düşmanlar tarafından yakılıp yıkılan şehirler için yazılan ağıtlar, ölen sevgililer için söylenmiş mersiyeler, hayvan masalları, aşk şarkıları, tartışmalar, atasözleri ve deyimlerden oluşmaktadır.[3]

Bütün bu belgelerden, yalnız Yunanlılar tarafından bulunduğu veya İbraniler tarafından yaratılıp *Tevrat*'a geçtiği sanılan birçok konunun Sumerlilerden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Astronomi,

3 Bunlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. S.N. Kramer, *History Begins at Sumer (Tarih Sumer'de Başlar)*, çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi, Ankara 1990, s.11.

matematik, geometri, tıp gibi bilimlerle Tanrılar dünyasını, insanın ve evrenin var oluşu, tufan, Havva'nın Adem'in kaburgasından yaratılması, Habil-Kabil kavgası, Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı bölümü, atasözleri gibi birçok konuyu İbraniler almıştır.

2500 yıl süresince yazılmış tarihin en eski belgelerinden oluşan bu değerli arşiv hakkındaki kısa bir açıklamadan sonra, 1000 kadar Sumer atasözü yazılı iki kitaptan bazı örnekler vererek yazımızı bitirelim. Bunlar en az 4000 yıl önce kaleme alınmış olmalarına karşın zamanımıza ne kadar uyduğu, hatta aynısıyla ulaştığı görülecektir.

- Tatlı bir söz herkesin dostudur.
- Seven bir kalp ev yapar, nefret eden ev yıkar.
- Şimdi bir yalan söyle, sonra doğru söylesen bile yalan sayılır.
- Meyvesini seviyorsun, çiçeğini koparma.
- Açık ağıza sinek girer.
- Çok yiyen uyuyamaz.
- Bekçi köpeği olmayan yerde, tilki müfettiş olur.
- Boş vakit geçirdin, ne kazandın?
- Biliyorsun, neden başkalarına öğretmiyorsun?
- Gümüşü olan mutlu olabilir, arpası olan mutlu olabilir, hiçbir şeyi olmayan rahat uyuyabilir.
- Yürürken ayağını yerden kaldırma.
- O henüz tilkiyi yakalamadı, fakat tasmasını yapıyor.
- Az ye, güzel yaşa.
- Evde huzursuz bir kadın cinlerden fenadır.
- Seçtiğin kadınla evlen, istediğin çocuğu yetiştir.
- Çiftleşmeden gebe kalınmaz, yemeden şişmanlanmaz.
- Silahı az olan devlet, düşmanı kapısından atamaz.

ÇİVİYAZILI BELGELER ARŞİVİ'NİN KURULUŞ ANILARI*

Çağdaş olduğumuz Sayın Prof. Halet Çambel'in Armağan Kitabı için bir yazı rica edilince hem onurlandım, hem de düşündüm; "ben arkeolog değilim, ne yazabilirim?" diye. Sonra "arkeologlar unutulmuş, yeraltında kalmış kültürleri açığa çıkarıyor, dilciler de bu kültürleri meydana getirenleri konuşturmuyor mu?" dedim ve böylece hem nasıl dilciliğe girdiğimi, hem de Sayın Halet Çambel'in yıllarca uğraşarak yeniden canlandırdığı muhteşem Karatepe gibi dıştan görünmese bile, 2500 yıllık bir zaman sürecinde eski kitaplıklarda, saray ve mabetlerde saklanmış, sonra da onların yıkıntıları altından çıkartılmış on binlerce tabletten, büyük emeklerle ve göz nurları dökerek, gelen yabancıların "bir abide yarattınız" dedikleri "Çiviyazılı Belgeler Arşivi"ni nasıl meydana getirdiğimizi yazmaya karar verdim.

Yaşamımın başlangıcına kısaca değinerek konuya girmek istiyorum.

20 Haziran 1914'te Bursa'da doğmuşum. Babam medrese eğitiminden sonra öğretmen okulunu bitirmiş, çok ileri görüşlü bir ilkokul öğretmeniydi. Çok akıllı, ileri görüşlü, becerikli olan annem yalnız *Kur'an* okumasını biliyordu. Fakat yeni yazı çıkınca ilk öğrenenlerden oldu. Ailem Osmanlı devletinin yıkılmakta olduğu acı günleri, Balkan, Birinci Dünya, Kurtuluş Savaşı'nın bütün sıkıntılarını Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşamıştı. Cumhuriyet'ten sonra

* *Karatepe'deki Işık-Halet Çambel'e Sunulan Yazılar,* Ege Yayınları, İstanbul.

gelip yerleştikleri Bursa'da ben ilkokulu tamamlayarak, sınavla 1926 yılında Bursa Kız Öğretmen Okulu'na girdim. 1931'de Eskişehir'e öğretmen olarak atandım. 4.5 yıl ilkokul öğretmenliği yaptım. 1935 yılı sonunda Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açıldığını ve ancak bir kez ilkokul öğretmenlerinin de oraya kabul edileceğini duydum. Öğretmen okulundan ve öğretmenlikten can arkadaşım Hatice Kızılyay ile 1936 yılı Şubat ayında Ankara'ya gittik. Fakülteye başvurumuzda diğer bölümlerde derslerin başladığı, yalnız Hititoloji bölümünün hocası yeni geldiği için oraya girmemizin yerinde olacağı söylendi. Hititoloji ile sumeroloji, arkeoloji ve bir de yabancı dil alacaktık. Bizim için ne olursa olsun fakülteye girebilmemizdi önemli olan. Fakat müdür odasından çıkar çıkmaz adını yeni duyduğumuz bu bölümlerde "ne okuyacağız acaba?" diye birbirimize sormaya başladık. Hocalarımız Almanya'da Musevi asıllı olduklarından Nazi rejimi tarafından işlerinden atılmış, hatta ölüme mahkûm edilmiş, fakat bu bilimlerin en iyi uzmanları olarak yetişmiş kimselerdi. 1933 yılında Almanya'da başa geçen Hitler hükümetinin Yahudi düşmanlığı yüzünden işlerinden atılan bilim adamları, sanatçılar birçok devletten iş istemişler. Fakat Hitler korkusu ile hiçbir devlet kabul etmemiş onları, hatta bir göçmen ülkesi olan Amerika bile. Türkiye'ye yaptıkları başvuruyu Aziz Atamız büyük bir ileri görüşlülükle ve korkmadan değerlendirmiş, böylece yapmak istediği yüksek eğitim reformuna yetişmiş, değerli elemanları elde etmiş, hem de onları ölümden kurtararak dünya bilimlerine yararlarını sağlamıştır. Yüksek eğitimimizde onların kurdukarı temeller üzerine kısa zamanda inanılması güç başarılar elde edildi. Onlarla birlikte tiyatro, opera, bale gibi sanatların eğitimi de başladı. Eğer Atatürk bu uzmanları kabul edip okulları açtırtmasaydı, herhalde bunların eğitimi asla yapılamayacaktı. Burada şunu da söylemeden geçemeyeceğim, o günün gençleri de öğrenmeye aç kurtlar gibi atılmış ve bütün gayretleriyle çalışmışlardı.

İlk Hititoloji dersine girdiğimizde karşımızda gri saçlı, gencecik bir profesör gördük, Hans Güstav Güterbock. O tam bir öğretmendi. Anlattıklarının anlaşılmış olmasına çok dikkat ederdi. Geç gelmesi, apandisit ameliyatı olması yüzündenmiş. Sumeroloji profesörü Benno Landsberger, şişman, orta yaşlarında, oldukça dalgın, daha çok bilim adamı idi. Dersleri, karşısındakiler konuyu biliyormuş gibi anlatırdı. Bölümümüzün adı Sumeroloji olmasına rağmen Akatçaya önem verirdi. Aslında bütün dünyada Assyroloji olan bu bölümün adını Atatürk; "Bırakın şu Samileri, bölümün adı 'Sumeroloji' olacak"[1] diye kendisi koymuştu. Arkeoloji hocamız ince, uzun boylu, sempatik bir Alman olan Von der Osten, Musevi değildi. Fakültemizde hatta diğer kurumlarda Musevi olmayan Alman hocalar vardı. Fakat aralarında herhangi bir uyumsuzluk olduğunu duymadık. İhtimal onlar da Hitler rejiminden hoşlanmayanlardı. Hocalarımız Almanca söylüyor, biri onu çeviriyor, biz de not tutuyorduk. Sonraları bu notları okurken bazılarının nasıl yanlış çevrildiğini, bazılarını da bizim nasıl yanlış anladığımızı görerek Hatice ile gülerdik. Elimizde hiç Türkçe kitap yoktu. Diğer kitaplar da Prof. Landsberger'in önerisiyle hükümetimiz tarafından alınmış yabancı dilde kitaplardı. O günlerde hükümetimiz için bu kitapları almak çok büyük bir fedakârlıktı.

Fakülteye girmiş, derslere başlamıştık, fakat nasıl devam edecektik? Ankara'da kalabilmemiz için öğretmenliği bırakmamız gerekti, bu da ailelerimizin geçimimizi sağlaması demekti. Hatice'nin babası Çanakkale Savaşı'nda ölmüş, annesi çok az bir şehit maaşı alıyordu. Benim babam, savaşlarda varını yoğunu kaybetmiş bir aileyi canlandırmaya çalışıyordu. Her ikimiz de ailelerimize parasal destek oluyorduk. (O günlerde yalnız biz değil, bizim gibi çalışan bütün gençler ya ailelerine tümüyle bakmak veya yardım etmek zorundaydı. Çoğunun babası savaşlarda ölmüş veya sakat kalmıştı.) Şimdi bir de onlardan bize bakmalarını isteyemeyecektik. Bir hafta

1 Sayın Hocam Prof. H.G. Güterbock'un söylediğine göre.

izinli gelmiştik. Şans yardım etti, bulduğumuz tanıdık doktorlar yoluyla her ikimiz de rapor aldık. Amacımız ilk sömestri raporla idare etmek, ertesi yıl eğitimimizi sürdürebilmek için olanaklar bulmaktı. Ankara'da oteller yoktu, olsa da kalamazdık ya! Samanpazarı'nda ahşap bir konağın bir odasını kiraladık İçinde yatak yorgan bulunan küçük bir denk getirmiştim gelirken. Yatağı yere serdik. Şubat ayı, korkunç bir soğuk vardı Ankara'da. Soba, ocak, elektirik yoktu, bir gaz lambası bulduk. Yakındaki aşçı her gün yemek getiriyordu. Hatice ile bir yatakta yatıyor, çoğu kez donmuş olan tek kişilik yemeği ikimiz yiyorduk. O zamanlar şimdiki gibi adım başında ucuz, pahalı yiyecek yerler, öğrenci yurtları yoktu ki!

Yatacak, yiyecek yer problemi çözülmüştü! Şimdi para kazanma çarelerini aramaya başladım. Ben dışarıda iş ararken Hatice fakülteye gidiyor, gece onun tuttuğu notlardan, yatak içinde gaz lambası ışığında dersleri çalışıyorduk. Nihayet bir konsolosun çocuğuna Türkçe ve tarih dersleri vermek üzere iş buldum; maaşımın hemen yarısı kadar bir ücret alacaktım. Kuşkusuz bu para Hatice'yle ikimizindi. Bütün bu sıkıntılar sırasında derslerimize de olanca gücümüzle çalışıyor, hocalarımızın ilgisini çekiyorduk. Fakültede 13 kız, 40 erkek yatılıydı. Erkekler Gazi Terbiye Enstitüsü'nde yatıyorlar, kızlar fakülte olarak kullanılan Evkaf Apartmanı'nın bir bölümünde kalıyorlardı. Bir ara iki yatılı öğrenci daha alınacağını öğrendik. Bundan yararlanmamız zorunluydu bizim için. Bunun üzerine Ankara'da bulunan bazı akraba ve tanıdıklara başvurdum. Onların yardımı ve hocalarımızın hakkımızda verdikleri iyi raporla 2.5 ay sonra fakülteye yatılı alındık. O sefalet yuvasından iki yataklı pırıl pırıl bir odaya girdiğimizde dünyalar bizim olmuştu. Hemen öğretmenlikten ayrıldık. Bir ay sonra yaz tatili oldu. Biz yabancı dil olarak Almancaya başlamıştık. Tatilde Almancamı güçlendirmek için rahmetli Ömer Lütfi Barkan'dan Kayseri'de Almanca ders aldım. Bana Almancayı o kadar sevdirmişti ki, ertesi yıl Almanca bölümüne geçmeyi düşündüm.

Rahmetli babam bunu duyunca bana son derece kızdı ve "Atatürk bu fakülteyi bu bölümler için açtı, sizlere çok değer verecek, bu bölümden ayrılmanı asla onaylamam" dedi. Bunun için babamı hep şükranla anarım. Ne yazık ki, Atatürk yaşamadı, yaşasaydı Sumeroloji bölümü ve tüm fakülte çok daha başka olurdu.

Dört yıl boyunca Almanca, Sumer, Hitit, Akat dilleri ve metinleri üzerinde çalıştık. Altı ay kadar da İbranice okuduk. Ön Asya tarihi, arkeoloji de birlikte sürüyordu. Akatça ve Hititçeyi Türkçe okur gibi okuyabiliyorduk. Esas bölümümüz Hititçe olmasına rağmen Sumerolojiye de aynı şekilde devam ediyorduk. Eğitimimiz tamamlanınca hocalarımız Hatice Kızılyay'ın ve benim fakültede kalmamızı istediler. Bugün için hiç de akla yatkın olmayan nedenlerden kabul etmedik. Fakat çalıştığımız sürece de, bir kariyer unvanı resmen almadığımız halde, hiç pişman olmadık.

Hocalarımızın önerileriyle İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne atandık. 1940 yılının Haziran ayında Hatice Kızılyay ile müzede işe başladık. Bizim için, Eski Doğu Müzesi olarak adlandırılan binanın alt katında, üstleri arkeolojik eserlerle dolu etajerlerin bulunduğu bir depo odasının pencere kenarlarına masalar konulmuştu. 1937 yılında yine ailesinde Musevi bulunması nedeniyle aynı iş için getirilmiş Dr. F.R. Kraus'un masası da en önde bulunuyordu. Müdürümüz Aziz Ogan, müdür yardımcısı Arif Müfit Mansel'di. Klasik bölümde Seniha Moralı, tercüman sekreter Münire Çorlu, Eski Doğu bölümünde Haydar Bey ve henüz üniversiteyi tamamlamamış, fakat kazılara gitmiş, tercümeler yapmış çok iyi dil bilen Selim Dirvana bulunuyordu.[2] Dahiliye müdürü Bekir Bey, muhasebeci Sacit Bey vardı. Kalemde bulunan birkaç kişiyi hatırlamıyorum.

Müzeye üniversite mezunu olarak ilk atanan bizdik. Osman Hamdi Bey'in yaptığı müzeler kanununda, müze uzmanlarına çok değer verilerek, diğer memurlara göre maaşları yüksek tutulmuş, fakat her

2 Selim Dirvana üniversiteyi hemen tamamlayarak durumuna uygun bir maaşla müzede kalmak istedi. Ona ayrıcalık tanınmadığı için özel sektöre geçti. Her zaman onu, müzeler için büyük bir kayıp olarak düşünmüşüzdür.

üç yılda bir üst dereceye geçebilmeleri için bir bilimsel çalışma yapmaları zorunlu kılınmıştı. Bizi bu kanuna göre atamışlardı. Halbuki daha önce barem kanunu çıktığından müze uzmanlarının durumu öğretmen olanlardan daha aşağı kalmıştı. Müzelere atanan arkadaşlarla birlikte biz de bu durumun düzelmesi için bakanlığa başvurunca, kalemde çalışanlar bize çok kızmışlardı. O genç yaşta o kadar para almamız olanaksızdı onlar için. Barem kanununa göre durumumuz düzeltildi. Fakat emekli oluncaya kadar her üç yılda bir yazdığımız bir kitapla bir üst dereceye getirildik. Şimdi bu yöntem kaldırılmış. Yıllık izin de alınmazmış, o da bizimle başladı müzede.

Müzedeki tabletler 1890 yılından itibaren yapılan kazılardan gelmiş tabletlerdi. Daha önceki kazılardan çıkan eserler gibi çiviyazılı tabletler de dünya müzelerine dağılmıştı. 1883'te Osman Hamdi Bey tarafından yapılan nizamnameye göre, o tarihten sonra kazılarda bulunan eserler kazıyı yapan kurum ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri arasında yarı yarıya paylaşılacaktı. 1903 yılında ise bu paylaşma kaldırılmış, bütün eserlerin İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilmesi şart koşulmuştu. Bu uygulamalara göre gelen tabletler Anadolu'da Boğazköy, Kültepe; Mezopotamya'da Adab, Asur, Kiş, Lagaş, Nippur, Puzrişdagan, Sippar, Şuruppak, Umma kazı yerlerinden çıkmıştı. Ayrıca küçük bir grup da çeşitli şekilde toplanan tabletlerdi. Hepsi 75 bin kadar tahmin ediliyordu. Bunlar çoğunlukla kazı yerlerinden çıktıkları gibi sandıklar içinde veya dolaplarda kâğıtlara sarılı olarak üst üste duruyorlardı. Yapılacak çok iş vardı: Tabletlerin konservasyonu, devirlerine, tarihlerine, konularına göre ayrılması, numaralanması, envanter ve kataloglarının yapılması ve yayımlanmaları.

Dr. Kraus ilk olarak Nippur tabletlerini ele almış, konservasyonlarını yaptırmaya ve kataloglarına başlamıştı.[3] Biz de bir taraftan onun işlerine yardım ediyor, diğer taraftan Boğazköy'den gelen Hitit tablet-

3 Nippur'dan çıkmış tabletler çok önemliydi. Çünkü onlar, İÖ 2500 yıllarından itibaren İsa'ya kadar süren zaman içinde yazılmış, Mezopotamya kültürünü pek çok yönüyle aydınlatacak belgelerdi.

lerinin kataloğunu yapıyorduk.[4] İşe başladığımızın ikinci yılı yaz tatilinde gelen hocamız H.G. Güterbock'un, yayımlanmamış Hitit tabletlerini yayımlamamızı önermesi, kopya tekniğini öğretmesi ve yardımıyla bu tabletlerin kopyalarına başladık. Böylece iki cilt kendisiyle, bir cilt Hatice Kızılyay'la olmak üzere üç cilt halinde 320 kadar tableti kopya ettik ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlandı.

1941 yılında İkinci Dünya Savaşı sınırlarımıza çok yaklaşmış, İstanbul boşalmaya başlamıştı. Bize de değerli eserlerin Anadolu'ya kaçırılmak üzere hazırlanması emri geldi. Biz Hitit, Nippur tabletleriyle gönderilemeyecek durumda olanlarını bırakarak müzenin diğer değerli eserleriyle birlikte tabletleri sandıklar içinde Niğde'ye gönderdik. Diğer taraftan bütün değerli heykeller, lahitler herhangi bir bomba saldırısına karşı kum torbalarıyla kapatıldı. Müzenin koca camlarına müze bekçileriyle birlikte kafesler halinde kâğıtlar yapıştırdık.

Savaştan sonra giden eserlerin getirilmesi, müzenin temizlenmesi oldukça uzun zaman almıştı. Bu arada tabletlerin konservasyonu,[5] tasnifi, numaralanması, dolaplara yerleştirilmesi işleri durmadan sürüyordu. Hitit tabletlerini kopya ederken, Dr. Kraus'la yeni bir yayın programı hazırladık. Buna göre Nippur'dan çıkmış Eski Babil hukuki belgelerini kendisiyle birlikte yayımlayacaktık. Üçüncü Ur iktisadi ve hukuki belgelerini Hatice Kızılyay, Eski Babil idari belgeleri de ben yayımlayacaktım. Birincisini Dr. Kraus ile tamamladık. Diğer konuların da transkripsiyonu ve kopyalarına başlamıştık.[6]

4 İşe başlar başlamaz 1906-1912 kazılarından sonra Almanya'ya götürülen tabletlerden geri kalanlarının gönderilmesi için başvurduk. Doğu Berlin Rusların eline geçinceye kadar bir miktar gönderildi. O tarihten sonraki başvurularımız ancak 1980'lerin içinde sonuç vererek, tabletler Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne verildi.

5 Tablet konservasyonu için 1937 yılından sonra bir labaratuvar kurulmuş ve Almanya'ya görderilen Nurettin Akbulut uzman olarak işe başlamıştı. Tabletlerin krokileri çizilip ilk satırlarının kopyası yapıldıktan sonra labaratuvara gönderiliyordu. Bu zaman alıcı ve sıkıcı bir işti. Son yıllarda fotoğrafları çekilerek gönderilmeye başlandı.

6 Fakülte bitince evlendiğim Kemal Çığ 1943 yılında askerliğini bitirmiş, Zonguldak'a edebiyat öğretmeni olarak atanmıştı. Onun İstanbul'a gelmesi için uğraşırken beni Almanca öğretmeni olarak oraya atamışlar. Buna Müzeler Genel Müdürlüğü şiddetle karşı çıkarak eşimi Topkapı Sarayı Müzesi'ne aldı.

Savaş bitip ülkemizde parti hareketleri başlayınca Atatürk'ün büyük bir ileri görüşlülükle getirttiği Alman bilginlerini geri göndertmek için var gücüyle çalışanlar, diğerleri gibi Dr. Kraus'un da ülkeden ayrılmasına neden oldular.[7]

1951 yılı başında Samuel Noah Kramer, Nippur'dan çıkmış Sumer edebi metinleri üzerinde çalışmaya geldi. Bu tabletler Nippur kazısını yapan Philadelphia Üniversitesi Müzesi'yle yarı yarıya paylaşılmıştı. Edebi tabletlerin ve parçalarının bir kısmı orada, bir kısmı İstanbul'da olduğundan iki kolleksiyon üzerinde birlikte çalışılması gerekiyordu. Kramer ilk kez 1937 yılında gelmiş 140 kadar tabletin kopyasını yaparak yayımlamıştı.[8] Bu defa gerisini tamamlamak istiyordu. Biz de kendisine birlikte çalışmamızı önerdik. Böylece hem biz o konular hakkında bilgi sahibi olacak, hem de Türkiye'nin de bu alanda bir katkısı bulunacaktı. Kramer önerimizi büyük bir içtenlikle onayladı. Tabletlerin yaptığımız transkripsiyonlarını Kramer ile kontrol ediyor, sonra da kopyalarını yapıyorduk. O gelmeden önce Hatice ile radyoda başlayan İngilizce derslerini izliyorduk. Çünkü mesleğimiz için Almanca yeterli gelmiyordu. Kramer ile çalışmalarımızda her gün yarım saatlik verdiğimiz kahve molasında, onunu makalelerinden çevirdiğimiz cümleleri beraber kontrol ederek İngilizce çalışıyorduk. Kramer bir yıl kaldı. O daha gitmeden Finlandiya'dan Prof. Arma Salonen geldi. Kasit tabletleri üzerinde çalışmak istiyordu. Ankara'da Prof. Kemal Balkan'ın bu konu üzerinde bir kitap hazırlamakta olduğunu duymuştuk. Oldukça çok Kasit tableti vardı. Onları Kemal Balkan'ın görmesi gerektiğini düşünerek ona, Puzrişdagan tabletleri üzerinde bizim başlamış olduğumuz çalışmayı birlikte sürdürmeyi önerdik, memnuniyetle kabul et-

7 Onların bir-iki nesil daha yetiştirmelerini sağlayabilseydik, eğitimimiz daha yüksek düzeyde olurdu. Onları göndermekle Atatürk eğitim uygulamalarına ilk tırpan atılmış oldu. Onları, köy enstitülerinin ve halkevlerinin kapatılması ve din okullarının açılması izledi.

8 S.N. Kramer, *Sumerian Literary Texts from Nippur, The Museum of Ancient Orient at İstanbul (İstanbul Eski Doğu Müzesi'ndeki Nippur'dan Bulunmuş Sumer Edebi Metinleri)*, ASOR, XXIII, 1944.

ti. Böylece bir taraftan Sumer edebi metinleri, diğer taraftan Puzriş-dagan tabletleri üzerinde çalışıyorduk. Bu arada yine Dr. Kraus'un önerisiyle 400 kadar okul tabletinin karşılaştırılmasıyla Sumer okullarında ilk başlayanlar için hazırlanmış iki okul kitabının rekonstrüksiyonunu yaptık. Kraus zamanında kararlaştırılan diğer yayın programımız bir tarafta kalmıştı. "Hiç olmazsa birisini tamamlayalım" diye Hatice Kızılyay tarafından yapılması kararlaştırılan Nippur Üçüncü Ur hukuki ve iktisadi tabletlerini ele alarak onları kopya ediyorduk. S.N. Kramer bizim ve kendisinin kopyalarının tamamlanması için altı kez daha geldi İstanbul'a.

Tabletlerin çalışılır duruma geldiği duyulunca dışarıdan bilim adamları gelmeye başladı. Bunların hemen hepsi kazarlar tarafından vaktiyle yayımlanmış tabletleri yeniden kontrol etmek istiyorlardı.

Bunlar arasında Prof. Falkenstein, Lagaş'tan çıkmış ve daha önce yayımlanmış mahkeme tutanaklarını (dil-til-la) gözden geçirirken yeni metinler bulundu. Hemen onların kopyalarını yaparak birlikte yayımladık. Gelenlerin çalışmalarını izliyor, gerekli yardımı yapıyor, duruma göre birlikte çalışıyorduk. Böylece hem birçok konu üzerinde bilgi ediniyor, hem de tabletlerin tasnifi sırasında çıkan bazı sorunları çözümlüyorduk. Bu hususta en çok yararlandığımız Prof. F. Köcher oldu. Kısıtlı zamanına rağmen Asur tabletlerinin gruplandırılmasında bize bir hayli yardım etti.

Bu arada gazeteler de ilgilenmeye başladı tabletlerle. Sık sık "yeni bir metin var mı? Yeni bir gelen var mı?" diye sorar ve hemen haber olarak yazarlardı. Bunlar arasında rahmetli Metin Soysal'ı özellikle anıyorum. Biz de bu konuların ülkemizde tanınması için elimizden geleni yapıyorduk. *Tarih Dünyası, Tarih-Coğrafya Dünyası* dergileri yazılarımızı yayımlamak için bizi zorluyorlardı. İşlerimiz o kadar yoğundu ki. Asıl amacımız tabletlerin kimliklerinin belirlenmesi olduğundan emekli oluncaya kadar onları bitirememekten korkuyorduk.

Yaptığımız işler hakkında idareye aylık raporlar veriyorduk. Aziz Ogan zamanında müze uzmanları her ay toplanıyor, herkes o

ay içinde neler yaptığını anlatıyor, böylece birbirimizin işinden haber alıyorduk. Bir de, bizi yazmaya alıştıran iki dilde *Müze* dergisi yayımlanıyordu. Aziz Ogan'ın bizlere, en azından bana, çok yararlı bir uygulaması da her bölümden birinin ayda bir kez bir konu üzerinde konferans vermesiydi. Benim için iyi bir staj olmuştu diyebilirim. Ondan cesaretle ilk olarak 1957 yılında Münih'te yapılan Orientalistler Kongresi'ne, yaptığımız çalışmaları anlatan bir bildiri ile katılmış, büyük bir ilgi ile karşılaşmıştım.

Bu yoğun çalışmalar arasında hiç ümit etmediğimiz bir olay bizi çok şaşırtmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan (o zamanlar müzeler oraya bağlıydı) Hatice ile bana yaptığımız çalışmalara karşılık birer takdirname gelmez mi? Bunu aklımızdan bile geçirmediğimiz için çok mutlu olmuştuk. Alıp alacağımız takdirname de o oldu ya!

Müzemize dünya gezisine çıkan iki Alman gazeteci gelmiş. Müzeyi gezdiklerinden sonra müdürümüz Aziz Ogan "sizi göremediğiniz her yere göndereyim" diyerek bize yollamış. Kendilerine tabletler ve yaptığımız işler hakkında verdiğimiz bilgiler onları o kadar şaşırtmış ve ilgilendirmişti ki, ertesi günü teyiple gelerek bizi tekrar konuşturdular ve henüz yayımladığımız bir aşk şiirini birlikte Almancaya çevirdik ve teybe okutturdular. Daha sonra bize gönderdikleri mektupta, banda aldıkları konuşmaları Münih Radyosu'nda vermişler ve yaptıkları dünya gezisinde her gittikleri yerde oradaki gazetelere, yalnız bizdeki tabletler ve bizim hakkımızda yazmışlar. Onlardan ancak bir tanesini göndermişlerdi. Çünkü gittikleri yerde çok az kaldıklarından onları alamamışlar.

Çalışmalarımızın ilk başlangıçlarında bakan olarak ilk ve son gelen Hasan Ali Yücel olmuştu. Sonradan bakan ve başbakan olan Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak da yaptıklarımızı duyup merak edip gelmişti. Bizimle uzun uzun konuştu ve *Milliyet* gazetesinde gerek arşivin değerini açıklayan, gerek bizi son derece onurlandıran bir yazı yazdı. Bu yazı bizim açımızdan değil, tablet arşivinin değerini,

ona ne derece ilgi gösterilmesini açıklaması bakımından çok önemliydi. Müzeler Genel Müdürü olarak arşive yakın ilgi gösteren Hamit Zübeyr Koşay, Hayrullah Örs ve Kamil Su olmuştu.

Hatice ile hepsi 318 adet olan Üçüncü Ur hukuki ve idari konulu tabletlerin kopyalarını tamamlamıştık. Onların kataloglarını yapmak için kitaplara gerek vardı. 1960 yılı Mayıs ayında Almanya'dan verilen bursla Heidelberg Üniversitesi'ne giderek altı ay kaldım. Prof. A. Falkenstein ile bu konular üzerinde çalıştık. Döndüğüm zaman kitabın kataloğunu tamamlayarak yayına hazır duruma getirdik. Daha önceki kitaplarımız Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştı. Fakat bakanlığın tüzüğüne göre kitaplar, hiç ilgisi olmayan şahıslara ve kurumlara gönderildiği için, çok kısıtlı basılması gerekli bu kitaplar çabuk tükendi ve iyi sonuç vermedi. Biz Türk Tarih Kurumu'na çiviyazılı tablet yayınlarını kapsayan bir seri açtırmayı amaçlamıştık. Üçüncü Ur tabletleriyle bunu başardık. Arkasından 600 tablet kopyasını içeren Sumer edebi metinlerinin tarafımızdan yapılan birinci cildi geldi. Kramer'in kopyalarını da ikinci cilt olarak yayımlattırdık.[9]

Emekli oluncaya kadar tabletlerin numaralanıp, yerlerini bulmasını istiyorduk. Fakat işler ilerledikçe tabletleri koyacak dolaplar ve onları yerleştirecek odalar gerekiyordu. 1960 yılında Edibe Uzunoğlu'nunu Eski Doğu Eserleri Bölümü'ne atanmasıyla, tabletlerle bir arada duran, kazıdan çıktıklarından sonra hiç el değmemiş olan eserlerin de kazı yerlerine, çağlarına ve eserin cinsine göre gruplandırılması, numaralandırılması gerektiğinden, hepsinin bir yerde toplanmasına karar verdik. Birlikte yaptığımız çok yoğun bir çalışma sonucu, gerek etejerlerin üzerindeki, gerek odalara gelişigüzel dağılmış eserleri ayrı bir depoda topladık. Burada şunu söylemeden geçemeyeceğim. İşi yaparken beyaz önlük giyiyorduk. Raflardaki

9 Birinci ciltte 606, ikincisinde 289 Sumer edebi tableti yayımlandı. Daha önce yayımlananlarla birlikte, arşivde bulunan 1400 tabletten ancak çok küçük parçalar kaldı yayımlanmayan. Bu yayınların, Sumer edebiyatının açığa çıkmasında büyük katkısı olmuştur.

arkeolojik eserler arasında bazı kafatasları vardı. Pencereden bakanlar "burası morgmuş" diye hemen uzaklaşırlardı. Onların kalkmasıyla morgluktan kurtulduk. Fakat en önemlisi tablet dolapları için geniş yer elde edildi. Boşalan salondan iki ayrı çalışma odası böldürdük. Böylece hem tabletler, hem arkeolojik eserler kendi bölümleri içinde korunmaya alınmış oldu.

Arşivde çalışmak üzere gelecek yabancılar önce Müzeler Genel Müdürlüğü'ne başvuruyor, oradan bize geleceğin adıyla, kendisine gerekli yardımı yapmamız bildiriliyordu. Bir gün garip bir yazı geldi Genel Müdürlük'ten. Bundan sonra arşivde çalışmak isteyenlerin önce Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Sumeroloji Bölümü'nden Prof. Kemal Balkan'ın onayını alması gerekiyormuş. Öyle şaşırdık ki buna! Hatice ile, dışarıdan gelenlere uyguladığımız yöntemi, Sumeroloji Bölümü'nden arşivde çalışmak isteyenlerin bir çalışma programı göndermelerini, bize başvurulmadığı halde Prof. Kemal Balkan çalışacak diye Kasit tabletlerini kimseye göstermediğimizi, yirmi yılda arşive Sumeroloji Bölümü'nden kimsenin atanmadığını, pek çok kimsenin yıllarca çalışabileceği binlerce belgenin bulunduğunu yazarak yanıtladık bu emri. Genel Müdürlük, yazdıklarımıza hak vermiş olmalı ki, bu yazıdan sonra çalışmak isteyenler için önce bizim onayımız alınmaya başlandı. Daha sonra öğrendiğimize göre, tabletler üzerinde yabancılar çalışırsa Türklere kalmayacakmış! Keşke Türkerden uzmanlar yetiştirilmiş olsaydı da bugün koskoca bir arşiv sahipsiz kalmaya mahkûm edilmeseydi!

Müzeye geldiğimiz yirmi yılı geçmiş, henüz yerimizde kalacak bir kimse atanmamıştı. Hem amaçladığımız işlerin bitirilmesi, hem de bizden sonra arşivde çalışabilecek birinin yetişmesini istiyorduk. 1961 yılında İstanbul Üniversitesi Hititoloji Bölümü'nde okuyan Fatma Yıldız, mezun olmak için tezini hazırlarken arşive geliyordu. Tezini bitiremeden Prof. Bossert[10] öldü. Onun yerine gelen arkada-

10 Burada Prof. Bossert'i şükranla anmak istiyorum. Bizi her gördüğünde "Bu kadar yayınınız var, gelin sizi Dr. yapalım" derdi. Fakat bizim ona ayıracak vaktimiz yoktu ki.

şımız Prof. Dr. Mustafa Kalaç ile konuşarak onun tezini tamamlamasını ve fakülteyi bitirir bitirmez arşive atanmasını sağladık. Altı ay sonra da Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Sumeroloji Bölümü'nü bitiren Veysel Donbaz müzeye atandı. Bunlara Genel Müdürlük'e gönderdiğimiz yazının etkisi olmuştu herhalde. Fakat Veysel hakkında hocasının, Müdür Yardımcımız Osman Sumer'e yazdığı bir mektup dolayısıyla onu arkeolojik eserler üzerinde çalıştırmaya başladı. Buna şiddetle karşı çıkarak arşive aldık. Fakat birkaç türlü zorluk çıkmıştı karşımıza. Birincisi bekâr olduğu için ev bulamıyor, bulsa da kira için parası yetmiyordu. İkincisi askerliği vardı. Bu yüzden bir öğretmenlik alıp müzeden ayrılmak istiyordu. Halbuki Sumeroloji bölümünden yıllardan beri bir kişi kendi alanında bir işe girmişti. Ayrıca arşivin böyle bir kimseye ihityacı vardı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Müdür Hayrullah Örs ve Müdür Yardımcısı eşim Kemal Çığ ile konuşarak o zaman boş duran Çinili Köşk'ten kendisine bir oda verildi. Prof. Bahadır Alkım'a yaptığımız rica üzerine doktora öğrencisi olarak alındı. Böylece iki yılı garantilemişti.[11] Ankara'da Akatçanın kuvvetli olduğunu düşünerek onun Akatça tabletler, Fatma Yıldız'ın da Sumer iktisadi ve idari tabletlerin üzerinde çalışmalarını kararlaştırdık. Veysel Donmaz'ın özellikle Kültepe metinleri üzerinde çalışmasını istiyorduk. Çünkü yıllardan beri Kültepe'de kazılar yapılıyor, fakat kimse o tabletler üzerinde çalışmıyordu. Yeni gelenlere, diğer işler yanında, tabletlere ısınmaları için kendilerinin meşgul olabileceği birer grup tableti vermemizin yerinde olacağını düşündük. Lagaş kolleksiyonunudaki yolluk belgelerini ayırırkan "yargıç harcamaları" diye adlandırdığımız tabletlerden ayrı bir grup yapmıştık. Bunlar okunması, anlaşılması kolay metinlerdi. Onları kopya ve transkripsiyon halinde yayımlanabilir diye Fatma Yıldız'a verdik. Asur tabletlerini tasnif ederken Ninurta-Tukulti-Aşşur zamanına ait transkripsiyon şeklin-

11 Veysel Donbaz'ın müze alanından ayrılmaması için eşim Kemal Çığ askerliğini de Askeri Müze'de yapmasını sağladı. Daha sonra yardımcı öğretmenlik bulup evlenerek müzeye bağlandı.

de yayımlanmış, fakat yayınlarında bir hayli yanlışlar bulduğumuz bir grup tableti de yayımlanması için Veysel Donbaz'a verdik. Böylece yapacakları işleri ayırmıştık.[12]

1966 yılında lise son sınıf öğrencisi olan Mustafa Eren'i yaz tatilinde yardımcı olarak yanımıza almıştık. Öğrenmeye olan ilgisi, verilen işi büyük bir dikkatle yapışı ve düzenli çalışışı bizi çok memnun ettiğinden ayrılmasına izin vermedik. Ertesi yıl İstanbul Üniversitesi Anadolu Dilleri Bölümü'ne girdi. İşini de beraber sürdürerek eğitimini tamamladı. Onun Sumerce üzerinde yetişmesini ve Sumer edebi metinlerinden kopyasını yapmadığımız 200 kadar çok küçük parçaların da kopyasını yapmasını istiyorduk. Bu kalan küçük parçaların transkripsiyonlarını yapması ve hangi konulara ait olabileceklerini belirlemesi için Prof. Kramer'e, bizzat giderek Dışişleri Bakanlığı'ndan parasal yardım sağladım. O da 1977 yılında gelerek iki ay içinde onları yaptı. Fakat Mustafa Eren üniversiteye girerek bir kariyer yapmak, aynı zamanda Sumerce üzerinde çalışmak istedi. Her nedense İstanbul Üniversitesi'ne almadılar, o da özel sektöre geçti. Böylece yararlı olacak bir elemanı kaçırmış olduk.[13]

Avrupa'da yapılan birkaç Assiroloji kongresine katılmıştım, 1967 yılında Amerika Ann Arbor'da yapılacak kongreye de katılmak istiyordum. Kimseyi tanımadan ve tavsiye de almadan Dışişleri Bakanlığı Kültür İşleri Dairesi'ne başvurdum. Kongrede vereceğim bildiriyi anlattım. Benden yalnız Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onayını bildiren bir yazı istendi. Çok güvendiğim genel müdürümüz bunu veremeyeceğini söyleyince ben başvurumu geri almak istedim, verilmedi. Kültür İşleri Müdürü, hakkımda yaptığı araştırmaya ve sözlerime dayanarak benim kongreye katılmamı sağladı. Hem Ann Arbor, hem de Chicago'da birer konuşma yaptım.

12 Veysel Donbaz, *Ninurta-Tukulti-Assur Zamanına Ait Orta Asur İdari Belgeleri,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.

13 Bu arada o, Hitit tabletlerinden yayımlanmamış küçük parçaların kopyasını yaptı ve Boğazköy tabletlerinin 4. cildi olarak Türk Tarih Kurumu yayımladı.

Bu arada ilginç bir anımı da yazacağım. Bir toplantıda mesleğim ve şahsım hakkında konuşulurken bir Fransız misafir bay yüzüme hayretle bakarak "Çiviyazıları uzmanı bir kadın! Hem de Türk kadın! Sizi asla kucaklamadan olmaz!" diyerek sarılıvermişti bana.

1969 yılında Hatice Kızılyay emekli oldu. Çalıştığımız sürede o üç kez Boğazköy kazılarına temsilci olarak katıldı. Hatice Kızılyay Almanya'ya, ben İngiltere'ye Hitit eserlerinin sergisini götürdük. Yurtiçindeki tarih kongrelerine katıldık.

Benim emekli olduğum 1972 yılı sonunda, bize sayısız, numarasız teslim edilen binlerce tabletten, tasnif edilmiş, numaralanmış, büyük bir kısmının konservasyonları ve envanterleri yapılmış, özel kutular, dolaplar ve odalar içinde korunmaya alınmış 2500 yıllık belgeleri ve 74 bin numarayı kapsayan "Çiviyazılı Belgeler Arşivi" meydana getirilmiştir. Bu arada en az 3000 tablet yayımlanarak bilim adamlarına yeni konular sunuldu. Yerimize bugün dünya çapında olan iki uzman yetiştirildi. Veysel Donbaz'ın Kültepe tabletleri üzerinde çalışması dolayısıyla, Ankara'da uzmanları olduğu halde 40 yıla yakın bekleyen Kültepe tabletleri de ele alındı. Araştırıcılarla işbirliği yapılması, onların arşivden yararlanmalarına yardımcı olunması için uyguladığımız ilke bize ayrıldıktan sonra da sürdü. Böylece arşiv kapalı bir kutu olmaktan çıkarılarak kültür tarihine birçok katkıda bulundu.[14]

Bütün bunlar, aramızdan ayrılmasıyla beni derin acılara sokan Hatice Kızılyay ile çocukluğumuzda başlayan candan arkadaşlığımız, karşılıklı sevgi ve saygımızla hiç sürtüşmeden, birbirimize her tür yardımı esirgemeden el ele, gönül gönüle çalışmamız sonucu ol-

14 Emekli olduğumdan beri en büyük üzüntüm arşive yeni elemanların atanmaması. Bunun için Genel Müdürlük'ü defalarca uyardım. Bir keresinde sumeroloji bölümünden mezun askerde olan birinin kesinlikle alınacağı söylendi, ama alınmadı. 1987 yılında Adıyaman Müzesi'nde beş yıl önce sumerolojiden mezun birini gördüm. Ailesi İstanbul'da olduğundan gelebilecekti. Genel Müdürlük'e bin yazdım, kendisi başvurdu olmadı. Ne yazık ki, dört profesörlü bir kürsüden 55 yılda ancak bir kişi yapabildiği işe atandı.

muştur. Üniversitede kalmadığımız için hiç üzülmedik. Huzurlu bir ortamda, Ulu Ata'mızın bize açtığı yolu izleyerek istediğimiz gibi çalışabildiğimiz için her zaman mutluyduk.

Ben emekli olduktan sonra müzeye gidip ayırdığımız konular üzerinde çalışacağımı umut ediyordum. Birçok nedenden bu olmadı. Evde de boş durmuyorum. Sumer kültürünü ülkemizde tanıtmak için yazılar yazıyorum, konferanslar veriyorum, kongrelere katılıyorum. St. Louis, Missouri Art Müzesi'nde tabletler hakkında, Philadelphia'daki Assirioloji Kongresi'nde Atatürk ve çiviyazıları hakkında konuşmalarım çok ilgi çekti. Özellikle sonuncusu çeşitli yerlerde yayımlandı. Böylece Sumerlilerin "Boş vakit geçirdin de ne kazandın?", "Biliyorsun, neden öğretmiyorsun?" diyen iki atasözüne uyarak, Atatürk'e olan şükran borcuma karşılık bildiklerimi ilgi gösterenlere yaymaya çalışıyorum. Başarıyorsam ne mutlu bana.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ÇİVİYAZILI BELGELER ARŞİVİ'NİN SUMER EDEBİYATINA KATKILARI*

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazıları Arşivi'nde bulunan 74 bin tablet arasında Sumer edebiyatına ait metinlerin büyük ve özel bir önemi vardır. Bunlar 1889-1900 yılları arasında Philadelphia Üniversite Müzesi tarafından, bir Sumer kültür merkezi olup yüzyıllarca varlığını koruyan Nippur şehri harabelerinden yapılan kazılarda, çeşitli devir ve konulara ait tabletlerle birlikte bulunmuştur. Nippur tabletleri, merhum Müzeler Müdürü Osman Hamdi Bey'in gayretiyle 1883 yılında çıkartılan Müzeler Nizamnamesi'ne uyularak müzeye ilk getirilen tabletlerdir. Acak nizamnameye göre bu kazıdan ve daha sonra yapılacak kazılardan çıkacak bütün eserler gibi, tabletler de kazıyı yapan kurumlarla Osmanlı devleti arasında yarı yarıya paylaşılmıştı. Bu paylaşma, 1903 yılında nizamnameye eklenen bir maddeyle durdurularak, ondan sonra bulunan bütün eserlerin Türkiye'de kalması sağlanmıştır.

Müzede biriken tabletler ancak Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açıldıktan sonra değer kazanmaya başlamıştır. 1937 yılında yalnız tabletlerle meşgul olmak üzere Dr. F.R. Kraus ve 1940 yılında fakültenin ilk mezunları olarak, merhum arkadaşım Hatice Kızılyay ile birlikte müzeye atandık. Böylece yıllardan beri kazılardan çıktıkları gibi duran bu tabletlerin tasnifleri, tanzimleri ve yayınları

* *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

yapılmaya başlanmıştır. Tasniflerde ilk ele alınan grup Nippur tabletleri olmuştur. Çünkü bu şehir 2500 yıla yakın bir zaman içinde bir kültür merkezi olarak yaşamış, dolayısıyla bütün devirleri ve konuları kapsayan arşivler bulunmuştur. Nippur'dan İstanbul Müzesi payına düşen tabletler 14 bin kadardı. Tabletlerin tasnifi sırasında 1500 adede yakın olan Sumer edebi metinleri bir grup olarak ayrılmıştı. Kuşkusuz en az bir o kadarı da Philadelphia Üniversite Müzesi'nde bulunuyordu. Kazılardan kaçırılmış, satılmış bir kısım tabletler de diğer müzelere dağılmıştı. Bugün bütün dünyada Sumer edebi metinlerine ait 5000 kadar tablet ve parça bulunduğu tahmin edildiğine göre[1] bunun en az üçte biri İstanbul'dadır.

Diğer müzelerdeki tabletler okunup işlenmeye başlanmıştı hemen. Fakat İstanbul müzelerindekinden çok azı kazarlar tarafından yayımlanmış, diğerleri olduğu gibi duruyordu. Buna karşılık tabletler kazılardan çoğunlukla bir bütün olarak değil, parçalar halinde bulunduğundan, bütün bu parçalar gelişigüzel paylaşılmıştı. Bu yüzden bir metnin başı İstanbul'da, sonu Philadelphia'da veya tersi, veya herhangi bir bölümü orada, veya burada, hatta başka bir müzede bulunuyordu. Bunun için Sumer edebi metinleri üzerindeki çalışmalar daima yarımdı ve yayımlanması son derece gerekliydi. İşte bu amaçla, çalışmalarını 1930 yılından beri yalnız Sumer edebi metinleri üzerine yönelten Prof. S.N. Kramer 1937 yılında 20 ay, 1946'da kısa bir süre, 1951'de bir yıl için İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne geldi. 1951 yılında onun çalışmalarına, merhum arkadaşım Hatice Kızılyay'la katıldık. Onunla yaptığımız bir yıllık çalışma ve ondan sonraki çalışmalarımız sonucu, yayımlanmamış tabletlerin hemen hemen yarısı olan 600'den fazlasını kopya ettik. Prof. Kramer de bir o kadar tabletin kopyasını yapmış oldu. Prof. Kramer'in 1947'den sonraki kopyaları ile bizimkiler T.T. Kurumu tarafından iki cilt halinde yayımlandı. Bu suretle T.T. Kurumu'nun da Sumer edebiyatı çalışmalarına büyük katkıda bulunduğunu burada şükran-

1 S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* Philadelphia 1981, s.289.

la belirtmek isterim. Böylece İstanbul Arşivi'nde, çok küçük parçalar dışında, bütün Sumer edebi tabletleri yayımlanmış ve bu konuda çalışanlara zengin bir kaynak haline gelmiştir.[2]

Bugüne kadar yapılan Sumer edebiyatı üzerindeki çalışmalarda birçok konu tespit edilebilmiştir. İstanbul Arşivi ya bu konulara yeni türler katmış veya kısmen tanınan konuların tamamlanmasını sağlamış veya eksiklikleri nedeniyle ne oldukları anlaşılamayanların ne olduğunu açığa çıkarmıştır. Bu konular şöyle gruplandırılıyor:

1- Uzunlukları 100 satırdan 600 satıra kadar değişen destanlar; 2- 100 satırdan 1000 satıra değişen mitolojiler; 3- 100 satırla 500 satır arasında değişen krallar, Tanrılar ve mabetler için yazılmış ilahiler; 4- 3000 satır kadar ağıt ve ağıta benzeyen metinler; 5- Hepsi 4000 satırı bulan okul ile ilgili hikâye ve tartışmalar; 6- 3000 satır kadar atasözleri ve deyimler.

Bütün bu metinlerin satırlarının toplamı 28 bin kadardır. Bunlara tek konulu olanlar, henüz ne oldukları bilinemeyenler katılırsa 30 bin satırı bulur ki, bunun en az üçte biri İstanbul Arşivi'nden tamamlanmış ve tamamlanmaktadır.[3]

Sumer edebi yapıtlarının büyük bir kısmı İÖ 3000'lerden itibaren yaratılarak, ağızdan ağıza İÖ 2000'in başlangıcına kadar gelmiş ve yazının en gelişmiş olduğu bu çağda bol bol yazılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte son yıllarda Mezopotamya'daki Abu Salabih ve Suriye'deki Ebla'da çıkan ve 2400-2600 yıllarına tarihlenebilen tabletler arasında Sumer edebi kompozisyonları yazılı belgeler bulundu. Bunlardan başka Fara'da (Eski Şuruppak) 1902-1903 yıllarında yapılan kazılarda bulunmuş daha eski çağa ait tabletler arasında da Sumer edebi metinleri yazılı parçalar vardır.[4] Bu da gösteriyor ki, en az 2400

2 İstanbul Arşivi'nde bulunan Sumer edebiyatına ait tabletlerin kopya halinde yayınları için bkz. Muazzez Çığ, "Cumhuriyet Devrinde Çiviyazılı Belgelere Verilen Değer ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ndeki Çalışmalar", *Belleten,* C XL VI, sayı 181, Ocak 1982, s.12, No: 15.

3 S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* Philadelphia 1981, s.289.

4 Robert D. Biggs, *The Ebla Tablets: A 1981 Perspective, Bulletin the Society for Mesopotamian Studies,* Toronto 1982, s.9; *Ebla and Abu Salabih: Linguistic and Literary Aspects, Instituto Universitario Orientale Seminario Di Studi Asiatici,* Series Minor XIV, Napoli 1981, s.121.

yıllarında edebi metinler Mezopotamya'da yazılmaya başlandığı gibi, komşu ülke olan ve Sami dil kullanan Eblalılar tarafından hem çiviyazısı alınmış, hem de Sumer kompozisyonları yazılıp işlenmiştir. Fakat bunlar daha değişik ve karmaşık bir yazıyla yazıldıklarından okunmaları çok güç. Daha geç devirde yazılmış kompozisyonların yardımıyla bazı metinlerin okunması mümkün oluyor.

Nippur metinleri İÖ 1800 yıllarına aittir. Fakat bu tarihte Sumerliler politik yaşamdaki önemlerini kaybetmiş, yerlerini Samilere bırakmaya başlamışlardı ve konuşulan dil Akatçaya dönüşmüştü. Buna karşılık Sumerce, Roma çağında Yunanca, ortaçağda Latince gibi uzun zaman edebi ve dini bir dil olarak devam etmiş, okullarda Sumer dili ve edebiyatı özel bir çalışma konusu olmuştur. İÖ 1000 yıllarında birçok kral kitabesinin Sumer dilinde yazılması bir moda haline gelmiştir. 668-630 yılları arasında yaşayan Asurbanipal kendini şöyle över:

> "Sanat dolu Sumer tabletlerini, anlaşılmaz Akat tabletlerini okuyorum, tufandan önceki bilmece gibi olan taş kitabeleri ve yüksek düzeydeki üstatları anlıyorum."[5]

Gelelim asıl konumuza. İstanbul Arşivi'nin Sumer edebiyatına kattığı bütün konuları burada bildirmemize imkân yok kuşkusuz. Seçtiğim konular, izleri zamanımıza kadar ulaşanlardan ancak küçük bir kısmını kapsamaktadır.

Konuya, Sumer edebi metinlerinin özelliklerinden kısaca söz etmekle girmem yerinde olacaktır. Bu kompozisyonlar yaratıldıkları çağların sosyal yaşamını, tarihini, felsefesini, ahlak ve geleneklerini, düşünce ve inanışlarını, sevinç ve kederlerini, aile ve devlet düzenlerini dile getirirler. Hemen hepsi insanlık tarihinin ilk yazılı belgeleridir. Sumerliler zamanında yaşayan veya onlardan sonra çıkan Yakındoğu uluslarına yaptıkları etkileri ve bu etkilerin, Yunanlılar ve *Tevrat* yoluyla zamanımıza kadar ulaşmış olması onlara da-

5 A. Falkenstein ve W. Von Soden, *Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete*, s.13.

ha büyük bir önem kazandırmış ve kazandırmaktadır. Bu edebi yapıtların çoğu şiir tarzında yazılmıştır. Şiirlerde genellikle kafiye yoktur. Onun yerine tekrarlamalar, paralellikler ve benzetiler ustaca kullanılmıştır. Şiirler çoğunluka çeşitli çalgılar eşliğinde törenlerde, saray ziyafetlerinde, yeni yıl bayramlarında şarkı olarak söylenirdi. Bazı şiirlerin sonunda hangi çalgıyla çalınacağı yazılmıştır. Sumer edebi metinlerinin bir özelliği de konularına göre "yüksek dil", "büyük dil", "seçilmiş dil", "kadın dili" gibi çeşitli diller veya lehçelerde yazılmış olmalarıdır.[6] Kadınlar tarafından söylenen veya kaleme alınan şiirler kadın dilinde yazılmıştır.[7]

İstanbul Arşivi'nin Sumer edebiyatına kattığı bazı konulardan örneklere gelince: Önce mitolojilerden başlayacağım. Daha önce de belirttiğim gibi mitolojiler 100 satırla 1000 satır arasında değişen uzunluklardadır. Bunlar evrenin yaratılışı ve düzenlenmesini, Tanrıların doğuşunu, onların sevgi ve nefretini, kutsamaları ve lanetlemelerini, yaratıcı ve yok edici güçlerini dile getirirler. Onlarda Tanrısal ve kozmik olayların nasıl yorumlandığı görülür.[8]

Bu mitolojiler arasında Aşk Tanrıçası İnanna ile ilgili konular oldukça fazladır. Özellikle izleri zamanımıza kadar ulaşan Çoban Tanrısı Dumuzi ile olan serüvenleri, kur yapmaları, evlenmeleri, İnanna'nın yeraltına gidişi, kocası Dumuzi'nin yeraltına gönderilişi, Dumuzi'nin, kız kardeşi Tanrıça Geştinanna tarafından yarım yıl için yeraltından kurtarılışına ait mitolojilerin hemen hepsi İstanbul Arşivi'nde yayımlanan tabletlerle tamamlanabilmiştir. Mitolojiler çözüldükçe bunların gerek Yunan mitolojilerinin, gerek *Tevrat*'taki hikâyelerin ana kaynakları olduğu ortaya çıkıyor. Tanrıça İnanna ile ilgili bir mitoloji tümüyle İstanbul Arşivi'nde bulunmuştur. Bu altı sütunlu bir tablet üzerine yazılmıştır. Bir zamanlar bahçesinde güzel bitkiler yetiştirmek için ça-

6 *Aynı yerde*, s.29.

7 *Divanü-Lugat-it Türk*, c.I, s.44, No: 3. Besim Atalay, Batı Anadolu'da kadın dilinde zaman anlamına "ot" kullanıldığını belirtmiş. Türkçede böyle bir ayrım olduğu hakkında herhangi bir araştırma yapamadım.

8 Sumer mitolojileri için bkz. S.N. Kramer, *Sumerian Mythology*, New York 1961; S.N. Kramer, *Mythologies of the Ancient Word*, New York, s.95.

balayan fakat başaramayan Şukallituda isimli bir bahçıvan vardı diye başlıyor mitoloji. Bu bahçıvan uzun araştırmalardan sonra güneş doğduktan batıncaya kadar gölgesi devam eden ağaçları dikme yöntemini buluyor ve böylece bahçesini devamlı yeşil tutabiliyor. Bir akşam bu güzel bahçenin kenarında Aşk Tanrıçası İnanna uyuya kalıyor. Bahçıvan onu görünce Tanrıçaya tecavüz ediyor, sabah olup da durumu anlayan Tanrıça son derece kızıyor ve Sumer ülkesine üç felaket gönderiyor: Birincisi bütün ülkenin kuyularını ve topraklarını kanla dolduruyor, bağların ve hurmaların bulunduğu yerler kan içiyorlar. İkincisi ülkeye yıkıcı bir fırtına gönderiyor. Üçüncüsünü metin kırık olduğu için öğrenemiyoruz. Her felaketten sonra Şukallituda babasına gidip nasıl bir tehlikede olduğunu anlatıyor. O da ona, kardeşleri olan Karabaşlıların (Sumer halkı)[9] arasına girip saklanmasını öneriyor. Tanrıça bulamıyor onu. Yardımını istediği Bilgelik Tanrısı Enki onu bulup Tanrıçaya veriyor. O da ona, adının tatlı şarkılar içinde uzun zaman süreceğine söz verdikten sonra öldürüyor onu. Bu mitolojide iki önemli nokta bulunuyor: Biri bahçelere gölge veren ağaçlar dikilerek bitkilerin yakıcı güneşten koruma yönteminin binlerce yıl önce uygulanması; bu tarım tarihi yönünden önemli. Diğeri ülkenin kana boğulması motifi. Bu da *Tevrat*'ta anlatılan bir hikâyeye benziyor. Bu hikâyede Mısır firavunu, esir olan İsraillilerin Mısır'dan çıkmalarına izin vermeyince Tanrı Yahve bütün Mısır ülkesinin sularını kana döndürüyor.[10]

Tevrat'ta Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı bölümünde bulunan açık saçık aşk şiirlerinin neden böyle dini bir kitaba girdiği konusu yüzyıllar boyunca bu alanda çalışan bilginleri düşündürmüş durmuştur. Ancak ilk olarak İstanbul'da bulunup yayımlanan iki aşk şiiri ve onlara benzer diğer şiirlerin bulunmasıyla bunun açıklanması sağlan-

9 "Karabaş" deyimi eski Türkler arasında erkek ve dişi köleler için kullanılırmış. *Divanü-Lugat-it Türk,* c.III, s.222. Yeni okuduğum bir yazıda Batı Anadolu'da yaşayan bir Türkmen aşireti kendilerine "Saçıkaralar" diyormuş, *Nokta* dergisi, sayı 35, s.67.

10 Bu mitoloji için bkz. S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* s.72.

dı.[11] Çünkü bu şiirler konu, stil hatta cümleleri bakımından *Tevrat*'taki şiirlere çok benziyordu. Her ikisinde de seven kral ve çoban, sevilen onun gelini ve kız kardeşidir. İkisinde de süslü cümlelerle tek, karşılıklı ve toplu konuşmalar vardır. *Tevrat*'taki ilk satırlarda geçen "beni yatak odasına götürdü", "beni ağzının öpücükleri ile öp", "aşkın şaraptan daha iyidir", "seni yücelteceğiz, seninle keyifleneceğiz", "sevgilini şaraptan daha çok öveceğiz" gibi anlatımlar Sumer şiirlerindeki satırlara çok benzemektedir.

Sumer mitolojisine göre, yılın yarısını yeraltında geçirmeye mahkûm olan Tanrı Dumuzi, yılın diğer yarısını yeryüzünde geçirmek için çıkınca, karısı Aşk Tanrıçası İnanna ile birleşiyor. Bu birleşme sonucu bütün canlılar, bitkiler verimli oluyor, ürüyorlar. Bu yeni bir yılın başlangıcı sayılıyor. Bereket getirecek bu olayı kutlamak için Tanrı yerine kral, Tanrıça yerine bir başrahibe geçerek kutsal evlenme töreni yapıyorlar.[12] Bu törende rahibenin ağzından krala, kralın ağzından rahibeye hitap eden şiirlerden çalgılar eşliğinde şarkılar söyleniyor, danslar yapılıyordu. Bizim şiirler de bu şarkılardan. İşte bu şiirler şu veya bu şekilde *Tevrat*'a girmiş ve Süleyman'ın şarkıları olarak isimlendirilmiştir. *Tevrat*'taki şiirler arasında bulunan şu satırlar, güzelliği kadar savaşçılığıyla ün yapan Aşk Tanrıçasına tam uymaktadır:

"Ay gibi güzel,
Güneş gibi temiz,
Sancak açmış ordu gibi korkunç,
Bu kadın kimdir?"

11 *Tevrat*'taki "Şarkılar Şarkısı"nda bu birleşmenin baharda olduğu şu satırlarla açıklanıyor:
"Sevgilim, güzelim kalk da gel,
Çünkü işte kış geçti,
Yağmurlar geçip gitti.
Yerde çiçekler görünüyor,
Terennüm vakti geldi."

12 Kutsal evlenme töreni için bkz. S.N. Kramer, *The Sacred Marriage Rite*, London 1969; aşk şiirleri için bkz. S.N. Kramer, *History Begins at Sumer*, s.247-248, 318.

Tevrat yazıldıktan çok sonra din adamları tarafından incelenerek birçok kısmı dinle ilgili değil diye çıkarılmış olduğu halde bu şiirlerin bırakılması, bereket kültünün İbraniler arasında hâlâ geçerli olduğunu kanıtlıyor. Bu kutsal evlenme töreninin izleri bizim halkımız arasında da bulunmaktadır. 6 Mayıs'ta Hıdırellez denilen, aslında Hızır ve İlyas'ın birleşmesi olarak yorumlanan ve çeşitli eğlencelerle kutlanan bu birleşme, Tanrıça İnanna ile Dumuzi'nin birleşmesi ve yapılan şenlikler de kutsal evlenme töreninin bir devamı olmalıdır. Bazı yerlerde o gece bir niyet tutup iki yıldızın birleşmesi gözlenir. Aşk Tanrıçası Venüs yıldızını, Dumuzi de Çoban yıldızını temsil ettiğine göre bu da aynı konunun izleridir. Edremit'in Tahtakuşlar köyünde Hıdırellez töreni yemekler, oyunlar ve çalgılarla mezarlıkta yapılıyormuş. Bu da Dumuzi'nin yeraltından çıkışını kutlamanın bir uzantısı gibi görünüyor. Dumuzi'nin adı da Temmuz olarak takvimimizde devam edip duruyor hâlâ.

Tevrat yoluyla dünya edebiyatı ve dinlerine giren Eyüp Peygamber'in sabrı hikâyesinin Sumerlilere dayandığının anlaşılması, yine İstanbul Arşivi'nde bulunan iki tablet parçasıyla olmuştur.[13] Şiir tarzında yazılmış bu hikâyenin konusu şöyle:

Adı verilmeyen zengin, akıllı, dürüst, arkadaşları ve akrabaları tarafından sevilen bir adamı, bir gün çeşitli üzüntüler yakalıyor. O da bunlara sabırla göğüs geriyor ve bu arada Tanrısını öven, yücelten dualarla yumuşatıp onun sevgisini kazanıyor ve böylece kötü kaderini iyiye çeviriyor.

Bu şiirden bazı bölümler şöyle:

13 Robert Cooper, *Biblical Lecture,* Boston 1846, s.110'da Eyüp hikâyesinin İsrailliler ait olamayacağı, muhakkak başka bir kaynaktan alındığı şöyle belirtilmiş: "Bu *Tevrat*'ta olan kitaplardan hiçbiriyle ilgili değil. O 'kendi ihtişamı içinde başlı başına'dır. Ezra ve Spinoza da onun bir Yahudi kitabı olduğunu kanıtlayan bir delil bulunmadığını tastik etmişlerdir. Başka bir dilden İbraniceye çevrilmiştir. It stands 'alone in its glory'. This was the opinion of some of the most learned jews. Eben Ezra and Spinoza have declared there is no evidence to prove that it is a Jewish book. They maintain that it has been translated from another language into Hebrew." Burada ilgi çekici olan o kitap yazıldığında henüz ne çiviyazılı belgelerden ne de Sumerlilerden haber vardı.

"Ben bir insanım, anlayışlıyım, fakat şimdi bana kimse değer vermiyor,
Doğru sözüm yalana döndü,
Hilenin adamı beni güney rüzgârı gibi sardı,
Ona hizmet etmeye zorlandım,
Yoldaşlarım doğru bir söz söylemediler bana,
Arkadaşlarım dürüst sözümü yalanladılar,
Hilenin adamı bana tuzak kurdu.
Ben bilgin, neden cahiller içine sokuldum,
Ben anlayışlı, neden bilgisizler arasında sayıldım?
Her yerde yiyecek var, benim aşım açlık,
Herkese paylar dağılırken, benim payım üzüntü oldu.
Tanrım gün ışıdı ülkeye, benim günüm karanlık,
Gözyaşları, ağıt, keder sardı beni,
Fena hastalıklar ... yakıyor bedenimi,
Tanrım beni var eden babam, yüzünü kaldır."

Böylece o Tanrısına birçok yakarıştan sonra Tanrısı (bu büyük Tanrılara aracılık yapan adamın şahsi Tanrısı, bizdeki evliyaların aracılığı gibi) onun duasını şöyle kabul ediyor:

"Adamın Tanrısı onun gözyaşlarına, ağlamalarına kulak verdi,
Genç adamın yalvarış ve yakarışları Tanrısının kalbini yumuşattı,
Söylediği doğru sözü Tanrısı kabul etti,
Kanatlarını geren hastalık demonlarını uzaklaştırdı ondan,
Verilmiş olan fena kaderi değiştirdi o,
Adamın üzüntülerini sevince döndürdü o."

Sumer edebi metinleri arasında Tanrıları, tapınakları ve kralları öven ilahiler oldukça yekûn tutmaktadır. Bu ilahilerden pek çoğu İstanbul Arşivi'nde bulunmuş veya tamamlanmıştır diyebiliriz. Ben burada, zamanımızda bol bol konuşulan ve yalnız bugünün problemiymiş gibi görülen sosyal adaletin Sumerlilerde nasıl ele alındığını, 5000 yıl önce bile aynı sorunların varlığını bildiren ve İstanbul

Arşivi'nde en önemli bölümleri bulunan bir ilahiden söz edeceğim. Sumerlilerde her varlığın yapıcı ve koruyucu bir Tanrısı olduğu gibi sosyal adaleti düzenleyen ve koruyan bir Tanrısı, daha doğrusu Tanrıçası vardır; Tanrıça Nanşe. Bu Tanrıçanın görevini tam olarak bildiren metin İstanbul tabletleri arasında bulundu. 19 parçanın birleştirilmesiyle meydana çıkan bu ilahi 250 satırlık. Ben burada ancak, Sumerliler için sosyal adaletin ne demek olduğunu ve Tanrıçanın onu nasıl koruduğunu bildiren satırlardan örnek vereceğim. İlahide Tanrıça şöyle övülüyor:

"Öksüzleri bilen, dulları bilen,
İnsanın insana yaptığı zulmü bilen,
Öksüzlerin annesidir o.
Nanşe dulları koruyan,
Fakirlere (?) adil (?) olan,
Sığınanlara kucak açan,
Güçsüzlere barınak bulan, kraliçedir o.
Öksüzlere teselli için,
Dulların ortada görünmemesi için,
Güçlülerin yok olacağı bir yer yapmak için,
Güçlülerin güçsüzlere ... yaklaşması için,
Nanşe insanların kalbini aradı."

Nanşe'nin sosyal adaleti koruması için bir görevi daha var; her yeni yıl başlarken insanları yargılamak ve koyduğu düzene karşı gelenleri cezalandırmak. Yılbaşlarında Nanşe, yanında Yazı ve Hesap Tanrıçası Nidaba, kocası Haya ve diğer kanıtlayıcı Tanrılarla iyi veya kötü iş yapanları ayırıyor, Yazı Tanrıçası da onları kaydediyor.[14] İyi hareket etmeyenleri Nanşe'nin veziri Hendursak cezalandırıyor. İlahide kötü iş yapanlar şöyle açıklanıyor:

"Kanunsuz yolda gezen,
İsyanla elini kaldıran,
Geçerli kuralları aşan, anlaşmaları bozan,

14 Bizim Berat gecemize benzemiyor mu?

Kötü yerlere... beğenerek bakan,
Büyük ağırlık ölçüsü yerine küçük ağırlık ölçüsünü koyan,
Uzun ölçü yerine kısa ölçü kullanan,
(Kendisine ait olmayanı) yiyip de 'yedim' demeyen,
İçip de 'onu içtim' demeyen,
'Yasak olanı yedim' diyen,
'Yasak olanı içtim' diyen,
Kimseler ceza görecekler."

Tanrıça Nanşe'nin sosyal düzenlemesinden kısaca söz ettikten sonra, yine aynı konuyu yansıtan ve ilk olarak İstanbul'da bütün bir tablet halinde bulunan en eski kanun kitabına gelelim:

Üçüncü Ur sülalesinin ilk kralı Urnammu'ya ait olarak yayımlanan, bu tabletin, daha sonra yine İstanbul'daki Sippar tabletleri arasında bulunup Fatma Yıldız tarafından yayımlanan bir tablet parçası dolayısıyla, S.N. Kramer tarafından bunun Urnammu'dan çok oğlu Şulgi'ye ait olabileceği ileri sürüldü.[15] Bu kanunun yazıldığı tabletin yarıdan fazlası kırık ve okunamayacak durumda. Kanunun baş kısmında krallığın nasıl elde edildiği yazıldıktan sonra sosyal düzenlemeden söz ediliyor. Rüşvet alanlar, kapkaççılar şehirden uzaklaştırılmış; ağırlık ve uzunluk ölçüleri her yerde değişmeyecek şekilde yapılmış; öksüz varlıklının, dul güçlünün eline bırakılmıyor; bir şegel gümüşü olanı bir mana gümüşü (60 şegel) olanın eline düşürtmüyor. Çok az kalan kanun maddelerine göre, daha sonraki Hammurabi'nin yaptığı Sami kanunundan daha insancıl. Yapılan bir hata göz göze diş dişe yerine tazminatla ödeniyor.[16] Görüldüğü gibi Sumer'de sosyal düzene, kanuna ve adalete çok özen gösteriliyordu. Adaletin koruyucusu da Güneş Tanrısı Utu idi. Kral ilahilerinin çoğunda, krallar sosyal düzeni korudukları, kanun ve adalete saygılı olduklarıyla övülürler.

15 Fatma Yıldız, *A tablet of Codex Ur-Nammu from Sippar,* Orientalia Vol. 50, fase 1, 1981; S.N. Kramer, *Ur-Nammu Law Code: Who was its Author,* Orientalia Vol. 50, fase 4, 1983.

16 Bu kanunun tümü üzerinde en son yapılan çalışma: Jacob Finkelstein, *The Laws of Ur-Nammu,* JCS 22, 1969.

Şimdi sosyal adaletten bilgelikle ilgili kompozisyonlara gelelim: Bunlar atasözlerini, deyimleri, hayvan hikâyelerini, okul yaşamını, çocuk ile baba, öğretmen ile öğrenci, aile ile okul arasındaki ilişkileri, çeşitli tartışmaları dile getiren metinleri kapsamaktadır. Atasözlerini ve deyimleri tam bir sıra halinde veren iki büyük tablet İstanbul Arşivi'nden yayımlandı. Bunlardan başka, tek tek veya birkaç tanesi bir arada öğrenciler tarafından yazılmış atasözleri bulunan bir hayli tablet vardır. Bulunan büyük tabletlere göre Sumer atasözleri gruplanarak sıralanmış ve bir kitap haline getirilmiştir. Okul tabletlerinde de bunların okullarda öğretildiği anlaşılmaktadır. Yüzyıllar boyu *Tevrat*'taki atasözleri kitabının insanlık tarihinde ilk yazılmış atasözleri olduğuna inanılıyordu. Mısır yazıları çözülünce *Tevrat*'tan daha eski atasözleri ortaya çıktı. Fakat Sumer atasözleri onlardan bir hayli yüzyıl önce yazılmış bulunuyor. Modern yazarların "bir halkın iç yaşantısının en emin indeksi atasözleridir" dediği gibi, Sumer atasözlerinde de onların sosyal, siyasal, dinsel, ekonomik yaşantısından, hayvanlar hakkındaki görüş ve düşünüşlerine kadar her konuyu bulmak mümkün. Ben burada onlardan birkaç örnek vereceğim. Aralarında bizde paralelleri olanlar da var:

- "Çok el işte, az el aşta" atasözümüze karşılık: "Mide mide üzerine insanın evi yıkılır, el el üzerine adamın evi yapılır."
- "Malın varsa derdin var" sözüne karşılık: "Gümüşü olan mutlu olabilir, arpası olan mutlu olabilir, bir şeyi olmayan (rahat) uyuyabilir."
- "Dereyi görmeden paçayı sıvadı" sözüne karşılık: "O tilkiyi henüz yakalamadı, fakat tasmasını yapıyor."
- "Açık ağıza sinek girer" aynı bizdeki gibi.
- "İyi giyinen kimsenin önünde herkes eğilir" sözüne karşılık: "Ye kürküm ye."
- "Bir tatlı söz herkesin dostudur" sözüne karşılık: "Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır."
- "Bekçi köpeği olmayan yerde tilki müfettiş olur."
- "Evde huzursuz bir kadın cinlerden daha fenadır."
- "Seçtiğin kadını al, istediğin çocuğu yetiştir."

• "Kim çocuğuna, karısına bakmıyorsa burnunda halkası yoktur."
• "Çiftleşmeden gebe kalınmaz, yemeden şişmanlanamaz."
• "Silahı az olan devlet, düşmanı kapısından atamaz."
• "Düşmanın ülkesine saldırıp yok edersen, düşman da gelip senin memleketini yok eder."
• Sumer'de vergiden çok korkmuşlar anlaşılan, "Bir beyiniz, bir kralınız olabilir, ama asıl korkulacak vergi memuru."[17]

Sumer metinleri çözülünceye kadar hayvan masallarının ilk olarak Yunanlı Aesop tarafından yazıldığı sanılıyordu. Halbuki Sumer atasözleri ve deyimleri arasında bir hayli hayvanlarla ilgili masal var ve hatta aynı masal motifleri Aesop masallarında bulunuyor. Atın en az İÖ 2000 yıllarında evcilleştirildiğini de bu metinlerden öğreniyoruz.

Okul yaşamını anlatan baba, çocuk ve okul ilişkilerini açıklayan iki kompozisyonun yazıldığı tabletlerin en büyük parçaları İstanbul'da. Bunlardan bazı parçalar daha önce yayımlanmış olmalarına rağmen ne oldukları anlaşılamıyordu. İstanbul metinleri yayımlanınca konu ortaya çıkmış oldu. Bu metinlerden biri ilk rüşvet olayını bildiriyor,[18] diğeri haylaz bir çocuğun babasına verdiği üzüntüleri dile getiriyor. "Okul çocuğu nereye gittin? Okula gittim. Okulda ne yaptın? Tabletimi aldım, öğle yemeğini yedim, yeni tabletimi hazırladım, onu yazıp bitirdim" diyerek başlıyor metin. Arkasından çocuk öğretmeninin kendisine kızdığını, hatta dövdüğünü, iyi not vermediğini söylüyor. Öğretmeninin ona karşı iyi olmasını sağlamak için, babasına onu eve davet etmesini, hediyeler vermesini öneriyor. Baba söyleneni yapıyor ve çocuk da öğretmeninin takdirini kazanıyor.[19]

Diğer metinde bir baba çocuğunun yaptığı haylazlıkları sayıp döktükten sonra (bu haylazlıklar okula gitmemek, sokaklarda sürtmek, derslerini yapmamak gibi) ona şöyle söyleniyor: "Seni aptallıktan iyi adam yapmaya çalışıyorum, kalbim senin üzüntülerinle doldu, beni ölüm haline getirdin. Yaşamımda seni kamış taşımaya

17 Sumer atasözleri için bkz. E. Gordon, *Sumerian Proverbs,* Philadelphia 1959.
18 Bkz. bu kitapta s.83. (Kaynak Yayınları'nın notu.)
19 Bu metin için bkz. S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* s.10-12; ayrıca bkz. bu kitapta s.89. (Kaynak Yayınları'nın notu.)

zorlamadım, asla tarlamı kaz, sür, git geçimimi sağla demedim. Senin gibi olanlar ailelerini geçindiriyor, hem de okula gidiyorlar. Sen haylazlığa gelince adamsın, fakat çalışmaya gelince asla. Haylaz olmanın nedenini anlıyorum. Çünkü ben onların babaları gibi git, çalış ve geçimimi sağla demedim sana."[20]

Görüldüğü gibi sanki arada 4000 yıl yok. İnsan karakteri hiç değişmemiş.

Arşivdeki bilgelik kompozisyonları arasında tartışmalar olduğunu söylemiştim. Bunlar iki kişi arasında kendi yaptıklarını övmek, karşısındakinin olumsuz bulduğu yönlerini yermek şeklinde oluyor. Bazen bu kişiler yerine şahıslandırılmış nesneler geçiyor. Mesela saban ile kazma, ağaç ile kamış, bakır ile gümüş, tahıl ile davar, kuş ile balık, yaz ile kış gibi. Bu tartışmaların sonunda biri Tanrı yargısıyla üstün geliyor. Yaz ile kış arasındaki metnin en büyük kısmı İstanbul Arşivi'nden. Sumerce *enten* kış, *emeş* yaz, *enten* yani kış evcil hayvanları, göğün kuşlarını, denizin balıklarını döllendiriyor. Hurmalık ve bağlarda şarap ve bal akıttırıyor. Bitkileri bollandırıyor, *emeş* yaz ise ağaçları, tarlaları meydana getiriyor, ahırları, ağılları genişletiyor, ürünleri çoğaltıyor ve evler, şehirler, tapınaklar kurduruyor. Tanrı Enlil'in yargısına göre yaz kazanıyor tartışmayı.[21]

20 Bu metinin tam çevrisi için bkz. Ake Sjöberg, *Journal of Caneiform Studies,* Vol XXV, 1973, s.105-169.

21 Enteresan olanı, *Divanü-Lugat-it Türk*'te de yaz ile kışın tartışmasına ait beş ayrı yerde bölümler buldum. Herhalde bu bir bütün metindi. Ne yazık ki, sözlük için yalnız bazı bölümler alınmış olacak. Bunlarda konular başka, fakat motifler bir. Başlangıcı şu satırlar olacak:

"Yaz kışla vuruştu,
Kızgın gözle bakıştı,
Tutuşmak için yaklaştı,
Birbirini tutmaya uğraşır.
Yaz kışa diyor ki;
Yund kuşu senden kaçar,
Birçok kuşlar, kırlangıç bende bulunur,
Bülbül öter, herkes sesiyle zevk bulur,
Yazın erkek ve dişi çiftleşir.
Kış yaza diyor ki;
Akreple, kara sinekler, sivrisinekler,

Sumer edebi metinleri içinde önemli bir konu olan destanların okunup çözülmesinde İstanbul Arşivi'nin büyük katkısı olduğunu söyleyebilirim. Şimdiye kadar 100 satırdan 600 satıra kadar değişen uzunlukta dokuz Sumer destanı bulunmuştur. Bunlardan biri tümüyle İstanbul'da. Diğerlerinin de anlaşılmayan, kırık olan yerlerinin tamamlanması ve anlaşılmasında arşivin büyük katkısı olmuştur. Destanlar bir yerden bir yere göç eden, göç ettikleri yerlerdeki devletlere yavaş yavaş sızarak zamanla oralarda küçük şehir beylikleri, sonra da kendi devletlerini kuran halklar tarafından yaratıldığı ve tarih boyu üç kahramanlık çağı olduğu tarihçiler tarafından kabul edilmektedir: Yunan, Hint ve Cermen çağları. Sumer destanlarının bulunması yeni bir kahramanlık çağını, Sumer kahramanlık çağını ortaya çıkarıyor. Yapılan arştırmalara göre bu destanlar aralarında yüzyıllar olmasına rağmen aynı politik, sosyal ve dinsel ortamda, halk şairleri ve ozanları tarafından yaratılmışlar ve yüzyıllar boyu ağızdan ağıza söylendikten sonra yazılmaya başlanmışlardır. Bunlar toplumun değil, tek kahramanların serüvenlerini dile getiriyorlar.[22]

Dokuz Sumer destanı bulunduğunu söylemiştim. Bunlardan beş tanesi Sumer kral listesine göre tufandan sonra kurulan ilk Uruk sülalesinin beşinci kralı olan kahraman Gilgameş'e ait. Bunlar şöyle isimlendirilmiştir: Gilgameş ve Gök Boğası; Gilgameş Yaşam Ülkesi; Gilgameş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası; Gilgameş ve Tufan; Gilgameş ve Agga; bir de Gilgameş'in Ölümü var ama buna ait tam bir metin henüz bulunamadığından kompozisyon tamamlanamıyor. Bu destanların bulunmasıyla Asurbanipal Kütüphanesi'nde bulunup 1862 yılında George Smith tarafından çözülen Babil Gilgameş Destanı'nın Su-

Halka eziyet eden böcekler, yılanlar,
Sende çıkar ve kuyruklarını düğümleyerek üzerine saldırır.
Yaz kışa diyor ki;
Balçık çamur yoğurulur, yoksul, miskin kötüleşir,
Büzülür, parmakları kavuşmaz, az ateşle uğunur.
Kış yaza fısıldıyor;
Adamların, atların etleri bende sertleşir,
Hastalık kışta azalır, kışın insanların bedenleri sertleşir."

22 S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* s.223.

merlilere dayandığı kesin olarak ortaya çıktı. Hatta konu itibariyle baş kısma bir bağlantısı olmayan 12. tabletin de Gilgameş, Enkidu ve Yeraltı Dünyası isimli kompozisyonun yarısının Sumerceden kelime kelime Akatçaya çevirisi olduğu anlaşıldı.

Babilliler İÖ 1700 yıllarında bu tek tek konuları bir araya getirerek bir bütün hikâye haline sokmuşlardır. Bunu Hititler, Hurriler ve Ugaritler alarak kendi dillerine çevirmişler ve edebi bir yapıt olarak okumuşlardır. Gilgameş Destanı'nın daha sonraki kahramanlık çağlarını yaratan ulusların destanlarına öncülük ettiği ve onlarda birçok izi bulunduğu, yapılan araştırmalarla anlaşılmıştır.

Bu destanlar içinde İstanbul Arşivi'nin en büyük katkısı olanlardan biri "Gilgameş ve Agga"dır. 11 parçanın birleştirilmesiyle 115 satırlık metin elde ediliyor. Konusu şöyle:

Kiş kentinin tufandan sonra kurulan ilk sülalesinin son kralı Agga, Uruk'un kralı, Kullab'ın Beyi Gilgameş'e, kendisine boyun eğmesi için haber gönderiyor. Gilgameş karar vermek için şehrin yaşlılarından oluşan meclisini toplayarak onlara "Kiş'e boyun eğelim mi, yoksa silahlanıp savaş edelim mi?" diye soruyor. Yaşlılar savaş açmaktansa boyun eğip barış içinde yaşamayı yeğliyorlar. Bu defa gençlerden oluşan meclise aynı soruyu yöneltiyor. Onlar boyun eğmektense savaş açmayı öngörüyorlar. Bunun üzerine Agga Uruk'a saldırarak kuşatıyor.[23] Fakat birçok olaydan sonra Gilgameş ile yüz yüze gelen Agga kuşatmaya son veriyor. Metin Gilgameş'in Uruk'un kurtarıcısı olarak övülmesiyle son buluyor. Bu destan birkaç bakımdan önemli.

1. Yalnız insanlarla ilgili olaylar var, mitolojik konular yok.

2. Genel olarak destan şiirlerinde karakteristik olan insanüstü kahramanlık yok.

3. Tarihi olayları bildiriyor. Şimdiye kadar başka bir belgede bulunmayan, en eski Sumer şehir krallıkları arasındaki olayları anlatı-

23 S.N. Kramer, *History Begins at Sumer,* s.30-35; *The Sumerian, Their History, Culture and Character,* Chicago 1963, s.186-190; *Sumerian Epic Literature,* Procesedings of the Academia Nazionale dei Lincei 1970, s.825-837.

yor, o zamanın politik düşünce ve eylemleri ile şehirde iki meclis olduğunu ortaya koyuyor. Bunlardan, İÖ 3000 yıllarında oldukça demokratik bir düzen bulunduğunu çıkarıyoruz. Diğer destanlardan dördü de Uruk şehri ile İran topraklarında bulunan Aratta kenti arasında geçen olaylarla ilgili. İstanbul Arşivi'nde tam metni bulunan "Enmerkar ve Aratta Beyi" isimli destan 600 satırdan fazla. Sumer yazarı bu kadar satırı bizim bir daktilo kâğıdı büyüklüğündeki bir tableti 12 sütuna bölerek küçücük yazılar yazmak suretiyle sığdırmış. Bununla birlikte hemen hemen bütün Sumer edebi metinleri öyle. Uzun konuları bir tablete sığdırabilmek için yazılar çok küçük ve birbirine girercesine yazılmış. Bu yüzden okunmaları ve kopya edilmeleri çok zor oluyor. Konumuzu kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Enmerkar, Uruk kralı ve Kullab'ın beyi. Aratta Uruk'tan yedi dağ uzaklıkta, bugünkü İran toprakları içinde bir şehir. Görünüşe göre o da bir Sumer prensliği. Çünkü Sumer Tanrılarının koruyuculuğunda. Bu iki kent, araları bu kadar uzak olmasına rağmen, rekabet halindeler. Enmerkar Aratta'dan altın, gümüş, Lapisazuli ve değerli taşları göndermesini istiyor, göndermediği takdirde Aratta'yı ele geçireceğini bildiriyor. Aratta Beyi bunu kabul etmeyerek o da ondan tahıl istiyor. Tam bu sırada Sumer'in Yağmur ve Fırtına Tanrısı İşkur Aratta'yı yabani buğday ve fasulyeyle dolduruyor. Bunu üzerine Aratta Beyi istenileni göndermemek için, Aşk Tanrıçası İnnana'nın kendisinin yanında olduğunu bildirerek kafa tutuyor. Fakat sonunda Enmerkar'ın istediklerini göndererek İnanna'nın mabedi avlusuna yığdırdığı anlaşılıyor. Pek özet olarak verdiğim bu destanda önemli olan noktalardan biri ihtimal göçler sırasında Sumerlilerin bir kolu Aratta'da yerleşmiş. Çünkü aynı Tanrılara tapıyorlar. İkincisi Uruk'a değerli madenler ve taşların Aratta'dan, Aratta'ya da tahılın Uruk'tan gönderildiği. Üçüncüsü de tarihte ilk sinir savaşını bildirmesi. Bu sinir savaşının nasıl yapıldığını şu birkaç satır anlatacaktır:

"Ey haberci Aratta Beyi'ne söyle:
Kentin halkını kuşun ağaçtan kaçtığı gibi kaçıracağım,
Onları komşu yuvaya kaçan kuşlar gibi kaçıracağım,

Aratta'yı, anlatılan yıkılmış kent gibi toza döndüreceğim, Halkı Enki tarafından lanetlenmiş Aratta'yı vaktiyle yıkılmış saray gibi yıkacağım."[24]

Aratta ile ilgili diğer destanlardan anlaşıldığına göre Uruk krallığı ile devamlı ilişki halinde. "Enmerkar ve Aratta Beyi Ensuhkuşsiranna" isimli İstanbul'dan altı parçası tamamlanan destanda Aratta Beyi, kendisinin Enmerkar'dan daha üstün olduğunu iddia ederek bunu kanıtlamaya çalışıyor. Sonunda Enmerkar'ın üstünlüğünü kabul ediyor.[25] "Lugalbanda ve Enmerkar" da Uruk'un Martular tarafından kuşatılmasını kaldırmak için Lugalbanda aracılığıyla, Aratta'dan yardım istendiği anlaşılıyor. Sonuncusu olan "Lugalbanda ve Hurrum Dağı"nda kahraman Lugalbanda Aratta'ya Enmerkar'ın orayı kendisine bağımlı yapacağı haberini götürmek üzere serüvenlerle dolu bir yolculuk yapıyorsa da metin çok kırık olduğundan sonu anlaşılmıyor.

Sumer destanları bir problemin çözülmesine yardımcı olması bakımından çok önemli. O da Sumerliler göçmen miydi, yoksa yerli halk mıydı? Bunlarla onların Kuzeydoğu'dan Mezopotamya'ya göçtükleri, orada bulunan yerli halk arasına karışarak önce şehir beylikleri, sonra da devlet kurdukları tezi kuvvetlenmiş oluyor.

Burada şunu söylemeden geçemeyeceğim. Büyük göçler yapan Türklerin de birçok destanı ve kahramanlık çağı olması gerek. Özellikle Anadolu'ya girmeden önceki dönemde yarattıkları destanların, bugüne kadar ulaşan yazılı metinleri yok. Bu destanlardan birçok bölümü Çince, Farsça, Moğolca ve Arapça kaynaklarda yazılı olduğu bildiriliyor.[26] Bunun için işte, Aziz Atamız Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni, Türklerle ilgili olabilecek milletlerin dilleriyle donattırarak, Türk tarih ve kültürünü bu dillerin kaynaklarından ekip halinde araştıracak elemanlar yetiştirmek istemişti.

24 S.N. Kramer, *History Begins at Sumer*, s.18-29.

25 Bu destan son olarak Adele Berlin tarafından *Enmerkar and Ensuhkeşdanna* (University Museum Philadephia 1979) ismi altında yayımlanmıştır.

26 *Meydan Larousse*, Destan.

İstanbul Arşivi'nin Sumer edebiyatına katkısının burada çok küçük bir örneğini verdim. Bununla birlikte iş daha bitmiş değil. 200'e yakın küçük parçalar kopya edilmek üzere bekliyor. Eğer biz, uzun yıllardan beri yalnız Sumer edebi metinleriyle uğraşan Prof. S.N. Kramer'in arşivde çalışmalarına engel olup onun çalışmalarına katılmasaydık, bugün Sumer edebiyatına ait bilgiler çok eksik olacak, bizim tabletler de daha uzun yıllar müze dolaplarında gizli duracaktı.

Sözlerimi bitirmeden önce, arşivde çalışmalarımıza başlarken bize önderlik eden Sayın Prof. F.R. Kraus'a, tabletlerin kopya edilme tekniğini öğreterek yayın yapmamızı sağlayan Sayın Hocam Prof. H.G. Güterbock'a, Sumer edebi metinleri üzerindeki çalışmalarımızda bize her türlü yardımını esirgemeyen Prof. S.N. Kramer'e candan teşekkürlerimi sunarım.

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ'NDE BULUNAN YENİ SUMER ÇAĞINA AİT NİPPUR HUKUKİ BELGELERİNE GENEL BİR BAKIŞ*

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Tabletler Arşivi'nde Nippur şehrinden çıkan tabletler büyük bir önem taşımaktadırlar. Çünkü Mezopotamya'da birçok şehir belirli bir süre içinde parlayıp sönmesine ve hatta tamamıyla yok olmasına karşılık, Nippur şehri asırlarca yaşamıştır. Bu sebeple oradan çıkan çiviyazılı tabletlerde bu şehrin yaşadığı bütün devirlerin özelliklerini takip edebilmek, o devirlere ait dini, edebi, siyasi, ilmi, idari her türlü bilgileri bulmak imkânı vardır. Ne yazık ki, bu kadar önemli olmasına ve şimdiye kadar yapılan kazılardan çıkan tabletlerin en az üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunmasına rağmen bunların çok azı yayımlanmıştır. Bu sebepten daha Prof. F.R. Kraus ile birlikte çalışırken, yaptığımız yayın planında Boğazköy tabletleri yayınlarından başka[1] bu şehre ait tabletler de ele alınmıştır.

Bu programın birinci kısmını Eski Babil Devri Hukuki Belgeleri teşkil etmiştir.[2] İkinci olarak Eski Babil devrine ait okul tabletlerinden belirli bir grup işlenerek yayımlanmıştır.[3] Yine bu devre ait Sumer edebi metinlerinden (Prof. S.N. Kramer'in kopya ettiği ve yayımladığı tabletlerden geri kalan) 650 adet tabletin kopyası

* *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı*, sayı.10, 1963.

1 İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan Boğazköy tabletlerinden seçme metinler 1-3.

2 Eski Babil zamanına ait Nippur hukuki belgeleri.

3 Eski Babil zamanına ait Nippur kökenli iki okul kitabı.

yapılmış olup, basılmak üzeredir. Eski Babil devrinin çok önemli olan idari tabletlerinin yayınına hazırlık olmak üzere transkripsiyonları yapılmıştır. Gerek idari belgelerin yayımı, gerek okul tabletlerinin geride kalan gruplarının işlenmesi ile bu şehre ait müzemizde mevcut Eski Babil devri belgelerinin (Akatça edebi metinler hariç) yayımı tamamlanacaktır.

Bundan sonraki yayın planına alınmış tabletler ise Nippur şehrine ait Yeni Sumer devri belgeleriydi. Yeni ilave edilen tabletlerle[4] birlikte 1300 kadar olan bu grubun büyük bir kısmının tasnif ve katalogları F.R. Kraus tarafından yapılmıştır.

Bu tabletler arasında hukuki içerikli olanlarının yayımı daha Prof. F.R. Kraus ile birlikte çalışırken kararlaştırılmış olmasına rağmen, araya giren diğer işler dolayısıyla çok geç ilerlemiştir. Oldukça uzun bir süre içinde 318 tabletin kopyası tamamlandı. Bunların esaslı bir şekilde tasnif ve tanzimlerinin yapılması, indekslerinin hazırlanabilmesi için birçok yayına ihtiyaç vardı. Bu yayını temin edebilmemiz için Sayın Prof. Kurt Bittel ve A. Falkenstein'ın aracılığıyla "Deutsche Akademiesche Austauschdienst" ve "Deutsche Foshunsgemeinschaft" cemiyetleri tarafından Heidelberg Üniversitesi Eski Doğu Enstitüsü'nde sıkı bir çalışma ve Prof. A. Falkenstein'ın büyük yardımlarıyla metinlerin tasnif ve tanzimleri ve indekslerinin hazırlanması mümkün oldu. Bu hususta alanımız adına adı geçen profesörlere ve kurumlara burada teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanması kabul edilen bu metinlerin yayındaki sıralarına göre içeriklerini genel olarak gözden geçirelim.

Bunların en önemli olanları mahkeme zabıt ve kararlarıdır. Fakat bu çeşit metinler, özellikle Lagaş şehrinde bol miktarda bulunmasına karşı, Nippur belgeleri arasında pek azdır. Bu, belki de böyle belgelerin saklandığı arşivin henüz kazılmamış olmasındandır.

4 Kökenleri karışık olup, son zamana kadar hiç el sürülmemiş olan tabletler arasında Nippur koleksiyonuna ait oldukları tespit edilen yüz kadar tablet ayrılarak bu koleksiyona ithal edilmiştir.

Zira tek tük de olsa bu cins metinlerin ele geçmesi bu devirde Nippur'da da bir mahkeme teşkilatının bulunduğunu göstermeye yarar. Bizim koleksiyonumuzda mahkeme kararlarını içeren ancak iki tablet bulunmuştur. Bunlardan birisi kaçan bir kölenin sahibi tarafından yakalanarak mahkemeye getirilmesine aittir. Köle, üç hakim önünde bir daha kaçmayacağına dair kıralın adına yemin ediyor. Kaçtığı takdirde ölüme müstahak olduğunu kabul ediyor.

İkinci mahkeme belgesi 11 şahıstan ibaret bir meclis önünde yapılan ve onlar tarafından karara bağlanan bir mahkeme belgesidir.

Hakiki mahkeme kararı olmayıp, bunlara benzeyen resmi şahıslar tarafından tasdik edilmiş olan yedi metin daha vardır.

Bu belgeleri hukuki şahıslara ait makbuzlar takip etmektedir. Bunlar gümüş, arpa, hayvan, saman, yağ, bira, çeşitli kumaş, kamış, balta, çeşitli ağaç eşya ve yün teslimine aittirler. Bunlar arasında en çok gümüş ve arpa teslim alınmasına ve verilmesine ait makbuz vardır. Tediye vaatlerini içeren metinler de enteresandır. Çoğunluğu gümüş ve arpaya ait olan bu belgelerde, zamanında ödenmediği takdirde iki misli verileceği kaydedilmektedir.

Yapılan bir zararın ödenmesine dair bir, kefilliğe dair üç belge mevcuttur.

Nippur'da iş mukavelelerinin yapıldığını da görüyoruz. Bunlar az olmakla beraber Nippur şehri için örnek teşkil edebilirler.

Önemli bir metin grubu da borç senetleridir. En çok ödünç alınan gümüş ile arpadır. Bunlar ya faiz karşılığı alınıyor veya faizsiz oluyor.

Bu senetlerin belirli bir örneği yoktur. En basit senet şekli, faizli veya faizsiz olduğu söylenip, alan ve verenin ismiyle mukavelenin tarihi yazılı olanıdır. Şahitli olanlar, alınan şeyin belirli zamanda iade edileceğine dair şart konulanlar, zamanında verilmediği takdirde nasıl bir muamele yapılacağı yazılı olanlar da vardır. Borçlanmalar genellikle bir kişi tarafından yapılıyorsa da bazen ortak borçlanmalar da mevcuttur. Gözlemlerimize göre bu borç senetleri herhalde hususi şahıslara aitti. Bu arada miktar itibariyle çok az olmakla beraber

mabetlere ait borç senetleri de vardır. Bu çeşit belgelerde "Tanrı falandan falan şahıs aldı" şeklinde yazılıdır. Bu devirde merkeziyetçi bir idare sistemi olmasına ve her şeyin mabet tarafından idare edilmesine rağmen, hususi şahıslara ait alışverişin, borç alıp vermenin daha fazla olduğunu görüyoruz. Borç belirli bir iş karşılığında veriliyordu. Mesela alınan bir miktar gümüşe karşılık faiz olarak birkaç gün marangozluk yapılacağını bildiren bir metin mevcuttur.

Borç senetlerinden edindiğimiz neticeye göre Yeni Sumer devrinde Nippur şehrinde hususi şahıslar arasında borç alıp vermenin, kredi ve borçlanmanın gelişmiş olduğu anlaşılır. Bu da bu devirde ticari hayatın canlandığını gösterir. Ortak borçlanmalardan ortaklığın mevcut olduğu kanaati ortaya çıkıyor. Oğlu babasına borçlanıyor, belge düzenliyor. Vadeler genellikle bir aydan 11 aya kadardır.

Nippur belgeleri arasında satış mukaveleleri de vardır. Üç çeşit satış şekli görülüyor. Birisi mal teslim edilmediği halde yapılan satıştır. İkincisi kredili satıştır ki, satış bedelinin bir kısmı verilip, diğer kısmı sonra verilmek üzere bırakılmaktadır. Üçüncüsü de peşin olarak yapılan satıştır. Satış malzemeleri ev, hayvan, köle, arsa, bahçe, tuğla, hububat vs.dir.

Pek az olmakla beraber kira mukaveleleri de bulunmaktadır. Bir de hediye belgesi vardır ki, bu da Nippur Şehir Beyi Dada tarafından bir şahsa verilen eve dairdir.

En son olarak idari içerikte olan teslim alma ve verme makbuzları gelmektedir. Bunlar, ya mabet memurları tarafından alınan vergi, vs.ye ait makbuzlar veya resmi makamların masraflarına ait münferit notlardır. Bu makbuzlar gümüş, hububat, yağ, bira, kumaş, kalas, tuğla, kamış, maden teslimine aittir.

Bütün bu metinlerden edindiğimiz neticeye göre Nippur'da mukemmel bir alışveriş hayatı vardı. Birçok meslek erbabı satış yapıyor, borç alıp veriyordu. Alışveriş hayatında kadının da erkek gibi faal bir rol oynadığını görüyoruz. Kadın borç alıp veriyor, hatta or-

tak şeklinde de borçlanıyor, vergi veriyor, satış yapabiliyordu. Kölelerin durumları de pek kötü değildi. Birinci numarayı teşkil eden mahkeme belgesine göre köle, sahibinin tam malı olarak kabul edilmemiştir. Kaçtığı zaman sahibi yakalasa bile cezayı bizzat veremiyor veya geri alamıyordu. Bir metinde bir kölenin faizle hububat satın aldığı, diğer bir metinde de sığır satın aldığı görülüyor.

Yalnız bu metinlere dayanarak Yeni Sumer çağındaki Nippur hayatını tasvir etmek hiç şüphesiz doğru değildir. Bu bilgilerin tamamlanabilmesi için müzemizde bulunan geri kalan tabletlerin ve diğer müzelerde bu şehre ve bu devre ait tabletlerin yayımlanmış ve yayımlanmamışlarının karşılaştırmalı bir incelemesiyle olabilir ki, o da herhalde uzun bir zamana bağlıdır. Bizim amacımız burada, yukarıda da bildirdiğimiz gibi ancak ne gibi metinlerin yayın için hazırlandığını bildirmekten ibarettir.

ESKİ DENİZ KRALLARININ HARİTALARI*

Önsöz

Piri Reis haritasının önemli olduğunu ve bu önemin, Kolombus'un Amerika'yı keşfinden kısa bir süre sonra, 1513 yılında bir Türk amirali tarafından yapılmış olmasından kaynaklandığını biliyordum. Fakat onun insanlık ve kültür tarihi bakımından ne denli önemli bir araştırma yolu açtığını, harita üzerinde ne derin çalışmalar yapıldığını, ancak şu son yıllarda anlamış ve öğrenmiş bulunuyorum.

Bu haritaya ilk ilgim, *Tanrıların Arabaları* kitabıyla uyandı. Orada, bunun ancak uzaylılar tarafından yapılmış haritalardan kopya edilmiş olabileceği ileri sürülüyordu. 30 Mart 1973 tarihli *Türkiye* gazetesinde Hilal Yiğit imzası ile "Piri Reis" adı altında çıkan yazıda, "Geçen Yıl Amerika Basınında Piri Reis Haritasının, Kaybolmuş Bir Uygarlığın Varlığını İspatladığı Konusunda Yazılar Yayımlanmıştır" bölümü bana pek ilginç gelmişti ve yazıyı saklamıştım. 1974 yılında Prof. Afet İnan tarafından yazılan *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri* adlı kitapta,[1] gazetede çıkan bu yazıyla ilgili herhangi bir haber bulamadım.

1978'de yayımlanan Amerika yerlilerinin efsane ve gizemlerini içeren bir kitapta, Piri Reis haritası ve ona eşdeğer bazı haritalar

* Piri Reis haritası üzerinde Amerika'da yapılan geniş ve derin çalışmaları içeren, *The Maps of the Ancient Sea Kings (Eski Deniz Krallarının Haritaları)* kitabının Türkçe özeti (*Belleten,* c.LVI, Ağustos 1992, sayı: 216'dan ayrıbasım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

1 Afet İnan, *Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri, Amerika'nın En Eski Haritaları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.

üzerinde çalışmalara ait kısa bilgiler verildikten sonra, bunların bilinmeyen bir çağda yapılmış haritaların kopyaları olabileceği ileri sürülmüş ve kanıt olarak da arkeolojik buluntularla Amerika yerlileri efsanelerinden bazı örnekler verilmiş olduğunu okudum.[2]

Amerika'nın ünlü astronomlarından Carl Sagan, iki kitabında, bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucu, dünyaya uzaylıların geldiklerine dair bir ipucu bulunmadığını, bu yüzden *Tanrıların Arabaları* adlı kitapta öne sürülen varsayımın doğru olmayacağını, bunun için başka bir açıklama aranmasının gerekli olduğunu yazıyordu.[3]

Doğaüstü etkilerle ilgili bir kitapta, Hapgood ve Arlington Mallery'nin, bu harita hakkında birtakım varsayımları öne sürdüklerini gördüm.[4]

Bana devamlı olarak gönderilen *Aramco World* dergisinin 1980 yılı Ocak-Şubat sayısında, Prof. Hapgood'un,[5] *The Maps of the Ancient Sea Kings (Eski Deniz Krallarının Haritaları)* kitabında Piri Reis haritası üzerinde yapılan çalışmaları, bu haritanın ilk kaynakları hakkındaki varsayımları, bu varsayımları kabul eden ve etmeyenlerin görüşlerini kapsayan uzun yazıyı okuyunca, bu kitabı bulup hemen gözden geçirmeye karar verdim. Maalesef buradaki kütüphanelerde onu bulamadım. 1984 yılında Amerika'ya gittiğimde, New York Public Library'nin haritalar bölümünde aradım. Kitap, 1965 baskısıydı. Ondan, kitabın yalnız Piri Reis haritası dolayısıyla yazıldığını, haritanın gizemini çözmek için üniversite öğrencileriyle yedi yıl süren derin bir çalışmanın sonucunu kapsadığını, fakat yapılan bütün uğraşılara karşılık birçok sorunun tam cevaplandırılmadığını öğrendim. Türkiye'ye dönünce haritayla ilgili çeşitli kurumlara, hatta Genelkurmay Haritacılık Dairesi'ne başvurarak bu çalışmalardan haberleri olup olmadığını araştırdım, hiç kimsenin

2 Vincent H. Gaddes, *American Indian Myths and Mysteries*, New York 1978, s.19-23

3 Carl Sagan, *Broca's Brain*, First Ballantine Books Edition, 1980, s.76, Çeviren: Maktav Dinçer, *Kozmik Bağlantı*, İstanbul, s.189-197.

4 Franceis King, *Supernatural Influence*, London 1976, s.73-75.

5 Paul E. Hoye with Paul Lunde, "Piri Reis and the Hopgood Hypotheses", *Aramco World* dergisi, Ocak, Şubat 1980.

haberi yoktu. Türk Tarih Kurumu'na bu kitabı getirtmelerini önerdim. 1986 yılında Amerika'ya gittiğimde, tekrar kütüphaneye başvurarak gerek bu kitap, gerek Piri Reis haritasıyla ilgili yeni bir yayın olup olmadığını araştırdım, bana aynı kitabın daha genişletilmiş 1979 baskısını verdiler.[6] Çok ilginç bulduğum için sipariş ettim, piyasada kalmamıştı. Zamanımın kısıtlı olması yüzünden, kitabın kendimce önemli bulduğum son kısmının fotokopisini alarak yurda döndüm. 1986 yılı Eylül ayında yapılan Türk Tarih Kongresi için Ankara'ya gittiğimde, bu kitabın Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne getirtilip getirtilmediğini sordum. Büyük bir süpriz, kitap gelmişti, hem de 1970 baskısı gönderilmişti. Hemen bende olmayan kısımların kopyalarını da yaptırarak İstanbul'a döndüm.

Kitabın bir özetini çıkararak bu değerli harita üzerinde yapılan çalışmaları, haritanın hangi yönden önemli olduğunu, insanlık ve kültür tarihi araştırmalarına ne denli bir kapı açtığını ve bir konu üzerinde nasıl bir ekip çalışması yapıldığını, ilgililere ve aydınlarımıza tanıtmaya karar verdim.

Özette de görüleceği üzere, kitabın ikinci baskısını hazırlayabilmesi için Prof. Hapgood'a, iki oğlu, 24 öğrencisi, Avrupa ve Amerika kütüphaneleri, arşivler, Amerika denizcilik, havacılık askeri kurumları, coğrafya cemiyetleri ve gönüllülerden oluşan büyük bir ekip yardımcı oluyor.

Kitap, X+276 sayfa, 18 harita resmi ve haritalar üzerindeki çalışmalara ait 109 çizimi kapsıyor. Özeti çıkarılan dokuz bölümden ve yazarın, yardım edenlere teşekkürü ve notlardan sonra, Piri Reis haritası üzerinde matematiksel çalışmalar (s.232-236), başta Piri Reis haritası olmak üzere, 18 haritada bulunan yer adları ve onların bulundukları mevkilerin ne derece doğru ya da yanlış olduğunu gösteren levhalar (s.237-260), 231 kalemlik bibliyografya (s.261-268), indeksler (s.268-276) bulunuyor.

6 Charles Hapgood, *The Magso of the Ancient Sea Kings, Evidence of Advanced Civilization in the Ice Age,* Revised Adition, Dutten Publishing Company Inc., New York 1979.

Kitabın arka kapağındaki yazı şöyle:

"Bu kitabın en büyük özelliği, tarihten çok önceki çağlarda dünyayı kuşatan bir kültürün varlığını, bu kültürün modern çağa kadar yok olmuş bir teknolojiyle dünyanın haritasını yaptığını belirten kanıtları vermesidir. Prof. Hapgood[7] ve öğrencileri, çok eski kaynak haritalardan birleştirildiği açık olan ortaçağ ve Rönesans haritalarının yapılış metodunun anahtarını, kesin olarak keşfetmeyi başarmışlardır.

"Bu unutulmuş kaynaklar, Antarktika sahillerinin buzsuz olduğunu ve Kuzey Avrupa'da buz örtüsünün bulunduğunu biliyorlardı. Bizim keşfettiğimiz zamandan binlerce yıl önce enlem ve boylamları ve küresel trigonometriyi keşfetmişlerdi. Aynı zamanda bu haritalar, yerkabuğunun geçirdiği evrelere ait kanıtları da vermektedir ki, bunlar şimdi bilimsel veriler olarak kazanılmış bilgilerdir."

Kuşkusuz öne sürülen bu varsayıma karşı çıkanlar da var. Fakat onların hiçbiri, bu haritalar üzerinde böyle uzun ve derin bir çalışma yapmış değiller. Ona karşılık bilgisine inanılır birçok kimse ve askeri kurumlar, özellikle Antarktika sahillerinin buzsuz zamana ait sahiller olduğunu, haritanın birçok kısmının, bilemediğimiz çok eski çağda yapılmış haritalardan birleştirildiğini kabul ediyorlar.

Şu muhakkak ki, bundan on binlerce yıl önce çok gelişmiş bir uygarlığın varlığını kanıtlayabilmek için daha başka veriler de bulmak gerek. Bunların başında, arkeolojik kazılarla, yazılı belgeler geliyor. Fakat böyle bir uygarlığın, son buzul çağında, yüz metreye kadar yükselen suların altında kalmadığı veya büyük bir volkanik patlamayla denizin dibine çöküp gitmediği, bugün nasıl kanıtlanabilir? Bir bakıma dünyada birbirleriyle ilgisi olmayan milletlerin

7 Prof. Charles Hapgood, 1954 yılında Harward Üniversitesi'nde Bilim Tarihi öğretim görevlisi olarak çalıştı. Daha sonra New Hamshire, Keen State Koleji'nde aynı görevi sürdürdü. Halen emekli. (İki yıl önce ölmüştür –Kaynak Yayınları'nın notu.)

efsanelerinde, bunlara ait izler yok değil. Bunun başında tufan hikâyesi geliyor. Bunların bir kısmında dünyayı suların basıp insanları yok ettiği, bir kısmında ise su ve ateşle birlikte yerlerin dibine çöktüğü veya büyük uçurumlar açılarak, yapıların onların altına gittiği anlatılıyor.[8] Sumerliler, tufandan önceki tarihlerini, 241 200 yıl[9] önceye götürüyorlar. Kızılderililer ise bulunduğumuz çağdan önce, her defasında yeryüzünü çeşitli felaketlerle altüst eden dört çağın geçtiğinden söz ediyorlar.[10]

Arthur C. Clarke'ın "Eğer bir bilim adamı, 'bir şey olabilir' derse, bu doğru olabilir, fakat 'imkânsız' derse, bunun yanlış olması mümkündür" sözüne dayanarak bu teorinin doğru olabileceğini kabul edip üzerinde daha başka çalışmalar yapabilecek kimselerin çıkmasını gözleyeceğiz.

Eğer Piri Reis yaptığı haritanın kendinden yüzlerce yıl sonra, ülkesinden binlerce kilometre uzaklıktaki yeni dünyada bu derece ilgi görüp ondan ne önemli sonuçlar çıkarılacağını bilseydi, bize daha çok ipuçları bırakırdı herhalde. En büyük temennimiz, haritanın diğer kısmının bir gün, bir yerde bulunmasıdır.

Bana tümüyle yabancı, özel uzmanlık alanına giren kitabı özetlemeye çalışmam kuşkusuz büyük cesaret işi. Amacım bu uzun ve derin araştırmayı ülkemizde tanıtabilmekti. Hatalarım varsa mazur görüleceğini umut ederim.

Bu haritayı yapan şanlı Piri Reis'i, onun unutulduğu yerden meydana çıkaran bilgin Halil Ethem Bey'i, ona büyük ilgi gösterip bilim dünyasına sunmayı öneren Aziz Atamızı, yayın ve konferanslarıyla onu tanıtmaya gayret eden Prof. Afet İnan'ı, kıymet biçilmez olan bu hazinemize layık olduğu değeri verip üzerinde yıllarca çalışarak insanlık ve dünya tarihine yepyeni bir kapı için Prof. Hapgood ve ekibini, burada şükranla anıyorum.

8 Amerika yerlilerinin efsaneleri ve tufan hikâyeleri için bkz. Vincent H. Gaddis, *American Indian Myths and Mysteries*, New American Library, Inc. New York 1978.

9 Leonard Woolley, *The Sumerian*, New York 1965, s.21; S.N. Kramer, *The Sumerians Their History, Culture and Character*, The Universty of Chicago Press, s.328.

10 S.N. Kramer, *Myhologies of the Ancient World*, s.450.

1. Hazinenin Aranması Başlıyor

Bu bölüm, Piri Reis haritasının 1929 yılında İstanbul Topkapı Sarayı'nda bulunuşunu, Kemal Atatürk'ün ilgisini nasıl çektiğini anlatmakla başlıyor. O zamanlar, bu haritada daha 1513 yılında Amerika'nın gösterilişi, özellikle 16. yüzyılda yapılan haritalardan çok farklı oluşu, Afrika ve Güney Amerika'nın bir arada gösterilişi, bunu bir Türk amiralinin yapmış oluşu, Piri Reis'in, haritasının batı kısmını Kolomb'un haritasından ve diğer kısımlarının bazısını Büyük İskender zamanından kalan yirmi haritadan birleştirerek yaptığını bildirmesi nedenlerinden dolayı önemli görünüyor. Harita üzerinde, ilk olarak 1930'larda Alman bilgini Kahle çalışıyor ve bunu kongrede açıklıyor. Fakat ondan sonra, Batı dünyasının bu haritaya ilgisi 1950'ye kadar kayboluyor. 1956'da bir Türk amirali, bu haritanın tıpkı basımını, Washington D.C.'de U.S. Navy Hydgrophic Office'e hediye olarak getiriyor. Harita, eski haritalar uzmanı, özellikle Wickingler'in Kuzey Amerika ve Greenland haritaları üzerinde çalışmış olan mühendis, denizci, arkeolog ve 130 yayın yapmış olan Captain Arlington H. Mallery'ye veriliyor. O haritanın güneyindeki çizilmiş yerlerin, Antarktika'daki Queen Maud sahillerinin, körfezlerinin ve oraya karşı duran adaların henüz buz kaplanmadığı zamanki haritası olduğu kanaatine varıyor. Mallery, bu buluşunun denenmesi için bu sahada otorite olan bazı kimselere başvuruyor. 26 Ağustos 1956'da Georgetown Üniversitesi'nin düzenlediği bir radyo tartışması yapılıyor. O sırada, bu tartışmayı duyan Hapgood'u, bilgisine güvenilir kimselerin Mallery'in fikrine katılmaları etkiliyor ve çalıştığı Keene State College'de, önemli kısmını öğrencilerin üstlendiği araştırmaya başlıyor. Yazar, araştırmada, amatörlerin bilenlerden daha önemli rol oynayabileceği düşüncesiyle bu görevi öğrencilerine verdiğini söylüyor.

2. Piri Reis Haritasının Yapılışı

"Araştırmalara başlarken gerek çocuklar gerek ben, hepimiz amatördük bu konuda; yalnız benim bilgim onlardan çoktu" diyor Hapgood. Araştırmalara şöyle başlıyorlar: Eğer bu harita çok eski haritalardan bir kopya ve onlar da İstanbul'da bulunmuş ise, Avrupa'da ortaçağda kullanılan haritalarla aralarında çok az benzerlik olmalıydı. Böylece, 14. yüzyıldan itibaren yapılmış ortaçağ haritalarını, özellikle Karadeniz ve Akdeniz'i kapsayan haritaları toplayıp onlar üzerinde çalışmaya başlıyorlar. Bunlar arasında Dulcerd portolanının üzerindeki çizgilerin, şekillerin Piri Reis haritasındakilere çok benzediği görülüyor. Bu çizgilerin eleştirisi yapılıyor. Ortaçağ haritaları üzerinde çalışan A.E. Nordenskiöld, bu portolanların Doğu Akdeniz'de Finike ve Kartacalıların hüküm sürdüğü zamanda yapılmış olacaklarını söylemekle kalmıyor aynı zamanda bunları, 15. yüzyılda ortaya çıkan Claudius Ptolemy'nin haritasına da benzetiyor. Hatta Dulcerd portolanı, Ptolemy'nin haritasından daha iyi olarak bulunuyor. Ptolemy'nin bilimsel yönü belirtildikten sonra "Ortaçağ haritacıları onun bilgilerine sahip olmadan, matematiksiz ve ölçü-aletsiz daha iyi bir iş çıkaramayacaklardı" deniyor. Sonuç olarak portolanların, ortaçağ ve antik çağdan daha yüksek bir kültüre ait bir tek haritadan yapılan kopyalar olduğu ve uzaklıklar için aynı ölçek kullanıldığı kanaatine varılıyor. Bu portolanlardaki çizgilerin neye dayandığı araştırılıyor. Bunu üstlenen öğrencilerden üçü Avrupa'ya giderek çeşitli yerlerdeki ortaçağ haritalarını inceliyor. Oradan öğrendiklerini Piri Reis haritasına tatbik ediyor. Kuzey Kutbu ve Ekvator'u gösteren ikişer çizgi tespit ediyorlar. Haritanın merkezi araştırılıp bunun, Mısır'da İskenderiye veya Syene olabileceği üzerinde duruluyor. Bundan sonra bu matematikçi, buldukları çizgilere göre enlem ve boylamlarını, küresel ve yüzeysel trigonometriye tatbik ederek hesaplıyor. Böylece bunların yüzeysel trigonemetri ile yapıldığı sonucuna varılıyor.

Bundan sonra haritanın bölümlere (grid) ayrılması lazım geliyor ki, bu da özel bir bilgi ve teknik isteyen bir iş. Bunun için Amerikan Hava Kuvvetleri Haritacılık Dairesi'nde Captain Lorenzo W. Burrough'ın yanında çalışan bir öğrenci bu işi üstleniyor ve kurumun diğer gönüllü elemanlarıyla birlikte, iki yıl çalışıyor. Haritada bir gridin yapılmasında izlenen yol anlatıldıktan sonra, Piri Reis haritasında gridlere göre bütün yerler tespit ediliyor. Enlem ve boylamlar, modern haritadaki durumlarına göre Piri Reis haritası üzerine tatbik ediliyor. Böylece haritada bazı yerlerin çok doğru, bazı kısımların doğru olmadığı görülüyor. Daha önce yapılan projeksiyonların ve gridlerin yanlış hesap edilmesi yüzünden olduğu tahmin edilerek onlar tekrak tekrar değiştiriliyor ve çiziliyor. Enlem ve boylamlar yeniden hesaplanıyor ve dünya çevresinin ölçüsü dolayısıyla bu haritanın Eratosthenes'e dayandığı düşünülüyorsa da Piri Reis'e kaynak olan bir harita yüzeysel trigonometriyle yapıldığına göre, bu trigonometrinin ondan yüzyıl sonra Hipparchus tarafından icat edildiği veya en azından matematik üzerine harita projeksiyonlarını ve yüzeysel ve küresel trigonometriyi geliştirdiği tahmin ediliyormuş. Ama "Piri Reis haritası ile kitapta bulunan haritalardan birçoğu Hipparchus'den önce yapılmış olduklarına göre, bunları trigonometri kullanmadan yapamazlardı" deniyor. Bundan sonra Piri Reis haritasının Eratosthenes'in dünya çevresi ölçüsüne göre yapıldığı ve o zamanda kullanılan stadyumun 547 ayak olduğu tespit ediliyor. Piri Reis haritası üzerindeki enlem ve boylamların ve diğer çizgilerin doğru açıklamasını bulabilmek için çeşitli yollardan, çeşitli varsayımlardan giderek projeksiyonlarını ve gridleri yeniden çiziyorlar. Böylece, Piri Reis haritasının derlendiği haritaların çok eski çağlara dayandığını gösteren önemli ipuçları bulunuyor.

3. Piri Reis Haritasının Ayrıntıları

Ayrıntıların işlenebilmesi için harita bölgelere bölünüyor. Bu bölgeler, İskenderiyeli Yunan coğrafyacılarının, dünya haritasını yapabilmek için kullanmış olacakları bölge haritalarının sınırlarına göre ayrılmış. Kaynak olarak kullanılan her haritanın coğrafi noktaları tespit ediliyor ve bunlardaki hatalar ve doğrular ortaya konuyor. Hatalar iki türlü görünüyor: Ya vaktiyle dünya haritası yapılırken bölge haritaları yerli yerine yerleştirilmiş ya da kullanılan bölge haritalarında hata yapılmış. Piri Reis haritasında, ihtimal İskenderiye zamanından dünya haritası yapılırken, bölge haritalarının doğru olarak yerleştirilmemesi sonucu olan hatalar var. Buna göre bölge haritaları, İskenderiye zamanından daha eskiye ait olmalı. Çünkü onlar daha hatasız. Bu yüzden Piri Reis haritası, çok eski çağlardan klasik çağa ulaşan bilim için bir kanıt oluyor.

Bölgeler:

1) Kuzey Atlantik Adaları ile Bazı Güney Atlantik Adalarını Kapsayan Palmas Burnu'ndan Brest'e Kadar Olan Avrupa ve Afrika'nın Batı Sahilleri

Sahil boyunca olan enlem ve boylamlar, göze çarpacak kadar doğru. Adaların çoğunluğu eşit bir tarzda doğru boylamda. Bunu; ne Rönesans, ne ortaçağ, ne Arap, ne de bilinen eskiçağ coğrafyacıları ve denizcileri yapacak kapasitedeymiş. "Eğer Avrupalılar Piri Reis haritasını bilmiş olsalardı, o zaman bu haritanın eskiliği anlaşılmazdı" deniyor. Piri Reis zamanında boylam ve enlemleri ölçecek kadar alet yok, ancak aletler ondan 250 yıl sonra geliştirilmiş; Kolomb ve ondan sonra gelenler bunu kanıtlıyor. Bu bölümde sonuç olarak Piri Reis'in kullandığı haritanın Avrupa, Afrika ve Atlantik adalarını kapsayan bölümü dünya yuvarlaklığına uydurulmuş, trigonometrik projeksiyon ile yapılmış ve aslı Helenistik devrinden daha önceye dayanmaktadır. "Bu enlemlerin aletlerle tam olarak bulunması, Yunanlılardan, Finikelilerden daha önce yaşamış, bilemediğimiz bir denizci millete ait olmalı" deniyor.

2) Karaipler'in ve Güney Amerika'nın
Bir Kısım Sahillerinin Özel Projeksiyonu

Bu bölüm, dokuz sayfa içinde, çeşitli harita ve krokilerle anlatılmış. Piri Reis haritası, bu bölümde büyük güçlük çıkarıyor. Haritada bulunan iki kuzey çizgisinin nedenleri çeşitli yollarla araştırılıyor ve varsayımlar yapılıyor. İkinci Dünya Savaşı'nda Mısır'da üslenen Amerikan hava kuvvetlerinin Kahire'yi merkez alarak yaptıkları haritayla Piri Reis haritası karşılaştırılıyor ve Küba'nın bulunduğu yer ve görünüşü iki haritada birbirine çok benziyor. Bu da küresel trigonometrinin İÖ 200. yüzyılda yaşayan Hipparchus'tan önce bilindiği sonucunu ortaya çıkarıyor. Piri Reis haritayı çizdiği zaman, Karaipler'deki yerlerin enlemleri hakkında o zaman kimsenin bilgisi yoktu. Arap haritaları ve Piri Reis'in *Kitabı Bahriye*'sindeki haritalar güzel çizilmiş olmalarına rağmen, herhangi bir projeksiyonları ve mesafeleri arasında bir oran yokmuş.

Bundan sonra, Kolomb'un haritacılık durumu, yolculuğunda hangi haritaları kullanmış olacağı, elinde Piri Reis haritası gibi bir harita bulunmadığı, fakat ona benzer bazı haritaların İstanbul'un fethinden önce Bizanslılar tarafından, hatta Haçlı Seferleri sırasında kaçırılmış olacağı anlatılıyor.

Piri Reis haritasında Küba adasının durumu çeşitli yönleriyle inceleniyor ve sonuç olarak Piri Reis haritasında, Karaip bölümünün, ayrı ayrı bölge haritalarının birleştirilmesiyle yapıldığı, bunlardan birinin Hispaniola haritasına benzetileceği söyleniyor.

3) Frio Burnu'ndan Kuzey'e, Amozon'a Kadar Olan
Güney Amerika'nın Atlantik Sahili Haritası (Orantıda Bir Hatayla)

Piri Reis haritasında bu bölüm, ölçü ve yerleştirme bakımından değişiklik gösteren çeşitli bölge haritalarından toplanmış. Orantısı (scale) küçük, fakat boylam ile sahilin haritası doğru. Bunun nedenleri tartışılıyor.

4) Amazon ve Marajo Adası, Trigonometrik Projeksiyona Göre, Doğru Olarak Ekvator'a Yerleştirilmiş

Marajo Adası'nın şekli ve konumu çok yerli yerinde ve tekmiş. Bu ada 1543 yılına kadar bilinmiyormuş. "Piri Reis bu adayı bu kadar doğru yapmayı nasıl başardı? Şeklini bilseydi bile onu nasıl doğru olarak enlem ve boylamlara yerleştirebilirdi?" deniyor. İki kere çizilmiş olan Amazon'un ağzı, her ikisinde de doğru. Halbuki daha sonra 16. asırdaki haritaların hiçbirinde bu kadar doğru gösterilmemiş. Bu yüzden haritanın bu kısmı hakikaten antik kabul ediliyor.

5) Atlantik Adası

Piri Reis haritasında büyük gizemlerden birisi de Atlantik Adası. "Piri Reis bunu Antillia Adası olarak isimlendirmiş. Bu ada, efsanevi Atlantis Adası olarak kabul edilebilir" deniyor. Haritadaki çizimler, adanın sahillerini çevreleyen dağlar ile ortasında bir düzlük izlenimi veriyor. Limanlar, sahiller gayet özenle çizilmiş, doğru yapılmasına çok dikkat edilmiş görünüyor. Eğer bu ada vaktiyle var ise, bulunduğu yer ve iklimi bakımından tarım ve ticarete çok elverişli olmalı; denizci olabilecek halka ideal vatan. Zira buradan Karaipler, Güney Amerika, Afrika, Avrupa, Antarktika'ya kolayca gidilebilir. Bu yüzden, "haritaları bu adadaki halk geliştirmiş olabilir" deniyor. Adanın bulunduğu yer, haritanın matematik projeksiyonuna göre, tam Ekvator'da çökmüş Orta Atlantik tepesi üzerinde görünüyor. Şimdi oralarda çok ince bazı adalarla St. Peter ve St. Paul kayalıkları bulunuyor. Bu adalar, 1,5 mil kadar denize çökmüş bir ovadan yükselen dağların tepelerinde yer alıyor. Bu adaların varlığını kanıtlayan iki harita bulunuyor. Bunlardan birisi, 1737'de coğrafyacı Philip Banche tarafından Fransız Bilim Akademisi'ne sunulmuş; yapılışı bu coğrafyacıya atfediliyor. Bu harita Güney Amerika, Afrika ve Atlantik'te çeşitli adaları gösteriyor. Üstelik harita, okyanusun dibini de gösteriyor. Bundan başka Piri Reis haritasında olan ada da var. Enteresan olanı, denizin dibindeki arazinin

doğru olarak gösterilmesi. Yazar, "1737'de kim Atlantik Denizi'nin dibini biliyordu?" diyor. Bu harita ayrıca, Alaska'dan Kamçatka'ya ve Aleutian adaları dahil, geniş ve bütün bir kara parçası gösteriyormuş; bu da kara çökmesine bir kanıt olabilirmiş. Bu haritanın da antik olabileceğine dair bazı işaretler bulunuyormuş. Kanıtlayıcı ikinci harita olarak, 1510'daki Reinel haritasını veriyor. O da Piri Reis haritasındaki adanın yerinde büyük bir ada gösteriyormuş. Bu haritaların aynı kaynaktan geldiğine dair kanıtlayıcı bir nokta bulunmadığından, bu üçünün birbirinden ayrı ve çeşitli zamanlarda çizilmiş haritalardan alındığı söyleniyor. Birinde ada tam denizin üstünde, diğerinde biraz denize çökmüş durumda, üçüncüsünde ise çöküntü olmuş ama henüz ada su yüzünde görünüyor. Ada, üç haritada da Orta Atlantik çıkıntısının tam üstünde. Belçikalı bilim adamı olan Dr. René Malaise, buz çağının sonunda ya çöken bu kısmın tamamının ya da bir kısmının su yüzünde olduğunu, oradan alınan tatlı su bitkilerinin kalıntısı ile kanıtlanmış. Ada varken, bu kısımda bir tatlı su gölünün bulunmasının gerekli olduğunu ve zamanın da 10-15 bin yıl önceye gideceğini bildiriyor.

6) Piri Reis Haritası Üzerindeki And Dağları

Piri Reis haritasında gösterilen Güney Amerika'nın batı kısmındaki dağlar, bir başka haritada da görülüyor. Fakat bu harita, ölçüm bakımından bir hayli hatalıymış. Kahle, bunların And Dağları olamayacağını, çünkü henüz o zaman onların keşfedilmediğini öne sürmüş. Bunu çürütecek dört nokta ortaya konuyor. Bunlardan birisi, hangi haritacı hakikaten bulunan bu dağları kendiliğinden icat edebilecek? İkincisi, Amazon ve diğer nehirlerin bu dağlardan çıktığı gösteriliyor ki, bu doğru. Üçüncüsü, bu dağlar denizden gözlenerek çizilmiş, bir hayal değil. Dördüncüsü, Güney Amerika'nın 4 derece kadar güneyinden aşağı 40 derece güneyine varan sahili doğru olduğuna ve bu enlemler arasında And Dağları sahile paralel gittiğine göre, bunlar And Dağları-

'dır.

7) Karaip Adaları: Leeward ve Windward Adaları Grubu, Esas Grid Üzerinde Bulunan Virgin ve Puerto Rico Haritası ve Kolomb Hakkında Başka Sorular

Bu adalar, Piri Reis haritasında, o zamanın diğer haritalarına göre enlem ve boylamlara doğru olarak yerleştirilmiş. Piri Reis, bu bölümün Kolomb'un haritasından alındığını yazmış. Bu adalardan bir kısmı, daha önce söz edilen grid, diğerleri de esas grid içinde bulunuyormuş. Kolomb'un keşfettiği Leeward ve Windward adaları esas gridde. Bu adaları buraya Kolomb'un koyması imkânsız, çünkü bunların enlem ve boylamları trigonometrik gridde göze çarpacak kadar doğru. Kolomb ise ne trigonometrik grid, ne de enlem ve boylamları doğru olarak biliyor; bu durumda adaları doğru yerine koyamazdı. Piri Reis, "Bu adalara adı Kolombus vermiş, ama şimdi yanlış" demiş. Burada Piri Reis, sanki Kolomb'un haritasını görmemiş de bunu başkasından duymuş izlenimini veriyor. Buna karşılık, Virgin adaları bölümü yerinde değil, kötü çizilmiş, dengesiz yapılmış. Belki onlar, Kolomb tarafından eklenmiş ya da Piri Reis onları başkalarının verdiği bilgiye göre ilave etmiş olabilir.

8) Bahia Blanca'dan Cape Hor'a (ya da Cape San Diego) Kadar Güney Amerika'nın Doğu Sahili ve Haritada Esas Gridde Olan Belirli Atlantik Adaları

Bu sahilde 900 millik bir eksiklik olduğu, bir öğrenci tarafından söyleniyor. Güney Amerika sahilini, Recife'den itibaren nokta nokta Frio Burnu'na kadar tarıyorlar. Orada bir uygunsuzluk bulununca, bu defa güneyden San Diego Burnu'ndan başlayıp Frio Burnu'na kadar geliniyor, hepsi doğru. Eksikliğin bu arada olduğu anlaşılıyor. Yaptıkları grid, eksikliğin değerini derece olarak veriyor. Frio Burnu ile Bahia Blanca arasında eksik olan kısım, 16 derece kadar güney enlem ve 20 derece kadar batı boylam arasında. Bu, haritaya eklenerek haritanın doğruluğu bulunuyor. Hata, bir dereceden bile az. Piri Reis, Gü-

ney Amerika'nın güney sahillerine herhangi bir isim koymamış. Çünkü o zaman, oraları henüz keşfedilmemiş. Falkland Adası burada doğru enlemde, fakat boylamda beş derece hatalı. Bu ada, Piri Reis'ten tam seksen yıl sonra John Davis tarafından keşfedilmiş.

9) Antarktika

Haritada, San Diego ve Horn Burnu'na kadar olan sahil tespit edildikten sonra, gelen kısım birden bire doğuya atlıyor. Bunun Mallery tarafından, Antarktika'nın Palmar Yarımadası olduğu söylenmiş, fakat orada deniz olmadığı için kuşkuya düşülüyor. Yapılan araştırmalarda, bazı Rönesans haritalarında da Antarktika kıtasının olduğu anlaşılıyor. Bunların karşılaştırılmasında, çeşitli projeksiyonlarda olan bir ya da iki orijinal eski haritadan kopya edilerek harita yapanların kendi düşüncelerine göre düzeltilmiş olacakları kanısına varılıyor. Bu kıtanın varlığı ya da yokluğu hakkında birçok varsayımdan sonra, bu kısmı, bir küre şeklindeki dünya haritasıyla karşılaştırıyorlar ve Qeen Maud Land sahilleri ile Piri Reis haritası arasında çok yakın bir benzerlik olduğunu görüyorlar. Bu çalışma daha çok derinleştirilince, enlem ve boylamlarda da çok az bir fark bulunuyor ve Güney Amerika'daki eksik olan yer ve şimdiki Drake Geçidi eklenince Qeen Maud Land tam doğru olarak çıkıyor. Bu, derecelerle gösterildikten sonra, harita yapıldığı zaman Drake Geçidi'nin henüz bulunmadığı kanaatine varılıyor. Modern haritada gösterilen ve buz altında bulunan yerler, aynı şekilde buzsuz olarak gösterilmiş ve birçok dağ açık olarak belirtilmiş. O kısmın yapılan profiliyle Piri Reis haritası, tam olarak denk geliyormuş. Bu da resimde gösterilmiş. Bu kısma ait diğer haritanın bulunması, Piri Reis haritasının doğruluğunu kanıtlıyormuş.

10) Azor Adaları'nın Çökmesine Ait Kanıt

Azor Adaları, Orta Atlantik çıkıntısında bulunuyor. Buralarda bulunan bir deprem hattını ikiye bölüyorlar. Buradaki adalar, Piri Reis haritasına ve modern hidrografik haritaya göre deniz batmış; bu arada Faial Adası denizin üstüne yükselmiş. Bu deprem hattının doğu-

sunda kalan adalar duruyor ve ölçümlerinde büyük bir değişiklik göstermiyor. Azor Adaları'nın, geometrik gridde enlem ve boylamlarının doğru olarak konulması, bunların haritasının çok antik olduğunu kanıtlıyor. "Bu eski harita ya da kopyası, Portekizlilerin eline geçmiş ve onlar da bu adaları, 1431'de bulmuşlardır" deniyor.

Kitabın 69. sayfasından 175. sayfasına kadar, Piri Reis haritasındaki çeşitli bölgelere ait eski haritalar, krokiler resimlerle işleniyor. Bunlar, Piri Reis haritası bulunduktan sonra aranıp ortaya çıkarılan haritalardır.

4. Oronteus Finaus Ve Marcator'un Antarktika Haritası

1) Oronteus Haritası

Bu harita, 1531'de yapılmış olduğu halde Antarktika kıtası var ve çizgileri modern haritaya uyuyor. Kıtanın ortasındaki dağlar, nehirlerin açtığı yataklar, denize dökülüşleri, tamamıyla normal. Bunların buzlar olmadan önce çizilmiş bölge haritalarından bir araya getirilmiş olması gerek. Bu bir araya getirilme başarıyla yapılmış, enlem ve boylamlara iyi oturtulmuş. Bu harita, 20. yüzyıla kadar keşfedilmeyen Antarktika için şaşırtıcı bilgiler veriyor. Bu haritadaki Antarktika sahilleri, Piri Reis haritasına uyuyor: Harita milim milim ölçülerek uzun karşılaştırmalar yapılmış.

2) Hacı Ahmet'in Dikkate Değer Haritası

1559'da bir Türk tarafından yapılan dünya haritasında doğu ve batı yarımkürelerinin çizimleri çok farklı. Güney, Kuzey Amerika modern görünüşlü; özellikle batı sahilleri. Ancak 200 yıl sonra yapılanlara çok benziyor. Çok iyi bilinen küresel projeksiyonla çizilmiş. Yazar, "Boylamların problemlerinin çözülüşünden en az 200 yıl önce, Amerika'nın bu Pasifik sahilleri nasıl bu kadar doğru yapılabilir?" diyor. Bu haritada bir diğer önemli nokta da, Alaska ile Sibir-

ya'nın birleşmiş olarak gösterilmesi. Bu Antarktika'da buz çağından önce (en az 6000 yıl), kuzeyde buz çağının sonları gelmiş olmalı. Bu haritada Antarktika var. Fakat çok geniş ve şekli iyi görünmüyor. Bu harita da çok eski bir haritadan kopya edilmiş olmalı.

3) Marcator Haritalarında Antarktika

Marcator, 16. yüzyılın en iyi haritacısı. Onun haritası üzerinde uzun eleştiriler yapılıyor. Kroki ve resimleri, hesapları veriliyor. Oronteus ve Piri Reis haritaları ile karşılaştırılıyor. Sonuç olarak 1538'de yaptığı haritadaki Güney Amerika'nın sahilleri, 1569'da yaptığı haritadakinden daha doğru. Buna neden olarak da, ilk haritayı eski kaynaktan, ikincisini de oraya gidenlerin bilgilerine dayanarak yapmış olacağı gösteriliyor. Antarktika da eski haritadan alınmış. Çünkü orası, ancak o tarihten 250 yıl sonra keşfedilmiş.

5. Doğu Ve Batının Eski Haritaları

Nordenskiöld, portolanların Kartacalılar tarafından yapılmış olacağını ileri sürmüş. Bu bölümde, bu haritaların ne kadar doğru olduğu ve eski dünyaya yayılmış Yunan'dan önceki devre ait haritalarla ne derece ilişkisi olabileceği işleniyor. Burada olanları göstermek için çeşitli ortaçağ haritaları veriliyor.

1) 1339'da Yapılmış Portolan

Bu haritanın çeşitli yönlerden işlenmesi ve Piri Reis haritası ile karşılaştırılması sonucu, bütün portolanların aynı asıldan geldiği kanısına varılıyor.

2) De Canario (1502) Haritası

Piri Reis haritası ikiye parçalanmadan önce Afrika'nın ve Asya'nın tümünü aldığına göre, o kısmı kapsayan orijinal haritanın baş-

ka kopyaları bulunabileceği düşüncesiyle bu kopyaları aramaya başlıyorlar ve buluyorlar. Birçok çalışmadan sonra, Canario haritası ile Piri Reis haritası arasında bir bağlantı olduğu ortaya çıkıyor. Canario haritasında, Afrika'nın Ekvator'dan güneye uzanan kısmı modern haritalara çok benziyor. Bunu yapmak için de eski haritalardan yararlandığı anlaşılıyor. Birçok matematik çalışması, projeksiyon ve grid yapma deneyinden sonra şu sonuca varıyorlar:

1- Akdeniz ile Karadeniz'i kapsayan Cebelitarık'tan Batum'a kadar olan boylamda, ancak bir derecelik bir hata bulunuyor.

2- Atlantik sahillerindeki 35.5 derece güneyinde, 55 derece kuzeye kadar olan aradaki enlemde bir derece yanlışlık bulunmuş ki, bu, aradaki mesafenin yüzde biri kadardır. Bu iki paragraf, haritanın küresel trigonometriyle yapıldığı sonucunu ortaya koyuyor.

3- Akdeniz ve Karadeniz'deki enlemde de hata fazla değil. Bu hataların, orijinal haritalardan birleştirilirken yapılan hatalardan kaynaklandığı düşünülüyor.

De Canario haritasındaki bu buluntular, Piri Reis haritasındaki Afrika, Avrupa, belki Amerika sahilleri, hata portolanların, küresel trigonometriyle yapılmış olacağı izlenimini veriyor. Bu haritada bulunan Afrika'nın Hint Denizi sahilleri ile Atlantik sahilleri haritasının yeni bir problem getirdiği belirtilerek Portekizlilerin bu sahillerdeki gezileri; Diogo Câo, Bartholomew Diaz, da Gama gibi kâşiflerin yolculuklarının eleştirileri yapıldıktan sonra, ne Diaz'ın, ne de Gama'nın, ne de başka araştırıcıların Doğu ve Batı Afrika sahillerini, De Canario haritasındaki gibi doğru yapabilecekleri kanısına varılıyor.

3) Venedik (Venetian-1484) Haritası

Portolan haritası içinde, Venedik'te çizilen veya bulunan bu harita; doğruluğu, trigonometri ve "on iki rüzgâr sistemi" ile çizilmiş olması yönünden önemlidir. Özellikle "on iki rüzgâr sistemi"nin bulunması nedeniyle, portolanlar içinde tektir. Bu haritanın hesapları, bütün trigonometri ve on iki rüzgâr sistemine göre yapıldıktan sonra, belirlenen

yerlerin enlemleri, ancak bir derecenin üçte biri bir yanlışlıkla doğru çıkıyor. Boylamlarda o kadar doğruluk görülmüyor. Bunun da nedenleri araştırılıyor ve oralarını keşfeden Portekizlilerin bu haritayı yapmış olamayacakları, fakat Afrika'nın Ekvator'dan güneye doğru olan kısmına ilave etmiş olabilecekleri düşüncesine varılıyor.

4) De Canestris (1335-1337) Haritası

Venedik haritasında on iki rüzgâr sistemi tespit edilince, bu defa birçok kişi, özellikle kütüphanelerin harita bölümü müdürleri, eski haritaları aramaya başlamış. Araştırmalardan birisi pek harap bir halde bulunan De Canestris haritasında on iki rüzgâr sistemini buluyor. Bu haritada yerler, kadın, erkek ve hayvan şekillerinde yapılmış. Haritaya ait kroki ve hasaplardan sonra, bunun ortaçağın bütün bu tür haritalarının orijinallerinin, İskenderiye okulu coğrafyacılarına veya daha çok eski zamana dayandığı kanısına varılıyor.

5) Hint Denizi'nin Reinel Tarafından Yapılan (1510) Haritası

Bu harita, şimdiye kadar bulunan sistemin, dünyanın doğu tarafına da yayılıp yayılmadığını araştırmak amacıyla ele alınmış. Böylece haritanın bazı yönlerden Piri Reis haritası ve Amerikan Hava Kuvvetleri'nin yaptığı haritayla karşılaştırıldıktan sonra, 16. yüzyılda Portekizlilerin coğrafi bilgilerinden daha çok bilgi gösterdiği, enlem ve boylamlar hakkında da iyi bilgi verdiği anlaşılıyor.

6) Yü Chi Fu Haritası

Aynı sistemin daha doğuya yayılıp yayılmadığını anlamak için eski Çin ve Japon haritalarına başvuruluyor. Japonya'dan birçok eski harita gönderilmiş, ama onlarda bir bağlantı bulunamamış. Yalnız, bir Çin haritası soruya cevap veriyor. Bu harita, Çin'de bir taş üzerinde 1137 yılında kazılmış, fakat bunun varlığı çok önceden, zamanı bilinmeyen bir çağdan itibaren biliniyormuş. Bu da Batı'daki portolanlar gibi bir gizem altında. Bu eski haritada, nehirler mo-

dern Çin haritasındaki kadar doğru. Bu haritada boylamlar portolanlarda bulunan, fakat klasik Yunan ve Roma'da bulunmayan son derece mükemmel bir bilgiyle çizilmiş. Harita için yapılan krokiler, gridler, hesaplar, ölçüler sonucu, Piri Reis haritasında, Ptolemy haritalarından ve De Canario haritasındaki dikdörtgen gridler, portolanlardaki kare gridler ile Çin haritasındakiler arasında bir paralellik görülüyor. Bu da haritanın batı haritalarıyla tarihi bir bağlantısı bulunduğuna bir kanıt oluyor. 5-10 bin yıl önceye giden kaybolmuş uygarlığın harita yapıcılığının, buradan Amerika ve Antarktika'ya kadar uzanmış olacağı varsayımına yol açıyor. Yapılan hesaplardan, enlem ve boylamların doğru yapılmış olduğu ve küresel trigonometriye dayandığı görülüyor. Sonuç olarak çok eskiden dünyaya yayılmış bir uygarlık vardı. Bunlar tarafından genel bir teknolojiyle dünya küresinin haritası yapılmış. Haritayı yapanlar, aynı metodları, hatta aynı aletleri kullanmışlar.

6. Kuzey'e Ait Eski Haritalar

Şimdiye kadar incelenen haritalar, haritacılık ve jeoloji tarihi bakımından çok önemlidir. Oronteus Finaeus haritası, Antarktika'nın buzsuz olduğu çağda insanların oraya gittiğini ve oraya yerleşmiş olabileceğini gösterdi. Bu bölümde, bu düşünceyi kanıtlayan yeni ipuçları işlenecektir.

1) 1380'de Yapılan Zeno Haritası

Bu haritanın, 14. yüzyılda Greenland ve belki Nova Scotia'ya giden Venedikli Niecolo ve Antonia Zeno tarafından yapıldığı tahmin ediliyor. Haritayı, iki yüzyıl sonra aile arşivinde bulan kişinin, ona bir ilave yapıp yapmadığı bilinmiyor. Birincisi, bu haritayı yaptıkları söylenen şahıslar, İskandinavya ve İskoçya'ya gitmemişlerdi; ikincisi, haritanın birçok yerinde enlem ve boylamlar doğru; üçün-

cüsü de, yapılan incelemelere göre, bu haritanın dört ayrı orijinal haritadan birleştirilerek çizilmiş olduğudur. Bunları tespit edebilmek için birçok çalışma yapılmış ve krokiler çizilmiş. Sonuç olarak haritada, bugün buzlar altında olan yerler buzsuz olarak görünüyor. Adaların bazı yerleri çökmüş, bazı yerleri yükselmiş ve bu da, kuzeyde havanın daha sıcak olduğu zamanda orijinalleri yapılan haritalardan çizilmiş olduğuna bir kanıttır.

2) Kuzey'in Claudius Ptolemy Tarafından Yapılan Haritası

Claudius Ptolemy'nin yaptığı harita 15. yüzyılda bulunmuş. "Gerek Ptoemy'nin tarihi şahsiyeti, gerek yaptığı harita uzun uzun incelendikten sonra, Greenland ve Kuzey Avrupa'daki birçok yerde buzulların bulunduğu zamanı gösterdiği anlaşılıyor ki, bunların varlığı hakkında ne 15. yüzyıl Avrupa'sında, ne ortaçağ, ne de Roma çağında bir bilgi bulunuyor ve kuşkusuz bir hayal olarak uydurulmuş da olamaz" diyor yazar. Ptolemy haritası ile Zeno haritası karşılaştırıldığında, birbirleriyle bağlantısı görülüyor. Fakat ayrı zamanlara ait değişik kaynaklardan alınmış. Eğer Ptolemy haritası buzul çağının sonuna ait bir kaynak haritadan yapılmış dersek, Zeno haritasının kaynağı daha eskiye gitmeli.

3) 1508 Yılına Ait Andrea Benincasa Haritası

Bu harita, portolan haritaları içinden biri. En önemli özelliği, sahillerin ayrıntılarının bütün portolanlardan daha iyi olarak gösterilmiş olması. Aynı zamanda enlem ve boylamların doğruluğu, bunun da küresel trigonometriyle yapıldığına bir kanıt oluyor. Harita, batıda Atlas Denizi'nden Karadeniz'in sonuna kadar, güneyde Afrika'nın kuzeyinden Avrupa'nın kuzeyine kadar olan kısmı kapsıyor. Yapılan incelemelere göre, Cebelitarık Boğazı'ndan Batum'a kadar (3000 mil) olan boylamda ancak yarım derece, enlemde ise değişik yerlerde değişik derece yanlışlıkları bulunuyor. Buna neden olarak, Piri Reis ve Dulcert haritalarında bulunan iki Ekvator çizgisinden yüksek olanın

kullanılması gösteriliyor. Burada Baltık Denizi, bu kadar doğru çizilmiş haritada, kuzeyden güneye yerine, batıdan doğuya doğru uzanıyor ve Bothnia ve Riga Körfezi'ni kapsayan kuzey kısmı yok. Bu haritanın yapıldığı 1508'den en az 300 yıl önce buralara ticari amaçlı gemilerle gidildiği iyi biliniyor. Üstelik Ptolemy, haritasında burasını daha iyi şekillendirmiş. Bundan, ya buraların henüz buz altında olduğu anlamı çıkıyor ya da buzul çağının sonunda Baltık Denizi bu şekilde görünüyordu. İhtimal, denizin güney kısmı erimeye başladığı zaman, yukarı kısmı henüz buzlar altındaydı ve hatta denizin 50-100 metre arasında aşağı indiği zamanki görünüşü de olabilir. Bu haritanın durumuna göre, bunun İstanbul'dan ya da herhangi bir yerden Avrupa'ya ulaşmış olan eski haritalarla, 1500'lerdeki portolanların birleştirilmesiyle yapılmış olacağı kanısına varılıyor.

4) İskenderiye'den Iehuda İbn Ben Zara'nın Portolanı

Bu haritada, Avrupa'nın Karadeniz'in doğusuna kadar uzanan bir kısmı ile Afrika'nın kuzeyi var. Ayrıca, Akdeniz ve Ege Denizi, en küçük adalarına kadar çizilmiş. Yapılan hesaplara göre enlem ve boylamları, çok küçük hatalar dışında, son derece doğru.

İspanya'da bulunan Guadalquivir Nehri ağzının, henüz delta yokken bir koy olarak gösterilmesi, Ege Denizi'nde Thera Adası'nın durumu, diğer birçok adanın bugün bulunmayışı, İngiltere ve İrlanda'nın orta kısımlarında ve Baltık Denizi'nde buzulların gösterilişi, bu haritanın aslının da çok eskiye dayandığına kanıt oluyor.

7. 1502'lere Ait Hamy-King Haritası

Bu haritada Avrupa, Afrika ve Asya kıtaları var, etrafları deniz. Güney Amerika'nın batı sahilinin bir kısmı çizgi halinde, Alaska'nın bir kısmı iz halinde görünüyor ve hatta Çin seddi var. Haritada:

1- Haritanın yapısı,
2- Haritanın coğrafyası,
a) Amerika,
b) Sibirya sahilleri ve Alaska,
c) Afrika,
d) Hindistan,
e) Avrupa kısmı, bir eski portolan haritası

olmak üzere, her bölüm inceden inceye işlenmiş, gridleri yapılmış. Hamy-King haritası, Piri Reis haritası ve diğer haritalarla karşılaştırılmış ve harita üzerindeki yerler hakkında jeolojik bilgilere dayanarak bunun, çok eski ve çeşitli haritaların birleştirilmesiyle yapıldığı kanısına varılmış. Bunda da Piri Reis haritasındaki gibi iki Ekvator çizgisi bulunuyor. Haritanın önemli özelliği de yer ve iklim değişikliklerini göstermesi. Kutup Denizi'nin sıcak olduğu, Sibirya'nın şimdi tundra olan yerlerinde mamutlar, geyikler, atlar ve kaplanların birlikte yaşadığı ormanlarla kaplı bulunduğu zamanlara dayanıyor harita. Vaktiyle çökmüş olan yerler, Avrupa ve Afrika'da şimdi bulunmayan nehirler, dünya üzerindeki yer ve iklim değişimlerinin kanıtı olarak gösteriliyor.

8. Antik Haritaların, İklim ve Yerkabuğu Değişimleri Hakkında Verdiği Bilgiler

1) Jeolojik Araştırmalar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iklim değişikliklerinin araştırılması için İngiliz bilginleri, dünya jeoloji tarihine devrim yapacak nitelikte, çok yeni metotlar keşfediyorlar. Bu metotlar anlatıldıktan sonra, manyetik kutup ile coğrafi kutup arasında zamanla farklılıklar ortaya çıkıyor. Yapılan araştırmalara göre, jeoloji tarihinde coğrafi kutbun 200 defa yer değiştirdiği anlaşılıyor. Bunun 16'sı Pleistocence çağında oluyor. Hapgood, bunun nedenleri hakkındaki

araştırmalarının sonucunu *The Path of the Pole* isimli kitabında yazmış. Bulunan sonuçlara göre, yüz bin yıl içinde, dünyanın üç defa şekil değiştirdiği anlaşılıyor. Son buz çağı sırasında Hudson Körfezi Kuzey Kutbu'nda bulunuyor. Buzul çağının sebep olduğu düşünülen değişikliklerin nasıl olduğu, jeolojide hâlâ bir sır. Astronomi, biyoloji, jeoloji, meteoroloji ve fizik bilginlerinin kuşaklar boyu yaptıkları araştırmalar hâlâ tam bir sonuç vermemiş. Radyokarbon ve diğer kanıtlara dayanarak Hapgood, yer katmanlarının bugünkü şekline dönüşmesinin 17 bin yıl önce başladığını ve değişme sürecinin 5000 yıl olduğunu söylüyor. Kuzey Amerika'nın batı kesimi güneye, doğu kesimi ise kuzeye dönüyor. Böylece Kuzey Amerika'da buzlar erirken Sibirya'da dondurucu soğuklar başlıyor. Bu da sıcak iklim hayvanlarının donmuş olarak bulunmasına bir ışık tutuyor. Antarktika da bu değişmeden etkileniyor. Kuzey Kutbu, Hudson Körfezi'nde olunca, Güney Kutbu da yer değiştirerek kuzeye kayacak ve o zaman buzlar olmayacak. Diğer yerlerde de iklim değişecek. Bu varsayıma göre, Antarktika'nın buzlarla kaplanması 17 bin yıl önce başlıyor ve binlerce yıl sürüyor. Burası soğumaya başlayınca, oturmaya elverişli olmuyor ve 15 bin yıldan beri orada insan yaşamadığı tahmin ediliyor.

Buna göre, Piri Reis haritası ile Oronteus Finaeus haritasında görülen bu kıtanın, buzullardan önce çizilmiş olması gerek. Aynı şekilde eski Avrupa haritalarında da Avrupa, yer yer buzla kaplı olarak gösterilmiş. Halbuki İngiltere'de on bin yıl önce buzların eridiği biliniyor. Böylece gerek Antarktika, gerek Avrupa haritalarının çok eski oluşu ve gerek dünya kabuğunun yer değiştirmesi hakkında tartışılabilecek iki konu ortaya çıkıyor.

Buz çağını izleyen çok yağmurlu çağ, 6000 yıl önceye kadar devam etmiş; Avrupa ve Afrika'da nehirler, göller bollaşmış; Büyük Sahra orman ve yeşilliklerle çok verimli bir yer olmuş, buralarda insanlar ve çok büyük hayvanlar yaşamış. Bu değişme hakkında daha geniş bilgi veriliyor.

2) Haritaların Kanıtları

1) Eratosthenes'in Haritası

İÖ 3. yüzyılda yapılmış ve basit olan bu haritadaki çok önemli nokta, Hazar Denizi'nin Kuzey Denizi'ne birleşik olarak gösterilmesidir. Kuzey Denizi fokları ile oraya ait bazı deniz hayvanlarının Hazar Denizi'nde bulunması, onların daha önceden birleşik olduklarına bir kanıttır. Bu birleşme, jeolojik zamanda geniş yerlerle beraber olmuş olmalı. Yapılan araştırmalara göre, dünya kabuğunun değişmesi sırasında, yani on bin yıl önce, Hazar Denizi, Kuzey Denizi'nden ayrılmış. Vaktiyle olan bu birleşmenin hatırası harhangi bir yolla antik kitaplara geçerek İskenderiye kütüphanesine ulaşmış, Eratosthenes de bu bilgiyi oradan almıştır. Aynı birleşme, Roma coğrafyacısı Pomponius Mela tarafından yapılan haritada da görülüyor.

2) Ptolemy'nin Dünya Haritası

Bu harita, yağışlı çağ hakkında bazı kanıtlar veriyor. Eski Kartaca yakınındaki (hâlâ orada olan) bir nehri, İtalya'da kurumuş olan bir nehri, Büyük Sahra'da dağlardan ve göllerden çıkan nehirleri gösteriyor. Bu haritada, Skira Körfezi'nin tam kuzeyinde Sicilya kadar bir ada bulunuyor ki, bu ada şimdi yok; portolan haritalarında da yok.

Ptolemy'nin bilgisinden, coğrafya çalışmalarından ve kaynaklardan söz edildikten sonra, onun İskenderiye'nin hemen yakınında olan bu adanın varlığını eski kaynaklardan görmüş olabileceği, bu adanın belki de 1400'lerde Thera Adası'ndaki yanardağın patlaması sırasında batmış olabileceği anlatılıyor.

3) İdrisi'nin Dünya Haritası

Bu harita, Ptolemy'den bin yıl kadar sonra yapılmış olmasına rağmen, aynı büyük ada gösteriliyor. Bağdat'ın parlak klasik öğrenim çağında yetişmiş büyük bir Arap coğrafyacısı olan İdrisi, adayı haritasına aldığı halde, denizci olan Arapların bu adayı dolaştıklarına ait bir iz bulunmaması, adanın o zaman yok olduğunu göste-

riyor. Nordenskiöld bu haritaların antikçağa dayandığını söylemiş, fakat modern bilginlerden hemen hiçbir portolanların ölçümünü yapmamış, onları amatör bir ürün olarak görmüşlerdir.

4) Piri Reis Haritası

Bu haritada yerkabuğunun ve iklimin değişmesini gösteren bir hayli kanıt var:

a) Afrika ve İspanya'da: Haritanın üzerindeki renkler ve çizilen birçok göl, Afrika'nın iyi sulanmış olduğunu gösteriyor. İspanya'nın ortasında büyük bir göl bulunuyor.

b) Karaip bölümü: Piri Reis'in haritada Santa Dominigo olarak isimlendirdiği Küba'nın batı yarısı yok, fakat yapılan ölçümlere göre, adanın büyüklüğü ve boylamı doğru. Yalnız adanın batı tarafı kuzeye dönmüş biçimde çizildiğinden, enlem iki katı. "Bu bir gizem" diyor yazar. İskenderiye coğrafyacıları veya başkaları Küba'nın doğru yerini ve hakiki ölçüsünü biliyorlar da, ada için şimdi nasıl yanlış bir kaynak harita kullanıyorlar? Bu coğrafyacıların, adanın şimdiki uzunluğu hakkında bilgileri vardı. Ondan sonra bir harita buldular ve Küba olduğunu varsaydılar. Fakat onların bilmedikleri, bu harita belki binlerce yıl önce Küba'nın batı bölümü denizin altındayken yapılmıştı. Ölçüleri ona uydurmak için adanın batı bölümünü kuzeye çevirdiler. Bu, 1492'den önce Cipango adı ile Avrupa'da dolaşan haritadan başkası olmamalı. Bu da Karaip coğrafyasının değişmiş olduğu zamanı gösteriyor. Bu zamanda deniz tabanı yukarıya yükselmiş. Tüm Amerika'da olan bu tür yükselmelerden kanıtlar veriliyor.

5) Kuzey'e Ait Zeno Haritası

14. yüzyılda Zeno kardeşler tarafından dört haritadan toplanarak yapıldığı söylenen bu haritada, dünya kabuğunda değişen birçok yer gösteriliyor.

6) Ptolemy'nin Kuzey Haritası

Kötü çizilmiş ve çok eski bir haritaya dayanan bu haritada, göze çarpacak iklim değişiklikleri görünüyor. Burada gösterilen buz altında veya buzsuz yerlere göre Ptolemy'nin kullandığı kaynak haritanın, kutupların değişmeye başladığı, İskandinavya ve Alman glasyalarının eridiği ve Kuzey Amerika'daki buz yüzeyinin kaybolmaya başladığı en az on bin yıl önceye ait olduğu ortaya çıkıyor.

7) Büyük Sahra Tarihi ve Haritası

Buranın vaktiyle yağmurlu ve sulak olduğu, bunun nedenleri, niçin çöle dönüştüğü anlatılıyor ve bunları kanıtlayan çeşitli haritalar sayılıyor.

8) İbn ben Zera ve Hamy-King Haritasındaki Yerkabuğu Değişimi

Bu iki harita da Akdeniz ve Karadeniz'deki çöküntü yerlerini, yok olan adaları gösteriyor. Ayrıca Hazar Denizi'nde şimdi olmayan adalar da gösteriliyor. Rus bilim adamlarının Hazar Denizi'ne dökülen Kura Nehri ağzında batmış bir şehir bulmaları, buna kanıttır. Bu haritalarda göze çarpan bir başka nokta da Avrupa, Afrika, Asya, Kuzey Kutbu, Antarktika hatta Avustralya sahilleri bulunduğu halde Kuzey Amerika'nın haritası yok. Bundan da haritaların, Amerika'nın büyük bir kısmının buzullarla kaplı olduğu zamanlarda yapıldığı sonucu çıkarılıyor.

9. Kaybolan Bir Uygarlık

Bölümün başında bu haritaların, geçmiş zamanlarda var olmuş, fakat bugün için bilinmeyen çok uygar bir kültüre ait olduğu kanısına varılıyor. Ya bu kültür bir yerde yerleşmiş, bütün dünyayla ticari ilişkide bulunuyordu veya dünyayı kaplayan bir tek kültür vardı. Bu kültür Yunan'dan, Roma'dan hatta 18. yüzyıldan önceki Hıristiyan

kültüründen çok uygardı. Zira 18. yüzyılda boylamlar ancak pratik anlamda bulunmuş, dünyanın çevresi doğru olarak bu zamanda ölçülmüştür. Kuzey Kutbu'na ve Antarktika'ya 19. yüzyılda gidilebilmiştir. Okyanusun dibi ise daha yeni araştırılmakta. Halbuki bu eski haritalarda bunların hepsi görülüyor. Bütün bunların yapılması, büyük araştırmalara, matematik bilgisine, bu bilgilere uygun araç ve gereçlerin hazırlanabilmesine bağlı ki, hepsi çok gelişmiş bir kültürle olabilecek türden. Bu kültür, her nasılsa birdenbire kayboluyor.

Yazar bu olayı dört prensipte topluyor:

1- Avrupa'da 20 bin yıl önce paleolotik kültür varken, dünyanın başka yerinde çok uygar bir kültür vardı. Bu kültürde, bilgiler halktan halka geçti.

2- Gördüğümüz gibi, insanlık tarihinde her kültür var oluyor, yok oluyor.

3- Her kültür, geliştirdiği teknolojiyle kendini yok etmek için hazırlanıyor. Bir millet kendini korumak için bir duvar yapınca, öteki onu yıkmak için başka bir teknik buluyor; aynı bugünkü atom bombası gibi.

4- Fazla uygarlık daha kolaylıkla yıkılıyor ve ondan çok az iz kalıyor.

Bundan sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar yok edilen kütüphaneler ve bunların kapsadığı bilgilerden hiç haberimiz olmadığından, son yüzyılda, o zamana kadar bilinmeyen Mısır, Mezopotamya ve Maya kültürlerinin bulunuşundan, bu kültürlerdeki astronomi, matematik ve diğer bilimlere ait araştırmalar ve bunların sonuçlarından söz ediliyor, bugünkü araştırmalarla karşılaştırılıyor ve bunlar arasında eski bilinmeyen bir uygarlığa ait pek çok ipucu açıklanıyor.

Meksika'da bulunan ve bir zamanlar volkan külleriyle kapanan Cuicuilco piramidinde yapılan kazılar, radyo karbon araştırmaları, bulunan kültür katları, piramidin dengesi ve yapılışındaki mükemmelliğe bakılarak 4-5 bin yıl önce Meksika'da yaşayan, dünyadaki denizciliğe hâkim, bu eski haritaları yapabilecek kadar bilgili, çok

uygar bir kültürün bulunduğu varsayılabiliyor. Fakat, "Bu piramide de son bir ipucu olarak bakılamaz" diyor yazar. Meksika'da, Güney Amerika'da birçok yerin inceden inceye araştırılması gerekli. Böyle bir proje için pek çok eller, yıllar ve paralar lazım.

Birleşik bir dünya kültürünü kanıtlamak için arkeolojiden başka iki alan ortaya atılıyor:

Birinci alan, pek çok dilin orijinini aramak. Bazı bilginler, birçok dilin bir asıldan türediği inancında. Arnold D. Wadler, bütün ömrünü bu araştırmaya vermiş. *Tevrat*'ta "Eskiden bütün dünyada yalnız bir dil ve konuşma vardı" diye yazıyor. Aynı anlatım Eski Mısır'da, Sumer'de, Eski Hint ve Budist yazılarında bulunuyor. 16. yüzyılda Avrupa filozofları, bu konu üzerinde durmuş; bir bilgin, yer adlarının çok eskiye ait olduğunu belirten etkili kanıtlar bulmuştur.

İkinci alan mitoloji araştırması. Hapgood, üniversitesindeki antropoloji sınıfıyla birkaç yıl mitoloji araştırmaları yapıyor, sonuç olarak Avrupa, Asya, Kuzey ve Güney Amerika ve okyanuslarda mitolojilerin aynı örneği, aynı Tanrısal prensipleri kapsadığını görüyorlar. Bütün efsanelerin ana elementi hava, su, toprak ve ateştir. (Bütün eski kültürlerde bunların adları liste halinde gösterilmiş.) Bu efsaneler için çeşitli varsayımlar ortaya atılmış. Birisi aslının Mısır'a dayandığını ve oradan yayıldığını söylüyor; fakat inandırıcı bir kanıt yok. "Eğer böyle bir yayılma oldu ise daha çok eski bir kültürden yayılmış olmalı" deniyor. Bazıları, mitolojilerin doğuşunu içgüdüye veriyor ve bütün insanların aynı içgüdüye sahip olduğunu ileri sürüyor. Modern psikologlar ise "Böyle bir içgüdü olsaydı, daha genel olan insan karakterindeki sevgi, nefret, mistik duyguları kapsayan konular olmalıydı" diyorlar. Sonuç olarak bunlar, çok eski bir zamanda dünyaya yayılmış veya dünyanın büyük bir kısmına hâkim olmuş bir kültürün varlığına bir kanıt oluyor. Bu alanlarda da daha derin araştırmalar gerek.

Kitabın Hazırlanmasında Yardımcı Olanlara Teşekkürler

Yazara göre, bilim bir sosyal eylemdir. Bilimde ilerleme ise birçok aklın çalışmasıyla oluyor.

Bu bölümü okurken bir ekip çalışmasının ne demek olduğu çok iyi görülüyor. Evvela Hopgood, 24 öğrencisi ve iki oğlu ile işe başlıyor. Ondan sonra ordunun çeşitli bölümlerinden, özellikle hava kuvvetlerinden pek çok önemli kimse, haritacılık ve coğrafya kurumları, kütüphaneler, Amerika içinde ilgilenen bilim adamları gönüllü olarak bu kitabın hazırlanmasında yardımcı olmuşlar.

Notlar

Bundan sonra kitapta adı geçen kurumlara ait 26 not geliyor ki, konuların daha çok açıklanması ve kanıtlanması bunlarla sağlanıyor.

1- 1513 Tarihli Piri Reis Haritası

Burada haritanın bulunuşu hakkındaki ilk yayınlar, harita üzerindeki bazı yazılara ait bilgiler veriliyor ve *Kitab-ı Bahriye*'den söz ediliyor.

2- Piri Reis Haritası Üzerindeki Yazıların Açıklanması

Bunlar, Afet İnan'ın kitabında yazılı.

3- Portolan Desenlerin Yapılışı Hakkında Blundeville'in Gösterdiği İstikamet

4- Dr. Richard Strachan Tarafından Harita Projeksiyonu

Burada, bir harita projeksiyonunun nasıl yapıldığı ve çeşitli harita projeksiyonları veriliyor.

5- Piri Reis Haritasında Yüzeysel ve Küresel Trigonometri

Piri Reis haritasında yüzeysel ve küresel trigonometri hesapları yapılmış ve her ikisinden çıkan sonuçlarla enlem ve boylamların dereceleri verilmiş.

6- Piri Reis Haritasının Grid Yapılışı Hakkında Strachan'ın Düşüncesi

Burada Strachan'ın mektubu veriliyor. Mektupta grid yapılışındaki yollar incelendikten sonra, Strachan "Küçük probremler üzerinde çalıştık; onların çözülebileceğini de umut ediyoruz, fakat asıl büyük soru geride kaldı. Kim bu harita(ların)nın aslını yaptı, öğrenebilecek miyiz? Merak ediyorum" diyor.

7- Tyreli Marinus'un Projeksiyonu Hakkında Nordenskiöld

Nordenskiöld, bu haritanın projeksiyonunu Ptolemy ile bazı yönlerden kaşılaştırıyor. Sonunda bu projeksiyonun, Piri Reis haritasında, Çin haritalarında ve Ben Zera haritasının İspanya bölümündeki dikdörtgen gridlerle bir bağlantısı olabileceği söyleniyor.

8- Norveç, İngiliz ve İsveçlilerin Qeen Moud Land Araştırma Gezisinin Yolu

Bu gezinin çizdiği yollar enlem ve boylam dereceleriyle verildikten, dağlar ve buzlu yerler anlatıldıktan sonra "Piri Reis haritasında Antarktika sahillerinin 10 derece batı, 14 derece doğu istikametinde olan yerler gösterilmiştir" deniyor.

9- Oronteus Finaeus Projeksiyonu Hakkında Strachan

"Oronteus, bazı bilgi ve hesaplardan sonra, haritada Kuzey Kutbu'nu kendi bilgileriyle o yere yerleştiremezdi, ancak bir kaynaktan olduğu gibi geçirmiştir, bunun için matematik bilmesine gerek yoktur" deniyor.

10- Nordenskiöld'ün Oronteus Finaeus'ün İlk Dünya Haritası Hakkındaki Sözleri

Bu haritanın da başka bir haritadan kopya edildiği anlatılıyor.

11- On İki Rüzgâr Sisteminin Ölçüye Uydurulması İçin Atılım

Nasıl yapıldığı hakkında bilgi veriliyor.

12- Ross Denizi Nüvesinin Hough Tarafından Eleştirilmesi

Güney Kutbu'nda bulunan Ross Denizi'nin dibindeki birikintiler incelenmiş ve oradaki tabakalar bir zamanlar Antarktika'nın buzsuz olduğu çağı gösteriyormuş. Bu çağ 373 bin-350 bin yıl önceye gidiyor.

13- Gerard Marcator

Bu şahsın haritası üzerinde yapılan araştırma anlatılıyor. Bu haritada hem Güney Amerika hem de Antarktika'nın bulunması, onun da eski bir haritadan kopya edildiğini gösteriyor. Bütün araştırmalara rağmen, kaynak harita bulunamıyor.

14- On İki Rüzgâr Sistemi

Ortaçağ ve Rönesans'ta, sekiz rüzgâr sistemi kullanılmış. İlk 1484'te yapılmış. Venedik haritasında on iki rüzgâr sistemi görülüyor. Antikçağda bu sistem kullanılmış. Bilim tarihinde önemli olan bu sistem, bir dairenin 30 ile 12'ye bölünmesi. Bunun ilk Mezopotamya'da bulunmuş olduğu söyleniyordu, ancak şimdi, bunun daha eskiye dayandığı ortaya çıkıyor. "Fende Eski Yunan, Mezopotamya, Çin hatta Hint ve Orta Amerika arasında bir bağlantı görülüyor" deniyor.

15- Dr. Marshal Glagett'in Eskiçağ Fen Bilimi Hakkında Araştırması

Eskiçağda çeşitli ulusların fen bilimi hakkında bilgi veriliyor. Bunlardan Mısır'da geometri, Babil'de cebirle matematik, astronomi gelişmiş altı ve on üzerine iki sayı sistemi var. Çin ile Babil ma-

tematiğinin benzediği, bunun için ya birinin diğerinden veya her ikisinin de aynı kaynaktan etkilendiği anlatılıyor. Fakat Mısır ile bağlantıları görünmüyor. Haritalarda hem geometri, hem matematik kullanıldığına göre, her iki bilginin, iyi bilen, ilerlemiş bir kültürden ve denizci olan bir ulus yoluyla taşındığı ve onlardan Mısırlıların geometriyi; Babilliler, Çinliler ve Hintlilerin matematiği aldıkları yolunda bir varsayım ortaya atılıyor.

16- Cumming'in Meksika'daki Cuicuilco Piramidi Hakkında Verdiği Bilgiler

Bu bilgin, 45 yıl önce, bu piramidin altındaki tabakaların, şimdiye kadar bilinen bütün kültürlerden daha eski olduğunu söylemiş. "Eğer öyle ise, bizim aslını aradığımız haritalar onlar tarafından yapılmış olabilir" diyor yazar.

17- Brogger'in Antik Deniz Seferlerinin "Altın Çağı" Hakkındaki Görüşleri

Prof. A.W. Brogger, 1936 yılında verdiği bir konferansta, bu altın çağda, İsa'dan en az 3000 yıl önce Atlantik, Hint Denizi ve Pasifik'te dolaşan insanlar olduğunu, bunların eski dünyayı, Amerika'yı, Brezilya'dan Groentland'a kadar bulduklarını söylemiş. Bu altın çağ için bir hayli bibliyografya verilmiş.

18- Piri Reis Haritasında Enlemleri İşaret Etmek İçin Konan Burçlar

Eski gemicilerin deniz yolculuğunda burçlardan yararlandıklarına dair birçok kanıt olduğundan, Piri Reis haritası üzerindeki gemi ve hayvan resimlerinin, burçları gösterdiği tahmin ediliyor. Bunu ilk ortaya atan, antik denizcilik ve astronomi üzerinde çalışan bilim adamı Archibald T. Roberston olmuştur. Ona göre, Piri Reis eski kaynak haritaları kopya ederken onlar üzerindeki bu resimleri alarak başka türlü yorumlamıştır. Queen Maud Land üzerinde bulunan yılan, Güney Kutbu'nda görünen Hydra burcunu; Arjantin olması lazım gelen

yerdeki gemi, Argo burcunu; Brezilya'nın ortasında bulunan boğa, Taurus'u göstermiş olabilir ki, bunlar, tam o burçların göründüğü yerde bulunuyorlar. Piri Reis, Arap veya Rönesans haritacıları bunları anlamadıkları için, oraların hayvanları olarak yorumlayabilmişler. Piri Reis haritasında olduğu gibi, kendileri de başka resimler koymuş, gemi resimlerini de 16. yüzyılın gemileri gibi yapmışlardır.

19- Hava Kuvvetleri Harita Subaylarının Desteği

Bu kuruma ait ve isimleri bildirilen harita dairesi otoriteleri, Piri Reis ve Oronteus Finaeus haritası üzerinde gönüllü olarak çalışmışlar. Bugün, bir mil buz altında olan Antarktika haritasının doğru olduğunu, haritada gösterilen sahildeki girinti-çıkıntı ve kıta üzerinde görülen su yollarının ancak buzlar olmadığı bir zamanda yapılmış olacağını ve her iki haritanın kopya edildiği antik haritaların da bilinmeyen bir çağ ve kültüre ait olacağını, çeşitli kanıtlarla bildiriyorlar.

20- Washington Türk Seferinin Verdiği Piri Reis Biyografisi

21- Kolomb'un Kaybolan Haritası Hakkında

Bununla ilgili bir olaydan söz ediliyor.

22- Piri Reis Haritasının Dengesi (Scales)

23- Vedic Halkının Kutup Asıllı Olabileceği Hakkında

Bu bölümde, Veda'yı yaratanların Hindistan'a kutuplardan geldiğini kanıtlamaya çalışan kitaplardan söz ediliyor.

Bunlardan biri Dr. William Warren, *Paradise Found, The Cradle of Human Race at the North Pole,* 1898; diğeri B.G. Tilak, *The Arctic home of the Vedas.*

Bu kitaplar hakkında yapılan eleştiriler ve Kuzey Kutbu'nun durumu anlatıldıktan sonra, Kuzey Kutbu değil ama Vedic halkının Güney Kutbu'ndan gelmiş olabileceği, çünkü oranın vaktiyle sıcak ve Asya'ya daha yakın olduğu söyleniyor.

24- The Vinland Map, Vinland Haritası

Yazar bu haritada, Avrupa bölümünün 1436'da yapılmış Andrea Bianco haritasının iyi bir kopyası olduğunu ve doğu bölümünde Japon denizi sahillerinin çok iyi gösterildiğini fark etmiş; bu da küresel projeksiyonla yapılmış. Haritada üç bölüm doğru; fakat bunların nasıl, ne zaman ve kimin tarafından birleştirildiği bilinmiyor.

25- Derek Allan'ın Kutuplar Hakkında Bilgisi

Buraya, bu şahsın, kitabın yazarına gönderdiği mektuptan bir bölüm konmuş. Derek Allan mektubunda, Finaeus ve Ahmet'in haritasında Amerika'nın kuzey kısmının buzsuz, Marcator'unkinde ise buz altında olduğunu, bu üç haritadaki kutup sahillerini birleştirdiğinde bugünkü sahillerin çıktığını yazıyor ve sonuç olarak bu kısma ait haritaların çeşitli çağlarda yapılmış olacağı varsayımını çıkarıyor. Ayrıca şunlar belirtilmiş:

Miami'de deniz arkeoloğu Dr. J. Mansell Valentine, son zamanlarda Bimini ve Andros adalarının denizi dibinde birçok yapı kalıntısı bulmuş. Bunlar, C (karbon) 14 testine göre İÖ 9600-10000 yıllarına tarihlenebiliyor. Bu da dünya kabuğundaki bir felaketi gösteriyor. Antarktika'nın buzlanması; And Dağları'nın, dolayısıyla Titicaca ve Tiahuanacu göllerinin yükselmesi gibi.

Florida kısmı, hiçbir haritada deniz yüzeyinin üstünde görülmüyor. Bundan, harita yapanların bu tarihten sonra var olduğu ve haritacıların, bu felaketten sonra dünyanın çeşitli haritalarını yeniden yapmış olacakları sonucu çıkarılıyor.

26- Dogan Kabilesinin Geleneğindeki İleri Bilim

Robert Temple'nin, *The Sirius Mystery* adlı kitabında, Afrika'da Timbuktu yakınında yaşayan Dogan adlı bir kabilenin olağanüstü bilgilere sahip oldukları yazılı. Sirius yıldızının şimdi Sirius B olarak isimlendirilen ve görülmeyen arkadaş yıldızı, onların dinlerinin ve inançlarının merkeziymiş. Yıldızın, yörüngesinde 50 yılda olan

devrinden ve evrendeki en ağır nesne olduğundan söz ediyorlar. Aslında o, beyaz, cüce yıldız olarak biliniyormuş. Ölülerinin ruhlarının Sirius yıldızına gittiğine inanıyorlarmış.

Bunlardan başka, ayın kuru ve ölü olduğunu, Satürn'ün halkasını, gezegenlerin Güneş'in etrafında dolaştığını, Samanyolu'nun uzak yıldızlardan oluştuğunu, Jüpiter'in dört ayını, kanın kırmızı-beyazdan oluştuğunu biliyorlar ve bu bilgilerin, kendilerine uzaydan gelenler tarafından verildiğine inanıyorlarmış. Tapınaklarındaki kalıntılar, Mısır'ın Predinastik çağ kalıntılarına çok benziyormuş. Hapgood, "Bu bilgileri verenler, bu haritaları yapanlar olabilir" diyor.

En son bölüm olarak, Richard W. Strachan tarafından, Ekvator'a dayanan trigonometrik projeksiyonla yapılmış Piri Reis haritasının matematiği (s.232-235).

Çevirenden

Prof. Hapgood'un Teorisini Destekleyen Yeni Bulduğum Yazılar

Bu yazıda, "Gök ya da yerle ilgili, bir deprem gibi, kuyruklu yıldız yaklaşması gibi veya gezegenlerle ilgili bir olay olduğunda, Kaliforniya denize gidecek" deniyormuş. Asimov, bunun olamayacağını anlatırken şunları belirtmiş:

Milyonlarca yıl önce Antarktika Güney Afrika ile birleşikmiş ve bu yüzden de iklimi ılımanmış. Antarktika topraklarında bulunan, kara ve suda yaşayan kurbağa, kertenkele gibi hayvanların fosilleri ile kömür yatakları bunu kanıtlıyormuş. Bu kıta, yavaş yavaş güneye ayrılmış ve bugün bulunduğu Güney Kutbu'na gelerek, birkaç mil kalınlığında buzlar altında kalmış. Yazılana göre, yakın zamanda Kaliforniya batmayacak, ama bundan 40 milyon yıl sonra Güney Alaska sahillerine doğru kayacak ve oradan belki Hindistan gibi Asya'yla birleşecekmiş.[11]

11 Isac Asimov, *Hey Alaska, Here We Came,* December 1982, s.14-16.

Bu yazıya göre, Aramco şirketinin 55 kişilik jeologlar grubu, Suudi Arabistan'a giderek daha önce bulunduğu söylenen buzul çağından kalma buzul izlerini aramış ve birçok buzul izi bulmuşlar. Bunlar Afrika'nın kuzeyinde bulunan buzul izlerine çok benziyormuş. Bu buzullar, çeşitli yönlerden gelerek orayı, biri 420 milyon, diğeri 280 milyon yıl önce olmak üzere, iki defa işgal etmiş. Bunların varsayımına göre, vaktiyle Arabistan yarımadası, Afrika, Hindistan, Madagaskar, Avustralya ve Güney Kutbu birbirine bitişikmiş.[12]

Mısır'da İÖ 1408-1372 yıllarında yaşayan III. Amonhotep zamanında, Amon tapınağına konulmuş su saatiyle onun biraz kuzeyinde Faijin'de güneş saati üzerinde yapılan incelemeler sonucu, günün saatlerinin, bulundukları enlemlere uymayacak şekilde işaretlendiği görülmüştür. Bunlara göre, bundan 3500 yıl önce Karnak'ta en uzun gece 13 saat 35 dakika sürüyormuş, bugün ise 12 saat 42 dakika imiş. Ona mukabil en kısa gecenin 10 saat 19 dakika olması lazım gelirken 11 saat 12 dakika olarak gösteriliyor.

Ünlü bilgin Valikovski, bunun, o zamandan bu zamana dünya ekseninin değişmesinden kaynaklandığını söylüyor.

Valikovski, Mars ve Venüs gezegenlerinin yerçekimi dolayısıyla dünyanın rotasını değiştirdiğini ileri sürüyor. Bu, büyük bir tepki görüyor, hatta bilgin tehdit ediliyor. Fakat uzay denemelerinde bu teori kısmen doğru kabul edilerek *Britannica Ansiklopedia*'ya geçiyor.[13]

Alan W. Eckert'in 566 sayfa olan *The Hap Theory* isimli kitabı, konusu itibariyle Piri Reis haritası etrafında dönen bir roman. Hapgood'un Piri Reis haritası ve diğer haritalar üzerindeki çalışmaları, bunları kanıtlayan örnekler, bilimsel bir şekilde roman haline getirilmiş.

Kitapta, bu haritalara göre ileri sürülen ve bugün bilinmeyen çok eski bir uygarlığın olup olmadığını daha derin araştırmak amacıyla New York'ta 4000 kişilik bir sempozyum hazırlanıyor. Sem-

12 Arthur Clark, "Galaciers in Arabia", *Aramco World* dergisi, January, February 1987, s.29-33.

13 Aydın Sizginer, "Amon Mabedinde Saatlerin Esrarı", *Bilim ve Teknik* dergisi, sayı 153, Ağustos 1980, s.30.

pozyuma, dünyanın her tarafından bilginler katılıyor. Bilginlerin çoğu, böyle bir uygarlığın var olduğunu kanıtlayıcı örnekler gösteriyor. Buna, az da olsa karşı çıkanlar da bulunuyor. Sempozyum sonunda, 2992 bilim adamı, böyle bir uygarlığın vaktiyle var olduğunu, ancak yerkabuğu, dolayısıyla iklimdeki değişmeler yüzünden tamamıyla ortadan kalktığını; eldeki verilere göre de çok yakında yeni bir yok olma çağına girileceğini kabul ediyor. 181 kişi bunu onaylamıyor, 543 kişi ise çekimser kalıyor.

Sempozyumun arkasından, Amerika başkanı, bütün dünyaya ulaşan bir televizyon konuşması yapıyor. Bunda çok yakında bütün dünyayı kaplayacak bir felaketin gelip bütün uygarlığımızı yok edeceğini, bunun için çok acil önlemler alınması gerektiğini açıklıyor. Dünyada, bu felaketten kurtulma imkânı olabilecek yerler saptanmış. Bunlardan biri Kenya'da Nqaia şehri civarı, ikincisi Antarktika'da Küçük Amerika denilen yer, üçüncüsü Alaska'da Barrow noktası, dördüncüsü Filipinler'de bir dağ ve beşincisi uzayda bir uydu. Oralarda yapılacak çok büyük ve son derece sağlam depolara, bütün milletlerin bilim, sanat, edebiyat, örf ve âdetlerine ait ne kadar bilgi varsa mikrofilm halinde konacak. Bunlara milyonlarca insan bile sığabilecek. Kenya'da böyle bir yer yapılmaya başlanmış. Uzay için de hazırlıklar tamamlanmış. Başkan, bu projenin geliştirilebilmesi için bütün milletleri maddi ve manevi yardıma çağırıyor. Konuşmanın sonunda başkan, Türkiye devleti ve halkından, bürokratik nedenlerden izin alınması uzayacak olan (Atlantis'i gösteren) çok eski üç haritayı ülkelerinden kaçırdıkları için özür diliyor. Onları, kendileri için çok değerli olan Amerika özgürlük belgesi ile anayasalarını Kenya'daki depoya yerleştirmek amacıyla kaçırmak zorunda kaldıklarını söylüyor.[14]

14 Alan W. Eckert, *The Hap Theory*, Boston 1977.

Piri Reis haritası üzerine bir tartışma.
Soldan sağa: Leo Estes, Frank Ryan, Charles Hapgood,
Clayton Dow, John Malsbenden, George Batchelder.

ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

Muazzez İlmiye Çığ, 20 Haziran 1914 yılında Bursa'da doğdu. İlk tahsilinden sonra girdiği Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu 1931'de bitirdi ve 4.5 yıl ilkokul öğretmeni olarak Eskişehir'de çalıştı. Atatürk'ün emriyle Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Hititoloji Bölümü'ne 15 Şubat 1936'da kaydoldu. Almanya'daki Nazi zulmünden kaçan ve Atatürk Türkiye'sine sığınan Prof. Dr. Hans Gustav Gülerbock'tan Hitit Dili ve Kültürü; Prof. Dr. Benno Landsberger'den Sumer ve Akkad Dilleri ve Mezopotamya Kültürü üzerine dersler aldı. 1941 yılında İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Çiviyazılı Belgeler Arşivi'ne uzman olarak atandı. O zamana kadar tasnifi tam yapılmamış ve bilimsel çalışmalara açılamamış binlerce tablet üzerinde Dr. F. Kraus ve yakın arkadaşı, değerli meslektaşı Hatice Kızılyay ile çalışarak, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni Paris "Louvre", Londra "British Museum", Berlin "Vorderasiatisches Museum" gibi bir Eski Ön-Asya dilleri araştırma merkezi haline getirdi. Arşivdeki tabletleri bilim âlemine tanıtmaya başladı. Amerika'dan, Almanya'dan, Finlandiya'dan gelen uzmanlarla birlikte, her biri Sümeroloji literatüründe birer kilometre taşı olan yayınlar yaptı.

Katıldığı kongrelerde ve bilimsel toplantılarda verdiği bildirilerle, yayınladığı 15 kitap ve 100'ü aşkın bilimsel makalesi ile hep Türkiye'nin yüzünü ağarttı. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Sumer, Akad, Hitit dillerinde yazılmış 74 bin çiviyazılı belge üzerinde 33 yıl çalıştıktan sonra 1972 yılında emekli oldu.

Muazzez İlmiye Çığ, bir Cumhuriyet kızı, aydın bir Türk kadını olmanın verdiği şevkle bugün de bilgisini topluma aktarmaya devam etmektedir.

Kaynak Yayınların'ca basılmış kitapları: *Zaman Tüneliyle Sumer'e Yolculuk* (1993), *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni* (1995), *Sumerli Ludingirra* (1996), *İbrahim Peygamber* (1997), *İnanna'nın Aşkı* (1998), *Gilgameş* (2000), *Hititler Hattuşa-İştar'ın Kaleminden* (2000).

Ayrıca, S.N. Kramer'in *Tarih Sumer'de Başlar* (Türk Tarih Kurumu Yayınları) adlı kitabını dilimize kazandırmıştır.

Muazzez İlmiye Çığ'a, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kurulu'nun 13 Nisan 2000 tarihli teklifi ile Üniversite Senatosu'nun 4 Mayıs 2000 tarihli oturumunda Fahri Doktora unvanı verilmiştir.

web adresi: www.ilmiyecig.com
e-posta: muazzez@ilmiyecig.com

Muazzez İlmiye Çığ

ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-1

Bu kitap, Muazzez İlmiye Çığ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerini ve bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri kapsamaktadır.

Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:
Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması…
Anadolu'nun Ortasında Tarihin En Eski Ticaret Merkezi…
İlk Yazıyı Allah, Âdem'e mi Öğretti?.. Sumer Dini ve Efsanelerinden Tektanrılı Dinler ve Din Kitaplarına Gelen Etkiler…
Tarihte İlk Cinayet ve Sumer Mahkemeleri… Dünyada İlk Rüşvet Olayı ve Sumer Okulları… Sumer'de Cinsel Yaşam…
Çiftçilik Hakkında Yazılmış En Eski El Kitabı… Önemli Bir Anadolu Uygarlığı: Hititler… Hitit Güneşi Nereden Geliyor?..
Tarihte İlk Vergi Reformu… Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı…
Dünya Halkları Mitolojilerinde Yaratılış Efsaneleri…
Sünnet Geleneğinin Kökeni… Tarihte İlk Kadın Şair…
Tarihin En Eski Ninnisi!... Örtünmenin Tarihçesi…
Eski Deniz Krallarının Haritaları…

ISBN 978-975-343-352-5

KAYNAK YAYINLARI